

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

 in Yurdsever Ateş

Cumhuriyetin ilk yıllarını ve cumhuriyet tarihimizin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının tarihini araştıran yazar, yakın tarih araştırmacılarının çoğu kez saplandıkları "peşin hükümler", "duygusallık" ve "tabu"laşmış klişelerin yanıltıcı tuzağına düşmeden konuyu ayrıntılı biçimde sergilemiştir. Başka bir yerde bulunması pek kolay olmayan belgelerle zenginleşen, döneme ait tüm araştırma, inceleme, kitap, anı, periyodikler taranarak yapılan bu çalışma önemli bir belge niteliğindedir.

SARMAL YAYINEVİ
Babıali Cad. Pak Han No 16/4
Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 522 45 78 - 512 70 20
Fax: 522 45 78

Yazarı: Nevin Yurtsever Ateş
Birinci Baskı: Ekim 1994

Kapak: Aylin Kılıç
Dizgi: Sarmal Dizgievi Tel/Fax: 522 45 78 - 512 70 20
Baskı: Kayhan Ofset - Laçın Ofset

NEVİN YURTSEVER ATEŞ

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN
KURULUŞU
VE
TERAKKİPERVER
CUMHURİYET FIRKASI**

YER : 96-603
YIL :
CLT :
KSM :
KOP :
DEM : 96-879

Bu tarihin de nasibi bu. Bilmeyen açıklamaya kalkar, bilen susar. Hiç matematik bilmeyenin matematikten bahsettiğini görmedim. Talihsiz bir bilgi dalı olsa gerek.

AHMET HAMDİ TANPINAR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9

I. BÖLÜM

1. DÜNYA SAVAŞI SONRASI.....	13
1) Kongreler Dönemi ve Mebusan Meclisinin Oluşması.....	15
a) Erzurum Kongresi Öncesi Gelişmeler.....	15
b) Erzurum Kongresi.....	24
c) Sivas Kongresi.....	27
d) Meclis-i Mebusan ve Seçimi.....	31
2) Meclisin Ankara'da Toplanması ve Kurumlaşma Çabaları.....	34
a) Büyük Millet Meclisi.....	34
b) İlk Anayasa Benzeri (Teşkilât-ı Esâsiye).....	37
c) Müdâfaa-i Hukûk Grubu.....	38
d) İkinci Grup.....	40
e) Saltanatın Kaldırılması.....	44
I. BÖLÜMÜN EKLERİ.....	47

II. BÖLÜM

ULUSAL SAVAŞ SONRASI.....	51
1) Birinci Meclisin Son Dönemi.....	53
a) Mecliste Lozan Görüşmeleri.....	53
b) Seçim Kararının Alınması.....	59
c) Halk Fırkası'nın Kuruluşu.....	61

2) Yeni Meclis ve Yeni Arayışlar.....	65
a) İkinci Meclisin Seçimi.....	65
b) Cumhuriyetin İlanı.....	68
c) Hilâfetin Kaldırılması.....	74

II. BÖLÜMÜN EKLERİ.....77

III. BÖLÜM

CUMHURİYET SONRASI.....	103
1) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Oluştığı Zemin.....	105
2) Günü Gününe Gelişmeler.....	111
III. BÖLÜMÜN EKLERİ.....	173
SONUÇ YERİNE.....	316
KAYNAKÇA.....	325

ÖNSÖZ

Bu kitap Nisan 1991'de İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunmuş olduğum doktora çalışmasıdır. Bu çalışma Cumhuriyetimizin ilk birkaç yılını kapsamaktadır. Ancak, bu yılların ayrıntılı bir tarihini verme amaç ve çabası yoktur. Ayrıca araştırmanın konusu olan Cumhuriyet tarihimizdeki ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın tam bir tarihi olma iddiasını da taşımamaktadır. Zaten böyle bir iddia bir tek çalışmanın kapsamı içinde gerçekleştirilemez. Ve maalesef TPCF bu tezin yazıldığı 1990 sonuna kadar olan dönemde, hemen hiçbir ciddi araştırmaya konu olmadığı gibi ikinci dereceden özgün çalışmalar da yoktur.

Hollandalı değerli araştırmacı Erik Jan Zürher'in 1992 Kasım'ında Gül Çağlı Güven'in türkçesi ileBağlam yayınları arasında çıkan ve Hollanda'da 1991 tarihinde yayımlandığı anlaşılan (Brill, Leiden) "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" başlıklı çalışması da meseleyi farklı bir sorunsal içinde ele almaktadır.

Konu üzerinde çalışmaya ilk başladığımda araştırmanın sınırları İzmir suikasti ve İstiklâl Mahkemelerini kapsıyordu. Bunu gerçekleştirmeyeceğimi görünce, partinin kapatılış tarihi olan 3 Haziran'la sınırlı kaldım. Terakkiperver

Cumhuriyet Fırkası'nın tarihini yazmaya çalışırken o döneme ait tüm araştırma)-inceleme, kitap, anı vb., eserleri okuduğum gibi, döneme ait tüm periyodikleri - gazete koleksiyonlarını- taradım. Biliyoruz ki, tarih yazarken anı ve benzeri kitaplar ile gazete koleksiyonlarının bizleri götürecekleri sonuçların doğruluğu her zaman tartışmalıdır. Fakat bu tür çalışmaların alanımızda -her şeye rağmen- önemi vardır.

Böyle bir çalışma için yakın dönemlere geldikçe arşivlerimizin yokluğu ve/veya güvenlik endişesiyle açılmaması araştırmacıyı güç durumlarda bırakabilmektedir.* Ama ne var ki TPCF üzerine yukarıda sözünü ettiğim malzemelerle de olsa yapılan bu çalışma, kendi türünde ilklere aittir. Gelecek yıllarda ve çalışmalarda bu konu daha da genişliğine tartışılacaktır.

Cumhuriyetin ilk yılları ve de özellikle Cumhuriyetin ilk muhalif partisi üzerine çalışmanın çekiciliği bilinmeyene -ya da eksik bilinene- olan meraktan kaynaklanıyordu.

Günümüz Türkiye'sini iyi değerlendirebilmek için, Cumhuriyetin kuruluş yılının iyi kavranılması gerekmektedir. Bugün varılan noktaların açıklanabilmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde yatan gerçeklerin bilinmesine dayanır.

Türkiye'nin siyasi gelişme sürecinin çözümlenmesi konusunda ortada bir kavram kargaşası da mevcuttur. Bu kargaşanın iki önemli nedeni üzerinde durmak gerekir.

Bunlardan birincisi, olguları tek tek doğrulamadan; ikinci elden bilgilerle tarih üzerine çözümleme yapmak şeklindeki yöntem hatası, ikincisi ise tamamen araştırmacıların yaklaşımları ile ilgilidir. Araştırmacılar, gerçekleri yansıttığı kuşku olan genel yaklaşımlarının "peşin hükümleri"ni doğrulayabilmek için hareket etmekte, dolayısıyla olayın bütünlüğünü gözden kaçırarak seçmeciliğe düşebilmektedirler. Konunun yakın tarih üzerine çözümleme yapıyor olmasının yol açtığı "duygusallığın" ve bir çok klişenin "tabu"laşmış tartışmasız gerçekler olarak kabul edilmesinin de bu seçmeci tutumun ortaya çıkmasında önemli payı vardır.

* Araştırmanın ilk yılında - 1985 - yararlanmak üzere, T.B.M.M Arşivine gittim. Arşivde istediğim katalog numarası ile önüme küçük bir el arabası içinde, -ilk defa açılacaktı- tozdan gözükmeyen bir kaç torba getirildi. Orada bulunanların da yardımıyla açılan bu torbalardan partiye ait üye kayıt defterleri çıktı. O günün koşullarında bunları değerlendiremedim. Öyle ki bu kaynak TPCF'nın yurt sathındaki şube ve üye dağılımını gösteren sistematik bir çalışma olabilirdi. Ancak 1989'da tekrar gittiğimde, bunları değil görebilmek, arşive dahi eskiden olduğu gibi kolaylıkla inemedim.

Bu çalışmada ise Türk siyasal hayatında ana akını olan Kemalist çizgiye karşılık, düzene damgasını vuracak kadar güçlü olmasa da, dönem dönem ana akıntının önünde bir fren teşkil eden muhalif bir partinin tarihini yazmaya çalıştım. Ancak sözkonusu döneme gelinceye değin, önemli dönüm noktalarının üzerinde de durmak istedim. Erzurum ve Sivas Kongreleri, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ve faaliyetleri, İkinci Büyük Millet Meclisi, Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, Hilafetin kaldırılması önemli dönüm noktaları olduğu için özellikle üzerinde durdum.

Çalışmamda her bölüm sonunda yer alan "EK"lerin çoğu orjinaldir ve başka bir yerde bulunması pek kolay değildir. Zaten böylesine bol ek konmasının bir nedeni de, okuyucuya bu belgeleri derli toplu bir biçimde sunmaktır.

Kitabın gün ışığına çıkması konusunda beni sürekli özendiren Sarmal Yayınları sahibi değerli arkadaşım Işitan Gündüz'e teşekkür borçluyum. Çalışma sırasında destek ve katkılarıyla işlerimi çok kolaylaştıran meslekdaşlarım Dr. İkbal Özbent, Hatice Çeşmeci ve Mustafa Küçük'e yürekten teşekkürlerimi ancak şimdi dile getirebiliyorum.

Ancak herşeye karşın, çalışmamın olası kusur ve eksikleri sadece benimdir.

İst. 1994

I. BÖLÜM
1. DÜNYA SAVAŞI SONRASI

I

KONGRELER DÖNEMİ VE MEBUSAN MECLİSİNİN OLUŞMASI

a) Erzurum Kongresi Öncesi Gelişmeler

I. Dünya Savaşından yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun İtilaf Devletleri ile imzaladığı Mondros Mütarekesi koşulları bir anlamda da kendi sonu oluyordu.

Mütareke, İngiltere Hükümeti'nin mütefikleriyle anlaşarak yetkili kıldığı, İngiltere Hükümeti Akdeniz Donanması Başkomutanı Koramiral Arthur Calthorpe ile Osmanlı Devleti tarafından yetkisi bulunan Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşad Hikmet Bey, Genelkurmay Yarbaylarından Sadullah Bey tarafından imzalanmıştır.

Lirni'de Mondros Limanı'nda demirlemiş olan İngiliz savaş gemilerinden Agememnon zırhlısında iki nüsha olarak imza edilen mütareke, 25 maddeyi içermekteydi.

Başkanlık ettiği görüşmelere çok ağır koşullarla gelen Amiral Calthorpe karşısında, Türk Heyeti direnmekteydi. Özellikle de bu direnme, yurda düşman askerinin girmemesi konusunda yoğunlaşıyordu. Amiral, bu hususta teminatlar

verdiği gibi, İstanbul ve İzmir'e Yunanlıların ayak basmayacağı hususunda Rauf Bey'e bir de gizli belge verdi. Amiral bu belgenin padişah ve sadrazamdan başkasına gösterilmemesini de rica ediyordu.¹ (Böyle bir isteğin altında yatan amaç açıktır. Devletler Hukuku açısından da verilen bu belgenin de hiç bir bağlayıcılığı yoktur.)

Nitekim Mütarekeden hemen sonra, İtilaf Devletleri 7. maddeye* dayanarak işgallere başladılar.

Şimdi bu noktada, Anadolu'nun o andaki yapısına bakmak gerekir. Çünkü bulunduğu gibi Kurtuluş Savaşı Anadolu'da gerçekleşmiştir.

*1 Dünya Savaşından sonra, orduları dağılmış, kadroları daralmış, subay ve memurların birçoğu görevlerini terk ederek, ticaret ve ziraatle uğraşmaya başlamışlardı.*²

O zamanlar Türkiye nüfusunun onda dokuzunu meydana getiren köylülerin; *en azından savaşın başında gönülsüz oldukları bir gerçektir.* Yine biliyoruz ki, İstiklâl Mahkemeleri en başında asker kaçaklarını caydırmak için kurulmuştu.

Balkan savaşlarından beri süregelen felaketler Anadolu insanını her bakımdan çökertmişti. Yurdun iktisadi durumu tam anlamı ile bozulmuş, doğal kaynakları ve insan gücü bakımından Anadolu çürümüştü. Savaş istenmiyor, halk, subayları sevmiyordu.

Politik ve ekonomik zayıflığı ve topra mülkiyetine bağımlılığı nedeniyle; bürokratlar büyük toprak sahipleriyle sıkı bir işbirliğine girdi.³

Anadolu insanının bu savaş karşılığına temelindeki en önemli neden ise, hiç kuşkusuz, Kurtuluş Savaşı'nın tüm kadrosunun itihatçı subaylardan oluşması idi.

İsmet Bey'in İnönü Savaşları sırasında Bursa'dan dönen subaylara söylediği *sözler bunu açıkça gözler önüne serer: "İçinde bulunduğumuz vaziyeti bilersiniz. Padişah düşmanınızdır. Yedi düvel düşmanınızdır. Bana bakın, kimse işitmesin, millet düşmanınızdır. Sizin yüzünüzden savaş devam ediyor sanmaktadır."*⁴

1) ÇAVDAR, Kazım, Rauf Orbay s. 85

YAKIN TARİHİMİZ, "Rauf Orbay'ın Hatıraları" c. II, sayı: 15, 7 Haziran 1962, s. 49

* Yedinci maddeye göre İtilaf Devletleri güvenliklerine yönelik bir durumun ortaya çıkması halinde istediği stratejik noktayı ele geçirme hakkına sahipler.

2) ARIF, Mehmed, (Ayrıca, Miralay); Anadolu İnkılabı, s. 11.

3) ŞEMSUTDİNOV, A.M; Türkiye Cumhuriyeti, s. 9

4) ORAN, Baskın; Atatürk Milliyetçiliği, s. 50

15 Mayıs 1919 tarihi, Anadolu insanı için önemli bir tarihtir. Yunanlıların İzmir'e çıkışı adeta üzerine ölü toprağı serpilmiş, umarsız insanları harekete geçirmiş, haksızlığa uğranıldığı duygusu ile savunma isteğini alevlendirmiştir.⁵

İzmir ve havalisinde bulunan subaylar, içerilere çekilip direnmeye çabaladılar. İşgal İstanbul'unda yaşamaya dayanamayan subayların bir bölümü direnişin tomurcuklandığı Ege yöresine gelmeye başladılar.⁶

İzmir'e çıkan Yunan askerleri ilerlemeye başladıklarında Ayvalık, Bergama, Ödemiş, Nazilli ve Aydın'da 40.000* kişilik çeteler yerden biter gibi doğdu. Yukarıda sözünü ettiğimiz subaylar da çetecilerin yardımına koşular. Öncü olarak değil, savaşçı ve danışman olarak. Halkta subaylara karşı güvensizlik ve nefret, derinlere kök salmıştı.⁷ Bir bakıma tüm bu olanlardan sorumluydular.

Kurtuluş Savaşı döneminde Türkiye'yi kurtarmak amacıyla düzenlenen kongrelere, bölgesel bazı derneklerin önyak oldukları bilinmektedir. Şerafettin Turan, bunları 5 grupta toplamaktadır.

Bizim konumuz açısından üzerinde ayrıntıları ile duracağımız "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Vilayât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin Trabzon (13 Şubat 1919) ve Erzurum (17-21 Haziran 1919) Vilayet kongreleriyle başlayan, sonra Erzurum (23 Temmuz - 7 Ağustos 1919) ve Sivas (4-11 Eylül) kongreleriyle memlekete mal olan Doğu Anadolu'daki büyük kongreler grubu"dur.⁸

Tekrar İzmir'in işgaline dönersek; yukarıda değindiğimiz olumlu etkilerinin yanında, bazı olumsuz etkileri de göze çarpar. Özellikle, bir takım aydınlar ve subaylar bu olaydan sonra tüm umutlarını yitirmişlerdir. Bunlar arasında İsmet Bey de bulunmaktadır.

29 Teşrin-i sâni (Kasım) 1918'de İstanbul'a gelen Kâzım Karabekir'in ilk görüştüğü yakın arkadaşı İsmet Bey'dir. Karabekir'in de belirttiği gibi İsmet Bey umutsuz, çaresizdir. Hatta öyle ki; tüm görev ve ünvanları bırakıp çiftçilikle uğraşmayı teklif eder Karabekir'e.⁹

Mütareke günlerinin İstanbul'u ise; dönmek zorunda bırakılan Kurtuluş Savaşından öncü kadrosunu karşılamaya hazırlanıyordu.

5) MIKUSCH, D. V; Gazi Mustafa Kemal, s. 201.

6) ERGİL, Doğu; Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, s. 88.

* Verilen rakam oldukça abartılıdır.

7) GLANSNECK, Johannes; K. Atatürk ve Çağdaş Türkiye s. 52.

8) TURAN, Şerafettin; "Kurtuluş Savaşında Kongreler", Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri, s. 148.

9) KARABEKİR, Kâzım; İstiklal Harbimiz. s. 7.

Talat Paşa'nın istifasından sonra İzzet Paşa sadrazamlığa getirilmişti ki yaklaşık yirmibeş gün işbaşında kalarak Mondoros Mütarekesi'ni imzalayan bu kabine, istifa etmeden önce Mustafa Kemal'e telgraf çekerek en kısa zamanda İstanbul'a gelmesini önerir.¹⁰

İstanbul'da bir süre Pera Palas Otelinde ikamet eden Mustafa Kemal daha sonra Akaretler ve Şişli'de (bugün müze olan evde) ikamet etmeğe başlamıştır. Bu dönemde Şişli'deki ev öncü kadronun buluşma merkeziydi.

20 Aralık 1918'de İstanbul'a gelen Ali Fuad Paşa birçok defalar Mustafa Kemal'le görüşür. Kendisinin de belirttiği gibi: "Şişli'deki evde bir çok yüksek mevki sahipleriyle görüşülmüş ve içlerinde yalnız eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Orbay, Jandarma Umum Kumandanı Miralay Rafet Bey'lerle bazı fırka kumandanları ve Erkân-ı Harbiye reisleri Anadolu'da bilfiil vazife almayı kabul etmişlerdi."¹¹

Mustafa Kemal Anadolu'ya geçen diğer kumandanlarla da ilgilidir. Bunlardan kuşkusuz en önemlilerinden biri de Kazım Karabekir Paşa'dır. Mütareke günlerinde Karabekir'in Kolordu Karargahı Tebriz'de bulunuyordu. Yeni Sadrazam Ahmed İzzet Paşa karargahı dağıtarak, Karabekir'i İstanbul'a çağırmişti.¹²

Yukarıda sözünü ettiğimiz İsmet Bey'in Karabekir'i ziyareti esnasında Karabekir, İsmet Bey'den (Kendisi o sırada Harbiye Nezareti Müsteşarlığı görevindedir.) kendisinin derhal Doğu'ya gönderilmesini istemiştir. Karabekir, Doğu'yu tehlikeden arındırdıktan sonra, Batı tehlikesini aldedebileceğine inanıyordu. Bunun üzerine İsmet Bey, O'na Doğu'da görev olanakları sağlayacağına söz verdi ve bu sözünü de bir süre sonra yerine getirdi.¹³

Karabekir önce Tekirdağ'daki 14. Kolordu Kumandanlığı'na atanır. Cevad Paşa'nın da uğraşları sonucunda 1919 Mart'ının başında Karabekir Doğu'ya atanır.

11 Nisan 1919 günü Mustafa Kemal'e veda ziyaretine giden Karabekir: "Paşam ben yarın Erzurum'a hareket ediyorum. İstanbul'da ne vaziyette kalırsanız kalınız bir şey yapmak imkansızdır. Sükût edersek mahvımız mukadderdir. Behemehal Ordu başına geliniz. Hem de Şark'a; milletin kurtuluş anahtarı Şark'dadır." (...) Karabekir konuşmasına devamla: "Şark'da milli hükümet esaslarını kurduktan sonra siz Garba teveccüh edersiniz. Şark vazifesini

10) ATEŞ, Toktamış; Türk Devrim Tarihi, s. 89-90.

11) CEBESOY, Ali Fuat; Milli Mücadele Hatıratım, s. 39.

12) ÇAVDAR, Kazım; Kazım Karabekir, s. 54.

13) ÇAVDAR, Kazım; a.g.e., s. 56

ben deruhte ederim. Eğer gelmeyecekseniz hareketımı ona göre tanzim edeyim” der Mustafa Kemal cevaben: “İyi olayım, size mulakı olmaya çalışırım”der¹⁴ Mustafa Kemal’in İstanbul’a geldiği günden itibaren en fazla görüştüğü, planlar hazırladığı arkadaşlarından biri de Rauf Bey’dur.

Mustafa Kemal Anadolu’ya geçmeden önce İstanbul’da bir şeyler yapılabileceğine inanıyordu. Ve hatta kendisinin, Rauf, İsmail Canbulat ve Ali Fethi Beylerin de katılması ile yeni bir Ahmed İzzet Paşa Kabinesi kurulması ile ilgili olarak, teşebbuse geçerler. Fakat Ahmet İzzet Paşa, faydasız bir girişim olacağı kanaatıyla onları bu fikirten vazgeçirir¹⁵

Tüm bu gelişmeler esnasında Harbiye Nazırı, Mustafa Kemal’i makamına çağırır, kendisine Samsun ve havalisiyle ilgili bir dosya verir. İngilizler, bölgedeki asayiş durumundan yakınmaktadır. Onlara göre, bölgedeki Rum köyleri Türklerin saldırılarına uğramaktadır. Bu durum hükumetçe (Osmanlı Hukümeti) onlenemediği takdirde İngilizler duruma el koyacaklarını bildirmektedirler¹⁶

Doğaldır ki bu gelişmelerin ışığı altında hemen akla şöyle bir soru gelmektedir. Hükümet bu görevi niçin Mustafa Kemal’e vermişti. 30 Nisan 1919 tarihli irade ile Mustafa Kemal’in 9’uncu Ordu Mufetuşluğu görevi onandı. Bu onama, Padişahın Mustafa Kemal’den şüphelenmediğini göstermesi bakımından çok önemlidir¹⁷

Mustafa Kemal’in kendisi, bu atamayı onu “Vahdeddin kabinesinde lehlerinde kazanmağa çalışanlar” ile “hiç bir surette ıımad edilmemek lazım olduğunu iddia edenler” arasında munakaşaları ikincilerin kazanmasına bağlar¹⁸

Bu arada, Mustafa Kemal, Kazım Karabekir ve daha pekçok kimsenin İstanbul’dan uzaklaştırılmaları önerisi, İngiliz Gıvı Servisi’nce 28 Şubat 1919’da istenir¹⁹ İstanbul’dan uzaklaştırılması ısrarla istenen Mustafa Kemal’in, Padişahın güvenini kazanmış olması mutlaktı²⁰ Aksı takdirde Samsun’a tayinine imkan yoktu²¹ Pek dikkat çekmemekle beraber, Mustafa Kemal’in Samsun’a hareketinden önce huzura kabul edildiğinde Vahdeddin’in kendisine söylediği sözler de bu güveni doğrular niteliktedir

14) KARABEKİR, Kazım, a g e , s 17-18

15) KANDEMİR, Fendun, Hatıraları ve Soyleyemedikleri ile Rauf Orbay, s 30-31

16) ATAY, Falih Rıfki, Atatürk’un Bana Anlatıkları, s 110

17) TEVETOĞLU, Fethi, Atatürk’le Samsun’a Çıkanlar, s 13

18) ATAY, F Rıfki, Atatürk’un Hatıraları (1914-1919) s 106

19) ŞİMŞİR, Bıtal N , İngiliz Belgelerinde Atatürk c I, s 3-4

20) JAESCHKE, Gouthard, Turk Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri, s 97

21) BİYİKLIOĞLU, Tevfik, Atatürk Anadoluda, s 42

Böyle bir göreve seçilen komutanın Mustafa Kemal olmasının en önemli nedenleri onun İttihat ve Terakki'nin başta gelen önderleri ve onların başlaştığı Alman komutanlarıyla çekişmiş olmasıdır.²²

9. Ordu Müfettişliği'ne tayin olunan Mustafa Kemal Paşa'ya görevi ve yetkileri ile ilgili olarak 6 Mayıs 1919 tarihinde bir talimatname verilir. Bu kadar geniş yetkinin isteği üzerine verildiği, tartışmasız kabul edilmektedir, fakat nedeni üzerinde durulur. Ordu ve memleket üzerinde sıkı bir işgal denetimi varken, böyle bir talimatnamenin hazırlanıp kabul edilmesini bir muarına olarak değerlendirenler²³ Damat Ferid Paşa'nun bu tayinle ilgili olarak İngiliz makamlarına güven verici sözler söyleyip onların muvafakatını sağladığını düşünenler²⁴, hükümet ve Hürriyet ve İtilaf Fırkasına yakın çevrelerin girişimlerine ve isteklerine bağlayanlar vardı.²⁵

16 Mayıs 1919 günü Mustafa Kemal, Samsun'a gitmek üzere Şişli'deki evden ayrılmak üzereyken, Rauf Orbay gelir ve kendisine, aldığı bir habere göre gidişine engel olunacağını veyahut da vapurunun batırılacağı söyler.²⁶ Bazı kaynaklarda ise Mustafa Kemal, yola çıkmak üzere iken birinin kendisine bu haberi getirdiğini bilir, ama isim vermezken,²⁷ bir başka biçimiyle daha önce yanında çalışmış olan bir kurmayın geldiği, (emrinde çalıştığı damattan) aynı şeyleri söylediğini belirtir.²⁸ Mustafa Kemal'e haberi veren bizzat "Damat"ın* kendisidir.²⁹

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'le Samsun'a çıkan onsekiz kişidir.³⁰ Birçok yerli ve yabancı yazar-bilim adamı; Türkiye Cumhuriyet Tarihi'nin başlangıç ta-

22) ERGİL, Doğu; a.g.e., s. 102.

23) BIYIKLIOĞLU, Tefvik; a.g.e., s. 4.

24) JAESCHKE, Gotthard; a.g.e., s. 113.

25) AKŞİN, Sina; İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, s. 289.

26) BAYAR, Celal; Ben de Yazdım. 8'inci c. s. 2572. - Atatürk'ün Anıları (1917-1919). Anlatan: G.M.K., s. 155.

27) SÖYLEV, c. I, s. 45. ŞAPOLYO, Enver Benhan; K. Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, s. 303.

28) ATATÜRK'ÜN ANILARI (1917-1919) s. 155.

* İsmail Hakkı Okday; Vahdeddin'in kızı Ulviye Sultan'la evlidir. Kendisi 1922 yılı Ocak ayının 27/28 gecesi Milli Mücadeleye katılmak üzere Anadolu'ya geçer.

29) OKDAY, İsmail Hakkı; Yanya'dan Ankara'ya s. 25.

30) ARIF; Mehmed (Ayıcı, Miralay); a.g.e., s. 434.

ULUĞ, Naşit; M. Kemal'le Samsuna Gidenler, s. 63-64.

TEVETOĞLU, Fethi; a.g.e., s. 14.

UYKUCU, Ekrem; Cumhuriyet Tarihi Ansiklopedisi, s. 231 (Ali Şevket Efendi, Hikmet Efendi haricinde onaltısının isimlerini vermektedir.)

ATATÜRK SIVAS'TA; Bir kişi dışında (Topçu Bnb. Kemal Doğan) diğerlerinin isimleri mevcut.

rihini, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkış tarihi -19 Mayıs 1919- ile başlatırlar.³¹ Kanımızca bu duygusallığın ağır bastığı, oldukça erken alınmış bir tarihtir.

Mustafa Kemal Samsun'a çıktığı günden itibaren Anadolu'da bulunan komutanlarla bir telgraf ağı kurdu.³² Samsun'da durum oldukça gergindi. Rum çeteler ortaltığı doldurmuş, Müslüman-Hindli İngiliz birlikleri şehirde gövde gösterisi yapıyorlardı. 25 Mayıs'ta Havza'ya geçen Mustafa Kemal, 12 Haziran'da Amasya'ya geldi. Mustafa Kemal, ilk kez Amasya'da belediye binasının balkonundan halka seslenir.³³

Bu sırada Rauf Bey, 24 Mayıs 1919'da Ankara'ya Ali Fuat Paşa'nun yanına geldi. Rauf Bey, İstanbul'dan ayrılmadan evvel, Damat Ferid'in huzuruna çıkarak ülkenin içinde bulunduğu koşulları, askerlerin sefil ve aç durumlarını anlatarak sözlerini: "Meşrutiyetten önce ve sonra bu memlekette yapılan bütün ihtilalleri gördüm. Bu işleri bilen bir insan olarak size, ergeç bir isyan çıkaracağını söylüyorum. Bu isyanda asker olarak rol oynamak istemiyorum. Kendi sorumluluğum altında hareket edebilmek için bütün resmi ünvan ve ayrıcalıklarından kurtulmak istiyorum"³⁴ diye noktalandı. 27 Şubat 1919'da da istifasını verdi. O, aruk Osmanlı İmparatorluğu'nun sabık Bahriye Nazırıydı.

Mustafa Kemal'le Rauf Bey'in kararlaştırdıkları; Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkıktan sonra, kendisinin de Bandırma yoluyla -ki bu arada milli hareket erkanyla, efelerle temas ederek- İzmir dolaylarını inceleyip Afyonkkarahisar yoluyla Mustafa Kemal'e itihak etmesiydi.³⁵

Havza'da bulunduğu sırada Mustafa Kemal, 20'nci Komutanı Ali Fuad Paşa'dan bir şifre alır. Şifre, Rauf Bey'in* kimi arkadaşlarıyla Ankara'da yanında olduğunun haberini vermektedir. Mustafa Kemal, bu şifreye Rauf Bey'in adını niçin yazdırmadığını düşünmekle birlikte üzerinde durmaz ve Ali Fuad'ın İstanbul'dan gelen arkadaşlarla birlikte yanına gelmesini rica eder.³⁶

31) PARUŞEV, Paraşkev; Atatürk, s. 125.

KONGAR, Emre; Türk. Top. Yapısı, s. 81.

AŞKUN, Vehbi Cem; Sivas Kongresi, s. 17.

ALP, Tekin; Kemalizm, s. 36 (Kemalizm'in tarihini 19 Mayıs 1919'la başlatır.)

32) SÖYLEV, c. I., s. 23.

33) PARUŞEV, Paraşkev; a.g.e., s. 130-131.

34) ÇAVDAR, Kazım; Rauf Orbay, s. 98.

35) YAKIN TARİHİMİZ; "Rauf Orbay'ın Hatıraları" s. 17.

* Rauf Bey adı şifrede geçmemektedir.

36) SÖYLEV; c. I, s. 43.

19/20 Haziran 1919 gecesi Amasya'da Mustafa Kemal, Ali Fuad Paşa, Rauf ve Refet Bey'ler* bir araya gelir. Amasya Tamimi (Genelgesi) olarak bilinen bu belge; tüm karşı koyma derneklerinin birleştirileceği, Anadolu'da yeni bir hükümetin kurulması gerekliliği ve Sivas'ta bir kongre toplanmasına ve ondan önce de Erzurum'da bir kongre yapılmasına karar veriyordu.³⁷

Toplantıya katılmayan fakat desteklerinin sağlanması mutlak olan XV. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa ve Konya Yıldırım Kıtaları Müfettişi Mersinli Cemal Paşa'ya telgrafla danışılarak, onların da kararlara katılması gerçekleşti.³⁸

Amasya'da hazırlanan bu belgenin imzalanması Nutuk'ta³⁹ da yer alırken, kimi kaynaklarda da bu belgenin Ali Fuad Paşa tarafından hemen, Rauf Bey'in kısa bir tereddüt geçirdikten sonra, Refet Bey'in ise imzalamadığı şeklindedir.⁴⁰ Nutuk'ta ayrıntıları ile anıldığı gibi, Rauf Bey, konuk olduğu için kendinde böyle bir belgeyi imzalama yetkisi görmez. Mustafa Kemal'in bunun tarihi bir an değerinde olduğunu söylemesi üzerine, tereddütsüz imza eder. Refet Bey imzalamak istemez ve Ali Fuad Paşa; kendisini belgeyi imzalamaya razı eder. Refet Paşa'nın bu tutumu, Mustafa Kemal tarafından; gelecek yıllarda ortaya çıkacak olan karanlık noktaları aydınlatmaya yarayacağı inancıyla söz edilir.⁴¹ Refet Bey'in imza atmada duraksaması, gelişmelerden haberi olmadığı içindir.⁴² Rauf Bey ise Refet Bey'in gelgeyi okuduktan sonra imzalamakta tereddüt etmediğini belirtir.⁴³

Amasya'dan sonra hep birlikte Sivas'a hareket ettiler. Sivas'ta fazla kalmaksızın, -Refet Bey Sivas'ta kalır- Kazım Karabekir Paşa ile yapılan telgraf muhaberesi sonucunda Erzurum'daki Vilayet-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin düzenlediği toplantıya iştirak etmek için Erzurum'a doğru yola çıktılar. Ali Fuat Paşa bu kararla birlikte ufak da olsa bir görüş ayrılığının belirmiş olduğunu vurguluyor.⁴⁴ Mustafa Kemal'in Amasya Tamimi'nde sözünü ettiği Sivas Kongresi, ancak Erzurum'dan sonra toplanacaktır.

* Refet Bey, Amasya'ya en geç gelendir.

37) Geniş bilgi için bkz. ATEŞ, T; Türk Devrim Tarihi, s. 109-111.

38) TURAN; İler; Cumhuriyet Tarihimiz, s. 52.

PARUŞEV, Paraşkev; a.g.e., s. 131-132.

39) SÖYLEV, c. I., s. 47.

40) GÖYÜNÇ, Nejat; Atatürk ve Milli Mücadele, s. 81.

41) SÖYLEV, c. I., s. 47.

EMRE, Ahmet Cevat; İki Nestin Tarihi, s. 235-236.

42) KINROSS, Lord; Atatürk, s. 272. (Aynı Refet Paşa, Mustafa Kemal'le Samsun'a çıkarken vizesi olmadığı için rütbelerini sökerek vapura binen adamdır, s. 255.)

43) YAKIN TARİHİMİZ; "Rauf Orbay'ın Hatıraları" cilt 3, sayı 28 (6 Eylül 1962). s. 51.

44) CEBESOY, Ali Fuat, Milli Mücadele Hatıralarım, s. 72-73.

Ulusal Bağımsızlığı sağlamak için kurulan birçok demekten biri de 4 Aralık 1918'de kurulan ve merkezi İstanbul olan Vilayat-ı Şarkıye Mudafaa-ı Hukûk-ı Millîye Cemiyeti olmuştur 10 Mart 1919'da kurulan Erzurum Şubesi⁴⁵ hedef olarak Mondros Mutarekesi'nin 24'üncü maddesini alıyordu Bu demeği oluşturan başlıca neden Vilayat-ı Şarkıyye'nun Ermenistan'a verilmesi oluyordu Bu noktada Erzurum ile Trabzon'un ortak bir noktası ortaya çıkıyordu Çünkü 12 Şubat 1919'da⁴⁶ Muftu İmadeddin Efendi'nun başkanlığında ilk kongresini yapan Trabzon Muhafaza-ı Hukûk-ı Millîye Cemiyeti de Pontusculara karşı kurulmuştu Orgütün kısa surede Rize, Giresun, Sürmene ve Ordu'da şubeleri açılmıştır.

-
- 45) BAĞDATLILAR, Adil, (Vilayat-ı Şarkıyye Mudafaa-ı Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'nin Erzurum şubesinin 3 Mart 1919'da kurulduğunu belirtiyorsa da bu tarih demegin kurulması için vilayete dilekçe verilmesinin tarihidir İstiklal Harbinde Kahramanmaraş, İst., Kervan Yayınları, 1974, s. 39
BAYKAL, Bekir Sıtkı, Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler, (Baykal, Erzurum VŞMHMC'nin kuruluş tarihi olarak 10 Mart 1919'u vermektedir)
GIRITLIOĞLU, Fahur, Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevki, (c. I), s. 22 (Cemiyetin kuruluş tarihi olarak 4 Aralık 1918 tarihini vermektedir Gerçekte bu tarih Cevat Dursunoğlu'nun İstanbul merkezinden getirdiği kuruluş için gerekli resmî selahiyetnamenin tarihi olmalı)
KIRZIOĞLU, Fahrettin, "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresi'nin İlk Günü" BTTD Ağ, 1970, sayı 35, s. 6-7 (İstanbul Ermeni Patrikliği'nin "Ermenistan'ın baskenti Erzurum olacaktır" yolundaki beyanatı üzerine, 3 Mart 1919'da Erzurum'da kurdular. Bu cemiyet, müstakil değil 2 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulan VŞMHMC'nin kurucularından Hoca Raif Efendi tarafından yedeksubaylıktan terhisinde M. Cevat Dursunoğlu'nun Aralık 1918 sonunda İstanbul merkezinden getirdiği resmî selahiyetname ile "Erzurum Şubesi" olarak kurulmuş ve 10 Mart 1919'da vilayetten resmî müsaadesi alınmıştır.)
BIYIKLIOĞLU, Tefik, 1919-1921 Atatürk Anadolu'da s. 31-32 (Vilayat-ı Şarkıyye Mudafaa-ı Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'nin kuruluş tarihini 10 Mart 1919 olarak vermektedir)
- 46) KIRZIOĞLU, Fahrettin, "Erzurum Kongresi'ni İmzalayan 45 Mümessil", Kültür ve Sanat, sayı 5, Ocak 1977, s. 153-154
GÖKBİLGİN, Tayyip, Millî Mücadele Başlarken, I. kitap, s. 75 (Cemiyetin kuruluş tarihi Mart 1918'dir)
DÜRSUNOĞLU, Cevat, Millî Mücadelede Erzurum, s. 23 (Cemiyetin kuruluş tarihi Aralık 1918'dir).
GOLOĞLU, Mahmut, Millî Mücadelede Trabzon ve M. Kemal Paşa, s. 14-16. (Cemiyetin kuruluş tarihi Aralık 1918'in ortalarına doğrudur.)

b) Erzurum Kongresi

3 Mayıs'ta Erzurum'a gelen Kazım Karabekir büyük bir ordunun başındaydı ve de Erzurum halkı tarafından seviliyordu. Kazım Karabekir, Erzurum'a geldiği gündən itibaren Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti ile sıkı ilişkiler içine girmişti. Halide Edip Adivar'ın da hatıralarında belirttiği gibi, bu örgütün başta gelen önderleri arasında Necati, Hüseyin Avni, Hoca Refet⁴⁷ vardı.

Karabekir, Erzurum'da, tıpkı Trabzon'da olduğu gibi halkı bir mücadele heyecanı içinde buldu. Altı ilin (Vilayet-i Sütte) Ermenilere verilme ihtimali, Pontus Devleti kurma faaliyetleri Erzurum ve Trabzon halkını işbirliği yapmağa zorluyordu.

Her iki il kendi aralarında, vilayet teşekküllerinin birleştirilmesi, silah teslim etmemek ve maruz kalacakları tecavüzlere karşı birlikte olmak kaygısıyla, kendi aralarında yazışarak* anlaşılardı.

17-21 Haziran 1919'da ilk Erzurum Vilayet Kongresi'nde dağıtılan onsekiz sahifelik "Rapor"da; Türk-Kürt ayırımı propagandalarını çürütmek, kat'iyen muhaceret etmemek, ilmi-iktisadi-dini teşkilat kırmak, herhangi bir bucağın tecavüze uğramasından hep birlikte müdafaaada bulunmak esasları görüşülüp benimsendi ve Büyük Kongre'nin 10 Temmuz'da Erzurum'da yapılması kararlaştırıldı.⁴⁸

Tüm bu gelişmeler sırasında, Amasya'da bulunan Mustafa Kemal, 3 Temmuz'da Erzurum'a gelmiş ve kongreye bizzat katılmanın yollarını aramaktaydı. Oysa kongreye katılacak delegeler tespit edilmişti. "Erzurum Kongresi için delege seçimlerini, Doğu Karadeniz'de Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti; diğer Doğu illerinde de Vilayet-i Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti yapmıştır.⁴⁹

Bu arada 8 Temmuz'dan önce ordudan azledilen Mustafa Kemal, aynı günün gecesi de askerlikten istifa eder. Ve Mustafa Kemal'in istifa Beyanamesi ile birlikte Hüseyin Rauf Bey de, Paşanın gösterdiği lüzum üzerine bir Beyanname yayımlayarak, birlikte olduklarını haber vermiştir.** Sabık Bahriye Nazırının bu Beyanamesi de hiç

47) ADIVAR, Halide Edip; Türkün Ateşle İmtihanı, s. 42. (Bunlardan, Necati Erzurum'da Albayrak Gazetesini çıkartan, daha sonra Birinci Meclis'te Erzurum Milletvekili olup İkinci Gruba giren Süleyman Necati Güneri'dir. Adivar'ın yanlışlıkla "Refet" olarak sözettiği ise derneğin başkanı Hoca Raif Efendi'dir.

* Tüm bu yazışmalarla ilgili olarak bkz. KARABEKİR, Kazım; İstiklal Harbimiz, s. 39-41.

48) BAYKAL, Bekir Sıtkı; Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler, s. 40-53.

KIRZIOĞLU, Fahrettin; "Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresinin İlk Günü" BTDD Ağ. 1970, sayı 35, 6-7.

49) GOLOĞLU, Mahmut; Erzurum Kongresi, s. 69.

** ABALIOĞLU, Yunus Nadi; M. Kemal Paşa Samsun'da, s. 46.

kuşkusuz çok önemliydi. İstifadan hemen sonra Kazım Karabekir'in kendisine gelecek, bir asker olarak bağlılığını yinelemesi onun Mustafa Kemal'e olan sevgi ve itimatını gösterirken, bazı yazarlar da bu davranışın Milli Mücadeleyi yeniden başlattığını, Mustafa Kemal'e ve Rauf Bey'e moral kazandırdığını söylerler.⁵⁰

10 Temmuz'da yapılması kesinleşen Erzurum Kongresi delegelerin tümünün gelmemiş olması nedeniyle* 23 Temmuz'a ertelenmişti. Bu sırada Mustafa Kemal'in ve Rauf Bey'in kongreye katılmalarının mümkün olup olmadığı meselesi ortaya çıktı. Karabekir hatıralarında konuyla ilgili olarak şunları belirtmektedir: "Erzurumlular, bana Hoca Raif ve aza olan Necatî Bey vasıtasıyla, şunu söylediler: Biz Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye gelmesi bizim için iyi mi fena mı olacağına karar veremedik. Halkın son kararı sizin reyinizdir. Siz girsin dersiniz intihab olunacaktır."(...)⁵¹

Sonunda Karabekir'in itibar ve etkisi kendisini gösterdi. Karabekir şüphesi olanlara, Mustafa Kemal'in milliyetçilik ülküsüne her şeyini feda etmekle güvencerine hak kazandığını ve şimdi de onu desteklemek zorunda olduklarına kendilerini inandırdı.⁵²

Karabekir'in araya girmesiyle sorun hallolmuş, istifa eden iki Erzurum delegesinin yerine Mustafa Kemal ve Rauf Orbay delegeliğe getirilmişlerdir.

Erzurum Kongresi, Bitlis, Erzurum, Sivas, Trabzon ve Van delegelerinin⁵³ ka-

50) ÇAYDAR, Kazım; Kazım Karabekir, s. 96-97.

* Bazı iller temsilci seçmede çekingen davrandıklarından, Erzurum'a pek az temsilci varmıştı. "Samsun'daki İngiliz Temsilcisi Perring'in 29 Temmuz'da Amiral Webb'e bildirdiğine göre, Kavak, Havza, Amasya ve Tokat temsilcileri yerlerinden kıpırdamadıkları gibi, Erzurum'a gitmek niyetinde de değillerdir. Bu yüzden illere ikinci bir genelge gönderilmesi gereği duyuldu."

51) KARABEKİR; Kazım; İstiklal Harbimiz, s. 74.

KARABEKİR; Kazım; İstiklal Harbimizin Esasları, s. 74-75.

52) KINROSS, Lord; a.g.e., s. 283.

53) Erzurum Kongresi'ne katılan delegelerin sayısı 56, 54, 62 ve 57 kişi olduğu hakkında tartışmalar vardır.

BAYKAL, B. Sıtkı; a.g.e., s. XIII. (54 kişi olarak verir.)

BAYAR, Celal; Ben de Yazdım c. 8, s. 2764-2766 (54 kişi)

BAŞAR, Zeki; Devrim Tarihi Bakımından Erzurum Kongresi; s. 61-64 (Delege sayısı 62).

Erzurum Tarihi Araştırma ve Tanıtma Derneğince çıkarılan Armağan Broşürde genel Kurmay Başkanlığı Harb Dairesi Atatürk Arşivi Belgelerine dayanılarak delege sayısı

62 olarak verilir. Zeki Başar da Genel Kurmay Başkanlığının verdiği sayıyı esas alıyor.

KANSU, Mazhar Müfit; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, c. I, s. 78-80 (Delege Sayısı 57)

TERZIOĞLU, Arif; Yazılmayan Yönleriyle Atatürk, s. 64-65 (Delege sayısı 54).

GOLOĞLU, Mahmut; Erzurum Kongresi, (Delege sayısı 56).

DURSUNOĞLU, Cevat; Milli Mücadelede Erzurum, (Delege sayısı 54).

SELEK, Sabahattin; Anadolu İhtilali, s. 98 (Delege sayısı 54).

tımlarıyla 23 Temmuz 1919'da açılmıştır. Elazığ, Diyarbakır ve Mardin'den kongre için seçilen delegelerin Erzurum'a gelmeleri Elazığ Valisi Ali Galip tarafından önlenmiştir.

23 Temmuz 1919'da (II. Meşrutiyetin ilan edildiği gün) Erzurum Kongresi parlak bir törenle açıldı. Kongre ilk toplantısında Padişaha bilcümle belediye ve milli cemiyetlere Beyannameler gönderdi.⁵⁴

Kongreye Mustafa Kemal Paşa reis seçildi. Mustafa Kemal'in Kongreye üniforma ile gelişi yeniden tartışmalara yol açmış, bunun üzerine Kongre'de delege olan ve daha sonra II. B.M.M.'inde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına bağlı bir müllervekili olan Zeki Kadırbeyoğlu'nun uyarısı oldukça dikkat çekiciydi. Kazım Karabekir olayı şöyle nakleder: "Riyaset kürsüsüne mirliva üniforması ve padişah kordonu ile çıkması, Mustafa Kemal'i münasebetsiz bir muameleye maruz bırakmıştı. Zeki Bey, Paşa'ya hitapla: "Paşa, evvela arkanızdaki elbisenizi ve göğsünüzdeki kordonunuzu çıkarın da sonra riyasete başlayın."⁵⁵ Paşa, bu ihtarla üniforma ile kordonunu çıkarıyor ve sonra da Kongre saflarına kabul ediliyordu.

7 Ağustos'ta sona eren Kongre 10 maddelik bir Beyanname yayınlamıştır. Beyanname özet olarak, ulusal sınırlar içinde bulunan bütün kentlerin bir bütün olduğu, birbirinden ayrılmayacağı ve her türlü yabancı işgale karşı koyulacağı belirtiliyordu.⁵⁶ Kongre'de, ayrıca Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukûk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi ile Trabzon Muhafaza-i Hukûk-ı Milliye Cemiyetleri birleştirilerek Şarki Anadolu Vilayat-ı Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti kurulmuş, tüzüğü görüşülüp kabul edilmiştir. Öte yandan kongre kararları arasında, selahiyetli bir temsil heyeti seçilerek, bunların umum namına kararları icra etmesi de vardı.⁵⁷ Meydana getirilen 9 kişilik Heyet-i Temsiliye'nin başına yine uzun tartışmalardan sonra Mus-

54) KARABEKİR, Kazım; İstiklal Harbimiz, s. 81-82.

55) KARABEKİR, Kazım; a.g.e., s. 82.

KANSU, Mazhar Müfit; a.g.e., c. I, s. 77 (Mustafa Kemal'in kongre günü; Karabekir'le aynı arabadan indiğini, fakat sivil olduğunu söylemekte.)

TÜTÜNCÜ, Ziya; Kazım Karabekir, s. 38 (Mustafa Kemal'in sivil olarak Kongre'ye katıldığını belirtir.)

DURSUNOĞLU, Cevat; a.g.e., s. 108, (Karabekir'in yanlışlıkla öyle yazdığını, Mustafa Kemal'in ilk gün Kongre'ye askeri kıyafete gelmediğini vurgular.)

GÖYÜNÇ, Nejat; a.g.e., s. 86 (Kongreye üniforması ile geldiğini yazmaktadır.)

ULUĞ, Naşit, H; Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, s. 81 (Kongreye üniforması ile katıldığını vurgulamaktadır.)

56) Erzurum Kongresi Beyannamesi için bkz. TİTE A9/2549-2555.

CEBESÖY, Ali Fuad; Milli Mücadele Hatıraları, s. 120-121.

57) VAKKASOĞLU, Vehbi; Bozgun III. Erzurum Kongresi İçtüzü ve Perde Arkası, s. 169.

tafa Kemal getirilmiştir. Böylelikle Mustafa Kemal'in denetimi dışında hazırlanan Erzurum Kongresi M. Kemal'in denetimiyle son bulmuştur.

Erzurum Kongresi Beyannamesi ve Kararları dikkatlice incelenecek olursa, kesinlikle bölgesel bir nitelik taşımadığı görülür. Her ne kadar hareketin başlangıcı Doğu'ya dayatılmış ise de.

Hikmet Bila'nın da vurguladığı gibi, ilk kez Erzurum Kongresi sırasında; asker-sivil aydın ile eşraf ve asker-sivil aydın kesimin kendi içindeki ayrılık ve çatışmalar su yüzüne çıkmış bu noktadan sonra ayrılık ve birleşme çabaları bir arada yürüyerek Türk Tarihinin eksenini oluşturmuştur.⁵⁸

c) Sivas Kongresi

Erzurum Kongresi'nden üç gün sonra 26 Temmuz 1919'da Balıkesir Kongresi; Sivas Kongresi'nden önce de (15-25 Ağustos 1919) Alaşehir Kongreleri toplanmıştır.*

Ege'deki tüm bu örgütlenmeler, bir sivil toplum örgütlenmeleri olarak özellikler içerirler. Fakat uzun ömürlü olmayıp, kısa zamanda Mustafa Kemal tarafından denetim altına alındılar.**

Erzurum Kongresi'nin sona ermesinden yaklaşık bir ay sonra 4 Eylül-11 Eylül 1919 tarihleri arasında gerçekleştirilen Sivas Kongresi'ne; Mustafa Kemal, Rauf Bey ve Raif Efendi ile Erzincan'dan yanlarına aldıkları Şeyh Fevzi ve Sivas'ta kendilerine katılan Bekir Sami Bey'le, Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi halinde katılmışlardır.⁵⁹

Bu sırada İstanbul Hükümeti Kongreyi dağıtmak için Elazığ Valisi Ali Galib'i*** görevlendirmişti.

Sivas Kongresi'ne katılan delege sayısı ile ilgili farklı rakamlar söz ko-

57) VAKKASOĞLU, Vehbi; Bozgun III, Erzurum Kongresi İçyüzü ve Perde Arkası s. 169.

58) BİLA, Hikmet; CHP Tarihi, s. 15.

* TURAN, Şerafettin; "Kurtuluş Savaşında Kongreler", s. 152.

** TEKELİ, İlhan - Selim İkin; Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, s. 355.

59) KANDEMİR, Feridun; Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşıtındakiler, s. 114.

*** Erzurum'da Mustafa Kemal'i tutuklamaya çalışan, başarısız olan bu şahsın ikinci girişimi de aynı akıbetten kurtulamamıştır.

nusu.⁶⁰ Tüm gelişmeleriyle Mustafa Kemal'in eseri olan Sivas Kongresi'nde Mazhar Müfit Kansu'nun da derin bir saygı ve minnet duygusuyla vurguladığı gibi, Ali Fuad Cebesoy, Kolordusunun tüm vasıtalarını ve olanaklarını Sivas delegelerinin emniyeti ve rahat ulaşmaları için kullanmıştı.⁶¹

Kongreye katılan delegelerin tüm ülkeyi temsil ettiklerini söylemek zordur. Batı Anadolu ve Rumeli illerinin bir çoğundan kimse gelmediği gibi, gelenlerin birçoğu da ya kendiliklerinden, ya da "uygun görülerek" gönderilmişlerdi. Mustafa Kemal yanında bulunanlardan bazılarını da birer ilin delegesi olarak kongreye kattı.⁶²

İlk gün, ilk oturumda Mustafa Kemal'in açış nutkundan sonra başkanlık seçimi yapılmıştır. Kongre üyelerinin bir kısmı Mustafa Kemal'in başkan olmasına karşıydılar. Gizli oyla yapılan seçimde üç muhalif oya karşı, başkanlığı Mustafa Kemal alır.⁶³

Açılışa birlikte, ilk üç gün Nutuk'ta da belirtildiği gibi; üyeler itihadcılıkla bir ilgilerinin olmadığı ve bunu da belirtmek için bir yemin formüllü aramakla geçirmişlerdir.⁶⁴ Sonunda Kongre'nin kabul ettiği yemin formüllü şuydu: "Saadet ve

60) ARIF, Mehmed (Ayıcı, Miralay); a.g.e., s. 5,31,32 (31 kişi olarak verilmiştir.)

AŞKUN, Vehbi Cem; Sivas Kongresi, s. 148-149 (elindeki 3 listeye dayanarak - Bahri Tatlıcıoğlu, Mazhar Müfit ve Mehmet Akif Bey'in -34 kişi olarak belirtiyor.)

GOLOĞLU, Mahmut; Sivas Kongresi, s. 73-74 (Titiz bir çalışma sonucunda vardığı 38 kişi, Yine Goloğlu'nun s. 230-231'de Aydın'ın Denizli delegesi Başağazade Yusuf Bey'e dayanarak verdiği rakam 31).

SELEK, Sabahattin; Anadolu İhtilali; s. 98 (31 kişi olarak veriyor).

KANSU, Mazhar Müfit; Erzurum'dan ölümüne kadar Atatürk'le Beraber, c. I, s. 252.

ATATÜRK SIVASTA; Selahattin Köseoğlu'nun "Sivas Kongresi ve Netâyici" adlı yayımlanmamış notlarından aktarılan 36 kişi. Prof. Feridun Ergin'in Özel Arşivinden alınmış., s. 107.

ATATÜRK SIVASTA; TTK, Atatürk ve Türk Devrimlerini Araştırma Merkezi Arşivi, Yusuf Başkaya, Evrak No: 7, 29 kişi - s. 109.

ATATÜRK SIVASTA; Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivine göre 33 kişi- s. 108.

61) KANSU, Mazhar Müfit; a.g.e., c. I. 15-147.

62) BILA, Hikmet; a.g.e., s. 21.

63) LAMOUCHE, Colonel; Türkiye Tarihi, s. 477.

YULAKIRAN, Cevdet R; (Neşreden); Reşid Paşa'nın Hatıraları, s. 129 (İlk oturumda 25 üye bulunduğunu ve 22 oyla seçildiğini yazmaktadır.)

KANSU, Mazhar Müfit; a.g.e., s. 218.

SHERILL Charles. H; Dahi ve Yaratıcı M. Kemal İnsan ve Eseri, s. 32 (Gizli oyla ve hemen hemen ekseriyetle seçildiğini belirtir.)

64) SÖYLEV; c. I., s. 119.

selamet-i vatan ve milletten başka hiçbir maksad-ı şahsı takip etmeyeceğime, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihtiyasına çalışmayacağıma, mevcut furuk-ı siyasiden hiç birinin emel-i siyasiyeye hadim olmayacağına vallahi billahi..." Bu yemini tek etmeyen de Mazhar Müfit Kansu'dur.⁶⁵

Kongre'de bir diğer önemli konu da manda sorunudur. Bu konu oldukça uzun ve sert tartışmalara neden olmuştur. Kongrede bu konuda hareketli konuşmalar yapanlar İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami ve Hamdi Bey'dir. Sivas Valisi Reşid Paşa'nın belirttiğine göre; o sırada Sivas'a gelmiş bulunan Refet ve Kara Vasıf Beyler de mandayı savunmaktaydılar.⁶⁶ Refet Bey de Amerikan mandasını, İngiliz mandasına tercih edenlerdendi.

Mustafa Kemal, Rauf Bey'in de manda lehinde olduğunu vurguluyor ise de⁶⁷. Kansu: "...Erzurum'dan itibaren Rauf Bey'in manda lehinde bulunduğuna bir kere dahi şahit ve sami olmamışım. Anlaşıyordu ki, son kertede taraftar bulmak üzere mandacılar propaganda yapıyorlardı" diyor.⁶⁸

Tüm bu tartışmalar sonunda, Rauf Bey'in teklifinin ittifakla kabul edilmesi doğrultusunda Amerikan Kongresi'ne bir mektup yazılmasına ve bir heyetin davet edilmesine karar verildi. Böylece bir ölçüde manda taraftarları da memnun edilmiş oluyordu.⁶⁹

Mustafa Kemal Kongre'de Amerikan mandası lehinde konuşanlara, söz alarak cevap vermedi. Nunuk'ta da bu konuda herhangi bir açıklama olmadığı gibi, böyle bir mektubun gönderilip gönderilmediğini de hatırlamadığını belirtmektedir.⁷⁰

Telgraf haline getiren mektup, Kongre adına Mustafa Kemal, Başkan Vekili adına Rauf Orbay, İkinci Başkan Vekili İsmail Fazıl Paşa tarafından imzalanır ve gönderilir.

Böyle bir mektubun varlığından söz edilebilir belki de... Prof. Latimer, 1965 yılında, Prof. Dr. Enver Ziya Karal'la birlikte Sivas Kongresi'nde bulunan Amerikalı Gazeteci Mr. Browne'in eşini ziyaret eder. Latimer, Mrs. Browne'dan edindiği mektubu aynen şöyle açıklar: "... İçinde zamanla sararmış, küçük ve katlanmış bir kağıt vardı. Prof. Karal ve ben kağıdı dikkatlice açtık. Bu, Sivas Kongresi'nin Amerikan

65) KANSU, Mazhar Müfit, a.g.e., c.1, s. 220.

66) YULAKIRAN, Cevdet, R. (Neşreden); a.g.e., s. 130.

67) SÖYLEV, c. I, s. 153-154.

68) KANSU, Mazhar Müfit; a.g.e., s. 238.

69) YAKIN TARİHİMİZ; "Rauf Orbay'ın Hatıraları" c. 3, sayı 31 (27 Eylül 1962), s. 147.

70) SÖYLEV; c. I, s. 155.

Senatosu'na Anadolu'daki gerçek durumu incelemek üzere bir komisyon gönderilmesi için yollanan mektuptu. Mektup, Mustafa Kemal Paşa ve Kongre'nin İdare Heyeti Üyeleri tarafından Avrupalı tarzda Latin harfleriyle imzalanmıştı. Niçin bu mektup Mr. Browne'a verilmişti? Bunu bilmiyoruz. Belki de asıl nüshası kaybolursa diye ikinci bir orjinal nüshası ihtiyaten kendisine verilmişti. Tabii biliyoruz ki, birinci nüsha senatoya erişmiştir..”71

Kongre merkezi bir yapı kurmayı amaçlıyor ve bütün ülkeyi kapsamayı öngörüyordu. Erzurum'da kurulan Şarki Anadolu Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti yerini kongre sırasında kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ne bırakmıştır. Bu Cemiyetin Nizamnamesine göre Osmanlı yurtseverliğini savunan İslamcı bir örgüttür. Hatta, ayrı ayrı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin itihat ve ittifakıyla meydana geldiği belirtilmekte ve kaza-liva yönetim kurullarıyla bağımsız liva-vilayet merkez kurulları örgütün genel kuruluşu içinde gösterilmekle birlikte, gerçekte bir demek değil, bir demekler federasyonudur.”72

Kongrenin aldığı bir diğer karar, Ankara'da 20. Kolordu Kumandanı bulunan Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'nın Batu Cephesi Kumandanlığına getirilmesi idi.

Heyet-i Temsiliye de genişletilerek, onaltı kişiye çıkarılmıştır. Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçilenlerden İzzet, Servet, Sadullah Beylerle Hacı Musa Efendi'ye Sivas Kongresi'ne katılmamalarına rağmen, çevrelerinde etkin kişiler olmaları nedeniyle genişletilmiş yeni Heyet-i Temsiliye'de kendilerine yer verildi.

Yaklaşık bir ay önce Erzurum'da, Heyet-i Temsiliye seçilmişken, Sivas'ta yeni bir Heyet-i Temsiliye'nin seçilmesi ve bütün ülke adına hareket etmeye yetkili kılınması, Erzurum Kongresi tüzüğünde değişiklikler yapılması Erzurum'da huzursuzluklara neden oluyordu.

Yine Kongre aşamasında Vahdeddin'le direkt ilişki kurulmaya çalışılmış, tüm bu çabalar Damat Ferid tarafından engellenmiştir. 11 Eylül günü Sivas Kongresi" sona ermiş, Kongre ile ilişki kurmamakta kararlı İstanbul Hükümeti ile ilişki 12 Eylül günü koparılmıştır.

Kongrenin aldığı kararlardan geç haberdar olduğundan şikayet eden Kazım Karabekir, fikri alınmaksızın da İstanbul Hükümeti ile bağların kesilmiş olmasından

71) LATIMER, Fredrick; "Sivas Kongresi'nde Amerikalı Bir Gazeteci" Hayat Tarih Mecmuası, Yıl: 1, Sayı: 9, c. 2 (Ekim 1965), s. 86-87.

72) TUNÇAY, Mete; a.g.e., s. 28-29.

* Kongre Bildirisi için bkz. İÇDEMİR, Uluğ; Sivas Kongresi Tutanakları, s. 113-115. TITEA; 24/3192.

derin bir uzuntu duyduğunu belirten bir telgrafı Mustafa Kemal'e çeker. Bu durumun bir gerginlik yaratacak hal almasını onleyecek, samımı, gelişmeleri açıklayan bir cevap Kazım Karabekir'e gönderildiği gibi, Rauf Bey'in de ayrıca gönderdiği bir telgarafa Kazım Karabekir'in cevabı⁷³ huzursuzlukların nedenlerini sergiliyordu

Sivas Kongresi'nin kararları ılımlı bir niteliğe sahiptir. Kongre, Saltanata bağlılığını belirtiyor ve büyük devletlerin İstanbul'daki temsilcilerine birer mektup göndererek, Türkiye'deki ulusal hareketin barışçı bir nitelik taşıdığını da ilan ediyordu

Kongrenin aldığı kararlar, İstanbul'la ilişkilerin kesilmesi, Damat Ferid Hükümeti'nin oldukça zor durumda bırakılması Sarfettiği çabalar sonucu başarıya ulaşamayan Damat Ferid Hükümeti 2 Eylül 1919'da istifa etti. Yerine geçen Alı Rıza Paşa Hükümeti Anadolu'ya olan yakınlığı ile tanınmaktaydı

Rıza Paşa Hükümeti ile Heyet-ı Temsilîye arasında karşılıklı telgraf ağı kuruldu. Sonunda 20 Ekim'de Amasya'da İstanbul Hükümetini temsilen Bahriye Nazım Salih Paşa ile Heyet-ı Temsilîye'yi Mustafa Kemal Paşa'nın temsil ettiği görüşmeler başladı. 22 Ekim'de biten görüşmeler yapılan dört protokolle sona erdi.⁷⁴

d) Meclis-i Mebusan ve Seçimi

Alı Rıza Paşa ile Heyet-ı Temsilîye arasındaki haberleşmeler, Amasya'da 22 Ekim 1919'daki görüşmelerle son bulmuş ve İstanbul Hükümeti Heyet-ı Temsilîye'nin itihadçı olmadıklarını ilan etmelerini isterken Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukûk Cemiyeti'ni tanıyor ve en kısa zamanda Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılmasını onaylıyordu. Kararlaştırılmayan tek konu seçimlerden sonra Meclis-i Mebusanın nerede toplanacağı idi.

Mustafa Kemal Meclisin en kısa zamanda toplanmasını, fakat İstanbul'da değil Anadolu'da istemişse de, genel eğilim İstanbul olması yolundaydı.⁷⁵ Aynı şekilde "ARMHC Heyet-ı Temsilîyesi'nin 1919 Kasım ayının ikinci yarısında Sivas'ta yüksek komutanların ve bazı mulki yöneticilerin katılımıyla gerçekleşen toplantılarda, Meclis-i Mebusanın İstanbul'da toplanması gerektiği kanısı ağır basmıştır."⁷⁶

73) Bkz. Bölüm I, Ek 1

74) Geniş bilgi için bkz. MUMCU, Ahmet, Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi s. 49

75) TÜRK İSTİKLAL HARBI, s. 93 vd.

76) TUNÇAY, Mete, a.g.e., s. 37-38

Osmanlı İmparatorluğunun altıncı genel seçimi olan 1919 seçimleri farklı bazı özellikler taşır. Bir kere seçim çevrelerinin bir kısmı işgal altındayken, katılan tüm Müdafaa-i Hukûk örgütleri seçimleri kazandı.⁷⁷ Yine Tunaya'nın belirttiği gibi, ulusal hareketin fiillikten sıyrılma ve hukûkleşmesine açılmış ilk kapıdır 1919 Seçimleri.⁷⁸

Seçimler sonuçlanmış, Mustafa Kemal Erzurum'dan milletvekili seçilirken, Rauf (Orbay) Bey de Sivas Milletvekili seçilmişti.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, İstanbul'a gitmek istemeyen Mustafa Kemal, İstanbul'a gidecek bazı arkadaşları ile Ankara'da* bir toplantı yaptı. Bu toplantı'da Meclis-i Mebusan'a başkan seçilmesini isterken; meclis çalışmalarını ile ilgili görüş ve direktiflerini açıkladı. Aynı zamanda Rauf Bey de İstanbul'a gidecek Anadolu Grubunun lideri olacaktı.⁷⁹

Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı 12 Ocak'ta toplanmış Meclis başkanlığına Reşad Hikmet Bey** getirilmiştir. Mustafa Kemal'in Meclis-i Mebusan'da başkan seçilme isteği gerçekleşmemiştir.⁸⁰

Meclis-i Mebusan'da kurulması kabul edilen Müdafaa-i Hukûk Grubu yerine, "Felah-ı Vatan İttifakı" oluştu. Seksenkiz kişiden oluşan bu milletvekilleri "ittifakname"de yazılı beş maddeyi kabul ederek siyasi görüşlerini ve ülkenin kuruluşu için öngördükleri esasları açıklıyorlardı.⁸¹

77) TUNAYA, Tark Zafer; "Osmanlı İmparatorluğu'ndan TBMM'î Hükümeti Rejimine Geçiş". s. 3-5 (Ayrıca İstanbul'dan girmiş olan Milli Türk adayı Dr. Adnan Adıvar, Osmanlı Mesai Fırkası'nın adayı Numan Usta ile Osmanlı Çiğçiller Derneği ve Teceddüt Firkalarının bazı adayları seçilmişlerdir.)

78) TUNAYA, Tark Zafer; Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, s. 182.

* Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul Hükümeti ile anlaşmasıyla, Heyet-i Temsiliye'nin daha bütünde bir şehre yerleşmesi zorunluluk halini almıştı. Ankara, Konya, Eskişehir arasında tercih edilen Ankara şehri olmuştur.

79) GENÇOŞMAN, Kemal Zeki; İmparatorluğun Yıkıntısı Üzerinde Bir Cumhuriyet Doğuyor, s. 116.

CEBESÖY, Ali Fuad; Milli Mücadele Hatıraları, s. 274.

MIKUSCH, D.K.; a.g.e., s. 235-236.

** Reşad Hikmet Bey'in ölümü üzerine Meclis Başkanlığına Celaleddin Arif Bey getirilir.

80) Bu konuda geniş bilgi için bkz. YAKIN TARİHİMİZ "Rauf Orbay'ın Hatıraları", c. III, sayı 34 (18 Ekim 1962).

SÖYLEV, Vesikalar, s. 1757, Belge No: 231 (Bu konuyla ilgili Mustafa Kemal'den Rauf Orbay'a yazılmış mektup.)

81) DURAN, Tülay; "Son Osmanlı Meclis-i Mebusanında Felah-ı Vatan İttifakı". BTTD, Ekim 1972, sayı: 61, s. 13, 18-19.

Felah-ı Vatan Grubu'nun tüm amacı; Sivas ve Erzurum kararlarının Meclise maledilmesini sağlamak ve bunu da başarı ile gerçekleştiriyordu.⁸² Bunun en can alıcı örneği; Misak-ı Milli'nin 28 Ocak 1920 günü gizli bir toplantıda kabul ve imza edildikten sonra, 17 Şubat'ta açık oturumda oya konulup, kabul edilmesidir.

16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgalinden iki gün sonra, ilk toplantısını yapan Meclis-i Mebusan aşağıdaki öneriyi kabul ediyordu: "Herşeyden önce düşünce özgürlüğüne ve vicdan bağımsızlığına dayanması gereken kutsal görevin güven içinde yapılmasını sağlayacak bir durumun yaratılmasına kadar meclis genel kurul toplantılarının ertelenmesini* teklif eyleyiz."⁸³ Bu önerenin altında onyeddi imza vardı.

İşgal günü olan 16 Mart 1920'de Meclis, İngiliz askerleri tarafından basılmış, aralarında Rauf Bey,** Kara Vasıf, Numan Bey, Faik Bey ve diğer bazı milletvekilleri işgal kuvvetleri tarafından tevkif edilerek götürülmüştü.

82) TUNAYA, Tank Zafer; "Osmanlı İmparatorluğu'ndan TBMM Hükümeti Rejimine Giriş", s. 8-9.

* "ertelenmesi" yerine "tâlik" edilmesidir.

83) GOLOĞLU, Mahmut; Üçüncü Meşrutiyet, s. 119.

** Rauf Bey, Mustafa Kemal'in tüm ısrarlarına rağmen "işgal kuvvetlerinin Meclis'i basma olasılıklarına karşı" Meclis'i bırakmaz ve işgal kuvvetleri tarafından tevkif edilir. Kendisi, bu davranışını; Meclisin sürekliliğini sağlaması ile açıklamaktadır.

KANDEMİR, Feridun; Hauralan ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay, s. 50

ABALIOĞLU, Yunus Nadi; Ankara'nın İlk Günleri s. 20. (O zaman bu kararın çok saçma olduğunu düşünürken, bugün tarih olmuş bu davranış, Rauf Bey'in o zaman öyle olmasını daha uygun gördüğü doğrultusundadır.)

II

MECLİSİN ANKARA'DA TOPLANMASI VE KURUMLAŞMA ÇABALARI

a) Büyük Millet Meclisi

19 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden uç gün sonra Heyet-ı Temsiliye adına Mustafa Kemal bir bildiri yayımlar. Bu bildiri, "Ulusça olağanustu yetki verilecek bir meclisin Ankara'da toplantıya çağrılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zorunlu görülmüştür"⁸⁴

Yapılan genel seçimden sonra, daha önce düşünüldüğü gibi 22 Nisan 1920 Perşembe günü yerine, halkın eğilimi de göz önüne alınarak olaya dını bir boyut da katılarak B M M. 23 Nisan 1920 Cuma günü parlak bir törenle açıldı

Olağanustu koşulların yarattığı B.M.M dünya anayasa tarihinde de pek benzeri olmayan iki seçimle -7 Ekim 1919 ve 19 Mart 1920* -kurulmuştur.⁸⁵

84) SOYLEV, c I, s 563-565

* 19 Mart 1920 bildirisı ile yapılan seçimler, 1919 Meclis-i Mebusan seçimleri ile kıyasladığımızda, 1920 seçimlerinin demokratik olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Öyle ki, Türk Devrimini (Anayasa hukuku açısından tanımlayan NORBERT Von Bischoff) 1920'nin kanunsuz seçimleriyle başlatır

85) TUNAYA, Tank Zafer, "TBMM Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakter", s 4

Tanık Zafer Tunaya, Meclis'teki milletvekillerinin sayılarını üç ayrı grupta vermektedir;

- “1. İstanbul'dan, Meclis-i Mebusan'dan gelen 92,
2. Birisi Yunanistan'dan olmak üzere, diğerleri Malta'dan gelen 14,
3. 19 Mart Bildirisine göre seçilmiş 232 milletvekili”⁸⁶

24 Nisan'da 120 üyenin katılmasıyla yapılan seçimde, Mustafa Kemal 110 oyla Meclis Başkanlığına, Celaleddin Arif de 109 oyla ikinci Başkanlığa seçilmiştir.

B.M.M aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti se-lahiyetine sahip kabul edilmiş, bu durumda da B.M.M Başkanlığı, Heyet-i Tem-siliye'nin yerine geçmiştir.⁸⁷ Böylece yasama organının oluşturulmasıyla, sıra yürütme organına gelmişti. Yürütme organının oluşturulması aşamasında, yapılan tartışmalarda giderek güçlenecek olan muhalefetin izlerini bulabiliriz.

Yine aynı gün -24 Nisan 1920'de- Mustafa Kemal, uzun bir konuşma yapmış, bundan sonra izlenmesi gereken yolu gösteren teklifini açıklamış.⁸⁸ Bu teklif özet olarak şunları içermekteydi: a) Yasama ve yürütme yetkileri B.M.M'ne aittir, b) Meclisten seçilecek ve vekil (bakan) olarak görevlendirilecek bir kurul hükümet iş-lerine bakar, c) Meclis Başkanı aynı zamanda hükümetin de başkanıdır. Bu teklif Meclis tarafından da kabul edilmiş, 25 Nisan'da geçici hükümet seçilmiş ve “Mec-lisin işlemlerini düzenlemek, Meclis'e vekalet edecek Yürütme Kurulunu kurmak, Yürütme Kurulu ile Meclisin ilişkilerini kanunlaştırmak üzere onbeş kişilik bir La-yiha Encümeni kurulması ve hazırlanacak kanun layihasının Meclisce kabulüne kadar da altı kişilik bir yürütme komisyonu seçilmesi kararlaştırıldı.”⁸⁹

Komisyon çok kısa bir sürede beş maddelik bir kanun teklifi hazırladı.

Madde 1: Bu maddeye göre onbir vekalet kuruluyor ve onbir kişiden oluşan bir icra vekilleri vardır deniliyordu.

Madde 2: İcra vekilleri B.M.M'nin mutlak çoğunluğuyla seçilir.

Madde 3: Her vekil deruhte ettiği umurun ifasında mensup olduğu encümenin istişan reyini alabilir.

Madde 4: İcra vekilleri arasında çıkacak ihtilafı B.M.M. halleder.

86) TBMM İsim Defteri ve TBMM'nin 25. Yıldönümü Anış Albümünden aktaran Tanık Zafer Tunaya; “a.g.m.”, s. 4.

87) ATTB, s. 341, Belge 323.

88) M.Kemal'in bu konuşması için Meclis Tutanaklarının yanısıra, AĞAOĞLU, Samet; Kuva-i Milliye Ruhu, s. 63-69.

GOLOĞLU, Mahmut; Üçüncü Meşrutiyet, s. 167-169.

89) GOLOĞLU, Mahmut; a.g.e., s. 170

Madde 5: Meclisin toplanmadığı zamanlarda vekiller arasında istifa eden olursa, sonradan Meclisin onayına sunmak üzere bu umuru B.M.M Başkanı, Meclis azasından münasip göreceği zata kendi sorumluluğu altında geçici olarak verir.

Bu kanun teklifi görüşülürken, beşinci madde Meclisin toplanmadığı zaman olmaz itirazları ile kabul edilmemiştir. Yine iki önemli konu üzerinde de amansız tartışmalar yapılmıştır.

Bunlardan ilki Ali Şükrü Bey ile Celaleddin Arif Bey arasında anayasa hukuku açısından önemli bir tartışmadır. Ali Şükrü Bey, kuvvetler birliğine karşılık kuvvetler ayrılığını ve kabine sistemini savunurken, Celaleddin Arif Bey bu durumun yasama ve yürütmenin birleşmesinin mantıki bir sonucu olduğunu belirtir.⁹⁰

Üzerinde tartışılan bir diğer önemli konuda Genelkurmay Başkanı'nun kabineye doğal üye gibi girmesidir.

2 Mayıs'ta beşinci madde çıkarılarak teklif yasalaştı.⁹¹ 3-4 Mayıs tarihinde başkanların seçim yapılmış, 25 Nisan'da Genelkurmay Başkanlığı'na tayin edilmiş olan İsmet Bey'in de katılımıyla Mustafa Kemal başkanlığındaki B.M.M'nin ilk hükümeti kurulmuştu.*

Bu sisteme göre; bir başbakan ya da bir kabine başı yoktu. Meclis başkanı aynı zamanda Vekiller Heyetinin de başkanı oluyordu. Vekillerin doğrudan meclis tarafından seçilmesi yöntemi ile sık sık vekil değişikliklerine yol açtığı için ve vekiller arasında uyumsuzluk yarattığı gerekçesiyle 4 Kasım 1920'de Meclis başkanına başkanlıklar için aday göstermek yetkisi tanındı.⁹²

Bu bölümü Aġaoġlu'nun B.M.M. ile ilgili bir saptaması ile bitirmek istiyoruz: "İ. T.B.M.M. devr-i tarihte başka bir misaline rastlanmaması hemen hemen mümkün olmayan bir meclis diktatörlüğü devridir. Onun gerek devlet ve gerek vatandaş üzerinde veremeyeceği karar yoktur. Yapılan bütün işler onun namıdır. Meclis bu işleri dilediği gibi kontrol ve murakebe eder, onlara istikamet verir ve hatta günlük hadiselerin tesiri altında tezatları, taşkınlıklara düşmekten çekinmez."⁹³

90) Geniş bilgi için bkz. MİSİRLİOĞLU, Kadir; Ali Şükrü Bey, s. 66-68.

91) ABALIOĞLU, Yunus Nadi; Birinci Büyük Millet Meclisi, s. 59.

* Başbakan (Bakanlar Kurul Başkanı) Mustafa Kemal, İçişleri Bakanı Cami Bey, Adalet Bakanı Celaleddin Arif Bey, Bayındırlık Bakanı İsmail Fazıl Paşa, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Sağlık Bakanı Adnan Bey, Ekonomi Bakanı Yusuf Kemal Bey, Maliye Bakanı Hakkı Behiç Bey, Eğitim Bakanı Dr. Rıza Nuri Bey, Milli Savunma Bakanı Fevzi Paşa, Genelkurmay Başkanı İsmet Bey.

92) AġAOĖLU, Samet; a.g.e., s. 63.

93) AġAOĖLU, Samet; a.g.e., s. 1.

b) İlk Anayasa Benzeri (Teşkilat-ı Esasiye)

Hükümet kurulmuş olmasına rağmen henüz esas teşkilatlanmayı belirleyecek anayasa ortada yoktu. 13 Eylül 1920'de bizzat Mustafa Kemal tarafından hazırlanan ve 18 Eylül 1920 tarihinde Mecliste okunan *halkçılık programı*⁹⁴ anayasa tasarısunun hazırlanması yolunda önemli bir adımdır.

Halkçılık programı Mecliste okunduktan sonra, meydana getirilen bir komisyon tarafından incelenmiştir. Komisyonun bu program üzerindeki çalışmaları sonunda anayasa tasarısı meydana getirilmiş ve 18 Kasım 1920 tarihinde Mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Aslında bu anayasa tasarısı halkçılık programının hemen hemen aynısıydı.

Egemenliğin millete ait olduğunu öngören tasarının esas maddeleri, özete *kuvvetler birliği* ilkesinden hareket ederek yasama ve yürütme yetkilerini Büyük Millet Meclisinde topluyordu. Tasarının 4'üncü maddesiyle mesleki temsil ilkesi getiriliyor, milletvekillerinin vilayetler halkı tarafından meslekler temsil edilmek üzere doğrudan doğruya seçilmesini öngörüyordu. İki yıllık bir süre için seçilen Meclisin bir toplantı senesi için seçtiği Büyük Millet Meclisi Reisi, tasarının 10'uncu maddesine göre, meclis namına imza atmaya ve Meclis kararlarını tasdike yetkiliydi. Mesleki temsilin yanısıra en kritik hükümlerden birini getiren 7'nci madde ise kelimenin tam anlamıyla "meclis içinde meclis" kurulmasını öngörüyordu.

Tasarının diğer bölümleri; vilayeti, kaza ve nahiyelerin özellik ve yönetim şeklini belirliyordu. 23'üncü ve 25'üncü maddelerle iktisadi ve sosyal ilişkileri itibariyle birleştirilen vilayetlerin yönetimi için umumi müfettişlik kurumunun kurulması öngörülmüyordu.

Tasarının sonunda bulunan aynı madde ise Büyük Millet Meclisi'nin 5 Eylül 1920 tarihli *Görüşme Nisabı Kanunu*'nun birinci maddesinde belirtilen hedefe ulaşıncaya kadar Birinci Meclis'in görevine devam edeceğine hükmediyordu. 5 Eylül 1920 tarihli *Görüşme Nisabı Kanunu*'nun birinci maddesi ise aynen şöyleydi: "Büyük Millet Meclisi, Hilafet ve Saltanatın vatan ve milletin kurtuluş ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar aşağıdaki şartlar içersinde fasilasız toplanır."⁹⁵

Aynı madde ile birlikte yirmibeş maddeden meydana gelen anayasa tasarısı⁹⁶ Mecliste hareketli tartışmalara yol açmıştır. Tartışmalar esas olarak tasarının, *mesleki temsil ilkesini* öngören 4'üncü Meclis içinde meclis kurulmasını isteyen 74'üncü

94) Halkçılık Programının metni için ilgili tarihli Meclis tutanaklarının yanısıra;

AĞAOĞLU, Samet; a.g.e., s. 83-87.

95) AĞAOĞLU, Samet; a.g.e., s. 91-93.

96) Kısa bir metin olan anayasa tasarısında temel hak ve özgürlüklere ait bir madde olmadığı gibi, sosyo-ekonomik yapıyla ilgili hükümler de yoktur.

Büyük Millet Meclisi'nin yetkilerini gösteren 8.'inci ve Meclis Başkanının görev ve yetkilerini gösteren 10'uncu maddeler üzerinde cereyan etmiştir.*

Sonuç olarak ortaya çıkan 1921 Anayasası parlamenter meşruiyet (yasamanın üstünlüğü) ilkesinin katı bir biçimi olan *güçler birliği* (meclis hükümeti) sistemi kurulmuştur.

c) Müdafa-i Hukuk Grubu

Hükümetin kuruluşu ile ilgili 3 Mayıs 1920 tarihli kanun ile anayasa tasarısı üzerindeki tartışmalardan da anlaşılacağı gibi, Birinci Büyük Millet Meclisi başından beri etkili bir muhalefetin varlığına sahne olmuştur. B.M.M'nin zabıt kaleminde görev yapan Mahir İz bu konuda şunları söyler: "Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Mersin Mebusu Selahaddin Bey, Konya Mebusu Hadimli Vehbi Efendi, Karahisar Mebusu Şükrü Efendi, Balıkesir Mebusu Basri Bey, Meclis İkinci Reisi Erzurum Mebusu Celaleddin Arif Bey, İstanbul Mebusu Rauf Bey, Sivas Mebusu Kara Vasıf bey, Gümüşhane Mebusu Zeki Bey, Malatya Mebusu Reşid Ağa gibi çok celadeli, fikir ve kanaatlerinin ehli zevat hemen her umumi ve millî meselelerin müzakerelerinde bıkmak ve yorulmak bilmeyen bir azimle fikir ve kanaatlerini müdafaa ederlerdi. Meclisin hatipleri arasında Mustafa Kemal Paşa, İsmet (İnönü), Celal (Bayar), Hamdullah Suphi, İzmir Mebusu Necati, Karahisar Mebusu Koçzade Şükrü, İzmir Mebusu Rafik Şevket İnce, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Beyler, Meclisin sayılı ve heyecanlı hatipleri idiler.

Adı geçen mebuslarla hatiplerin, zaman zaman ekseriyede muhalif farklı görüşleri, duygu, düşünce ve idealleri, kanunların müzakereleri esnasında tebarüz ederdi. Fakat Millî Mücadeleye ve İstiklal Savaşına taallük eden hususlarda tam bir ahenk mevcuttu."⁹⁷

Muhalefetin etkinliği ve uzayıp giden tartışmalar konusunda Mustafa Kemal ".. Zaman geçtikçe Meclis'te birlik olarak çalışmanın sağlanıp düzenlenmesinde güçlükler doğmaya başladı. En önemsiz konularda oylar dağılıyor, Meclis'ten iş çıkmıyordu" der.⁹⁸ Tüm bu gelişmeler karşısında Mustafa Kemal kendi kadrolarının ortak tavır takınmalarını sağlamak amacıyla bir grup kurulmasını tasarlıyordu. Mete Tunçay'ın da işaret ettiği gibi; Mustafa Kemal, Meclis'in kuruluşundan

* Bütün bu tartışmalar için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi (Ankara TBMM Matbaası 1943, 2. baskı, s. 131-136.

97) GÜLEKLI, Nurettin Can-Rıza Onaran (Derleyen); TBMM'nin 50. Yıldönümü (1920-1970; ilk grupta sayılan mebuslar daha sonra oluşturulacak olan İkinci Grubun üyesidirler.) 98) SÖYLEV; II., s. 795.

yaklaşık 11 ay sonra tüm il ve sancaklara T.B.M.M Reisi imzasıyla gönderilen tamimde* Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyye üyelerinin adları sunulmaktadır. Bunun Meclis'te kurulması düşünülen grup için yapıldığı düşünülebilir.⁹⁹

1920 yılının sonlarına doğru Meclis'te farklı gruplar vardır. *Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat Grubu* gibi.. Damar Arıkoğlu, İstiklal Grubu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "İstiklal Grubu, gençlerin yeni fikirlerinin, yani devrimcilerin grubu idi. Diğer muhtelif namlarla adlandırılan gruplar hiç bir ciddi fikri savunmayan, durmadan birbirine insan aktarılan gruplardı. Hakikatte bunların mensuplarının hepsi de muhafazakar ruhta kimselerdi. *İstiklal Grubu Mustafa Kemal'in gayri resmi grubu sayılıyordu.*"¹⁰⁰

Kazım Özalp da İstiklal Grubu ile ilgili olarak şunları anlatmaktadır: "Mecliste görüşmeler genel olarak çok münakaşalı oluyor, hükümetin en basit teklifleri bile birçok itirazlara uğruyordu. Her vekil Meclisten seçildiği için vekaletlerine ait kanunları ve teklifleri Mecliste ayrı ayrı müdafaa ediyordu. Hükümetin tümü adına görüşmeler cereyan etmiyordu. Tabii bu usulün zararları çok kereler ortaya çıkıyordu. Bilhassa ikinci grubu teşkil eden mebuslar, daha o zaman hükümetin her icraatını her sebeple tenkit ettiklerinden; en önemsiz işler bile lüzumsuz yere uzuyor ve tabii olarak çok zaman bütün mebusları memnun edecek sonuçlar alınamıyordu. Bu karışıklığı mümkün olduğu kadar önleyebilmek için 30-40 kadar arkadaşın bir grup teşkil ederek aynı görüşten hareket etmeleri ve böylece Meclis görüşmelerine hakim olarak, kararlar üzerinde tesirli olabileceklerini düşündük. Bu düşünce ile *İstiklal Grubu* adı ile bir grup teşkil edildi.

Önemli meseleler daha evvel grup idare heyetinde görülmüyordu. İcab eden meseleler hakkında grup umumi heyetinin de kararı alınıyordu. Mecliste bu grubun görüşlerinin kabul ettirilmesine çalışılıyordu."¹⁰¹

Mustafa Kemal, Meclisteki bu gruplar arasında Misak-ı Milli ile saptanmış ilkelere tam bir görüş birliği varken, anayasa ile konulan ilkeler arasında tam bir birlik sağlanamadığını, sonunda *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu* adıyla bir grup kurmaya karar verdiğini belirtir.¹⁰²

Böylece 10 Mayıs 1921 tarihinde, Meclis'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kuruldu.¹⁰³ Kabul edilen esas madde, Misak-ı Milli çerçevesinde ül-

* ATTB, Belge 357, s. 373.

99) TUNÇAY, Mete; a.g.e., s. 41-42.

100) ARIKOĞLU, Damar, Hatıralarım, s. 223.

101) ÖZALP, Kazım; Milli Mücadelede 1919-1922. s. 173-174.

102) SÖYLEV; c. II, s. 795, 797.

103) TBMM'nin 25'inci Yıldönümü Anış Albümü, s. 240-241. (Grubun kabul ettiği madde-i esasiye ile nizamname-i dahiliye 16 maddeden oluşmuştur.)

kenin tamamını ve milletin istiklalini sağlayacak barışa ulaşmak, bu amaçla bütün maddi ve manevi kuvvetleri gereken hedeflere yönelmek ve devlet ve milletin teşkilatını Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dairesinde peyderpey tespit ve hazırlamaya çalışmak olarak açıklanmaktadır.¹⁰⁴

Oysa, Meclis'in açılışından beri bu gayeye karşı çıkan herhangi bir mebus olmadı gibi, bütün mebuslar zaten Meclisin açılışından itibaren Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyesi sayılmaktaydılar. Bu nedenle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kuruluşunda başka amaçların olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da, ne olursa olsun iç ve dış politika ile ilgili her konuda muhalefetin gücünü kırmaktı. Bu aynı zamanda, Türk siyasal hayatına uzun yıllar damgasını vuracak olan bir siyasi partinin kurulması yönünde de atılmış bir büyük adımdı.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulması Meclis'te muhalif kesimin tepkisine yol açmıştır. Çünkü; programını bütün mebuslar kabul ettiği halde, bir çok mebus dışında bırakılarak kurulmuştur.¹⁰⁵

Meclis'te *Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun* kuruluşu, bütün mebusların Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyesi sayılması gözönüne alınırsa artık "B.M.M içinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin iki kola ayrılması"¹⁰⁶ anlamına geliyordu.

d) İkinci Grup

T.B.M.M. içinde Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulduktan sonra bu gruba katılmayan/alınmayan milletvekilleri çok farklı görüş ve beklentiler içinde olsalar bile, zaman zaman ortak hareket etmeye çabalamış ve bunlara genel olarak *İkinci Grup* adı verilmiştir. Özellikle 20 Temmuz 1922'de Başkumandanlık Kanununun* 4'üncü defa uzatılması sırasında bu birliklilik pekişmiştir. Ayrıca Anayasa Vekiller Heyeti'nin Görev ve Yetkilerine İlişkin Kanun teklifi tartışmaları sırasında aynı ortak hareket gözlenmiştir.¹⁰⁷

104) GIRITLIOĞLU, Fahir; Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii, s. 46

105) Geniş bilgi için bkz. ARIKOĞLU, Damar, a.g.e., s. 226.

ÖCLOĞLU, Mahmut; Cumhuriyete Doğru, s. 161.

106) TUNAYA, Tank Zafer; Türkiye'de Siyasi Partiler. (1859-1952), s. 533.

* Başkumandanlık Kanununun ilk gündeme geldiği tarih 1921 Ağustosudur.

107) Vekiller Heyetinin görev ve yetkilerine ilişkin Kanun teklifi Celaleddin Arif Beyin başkanlığında Mersin Mebusu İsmail Safa Bey, Kütahya Mebusu Ragıp Bey, Mersin Mebusu Selahaddin Bey, Erzurum Mebusu H. Avni Bey, Sivas Mebusu Mehmed Rasim Bey, Çorum Mebusu Fuad Bey, Konya Mebusu Mehmed Vehbi Bey, Bursa Mebusu Operatör Emin Bey, Karası Mebusu Hasan Basri Bey ve Canik Mebusu Ahmad Nafiz Bey'den meydana gelen bir komisyon tarafından hazırlanmıştı. Ve tüm bu insanlar muhalif mebusların önde gelen isimleriydi. Ayrıca Kanun teklifi ile ilgili olarak bkz. TBMM zabıt Ceridesi c. 14. TBMM Matbaası 1958, s. 321-333.

Meclis içinde, 1921 yılının son aylarında ortak hareket etmeye başlayan İkinci Grup'un yanında; Meclis dışında da örgütlenen bir muhalefet vardı. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı, aynı zamanda Heyet-i Temsiliye üyesi, Erzurum Mebusu Hoca Raif Efendi'nin başkanlığında "*Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti*" kurulur. Nizamnamesinden de anlaşılacağı gibi, Cemiyetin amacı, Saltanat ve Hilafetin korunması idi. Mustafa Kemal bu cemiyetin faaliyetlerini öğrendiğinde, Kazım Karabekir Paşa'yı bu hareketi önlemeye memur etmiştir.¹⁰⁸ "*Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti*"nin yayılması ve faaliyeti bir dereceye kadar önlenebilmişti. Bu sırada I. Meclis faaliyetlerini sürdürürken diğer taraftan da cephelelerdeki savaş devam ediyordu. 1921 Temmuz'unda Ordu'nun Kütahya-Eskişehir yenilgisi ve Sakarya gerilerine çekilmesi üzerine Mustafa Kemal'in Başkumandanlığa getirilmesi gündeme gelmişti." Mustafa Kemal bu görevi kabule hazır olduğunu ve fakat görev süresinin üç ay ile sınırlanmasını, üç ay gibi kısa bir süre içerisinde Meclis'in bütün yetkilerinin geçici olarak kendisine verilmesini istedi.¹⁰⁹

Bu kanun 31 Ekim 1921, 4 Şubat ve 6 Mayıs 1922'de üçer aylık süreler için uzatıldı. Temmuz 1922'de süresiz olarak uzatılması gündeme geldi.* Yukarıda da belirttiğimiz gibi Başkumandanlık Kanununun uzatılması tartışmaları sırasında kurulan İkinci Grup ile ilgili olarak yapılan yorumlar, grup üyelerinin gericiliği savunduğu doğrultusundadır. Örneğin; "Birinci Millet Meclisinde Birinci ve İkinci Grup denilen iki grup vardı. Birinci Grup Atatürk'ün dahil olduğu radikallerdi. Bunlar tamamen Osmanlılıktan kalan müesseseleri kökünden yıkmak isteyen demokrat, laik zümre idi. Birinci Grup bunlarla çarpıştı. Nihayet radikaller galip gelerek, memleketi birçok inkılaplar yaptı."¹¹⁰ Bir başka örnek "T.B.M.M., siyasal partileri barındırmamasına karşılık, iki grubun; devrimci ve eskiye bağlı iki zümrenin oluşmasına sahne olmuştur."¹¹¹ Son bir örnek daha verelim; "Birinci Gruba karşı olanlar, Hilafet ve Saltanat haklarının muhafazası ve ileride İslam alemi içinde büyük mahzurlar ve karışıklıklar doğuracağına inandıkları Cumhuriyet ilanından sakınmak kaygusunda görünüyordular."¹¹² Bu tanımları çoğaltmak mümkün. Oysa ki, Hüseyin Avni Bey'in 1 Mayıs 1923 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinde çıkan bir Beyanatında,

108) KARABEKİR, Kazım; İstiklal Harbimiz, s. 917-927 (Cemiyetin Nizamnamesi ve cemiyetin faaliyetleri ve Karabekir'in bu konudaki düşünceleri için bakınız.)

109) GOLOĞLU, Mahmut; Cumhuriyete Doğru, (1921-1922), s. 173.

* Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. ÖZALP, Kazım; Milli Mücadele 1919-1922, s. 172-173.

110) ŞAPOLYO, Enver Behnan; Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi, s. 7.

111) TUNAYA, Tarık Zafer; Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük s. 7.

112) AYDEMİR, Ş. Süreyya; Tek Adam, c. II s. 192.

İkinci Grubun kurucularının Canik Mebusu Emin (Gevelioğlu; 1889-1934, bu zai IV'üncü dönemde Samsun'dan yeniden millervekili olmuştur.) Erzurum Mebusu Necai, Kastamonu Mebusu Besim, Sivas Mebusu Vasif, Mersin Mebusu Selahaddin Beylerle kendisi olduğunu söylemiş, sayıları 35'e varınca 16 Temmuz 1922'de üç maddelik kısa program yaptıklarını açıklamıştır. Bu esaslar:

- 1- İstanbul'da milli birliğin Misak-ı Milli Sınırları içinde gerçekleştirilmesi.
- 2- Milli Hakimiyet ilkesinden hareketle mevcut kanunların düzeltilmesi,
- 3- Kanuni hakların korunması ve uygulanmasıdır.

Aynı kaynağa göre yeni katılmalardan sona 70-80 üyesi olan İkinci Grup, Programını genişletmiştir.¹¹³

İkinci Grubun önemli isimlerinden Mersin mebusu Selahaddin Bey'in açıkladığına göre, "Grup her türlü şahus istibadını önlemek, şahsi hakimiyetler yerine kanuni hakimiyetler ikamesi maksadıyla kurulmuştur. Grup, Meclis diktatoryasına taraftar, fakat şahus otokratlığına muhaliftir."¹¹⁴

Önce Nafia Vekili, daha sonra da B.M.M Vekiller Heyeti Başkanlarından Rauf Orbay, İkinci Grup konusunda şunları söylemektedir: "Muhaliflerin başında görünen Hüseyin Avni, Çolak Selahaddin ve onlara ilühak eden Kara Vasif Beyler, benim de, Mustafa Kemal Paşa'nın da arkadaşlarımızdı. Bunların başlıca muhalefetleri devlet ve hükümet işlerinin Meclis murakabesinden sıyrılarak, tek elden yürütülmeğe doğru gittiği kanaatlerinden doğup, bunu önlemeğe matuf görünüyordu. Bu noktada pek hassas olduklarını belirterek, bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın hem Meclis, hem hükümet başkanı ve ayrı zamanda başkumandan olarak bütün yetkileri elinde toplamış olmasından endişe ettiklerini gizleyemiyorlardı. Halbuki, o günkü durumda böyle olması zaruri idi. Başka çare yoktu. İcra selahiyeti de elinde bulunan Meclisin, o zamanki şartlar içinde hükümeti de kendi reisinin başkanlığında buldurması gerekiyordu. Fakat bu gerçeği, karşı tarafın milli hakimiyet hassasiyetine anlatmak güçtü."¹¹⁵

Birinci ve İkinci Gruplar arasındaki düşünce ayrılığı; kendi görüşlerine uygun teklif ve kanunlarda birbirleriyle birleşmekten çekinmemişlerdir.

113) TUNÇAY, Mete, a.g.e., s. 46 (Tunçay, bu bilgiyi Fransız Dışişleri Raporlarından edinen Dr. Ömür Sezgin'den aktarıyor.)

114) KÖSEOĞLU, Selahaddin; "B.M.M'inde İkinci Grup" Mesuliyet dergisi 1946, No 2, s. 12 aktaran Tank Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, s. 534.

115) KANDEMİR, Feridun; Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay, s. 57.

İkinci Grubun Meclisteki sayısal varlığı hakkında elimizde kesin rakamlar mevcut değildir. Bugüne kadar verilenler arasında da tam bir birliklilik söz konusu değildir.¹¹⁶

Özellikle Sakarya ile Dumlupınar Savaşları arasındaki dönemde Meclis hayata içinde İkinci Grup ağırlığını önemli ölçüde hissettirmiştir. Nitekim, daha önce gördüğümüz gibi, Bakanlıklar için B.M.M Başkanının aday gösterme usulünün kaldırılması, İcra Vekilleri Heyeti Başkanının ayrıca Meclis tarafından seçilmesi usulü, bu dönemde kabul edilmiştir. Ayrıca 12 Temmuz 1922'de İkinci Grup tarafından da desteklenen Rauf (Orbay) Bey, İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığına seçilmiştir.

Birinci Grubun Hükümetin "Vazife ve Mesuliyet ile Suret-i İntihabı" hakkındaki yasa taslağının reddinden sonra İkinci Grubun bu konuda hazırlanmış olduğu yasa teklifi gündeme geldi. Bu teklife göre de vekiller Mecliste gizli oyla ve mutlak ekseriyetle seçilecekti. İkinci Grubun bu yasa teklifinin kabulünden sonra İcra Vekilleri Heyeti Reisi bulunan Fevzi Paşa (Çakmak) ve vekiller istifa ettiler. Hükümet buhranına acilen bir çözüm bulmak üzere Mustafa Kemal başkanlığında toplanan Birinci Grup Umumi Heyeti, İkinci Grubun da rey verebileceği tek aday gösteriyorlardı. Eski Bahriye Nazırı Rauf Orbay. İkinci Grup üyeleriyle yapılan görüşmelerde olumlu sonuçlar vermişti. Fakat Rauf bey, Mustafa Kemal'in hükümet işleri ile ilgili olarak kendisine müdahale etmesinden ve bu yüzden de aralarının bozulması endişesiyle bu teklifi kabule yanaşmıyordu. Mustafa Kemal'in kendisine bu konuda sözlü teminat vermesi ile mesele halloluyor ve 12 Temmuz 1922 günü, Mecliste mevcut 207 üyenin 197'sinin oyunu olarak İcra Vekilleri Heyeti Reisiğine seçiliyordu.¹¹⁷

Düşüncelerini daha geniş kitlelere yaymaya çalışan İkinci Grup, Trabzon Mebusu Ali Şükrü tarafından 20 Ocak'ta Ankara'da "Tan" adlı bir günlük gazete yayınlamaya da başlamıştı.¹¹⁸

İkinci grup giderek daha da güçlenmiş, 1 Mart 1923 günü yapılan seçimlerde Hüseyin Avni Bey kullanılan 272 oydan 148'ini alarak Birinci Reis Vekilliğine seçilmiştir. Oysa Mustafa Kemal bir buçuk ay önce muhalefet grubunun dağılmaya yüz tuttuğunu ileri sürmüştü ve Suphi Nuri Bey'le arasında şöyle bir konuşma geçmiştir: "Gazi : Mevcutları 23 kişiye inmiştir. Suphi Nuri Bey: 50'den 23'e mi indi? Gazi: Hayır 74'ten."¹¹⁹

116) Bu konuda farklı kaynaklarda, farklı isim listelerine rastlanmaktadır. Bu listelerde sayılar birbirini tutmamaktadır. Konumuz açısından bizi birinci dereceden ilgilendirmedigi için, soruna sadece değinmekle yetinmek istiyoruz.

117) ERER, Tekin; Türkiye'de Parti Kavgaaları, c. I, s. 78-79.

118) SABİS, Ali İhsan; Harb Hatıralarım, c. 5, s. 361.

119) ARAR, İsmail; Atatürk'ün İznit Basın Toplantısı, s. 40.

Eski Birinci Ordu Komutanı Ali İhsan Sabis Paşa, Hüseyin Avni Bey'in Meclis Birinci Reis Vekilliğine seçildiği sırada "Mecliste Birinci Grup 110, İkinci Grup 73, Müstakîl Grup 78 kişi bulundurmıştır."¹²⁰ demektedir.

Mahir İz Hüseyin Avni Bey'e oy verenler arasında Halk Partisi* üyelerinde bulunduğunu belirtmekte ve "Bu hadise üzerine parti bir disiplin kararı aldı: Parti toplanmasında herkes reyini serbestçe söyleyebilecek; fakat parti grubunda ekseriyetle karar alındıktan sonra artık bu parti grubu kararı aleyhine Mecliste mebuslar ne konuşabilecekler, ne de rey verebileceklerdi. Bu da kafi görülmemiş ve ayrıca kabinenin bütün azasının da Partiyeye (Halk Partisi'ne) kaydolması mecburiyeti kabul edilmişti"¹²¹ demektedir.

e) Saltanatın Kaldırılması

Savaş sırasında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921) ile hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir denirken; diğer taraftan *Nisab-ı Müzakere Kanunu* ile Hilafet ve Saltanatın kaldırılması B.M.M'nin amaçlarından biri olarak gösteriliyordu.¹²² İşte bu çelişki eninde sonunda çözümlenme yoluna girmek zorundaydı.

Birinci Meclis faaliyetini sürdürürken, bir yandan da cephelede savaş sürmüştü, işgalci kuvvetlere karşı kesin zafer kazanılmış, 3 Ekim 1922'de Türkiye, İngiltere, İtalya ve Fransa temsilcilerinin katılımıyla toplanan konferansta *Mudanya Ateşkes Anlaşması* imzalanmıştı (11 Ekim 1922).

Zaferden sonra siyasi çevreler, özellikle Saltanatın geleceğinin ne olacağını tahminle meşguldüler. İzmir'den Ankara'ya dönen Mustafa Kemal'le dönemin İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey arasında bir konuşma geçer. Refet Bey'in evinde gerçekleşen bu konuşmada Rauf Bey Saltanatın geleceğini Mustafa Kemal'den öğrenmek isterse de Mustafa Kemal, kendisinin bu konuda ne düşündüğünü sorar. Rauf Bey, cevabında; vicdan, duygu ve gelenek bakımından Saltanata ve Halifelığe bağlı olduğunu söyledi. Yalnız, vatan haini gibi davranmış olan ve değiştirilmesi gereken Vahdeddin'i tutmadığını belirtti.¹²³ Refet Beyde Rauf Bey'in görüşünü desteklerken, Ali Fuad Cebesoy, Moskova'dan yeni döndüğünü ve somut bir düşünce edinmeye vakit bulamadığını söyleyerek, görüş bildirmeyi reddeder.¹²⁴

120) SABİS, Ali İhsan; a.g.e., c. 5, 361.

* Yazar; her ne kadar "Parti" kelimesini kullanmışsa da kastettiği Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubudur.

121) İZ, Mahir; Yılların İzi; s. 76.

122) BAŞGİL; Ali Fuad; Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, 1. Kitap, c. III, Fasikül I, s. 89

123) KINROSS, Lord; Atatürk (Bir Milletin Yeniden Doğuşu), s. 522.

124) DENY, Jean; Yeni Türkiye, s. 104-105.

Aynı günlerde Hilaf Devletleri hem Ankara, hem de İstanbul Hükümetlerini Barış Konferansına çağırıldılar. Ve bu ortak çağrı Saltanatın kaldırılmasını gündeme getirdi. Mecliste şiddetli öfke gösterilerine neden olan çağrı 30 Ekim 1922'de 83 milletvekili imzalı bir önergeye dönüştü. Bu önergede sultanlık yönetiminin halifelikten ayrılarak kaldırılması istenmekteydi.¹²⁵

Meclis'te bu önergenin oylanması sırasında çoğunluk oluşmadığından önergenin yasalaşması mümkün olmadı. Bu görüşmelerde İstanbul Hükümetini ve Tevfik Paşa'nın* tutumunu eleştiren konuşmalar yapıldı. Bunların içinde en ilgi çekici olanı da Kazım Karabekir'in konuşmasıydı.

31 Ekim'de Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk Grubunu toplayarak, Saltanatla Hilafetin birbirinden ayrılması gerektiğini anlatır, bu konuda destek ister.

1 Kasım 1922'de Millet Meclisi'nde söz alan Mustafa Kemal yaptığı konuşmada kısa ve kesin bir dille Saltanatın kaldırılmasının gerekliliğini anlatır. 30 Ekim'deki Meclis toplantısında Rauf Bey de** kürsiye gelerek Saltanatın kaldırıldığı günün bayram olarak kutlanmasını önermişti.

1 Kasım 1922'de Mustafa Kemal'in sözünü ettiğimiz konuşmanın hemen ardından oylamaya geçildi. Meclisin onayına sunulan bu yasa teklifi oybirliği ile kabul edildi. O esnada muhalif olduğunu söyleyen bir tek ses işitildi ise de "söz yok" sedalarıyla boğuldu***

Hilafet makamına gelince "...Veliabd Abdülmecid Efendi 2 Kasım'da halife ilan edilmişti. Abdülmecid Efendi B.M.M'nde Hilafet için konulan şartları tamamıyla yerine getiren bir hanedan üyesiydi. Sarayın kötü sefahate ve perişanlığa dayanan an'anelerine hiç bir zaman ilüfat etmemiş, Bağlarbaşıdaki köşkündeki tek eşiyile

125) SIHHA, Dr. R.K; Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi, s. 145-146.

ULUĞ, Naşit; Siyasi Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı, s. 2186-2189.

PARUŞEV, Paraşkev; a.g.e., 258-259 (önergedeki imza sayısını 80 olarak vermektedir.)

ÖZEK, Çetin; Türkiye'de Gerici Akımlar ve Nurculuğun İçyüzü, s. 29-30 (İmza sayısı burada da 80 olarak verilmektedir.)

* Tevfik Paşa, Mudanya Antlaşmasından sonra Mustafa Kemal'e bir telgraf göndererek kazanılan zaferin İstanbul ve Ankara arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldırdığını ve bu nedenle yetkili bir kişinin kendisiyle görüşmek üzere İstanbul'a gelmesini ister.

** Mustafa Kemal, Rauf Bey'in bu tutumunda bir yargıda bulunmaktansa, durumu aydınlatıcı kimi evreleri gözler önüne sermek istediğini yazıyorsa da daha sonraki safhelerde bu konuda herhangi bir açıklama getirmiyor: SÖYLEV; c. II, s. 915.

*** Bazı kaynaklarda tek muhalif oyu verenin Ziya Hurşid olduğu belirtilmektedir; Özek, Çetin; a.g.e., s. 34.

bir fikir ve sanat adamı hayatı geçirmiştir. Etrafına daima memleketin ileri gelen fikir adamlarını toplamış, resim yapmakla uğraşmış, milli meselelerde daima vatani görüşü benimsemiş, mütareke yıllarında işgal kuvvetlerine ve Vahdeddin'e karşı çıkmış, Misak-ı Milli'ye dayanan siyaseti desteklediğine dair her vesileyle yerli ve yabancı gazetelere Beyanatta bulunmuştu.¹²⁶

Aynı tarihlerde de Refet Paşa (Bele) müttefik işgal güçleri komiserine sultanlık yönetiminin T.B.M.M'nce kaldırıldığını bildiriyordu.¹²⁷

Bu bölümümüzü, Hakimiyet-i Milliye gazetesinde çıkan- Ek 2'de yer alan ve gunun şartları gozonune alındığında, ılığınç ve bir o kadar da önemli ufak bir haberle noktalıyoruz.¹²⁸

126) YALMAN, A. Emun; Yakın Tarihte Gordüklerim ve Geçirdüklerim, c. III. s. 22-23.

127) Zaferden sonra, Rauf Bey'in teklifi ve Mustafa Kemal'in emriyle Yunanlılara boşaltılacak Trakya topraklarını teslim almağa memur edilmişti Bununla ilgili olarak Rauf Bey daha sonra şöyle der. “.. Bu vazıfeye tayımine delaletle ne kadar ısbet ettiğım, kendısının mutareke hükümlenme uygun olarak Trakyayı teslim almak üzere, İstanbul'a ayak bastığı gunki davranışlarıyla tahakkuk etü ” Kandemur, Feridun; a.g.e., s. 85.

128) Bkz Bölüm I, Ek 2.

I. BÖLÜM EKLERİ

EK 1

Kazım Karabekir'in, Rauf Bey'in Yazdığı Telgrafa Cevabı

Rauf Beyefendi Hazretlerine:

Erzurum 21.9.1335

1 - Pek samimane olan telgraf kemal-i muhabbetle mütalaa edildi. Hepimiz aynı gayenin ve aynı aşkın merbunı olduğumuz cihetle, birbirimizin ağzından samimiyetten başka bir şey çıkmayacağı tabiidir. Bilhassa müşterek birlik ve kudreti, mükemmel tutmak hepimiz için mutlak borçtur, ikaz ve irşad ise hepimizin hakkı ve vazifesidir. Sizlerin hatırına gelmeyenler, bize teveccüh eder. Bizim hatırımıza gelmeyen olursa, size teveccüh eder. Hepimiz birbirimizin hislerini pek açık bildiğimiz cihetle, aruk buraya şahsi ve hissi hareketten bahsetmek insaf ile nasıl te'lif buyuruldu?

2 - İmza atmak hakkında, Kemal Paşa Hazretleri izahat ile beni aydınlatılar. Elbette siz de bunu noktası noktasına mütalaa buyurdunuz. Vesikalar neşri hakkında nokta-i nazarımıza iştirak ediyorsunuz. Şu halde hatırat müstesna olmak üzere, diğer resmî vesikalar arka arkaya neşredilir. Buna daha evvel cevap verilse idi derhal başlanabilirdi.

3- Heyet-i Temsiliye meselesine gelince, evvela şunu rica edeyim ki; bizi ancak ara bulucu uzlaştırıcı mevkiinde tasavvur buyurunuz. Burada verilen kararda, yapılan nizamnamenin değiştirilip salâhiyeti olmadığı halde, hiç bir mütalaa sorulmadan yapılan değişikliklerden haberdar olunca, gerek Erzurum, gerekse Trabzon, buna, bu haksızlıktır diye pek acı şikayetlerde bulundular ve hatta en itimat

edilen Zeki Bey (Gümüşhane eski mebusu Zeki Kadirbeyoğlu) bana şöyle yazdı: (Henüz mürekkebi kurumayan nizamnamemiz bugün parçalanıyor ki, bu da gelecek için başka türlü endişeleri davet eder.) Zât-ı Âlî-i biraderanelerinden rica ederim ki benim yerimde olsanız ne yaparsınız? Daha ilk günü rica etmiştim ki değişikliklere ait kararlar, birbirimize danışılarak yapılsın. Ben, akıbeti düşünerek bu istirahatda bulunmuştum. Kararlar verilirken, bunlarla ilgili millet daima düşünölmelidir. Fikirler, tazyik veya oldu bitüleriyle yürütölemez. Bu nazik nokta etrafında şimdiye kadar ne zaman gaflet edilmiş ise, mutlaka karşılığını gördük. Ve cezasını çekti. Erzurum ve Trabzon, nizamnamelerinin değiştirilip düzeltilmesine razı olmuyorlar ve beni arka arkaya bu konuda rahatsız ediyorlar. Ben meseleyi tekrar muhterem heyetinize arz ile beraber, hususi surette siz kardeşimden hepimizin müşterek kanaati olmak üzere rica ediyorum ki içtihad ve kanaatlere uymayan hususlar için ısrar yerine, salim fikirli insanlardan mürekkep olan bu heyetlerle anlaşmak elzemdir. Arz-ı muhabbetle gözlerinizden öperim.”

73) YAKIN TARİHİMİZ; “Rauf Orbay’ın Hatıraları” c. 3, sayı: 30 (20 Eylül 1962) s. 115.

EK 2

Refet Paşa Ne Saraya Gitmiş ve Ne de Sarayda Yemek Yemiştir, Hepsi Yalandır

Bordo Ajansından naklen Anadolu Ajansı, Refet Paşa Hazretlerinin Saraya giderek bir kaç saat orada kaldığını ve yemek yediğini bildirmişti. Refet Paşa Hazretleri iki İstanbul gazetesi tarafından verilen bu hakikate mugayir haberi yine İstanbul gazeteleriyle tekzib eylemiş ve buraya gönderdiği resmi telgrafla da haber-i mezkurun tamamıyla musanni olduğunu bildirmiştir.

128) Hakimiyet-i Milliye, 5 teşrîn-i sâni 1338 (Kasım 1922), s. 3.

II. BÖLÜM

ULUSAL SAVAŞ SONRASI

I

BİRİNCİ MECLİS'İN SON DÖNEMİ

a) Meclis'te Lozan Görüşmeleri

Mudanya Ateşkes Anlaşması'ndan sonra, barış şartlarını tespit edecek olan Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de toplanmıştır. Konferans aralıklarla dokuz ay on gün sürmüştür.

Lozan'a gidecek heyete, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek'in başkanlık etmesi beklenmekteydi. Uzun yıllar Avrupa'da yaşamış, çok iyi derecede yabancı dil bilen, yabancı misyonların tanıdığı Yusuf Kemal gerçekten bu görev için uygun bir kişiydi. Fakat Mustafa Kemal diplomat niteliklerinden çok, taviz vermez bir müzakereci istiyordu. Bunun üzerine Yusuf Kemal Dışişleri Bakanlığından istifa etti ve yerine İsmet Paşa seçildi.

Meclisin Lozan'da görüşmeler sürerken Misak-ı Milli'den taviz verilmemesi şeklindeki tavrı, İkinci Grup tarafından Lozan görüşmelerinin birinci kısmı sona erdikten -4 Şubat 1923- sonra yapılan gizli Meclis görüşmelerinde sürdürülmüş ve hükümet Misak-ı Milli'den taviz verdiği gerekçesiyle eleştirilere uğramıştır.

Lozan Barış Görüşmeleri devam ederken -birinci kısmı sona erdikten hemen sonra - 17 Şubat 1923- 4 mart 1923 tarihleri arası toplanan "yaklaşık 1000¹ kişinin katıldığı İzmir İktisat Kongresi,* ilk defa Ekonomi Bakanlığının öncülüğü ile ülkedeki çiftçi, sanayici işçi, tüccar ve aydın bir araya getirmeyi amaçlamaktaydı."²

Kongre'de geleceğin Türkiye'sinde ekonomik yönden alınacak tedbirler görülecekti. Bunun önemi ise, henüz barış antlaşması imzalanmadan, hatta konferansın dağıldığı tarihlerde bu ekonomik konuların ele alınmasıydı.³

Kongre, üç ayrı açış konuşması ile çalışmalarına başladı. İlk konuşmayı bizzat Mustafa Kemal yaptı ikinci konuşma İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, üçüncü konuşma ise Kongre Başkanlığına seçilen Kazım Karabekir tarafından yapıldı.

Mustafa Kemal Kongre'ye Sovyet temsilcisi Aralov ile Azerbaycan temsilcisi Abilov'u da davet ederek, onlardan birer konuşma yapmalarını istedi. Her ikisi de yaptıkları konuşmalarda "... Sovyet Cumhuriyetleri'nde halk ekonomisinin yeniden kurulması, ağır ve kanlı savaşlardan sonra kültürün geliştirilmesi için yapılanları, yabancı müdahalecileri kovarak ve feodal rejime ve emperyalizme karşı zafer kazanarak savaşı sona erdiren yeni Türkiye konusunda Sovyetler ülkesinde neler düşünüldüğünü anlattılar."⁴

İzmir İktisat Kongresi sonucunda alınan kararlar genel nitelikli kararlardır. Bununla beraber ticaret burjuvazisinin ve eşrafın çıkarlarını gözetecek nitelikte oldukları da görülmektedir.

Katlan bir diğer kesim, işçi kesiminin öne sürdüğü istekler ise bu iki kesimin - ticaret burjuvazisi ve eşraf- çıkarlarını dolaylı yoldan savunacak nitelikte olmuştur.

Böylece, emperyalizm -yerli ticaret burjuvazisi - Anadolu eşrafi ittifakı kurulmuş ve ittifak siyasi iktidarı elinde tutan ilerici asker-sivil-aydın kadro üzerinde etkinliğini göstererek işbirlikçilerini yaratmakta gecikmemiştir. Öte yanda, ilerici aydın kadro, bu güçler karşısında dayanmak zorunda kaldığı yoksul işçi ve köylü kitlelerin güçsüzlüğü ve örgütsüzlüğü sonucu, amaçlarını gerçekleştirememiş ve karşı çıktığı güçlerle işbirliği yapmak zorunda kalmıştır.⁵

1) ÜLKEN, Yüksel; Atatürk ve İktisat, s. 83 (Konferansa katılanların sayısını 1135 olarak vermektedir.)

* Bu konuda geniş bilgi için bkz. ÖKÇÜN, A. Gündüz (Hazırlayan): Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir.

2) BAYDAR, Mustafa; Atatürk ve Devrimlerimiz, s. 16-17.

3) İNAN, Afet; Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, s. 89.

4) ŞEMSUTDINOV, A.M - Y.A BAGIROV; Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri, s. 230-232.

5) BİLA, Hikmet; CHP Tarihi (1919-1979), s. 89-90.

Tekrar Meclis'teki Lozan görüşmelerine dönersek; T.B.M.M. oturumlarında İsmet Paşa, müttefiklerin projesinin kesinlikle reddedilmesinin barış görüşmelerinin gerçekten kesileceğini öne sürerek karşı proje hazırladığını bildirdi. Ancak projenin Musul sorununu erteleme ve Karaağaç'ın Yunanlılara bırakılmasını öngörmesi eleştirilere yol açıyordu. Hüseyin Avni, İsmet Paşa'nın verdiği bilgilerin yeterli olmadığını, Hükümetin kendi düşüncesini ortaya koymadığını, yapılan açıklamadan bir şey anlaşılmadığını, geriye dönmüş olan İsmet Paşa'nın aruk delegelik sıfatının kalmadığını, bu sebeple Bakanların görüşlerinin açıklanması gerektiğini söyledi ve "gerek Bakanlar Kurulu, gerekse Büyük Millet Meclisi, Misak-ı Milli'den en küçük bir şey feda ederse, millicilik ve namus gereği çekilip gitmelidir. Gidip hazırlansınlar ve buraya hazırlanmış olarak gelsinler. Eğer bundan fazla hazırlanamıyorlarsa yerlerini hazırlanabilecek adamlara bıraksınlar"⁶ dedi.

Zaten İsmet Paşa'ya karşı, daha o Ankara'ya dönmeden muhalefet büyümişti. Birinci Grup çevresinde bile İsmet Paşa'nın başarı şansında şüpheler başlamıştı. Hele onun daha Ankara'ya gelmeden ve Meclis'e izahat vermeden Eskişehir'de Mustafa Kemal'le buluşması, birçok kimsenin muhalefetine neden olmuştu.⁷

Ulusal Kurtuluş Savaşı liderleri arasındaki görüş ayrılıklarına ilişkin olaylar, ciddi bir biçimde Lozan'ın devamı sırasında gerçekleşmiştir. Konferans sırasında Hükümet ve İsmet Paşa arasında cereyan eden yazışmaların içeriği bunu net bir biçimde ortaya koymaktadır. Bunlara bir örnek vermek gerekirse; Rauf Bey'in 26 Mayıs 151 sayılı şifre ile yazmış olduğu telgraf:

"İsmet Paşa Hazretlerine
26 Mayıs 151 sayıya:

Delegeler Kurulu'nun Yunan onarımı ile ilgili tutumunu Bakanlar Kurulunun Yönergesine açıkça aykırı görülmüştür. Güç durumda kalan Bakanlar Kurulu, ulusun çıkarlarını öngörerek, bildirdiğimiz üzere, önemli sorunların üç dört gün içinde sonuçlandırılacağı yolundaki görüşün gerçekleşmesini bekleyerek, görüşünü ve düşüncesini değiştirmeyecektir. Önceki telde sözü edilen öbür ana sorunlarda ödünde bulunmanın kesinlikle söz konusu olmayacağı, doğaldır, efendim.

Hüseyin Rauf⁽⁸⁾

Meclis'teki Lozan görüşmelerinde, tartışmalarda kürsüye çıkan milletvekilleri birçok sorunlar arasında özellikle Musul sorunu, üzerinde duruyorlardı.

6) GOLOĞLU, Mahmut; Türkiye Cumhuriyeti, s. 110-111.

7) AYDEMİR, Ş. Süreyya; Tek Adam, c. I, s. 78.

8) SÖYLEV; c. I, s. 1059.

İleri sürülen görüşleri cevaplamak üzere kürsiye çıkan Rauf Bey "Şimdi yapılacak üç hal vardır. Hangisini yapalım diyoruz. Birincisi mütteliklerin verdiği kabulü imkansız olan antlaşma metnidir. Atalım. İkinci diyoruz ki: Böyle bir proje yaptık bu projeyi teklif ile harbe girmezden evvel bir daha Cihan huzurunda dahil ve haricin vicdanını tatmin etmektir. Üçüncüsü savaşa girmek. Bakanlar Kurulu ikinci düşüncededir."⁹ diyordu.

"İkinci Grup Üyeleri, İsmet Paşa'nın konferansa ara verilmeden hazırlayıp mütteliklere takdim ettiği projeye çok kızıyor ve şayet bu proje kabul edilseydi durumumuz ne olacağı diye İsmet Paşa'nın, selahiyetlerini tecavüz ederek Türkiye Büyük Millet Meclisine danışmadan Misak-ı Milli'den fedakarlık yapmaya kalkıştığını söylüyorlardı. Bu arada Hüseyin Avni Bey İsmet ile Rauf Bey arasında sert bir münakaşa cereyan etmiş ve Hüseyin Avni Bey İsmet Paşa'nın Meclisi tenvir etmek için değil iskandil etmek için geldiğini söylemiştir. Bundan sonra usul hakkında söz olan Mustafa Kemal kürsiye gelerek Delegation Kurulu ile hükümetin müştereken hazırladıkları projenin uzun uzun müdafasını yapmıştır."¹⁰

4 Mart 1923 günü yapılan olağanüstü gizli toplantı, İsmet Paşa'ya yöneltilen sorular ve onun verdiği cevaplarla geçti. 5 Mart 1923 günü devam eden kapalı oturumda da İkinci Grubun eleştirileri devam etti. Oturumda söz alan Ali Şükrü Bey; İsmet Paşa'nın Boğazlar ve askeri sınırlandırma sorunlarını çözdüğünü, fakat diplomat olmadığı için öteki sorunlarda başarılı olmadığını, Mehmedciğin süngüsü ile kazanılan çok büyük zaferin Lozan'da yok edildiğini söylüyordu.

6 Mart günü de devam eden gizli oturumda da, İkinci Grubun eleştirileri sürmüştü. Mustafa Kemal'in kürsüde Delegation Kurulu'na yeterlilik oyu verilmesini isteyen konuşması sırasında Ali Şükrü Bey'in Delegation Kurulu'nu hükümetin talimatı dışında davranmakla suçlaması üzerine Meclis elektriklenmiştir. Mustafa Kemal, bu sırada Ali Şükrü'ye "Memleketi zarara sokuyorsunuz, amacınız nedir?"¹¹ diye bağırmasından sonra, iki grubun üyeleri birbirine bağırıp çağırmaya başladıklarında, Meclis Başkanı, olayları daha fazla büyütmeden oturuma ara verdi.

Bakanlar ve Birinci Grup üyeleri görüşmelerin bitirilmesini isterken, İkinci Grup üyeleri ise, Misak-ı Milli'den fedakarlık yapacağı ve özellikle Musul'u bırakacağı gerekçesiyle Delegation Kurulunu düşürebilmek için görüşmelerin devamına çalışıyorlardı. Fakat yeterlilik önermeleri çoğunlukla kabul edildi. Başta Hüseyin Avni

9) GOLOĞLU, Mahmut; a.g.e., s. 112.

10) MISIRLIOĞLU, Kadir; Lozan Zafer mi Hezimet mi?, s. 342-343.

11) KINROSS, Lord; a.g.e., s. 553.

Bey olmak üzere İkinci Grubun, oylamanın usulsüz olduğunu ileri sürmesi üzerine, tekrar oylanarak kabul edilmiş ve önergelere geçilmiştir. Önergeler arasında ikisi dikkat çekiciydi. İlki, Birinci Gruptan Manisa Mebusu Reşat Bey, diğeri ise ikinci Gruptan Sivas Mebusu Kara Vasıf Bey ile altmış arkadaşı vermişti.¹² Reşat Bey'in önergesinin oylanmaya karar verilmesiyle, İkinci Grup üyeleri de, kendi önermelerini açıklamak isteginde olduklarını bildirdiler. Bu istekleri dikkate alınmayan Hüseyin Avni, Ali Şükrü ve diğer üyelerin itirazına, Meclis'i terk etmelerine yol açmıştır.¹³ Önergenin oylanmasına 190 kişi katılmıştı. Reşat Bey'in "İtilaf devletlerinin Türk Delegeleler Kurulu'na verdiği anlaşma projesinin kabul edilemeyeceğini" belirten, buna karşılık "mevcut Delegeleler Kurulu'nun mali, iktisadi, idari sorunlarda ülkenin ve milletin hayat ve bağımsızlık haklarını tam ve güvenilir olarak elde etmek esası içinde baş şabalarını sürdürmesini" isteyen önergesi 20 olumsuz oya karşı 170 oyla kabul edildi.¹⁴ Oyların tasnifinde oylamaya katılanların hepsinin Birinci Grup üyesi oldukları, 60 kişinin -ki bunlar İkinci Gruba dahil olanlar- oylamaya katılmadığı anlaşılıyordu. Verilen 20 olumsuz oyun, 6 tanesi çekimser, 14'ü red olmuştu.¹⁵ Ali Fuad Cebesoy'un işaret ettiği -bizimde kaulduğumuz- görüşe göre de, İkinci Grup üyeleri de oylamaya katılabilir ve diğer 14 üye gibi reddedebilirlerdi. Bu davranışlarının nedeni belki de şimşekleri daha fazla üzerlerine çekmemek içindi.

Meclis'ten güvenoyu alan Hükümet, Delegeleler Kurulu ile birlikte hazırladığı karşı tekdifte bazı fedakarlıklar yapıklarını, kabul ettikleri sonuçları müttefik devletlere bir nota ile 8.3.1923'te verdi.

İkinci Grup üyeleri, Misak-ı Milli'den tavizler verilmesine kuşkuyla bakarken, Birinci Grup üyeleri böyle bir İkinci Grup var olduğu sürece tavizler taşıyan bir baş anlaşmasının Meclis'ten geçmesinin mümkün olamayacağını anlamışlardı.

Meclis'te böylesine şiddetli tartışmalar olduktan hemen sonra iki grubu birbirinden tamamen uzaklaştıran ve siyasi ortamı iyice gerginleştiren bir olay olmuş, 27 Mart 1923'de İkinci Grubun önde gelen isimlerinden Ali Şükrü Bey, bir cinayete kurban gitmişti.

Ali Şükrü Bey İngiltere'de tahsil görmüştü. Bahriye binbaşılığında bulunmuş ancak sonra istifa etmişti. İstanbul Donanma Cemiyeti'nin ikinci başkanlığını yapmış, Birinci Büyük Millet Meclisi'ne, İstanbul Meclis-i Mebusan'dan geçmişti. Meclis'te

12) Bkz. Bölüm II, Ek-1.

13) GOLOĞLU, Mahmut; a.g.e., s. 109-139.

14) GOLOĞLU, Mahmut; Milli Mücadele'de Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa, s. 56-57.

15) CEBESOY, Ali Fuad; Ali Fuad Cebesoy'un Siyasi Hatıraları, s. 295.

daha ilk günlerden beri muhalefet saflarında yer alan Ali Şükrü Bey, İkinci Grubun dinci kanadının lideri durumundaydı. Samet Ağaoğlu, Ali Şükrü Bey hakkında şunları söylemektedir: “Bir deniz subayı olan Ali Şükrü, Milli Mücadelenin samimi insanlarından birisidir. Samimi diyorum, çünkü sonuna kadar saltanatçı ve hilafetçi olduğunu gizlemedi. Bunun içindir ki, saltanat ve hilafetin yerine Devletin başına başka bir makamın ve şahsın yerleşmesine her zaman karşı durdu.”

Ali Şükrü, aynı zamanda gerçekten kuvvetli bir tenkitçi olarak gözükmektedir. Gensoru konusu yaptığı bütün meselelerde ilgili bakanları ağır şekilde hırpalamaya muvaffak olmuş ve hemen her zaman tenkitlerini müspet bir sonuç ile bitirmiştir. Birinci Büyük Millet Meclisi’nde bakanların gensoru ve sorularından en çok çekindikleri mebuslardan biri de Ali Şükrü oldu.¹⁶

Ali Şükrü Bey’in ortadan kaybolmasından 3 gün sonra Meclis’te büyük bir heyecan vardı ve Hüseyin Avni Bey kürsüdeydi. Şöyle diyordu: “Efendiler! Bu şerefli kürsü bu gün elim bir vaziyete sahne oluyor. Bu şerefli milletin mebusları bugün kalpleri kan bağlamış bir zavallı, bir biçare gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey kâbe-i millet sana da mı taarruz? Ey ârâyı millet sana da mı taarruz? Ey milletin mukaddesatı sana da mı taarruz? Millet’in hakimiyeti demek onun reyini memleket dahilinde serbest kullanması demektir. Bir millet namusundan bir mebus koparır. O mebusun ağzı, kalem, o milletin namusudur. Bu namusa tecavüz eden eller kırılın. Çok temerni ediyorum ki esrarengiz niteliği olan bu suç meydana çıksın da, bütün dünya bizi siyasetten, fikir serbestliğinden yoksun bir heyula, hayvan sürüsü görmesin. Bu milletin istiklalinin uğruna, bayrağının şerefine yüzbin paşa, yüzbin Ahmet, yüzbin hoca ölsün. Yalnız bir şey yaşasın. O da milletin istiklali, milli hakimiyet. Hükümetten çok rica ediyorum. Henüz mahiyeti meçhul olan bu suçu ortaya çıkarsın. Çok arzu ediyorum ki, bin tane Ali Şükrü adı suç ile ölsün. Fakat siyasi düşüncesinden ve kamsından, düşünce özgürlüğünden dolayı bir düşüncenin savunucusu bulunduğundan dolayı uygarlık dışı, vahşice ve alçakça bir saldırıya uğrarsa, onun hesabını bu millet soracaktır.”¹⁷

Hüseyin Avni Bey’den sonra kürsüye gelen mebuslar da olayı kınamaşlar ve hükümeti olayı ortaya çıkarmadığı için sert bir dille eleştirmişlerdir. Daha sonra Başvekil Rauf Bey, meselenin üzerinde titizlikle durduklarını söylemiş ve hükümetin olayı ortaya çıkarmak için var gücüyle çalıştığını ve çalışacağını söylemiştir.¹⁸

16) AĞAOĞLU, Samet; a.g.e., s. 267.

17) HÜSEYİN AVNİ ULAŞIN BAZI NUTUKLARI, s. 15-17.

18) T.B.M.M. ZABIT CERİDESİ, c. 28, s. 226-233, T.B.M.M. Matbaası, Ankara, 1961.

1 Nisan'da Ali Şükrü Bey'in cesedi bulunur ve olay ortaya çıkarılır. Daha sonra cinayetle suçlanan Topal Osman Ağa kendisini yakalamaya gelen askerlerle çarpışmaya girmiş, yaralı olarak yakalanmış ve hastaneye kaldırılırken ölmüştür.* Meclisin son günlerinde meydana gelen bu olay iki grubu birbirinden iyice uzaklaştırmıştır.

b) Seçim Kararının Alınması

1923 yılının ilkbahar aylarında T.B.M.M.'i Lozan'dan başka sorunlar yüzünden de değişik ve sert bir görüntü almış, muhalefet giderek güçlenmişti. Gerçekte bu durum, T.B.M.M. kuruluş biçiminden de kaynaklanmaktaydı. Çünkü Meclis, yasama ve yürütme güçlerini elinde toplamış bir meclisti. Kuruluş günlerinin zorunlu sistemi artık bir yönetim biçimi olarak devrini tamamlamıştı. Buna bir çıkış yolu aranırken, ilk akla gelenlerden biri de Meclis'i yenilemek oluyordu.

Rauf Orbay'dan aktardığını belirten Kandemir ise şöyle yazmaktadır, bu konuda: Rauf Bey (Başvekil) Meclis dışında tertiplediği bir toplantıya Mustafa Kemal ile Meclis II. Reisi Ali Fuad Paşa'yı da davet eder. Bu toplantıda Rauf Bey: "... Savaş alanlarında kazanılan büyük zaferin, sulh masası başında kaybedildiği iddiası ile, bunu her tarafa yayan muhalefete aralarında beliren ayrılığın, Ali Şükrü Bey meselesi ile bütün bütün artığını söyleyerek, B.M.M'nin artık eski B.M.M'i olmaktan çıktığını ve bu nedenle de Hükümet olarak memleketin selameti adına Meclisin yenilenmesini zaruri olduğu düşüncesinde olduklarını belirtti."¹⁹ Mustafa Kemal de aynı düşüncede olduğunu söyler ve kesin karar verilir.

1 Nisan 1923'te Meclis'e sunulan 120 imzalı bir önerge ile Anayasa'nın ayrı maddesinin kaldırılması ve seçimlere gidilmesi isteniyordu. Aslında, daha 20 gün önce İkinci Grup Lozan Görüşmeleri sırasında "hükümeti düşürebilmek için Meclis'in yenilenmesini istemiş, Birinci Grup Lozan Görüşmelerinin sürdürülebilmesi bahanesiyle buna yanaşmamıştı. Mustafa Kemal "inkıta" sırasında, bu Meclis'ten İsmet Paşa başkanlığındaki Türk delegasyonunun Lozan'ın ikinci bölümü içinde yetkili kılınması kararını çıkarttıktan sonra fesih isteğini ortaya atmıştı ve İkinci Grup eski isteği doğrultusunda bunu desteklemek zorunda kalmıştır."²⁰

Önerenin görüşülmesi oybirliği ile kabul edildikten sonra "... 3 Nisan 1339 (1923) tarih ve 320 sayılı Kanunla Geçici Seçim Yasasında bazı düzeltmeler ya-

* Bu olayla ilgili olarak bkz. KANDEMİR, Feridun; Siyasi Cinayetler. BORAK, Sadi; İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına.

19) KANDEMİR, Feridun; Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay.

20) TUNÇAY, Mete; a.g.e., s. 50.

pılmıştı. Eskiden her elli bin erkeğe bir milletvekili seçilirken, şimdi her yirmi bin erkeğe bir milletvekili seçilecekti. Bir yerin nüfusu yirmi binden az olsa bile, o yer bir milletvekili seçme hakkına sahip olacaktı. Fazlası için otuz bine kadar bir, elli bine kadar iki milletvekili çıkacaktı. Ayrıca seçmen yaşı 25'ten 18'e indirilmişti. Bir başka değişiklik ise vergiyle ilgiliydi. 1920 seçimleri de dahil olmak üzere, vatandaşın seçme hakkını kullanabilmesi için diğer koşulların yanında devlete bir miktar vergi ödemesi de gerekiyordu. Yeni Seçim Yasası ile böyle bir zorunluluk ortadan kaldırıyordu.”²¹ Bununla beraber yasa, iki dereceli seçim sistemini devam ettiriyor ve memurlarla kumandanların vazifeli oldukları yerden mebus çıkmamaları esasında, İkinci Grubun itirazlarına rağmen ısrar ediyordu.²²

Milli Mücadele döneminde “gizli olarak ve gruplar halinde kurulan ve çalışan “Müdafaa-i Milliye” (M.M) teşkilatının²³ grup başkanlarından Hüsamettin Ertürk hatıralarında, M.M. Teşkilatının seçimlerde Birinci Grubun kazanması için yoğun çaba harcadığını anlatmaktadır. Ertürk şöyle diyor: Meclisin yenileneceği sırada Ankara'da Erkan-ı Harbiye'nin gizli istihbaratında çalışıyordum. Mustafa Kemal Paşa hazretleri beni Çankaya'daki köşklarine çağırmışlardı. Hüsamettin Bey diye buyurmuşlardı. B.M.M.'nde İkinci Gruba mensup mebuslar muhalefeti arturdular, her türlü akıl ve havsalarım almayacağı şeylere kadar dillerini uzatıyorlar. Bu sebeple nazik devirde meclisi yenilemeye karar verdim, yakında seçime gireceğiz.”²⁴

Ertürk daha sonra şöyle devam eder: “... İstanbul bu yeni seçimde 26 mebus çıkaracaktı. Mustafa Kemal İstanbul gibi anasını muhteliften mürekkep bir şehrin seçimlerini birinci gruba kazandırmak düşüncesiyle buraya Afyonkarahisarlı Ali Beyi, Doktor Refik Bey'i, Rasih Hoca'yı ve en mutemed adamı Kılıç Ali Beyi, Sevkiyatçı Rıza Beyi göndermişti.

Mustafa Kemal ile aramızda geçen konuşma şöyle olmuştu:

Hüsamettin Bey, derhal İstanbul'a hareket ederek meclis seçimi için çalışacaksınız. Bizim umdelerimizi* birinci gruba dahil olacak listelerimizde isimleri yazılı bulunacak kimseler tahakkuk ettirebilirler. O halde Müdafaa-i Hukukçular

21) GENÇOŞMAN, Kemal Zeki, Devleti Kuran Meclis, s. 66.

22) YALMAN, A. Emin; a.g.e., c. III. s. 41- 42.

23) TUNAYA, Tark Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952) s. 523. (Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın bütün yükü iki grup üzerinde toplanmıştır. 1) Müsellah Mîm mîn ve 2) Mîm Mîm Grubu, Geniş bilgi için bkz. s. 523-526.

24) TANSU, Samih Nafiz; İki Devrin Perdeleri Arkası, s. 524.

* (Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin seçimlerde çıkaracağı adayları bizzat kendisi saptayarak yayımlayan 9 umde doğrultusunda da seçimlere gideceklerini de beyan ediyordu.) YÜCEKÖK, V. Ahmet; Türkiye Parlamentosunun Evrimi, s. 103.

namu altında toplanan bu zevatın muvaffakiyetini temin için vaktiyle senin gizli teşkilatında, M.M. Grubunda, müsallah kuvvetlerinde vazife almış vatandaşların gayretine cesaretine güvendiğimizi onlara lütfen söylersin.”²⁵

Seçimlerde eski İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin de varlık gösterememeleri sağlanmıştı. Yapılan seçimlerde, bağımsız birkaç adayın dışında -ki bunlarda daha sonra Halk Fırkasına katılmışlardır- seçilenlerin tümü Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine mensuptular.” Bir tek Gümüşhane Milletvekili Zeki (Kadir Beyoğlu) Bey muhalif olarak kaldı.

Met'e Tunçay, İkinci Gruptan yalnız üç kişinin ikinci dönemde TBMM'ne seçildiğini belirtirken²⁶ bir başka çalışma; söz konusu bu üç kişinin; Biga Mebusu Mehmet (Dinç) Bey ile Amasya Mebusu Ali Rıza (Özdarende) Bey'in ikinci Grup üyesi olmadıklarını, İkinci Grup üyesi olan Rıza Bey'in ise, zaten ikinci meclise seçilmediğini saptamaktadır.*

Böylece İkinci Grup tasfiye edilmiş, Tek Parti yönetimine doğru yönelişte büyük bir engel ortadan kalkmış oluyordu, iyi bir organizasyonla gerçekleştirilmiş olan bu seçimler; itaatkar, parti başkanının elinde bir parlamento yaratacakları. En sivri muhalifler olmamakla beraber, eski üyelerinin çoğunu yeniden bünyesinde toplayan Meclis giderek yeni rejim için karşıtlık fikirlerini de geliştirecekti.²⁷

c) Halk Fırkası'nın Kuruluşu

Lozan Antlaşmasının imzalanmasından biraz geriye, 1923 yılının Ocak ayı ortalarına doğru gidersek; Mustafa Kemal'in yurtta bir gezi programı düzenlediğini ve bu gezi programının duraklarından biri olan İzmit'in özel bir önem taşıdığını görürüz. Mustafa Kemal, İzmit'te; İstanbul'dan davet ettiği basın temsilcileri ile ilk geniş toplantısını yaptı.

Ankara Hükümeti'nin temsilcisi olarak bulunan, Dr. Adnan (Adıvar) Bey ve eşi Halide Hanım da gazetecilerle birlikte İzmit'e gelmişlerdi. Basın heyeti “Tevhid-i Efkâr Başyazarı Velid Ebuuzziya, Vakit Başyazarı Ahmed Emin Yalman, Akşam Başyazarı Fahih Rıfıkı Atay, İleri Başyazarı Suphi Nuri (İleri), Tanin Başyazarı İsmail Müştak (Mayakon) dan oluşuyordu.”²⁸

25) TANSU, Samih Nafiz; a.g.e., s. 526-527.

26) TUNÇAY, Mete; a.g.e.; s. 54-55.

* DEMİREL, Ahmet; Birinci Meclis'te Muhalefet, s. 584.

27) DENY, Jean ve Rene Marchand; Petit Manuel De La Turque Nouvelle, s. 140.

28) GENÇOSMAN, Kemal Zeki; a.g.e., s. 55-56.

16 ve 17 Ocak* 1923 günlerinde İzmir’te yapılan basın toplantısı; yeni devletlerin geleceğine ait düşünceleri, çağdaş bir devlet olmanın gerekliliklerini ve yapılacak reformlarla ilgili açıklamalar bakımından önemlidir.

Yine bu toplantıda bir fırka** kurulması zorunluğu gündeme gelmiş ve Mustafa Kemal, “... Yeniden daha esaslı işlere başlamak mecburiyetindeyiz. İstihsalini arzu ettiğimiz bütün netayıcı yeniden izleyerek teyid etmeliyiz. Bunları mücadeleden icinap ile temine imkan yoktur. Bu sebeple milletin ve memleketin menfaatini temin edeceğimizi zannettiğimiz programla ortaya aulmak ve benimle kim çalışacak ise onlara: Buyurun! demek lazımdır.

Şimdi efendiler, ne istiyorsunuz, ne yapalım? Milli say programı diyelim, Milli mesai programı diyelim de fırka ismi vermiyelim, arzu bu mudur? İşte bugünkü Mecliste fırka namını kullanmayarak grup diyoruz. Neticeyi görüyorsunuz.

Fırkanın programı muayyen ve kat’i olursa fırkaya dahil olanlar da o programı ya takip eder, ya etmez. Belki ilk teşekkül devresinde biraz müşkülata da maruz kalınız. Fakat evvel ve ahir tesanüd temin edilecektir. Siyasi terbiye, siyasi ahlak lüzumunu hissettirecektir...”²⁹ Bu düşünceleriyle olayı nasıl gördüğünü, değerlendirdiğini açıklıyordu.

1 Nisan 1923’te Meclis’te yeni seçimler için karar verildi. Ertesi günkü gazete haberi “B.M.M.’miz dünkü icüimanda yeni mebusan intihabatına başlanmasına ittifak-ara ile karar verilmiştir.” Derken, başmakale de “Meclis Kararı” başlığı altında “Millet hakimdir. Yeni Meclis seçilinceye kadar eski hükümet ve Meclis vazife başında kalacaktır”³⁰ deniyor.

8 Nisan 1923’de, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Gazi Mustafa Kemal imzalı Beyanname’nin³¹ giriş kısmında kurulacak Halk Fırkası’ndan söz edilirken, aynı zamanda yayımlanan 9 umde doğrultusunda seçimlere gideceklerini beyan ediyorlardı. Yayımlanan 9 umde, kurulması düşünülen fırkanın siyasi prensiplerini de içermekteydi.³²

* Toplantı 16 Ocak 1923 günü saat 21.30’da başlamış, 17 Ocak sabahı saat üçe kadar sürmüştü.

** Mustafa Kemal yeni seçimlere girerken (1923) tüm Müdafaa-i Hukuk Grubunu “Halk Fırkası” adı altında toplamak niyetinde olduğunu belirtir.

29) ARAR, İsmail; Atatürk’ün İzmir Basın Toplantısı, s. 53-54.

30) YENİGÜN, 2 Nisan 1339, s. 1.

31) Bkz. Bölüm II, Ek-2

32) Millet Hizmetinde 40 Yıl ve CHP, s. 8-10.

YENİGÜN, 13 Nisan 1923 (1339), s. 1 (Umdelerin açıklanmasından önce seçmenlere hitaben “memleketimize ve mülletimize müfid olmak, hayırlı olmak istiyorsanız reylerinizi yalnız ve yalnız Müdafaa-i Hukuk Grubu namzedlerine veriniz.”

Bu sırada Kazım Karabekir, Vakit Gazetesi muhabirine verdiği beyanatında, II. Meclis'in görevinin sona erdiğini ve gelecek meclisin yarının ihtiyaçlarına cevap vereceğini ifade ederken,³³ adeta yapılacak seçimlerin gerekliliğini ve meşruluğunu vurgulamaktaydı.

Halk Fırkası'nın resmen teşekkülü ise seçimden sonradır. 9 Eylül 1923'te (Resmen tescili için başvurulma tarihi 11 Eylül) kurulmuştur.

33) YENIGUN, 12 Nisan 1923 (1339) s. 1. "Millet meclisi tecceddüd-ü intihaba karar vermekle harici ve dahili hain ümidleri kırmıştır. (...) Zafer ve halasın tahakkuku ile vazifeleri bitmiş idi. Buna itiraz edenler haksızdılar. Bir işin içinde bulunanlar başkalarının göremeyeceği noktalara nüfuz ederler. Ortada Müdafaa-i Hukuk'un bıraktığı esere bir şey ilave edilemez..."

II

YENİ MECLİS VE YENİ ARAYIŞLAR

a) İkinci Meclis'in Seçimi

2 Ağustos 1923 Perşembe günü II. Meclis çoğunluğu sağlayamadığı için celse tatil edilir ve 11 Ağustos 1923 Cumartesi günü açılır.³⁴

II. Meclis'te muhalefet büyük ölçüde tasfiye edilmesine rağmen Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarttığı 4 Mart 1925 tarihine kadar arzulanan dikensiz güll bahçesi niteliğinde olmuştur.

F. Rıfık Atay da yeni meclisle ilgili olarak şunları söylemektedir: "Yeni seçimlerde birinci Millet Meclisinin ikinci grubu tasfiye edilmiştir. Fakat bir muhalefet partisinin bütün unsurları yeni meclise gelmiştir. Aralarında siyasi şöhretler, yan veya tam aydınlar, şöyle böyle Türkçüler, fakat bilhassa Osmanlılar vardır. Devrimci değildirler. Gerici de değildirler. Bunlar (bilâ-kayd ü şart hakimiyet-i milliyeye) prensibini

34) ALİ, Kılıç; Hatıralarım Anlatıyor, s. 125 (Meclis'in açılış tarihinde -11 Ağustos 1923- Rauf Bey Başbakanlıktan istifa edeli bir hafta olmuştur.) (4 Ağustos 1923).

nutacaklar. Mustafa Kemal'in diktatör olmaması için dostça, muhalifçe uğraşacaklardır. Biraz sonra ilk gerçek demokrasi savaşını bunlar verecekler, Terakkiperver Cumhuriyet Furkasını kuracaklardır. Kendileri ile Mustafa Kemal arasında asıl ayrıncı çarpışma Cumhuriyet ilan edildiği zaman başlayacaktır."³⁵

II. Meclis'teki milletvekili sayısı bazı kaynaklara göre 270 olarak verilirken³⁶, Mahmut Goloğlu'nun meclis tutanakları üzerinde yaptığı çalışmalar sonucu verdiği sayı 287'dir.³⁷

Meclis'in açılış tarihinden biraz geriye gidersek; 24 Temmuz 1923 Salı günü Lozan Üniversitesi binasında, İsviçre Konfederasyon reisinin başkanlığı altında antlaşma imzaya açılmış ve B.M.M. Hükümeti üyeleri İsmet Paşa, Doktor Rıza Nur ve Hasan (Saka) Beylerle, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya ve Yunanistan üyeleri arasında imzalanmıştır.

Lozan'ın devamı süresince İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında görüş ayrılıkları sürmüş, kısa süre sonra da İsmet Paşa -Rauf Bey arasında olmak mühverinden çıkarak, Mustafa Kemal ve Rauf Bey arasında olma genişliğine sahip olur.³⁸

Antlaşmanın imzalandığı haberi Çankaya'ya Rauf Bey ve Ali Fuad Paşa tarafından götürülür. Rauf Bey haberi Mustafa Kemal'e verdikten sonra konuşmasına şöyle devam eder: "... Ben de müsaadenizle gidiyorum, Lozan'dan yazdığı telgraflar" -İsmet Paşa'nın - ve aldığı vaziyet dolayısıyla, konuştuklarımız malum... Gerçi onun yalnız beni değil, tarizlerine sizi de, vekil arkadaşları da hedef edindiği ve zaman icabı bunu hoş görmemiz gerektiğini söylemişsiniz ama ben, ne olursa olsun, bir daha İsmet Paşa ile yüz yüze gelemem ve artık onunla birlikte imkanı yok çalışmam. Esasen Sulh muahedelerini imzalamış olduğu gibi, bunu tatbik işini de ona bırakmak doğru olur düşüncesindeyim. Mustafa Kemal şaşırır:

- Demek onu istikbalde emeyeceksin?

- Hayır dedim, beni mazur görün, bunca yersiz tarizlerden sonra artık İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem... Yarın Sivas'a, seçim daireme gidip biraz istirahat edeceğim. Zaten Meclis'de yok... **

35) ATAY, F. Rıfık; Çankaya, s. 362.

36) TULBENTÇIOĞLU, Feridun Fazıl; Cumhuriyet Nasıl Kuruldu, s. 36.

GENÇOSMAN, Kemal Zeki; Devleti Kuran Meclis, s. 85.

GLASNECK, Johannes; K. Atatürk ve Çağdaş Türkiye, s. 219. (Milletvekili sayısı 286 olarak verilmekte)

37) GOLOĞLU, Mahmut; Türkiye Cumhuriyeti, s. 318-326.

38) OKYAR, Fethi; Üç Devirde Bir Adam, s. 335.

* Lozan Konferansı ile ilgili olarak, her iki tarafın da telgraf yazışmaları için bkz. SÖYLEV ; c. II, s. 999-1055.

** B.M.M. 15 Nisan 1923'te seçimleri yenilemek kararıyla dağılmış. İkinci Mecliste henüz toplanmamıştı.

Müteessir oldu ve gayet samimi görünen, yumuşak bir sesle: Raufçuğum dedi, ne söyleyeyim bilmem ki, haklısın... Bu muhit adamı ahlaksız yapıyor...³⁹

Oysa Söylev'de; Rauf Bey İsmet Bey'i karşılamayacağını, başbakanlıktan ayrılacağını söyledikten sonra Mustafa Kemal'e hitapla "-Bakanlar Kurul Başkanlığından çekilirken, sizden çok rica ederim, Devlet Başkanlığı katını güçlendiriniz." der. Mustafa Kemal de "-Dediğinizi yapacağıma kesin olarak güveniniz."⁴⁰ diye cevap verir. Mustafa Kemal, daha sonra Rauf Bey'in Devlet Başkanlığı ile halifelik katını düşündüğünü vurgulamaktadır.

Yine Rauf Bey, Çankaya'daki bu görüşmenin Mustafa Kemal'le olan son görüşmesi olduğunu söylemektedir. Ali Fuad Cebesoy ise Rauf Bey ile Mustafa Kemal'in ikinci görüşmesinden söz ediyor.* Böyle ikinci bir görüşme olup olmadığı konusunda kesin bir bilgimiz yok. Ve Rauf Bey, İsmet Paşa'nun Ankara'ya dönüşünden iki gün önce istifa dilekçesini -kendisi bildirdiğinde verilmek üzere- Ali Fethi Bey'e bırakır.

Lozan Antlaşması** bazı önemli ekonomik ve politik sorunlara çözüm getirmeyişe de, Türkiye'nin Lozan'da elde ettiği en büyük başarıdır, devlet bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün diğer ülkelerce hukuksal olarak tanınmasıdır.

Antlaşmanın imzalanması ile beraber "... önder kadroda gerçekleşen kopuntu, yalnız Rauf Bey'in başvekillikten ayrılmasından ibaret değildi. Ulusal Savaşın önde gelen askeri şahsiyetleri de, yeni seçimlerden sonra oldukça tedirgindiler. Bir İsmet Paşa alerjisinin varlığı söz konusuydu ki bu Rauf Bey'in konuşmalarında da dile getirdiği gibi, Ali Fuad Paşa'nun apotr'lar*** tartışmasında da ifade ediliyordu."⁴¹

Lozan antlaşması görüşmeleri, II. B.M.M.'nde, 21-23 Ağustos 1923 tarihleri arasında aralıksız sürer. Ve 213 kabul, 14 red oyu ile tasdik edilir. Bu bir anlamda da Ali Fethi Bey Hükümetine güven oyu verilmesidir.

39) YAKIN TARİHİMİZ, "Rauf Orbay'ın Hatıraları" c. IV. sayı 42 (13 Aralık 1962). s.83. KANDEMİR, Feridun; a.g.e., s. 130.

40) SÖYLEV; c. II, s. 1057.

* CEBESOY, Ali Fuad; Siyasi Hatıralar II, s. 9.

** Konumuz gereği öncelikli olan Lozan Antlaşması ile bireyler arasında gelişen olaylardır. Antlaşmanın sonuçları, ilk planda değildir.

*** SÖYLEV; c. 2, s. 1059.

41) AYDEMİR, Ş. Süreyya; Tek Adam, c. III, s. 147-151.

b) Cumhuriyetin İlanı

Lozan Anlaşmasının II. Meclis tarafından kabulünün hemen ardından daha önce yayımlanan 9 umde olarak ifade edilen siyasi prensipler doğrultusunda Halk Fırkası resmen kuruldu.

Eylül 1923'te (7/22 Eylül), İstanbul'da hiç bir gazete çıkmaz. Bütün gazeteler-muhafazakar Tasvir-i Efkâr hariç ortak bir gazete çıkarılır. Gazete fiyatlarının artırılması gerekliliğinden söz ederken, en önemlisi tüm gazeteler ilerlemenin en iyi ve en verimli yollarını arıyorlardı. Bir başka sorun da mübadeleler anlaşması uyarınca Türkiye'ye gelecek yüzbinlerce Türkün eski memleketlerinde aç bırakılmaları ve ezilme çekmeleriydi. Türkiye'deki Yunanlılar için böyle bir durum söz konusu değildi. Ve bu yüzden de gazeteler hükümete veryansın ediyorlardı.⁴²

Mustafa Kemal, Viyana'da çıkan "Neue Freie Presse" Gazetesinin bir muhabirine verdiği beyanatta ilk defa rejimin adının Cumhuriyet olması gerektiğini söylüyordu. Yabancı bir gazetede ilk defa sözü edilen bu rejimin adını yadırgayanlar da vardı. 25 Eylül tarihli "VATAN" gazetesi şöyle demektedir: "Bugüne kadar mevcut devlet sistemimiz zaten Cumhuriyet kelimesiyle ifade edilebilir. Anayasa da hazırlanan değişiklikler ve bu arada Gazi tarafından ortaya atılan Cumhuriyet kelimesi, yeni bir şeklin kabulü değil, eski şeklin Baudaki örneklerden birine daha fazla benzetilmesi demektir. İkinci bir değişiklik konusu, bakanların ayrı ayrı Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmesi ve müşterek mesuliyet taşıyan bir kabinenin ortada bulunmamasıdır. Bundan başka son günlerde Maarif ve İktisat Bakanlarının istifa etmelerinin belirttiği gibi, Hükümete karşı olan tenkit ve münakaşalar mecliste değil, grubun gizli bir toplantısında ileri sürülüyor. Umumi efkar, sebepleri değil, ancak neticeleri haber alıyor. bu hareket tarzı memleket için de parti için de zararlıdır. Umumi efkarla adım adım temas halinde kalmadan, hükümet işlerini yürütmenin imkansız olduğu o kadar çok defa belirmiştir ki bunu bir kere daha denemeye lüzum yoktur."⁴³

Ali Fethi Bey, Halk Fırkasının yeni kurulmuş ve başkanlığına Mustafa Kemal'in seçilmiş olmasına rağmen, anayasa statüsü o haliyle kaldıkça buhranları önleyemeyeceği düşüncesindedir.⁴⁴ İngiliz gizli belgelerine göre de son müttefik güçlerinin Türkiye'den tamamen ayrılacağı gün yaklaşırken, Ankara'da ki siyasi durum birçok olaylara gebe bulunuyordu. Mustafa Kemal'in yabancı bir gazeteciye verdiği demeç, Bakanlar Kurulunda anlaşmazlık çıktığı ve bazı bakanların çekilmek üzere ol-

42) YALMAN, A. Ermin, a.g.e., c. III, s. 75-76.

43) YALMAN, A. Ermin, a.g.e., c. III.s. 76.

44) OKYAR, Ali Fethi, a.g.e., s. 341.

duğu bildiriliyordu. Yine bu belgelere göre, Ankara'da rejimin adının "Cumhuriyet" olarak nitelendirilebileceği ve Ankara'nın Türk Cumhuriyeti'nin başkenti olarak seçileceği açıklanıyordu.⁴⁵

Tüm bu gelişmelerden de anlaşılacağı gibi ortalıkta elle tutulmayan fakat hissedilen bir huzursuzluk vardı. İstanbul'un kurtulmuş olması, sansürün, askeri tedbirlerin kaldırılmış olması bu huzursuzluğu gidermiyordu. Herkes birbirine merakla soruyordu: Bir şeyler mi olacak?

Ankara'nın başkent oluşu da Ali Fethi Bey'in Başkanlığı dönemine rastlar. 9 Ekim 1923'te Dışişleri Bakanı (Hariciye Vekili) İsmet Paşa ve 14 arkadaşı 23 Nisan 1920'den beri fiilen yeni devletin merkezi olan Ankara'nun bu özelliğinin resmileşmesi için bir önerge verdiler. "... bir Dışişleri Bakanı'nun Hükümete ait bir sorun hakkında, başka milletvekilleri ile birlikte ve milletvekili sıfatıyla öneride bulunması ilk kez görülmüştü. Başbakan Fethi Bey'le aralarında anlaşmazlık bulunduğu söylentileri bu olay dolayısıyla da doğrulanmış olmuyor muydu? Öte yandan, gruptan oybirliğiyle güven oyu almış olmasına karşın partinin bazı çevreleri Fethi Bey Hükümeti'nin geçici olduğu ve yakında İsmet Paşa'nın işbaşına geleceği söylentisini yaymaktaydılar."⁴⁶

13 Ekim 1923'te Ankara'nın başkentliği "Türkiye Devleti'nin Makarr-ı idaresi Ankara Şehridir" tek maddesi ile bir muhalif oya karşı oybirliği ile kabul edildi.

Ankara'nın başkent olması İstanbulluları derinden yaraladıysa da yapılan seçim doğru bir seçimdi. Yeni bir devlet kuruluyordu ve bu yeni devletin merkezi de yeni olmalıydı, bozkırda dahi olsa... Ama bu seçim, İstanbul'un gözden çıkarılması anlamına da gelmemeliydi. Çünkü Anadolu'da kurulan bu devlet, İstanbul'a sahip çıkmazsa; kendisi de uzun ömürlü olamazdı.

1923 yılının sonlarına doğru Ali Fethi Bey Kabinesine karşı eleştiriler hızlanırken, anayasanın tadili görüşleri de gündemdeydi. Mustafa Kemal bu gelişmeleri "... karşıl duruma geçecekleri sezilen milletvekillerin Meclis çoğunluğunu aldarak hükümete ve Meclise etkin bir durum almak amacıyla okudukları"⁴⁷ olarak yorumluyordu.

Ali Fethi Bey, olaylara daha ciddi bir biçimde yaklaşabilmek için Dahiliye Vekillikinden çekildi.* Yine 24 Ekim 1923'te Ali Fuad Paşa Meclis II. Başkanlığından çekilerek, ordu müfettişliğine atanmasını ister. Gerekece olarak da, "siyasadan hoş-

45) SONYEL, Salahi R; İğgal Gücünün Türkiye'de Son Günleri, s. 133-134 (F. O. Belge No: 13-14'den aktarıyor).

46) YALMAN, A. Ernin; a.g.e., c.III, s. 82.

47) SÖYLEV; c. II, s. 1063.

*Başbakanlığa geldiğinde, Dahiliye Vekilliği görevini de taşımaktaydı.

lanmadığını, yaşamını askerlik uğraşısına adanmak istediğini ileri sürerek” Ali Fuad Paşa Konya’da bulunan II. Ordu Müfettişliğine atandı. Kazım Karabekir Paşa da daha önce aynı düşüncelerle Meclis’ten ayrılmış, ordu müfettişi olarak I. Ordu başına geçmişti.⁴⁸

25 Ekim 1923’te Parti Grubunun gizli toplantısında İçişleri Bakanlığına Erzincan Milletvekili Sabit Bey’in ve meclis II. Başkanlığı’na da Hükümet adayının yerine, Gubun adayı olarak Rauf Bey’in seçilmesi Mustafa Kemal’i hiç de memnun etmez.* Tüm bu gelişmeleri Mustafa Kemal Meclisteki “gizli ve karşıcıl” grubun faaliyetleri olarak değerlendirmektedir. Sabit ve Rauf Bey’lerin seçildiği aynı gün 25 Ekim 1923 günü Mustafa Kemal, Bakanlar Kurulu’nu Çankaya’da topladı. Mustafa Kemal, “Ben, mecliste gizli ve karşıcıl bir grup bulunduğumu sezdikten, Meclis çalışmalarında duyguların etkin olduğunu gördükten ve Bakanlar Kurulu’nun çalışmalarının hergün temelsiz bir takım nedenlerle düzeninden çıkarıldığı kâsinâna varduktan sonra uygulamak için sırasını beklediğim bir düşüncenin uygulanma zamanının geldiği yargısına varmışım. Bunu açıkça söylemeliyim” diyor. Mustafa Kemal Bakanlar Kurulu Başkanı Fethi Bey’in ve gerek öbür bakanların çekilmeleri zamanının geldiğini ve bunun gerekli olduğunu ileri sürerek, Meclisce “Yeni Bakanlar Kurulu seçiminde, şimdiki bakanlar yeniden seçilirse, bunlar, bu seçimden sonra da çekilecekler ve Bakanlar Kuruluna girmeyeceklerdir.”⁴⁹ Kararı alınır, böylece suni bir hükümet bunalımı yaratılacaktır.

Ali Fethi Bey Hükümeti’nin istifasından sonra, Halk Partisi Grubu tarafından bir başbakan adayı seçilmesi gerekiyordu. Bu görev ise Halk Partisi Yönetim Kuruluna ait bulunuyordu. Parti Yönetim Kurulu Başkanı Fethi Bey, Parti başkanı ve Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal’i düzenledikleri aday listesini görmesi için toplantıya çağırıldı. Düzenlenen liste ile bir sonuca varılamayacağı anlaşılınca, kesin bir liste hazırlamaları gerektiğini söyleyen Mustafa Kemal, toplantıdan ayrıldı. Aynı günün gecesi, Çankaya’da birlikte olduğu arkadaşlarına** “Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz” haberini verdikten sonra, İsmet Paşa ile birlikte yasa tasarımsı hazırladılar.

48) SÖYLEV; c. II, s. 1059.

* Ali Fuad Paşa’nın ve Rauf Orbay’ın Hauralarında rastlanmamış olmakla beraber, Kemal Zeki Gençosman’ın Devleti Kuran Meclis, s. 175 adlı kitabında ise şöyle bir yorum bulunmaktadır. “... Ali Fuad Paşa, kendisinin Meclis II. Başkanlığından ayrılarak Konya’daki Ordu Müfettişliğine girmesi kararlaştırınca, Gazi, onun aracılığıyla bu görevi o suralarda izni olarak İzmir’de bulunan Rauf Bey’e teklif etmişti, fakat Rauf Bey şu gerekçe ile öztür dilemişti. “Gazi’nin arzularını hemen yerine getirmek isterdim. Fakat Başbakanlıktan çekilmeme sebep olan mazeretlerim henüz ortadan kalkmadığından bu arzuyu yerine getiremeyeceğim.”

49) SÖYLEV, c. II, s. 1065.

** İsmet Paşa, Kazım Paşa, Fethi Bey, Rize Milletvekili Fuad, Afyonkarahisar Milletvekili Ruşen Eşref.

Ve pazartesi günü saat onda, Halk Partisi Grup Yönetim Kurulu Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. Uzun tartışmalardan sonra Mustafa Kemal toplantıya çağrıldı. Görüş ayrılığı nedeniyle bir çıkmaz içerisinde olduklarını söyleyen Mustafa Kemal, Kurul'dan bir saatlik bir izin ister ve Meclis'teki odasında gereken kişilerle konuşarak, onlara hazırladığı yasa taslağını açıklar. Parti toplantısında yasa taslağı maddeleri tek tek okunarak kabul edildikten sonra Meclis toplantısı açıldı ve yasa birçok milletvekillerinin "Yaşasın Cumhuriyet" alkışlarıyla kabul edildi. Aynı zamanda 158 üye, oybirliği ile Mustafa Kemal'i Cumhurbaşkanı seçmiştir.* Kabul edilen yasa taslağında hiçbir değişiklik yapılamaz, ancak "Türk Devletinin Dini İslamdır" ilave edilir.

30 Ekim'de İsmet İnönü başkanlığında Cumhuriyetin ilk kabinesi kuruldu.⁵⁰ Ertesi gün yeni hükümet şekli bir nota ile, Hariciye Murahhası Dr. Adnan (Adıvar) imzası ile tüm devletlere bildirildi.**

Cumhuriyetin ilanı bir yanda büyük bir sevinç içinde kutlanırken, diğer yandan da politik alanda beliren farklı görüşlerin tam anlamıyla kristalize olmasını gerçekleştirmişti. Özellikle İstanbul Basını, Cumhuriyetin kurulmasını tinsel olarak kabullenmekle birlikte, fırsattan yararlanarak iktidara saldırıyorlardı.⁵¹

30 Ekim 1923 tarihinde Tevhid-i Efkâr gazetesinde, Tercüman-ı Hakikat gazetesi muhabirinin, Rauf Bey'le yaptığı röportaj yer alır. Rauf Bey kendisine yöneltilen: Heyet-i Vekilenin istifası ile Ankara'da neler olup bittiği hakkındaki soruya "Heyet-i Vekilenin istifası ve neler olup bittiği hakkında Ankara'dan hiç bir haber almadığımı, mezun ve hasta olduğum için hiç birşeyle meşgul olmadığını söylemiş" ve Meclis'te bir Rauf Bey sorununun bulunduğuna ilişkin soruya ise "böyle bir şeye inanmak bile istemediği" yanıtını vermiştir.⁵²

Fakat asıl gürültüyü koparacak olan olay 1 Kasım'da gerçekleşir. Vatan ve Tevhid-i Efkâr gazetelerinde, Cumhuriyetin ilanına ilişkin Rauf Bey'le yapılan röportaj yer alır.⁵³ Rauf bey, kendisinin cumhuriyetçi bir hükümet şeklinden yana olduğunu, fakat böyle aceleci ve diktatörece bir tutuma karşı olduğunu açıklamaktadır.

* Tüm bu gelişmeler için bkz. SÖYLEV; c. II; c. II, s. 1065-1083.

50) GÖKMAN; Muzaffer, 50 Yılın tutanağı (1923-1973) s. 10-15.

İkdam, 31 Teşrin-i evvel 1339 (Ekim 1923)

** Tanin, 31 Teşrin-i evvel 1339 (Ekim 1923)

51) İkdam, 1 Teşrin-i evvel 1339 (Kasım 1923)

Bkz. Bölüm II Ek-3

52) Tevhid-i Efkâr, 30 Teşrin-i evvel 1339, s. 2 (Ekim 1923)

53) Vatan/Tevhid-i Efkâr, 1 Teşrin-i sani 1339 (Kasım 1923)

2 Kasım tarihli gazetelerde, Halife Abdülmecit ile Cumhurbaşkanı arasında gerçekleşen yazışmalar yer alır.⁵⁴

Yine 5 Kasım tarihli Tanin gazetesinde, "Gazi Paşa Hazretlerinin Fırka Riyasetinden Çekilmeleri" ile ilgili kısa bir haber yer almaktadır.⁵⁵ Bu konu her zaman muhalifler tarafından gündeme getirileceği gibi, kısa bir süre sonra kurulacak TPCF'nın da temel politikalarından biri olacaktır.

Bu esnada İstanbul basınının muhalefet sesi gitüğe yükselmektedir. Öyle ki, "İstanbul'u ikaz"⁵⁶ adlı yazıların hemen ardından; hükümetin, İstanbul'daki muhalefet seslerine karşılık özellikle basına karşı harekete geçeceği haberleri geçmektedir.⁵⁷ Aynı haber, 12 Kasım 1923 tarihli Vatan Gazetesi'nde, Anadolu Ajansı tarafından red ve tezkiz edilecektir.*

9 ve 10 Kasım tarihli İkdam'da başyazılar özellikle Hilafet ve Halife konularına ayrılmıştı. Hatta, halifenin istifa söylentileri ile gelişen haberler, daha sonra böyle bir şeyin olmadığını yazarken, olay Mabeyn Dairesi tarafından da tezkiz ediliyordu.⁵⁸

11 Kasım'da İstanbul'a gelen Kazım Karabekir, İstanbul halkı ve basını tarafından hararetle karşılanır. "İstanbul'un Muhterem Mebusu ve Ermenistan Fatihi Şehrimizde" hitabıyla karşılanan Kazım Karabekir; kendisine yöneltilen Cumhuriyet hakkındaki düşüncelerini yorumlarken; "Öteden beri şöyle düşünürüm şahsi veya zümrevi saltanat milletlerin daima bais-i felaketi olmuştur. Memleketimizin bu hale düşmesinin sebebi hakiki hakimiyet-i milliyenin mevcut olmamasıdır. Cumhuriyet hakimiyet-i milliyeye demek olacağına nazaran, Cumhuriyet şeklini memleketimiz için iyi bulurum. Cumhuriyet hakkında alelacele bir karar verildiğini gazetelerde okudum esash tetkikatım yoktur. Teferruâta vâkıf değilim" demektedir.⁵⁹

15 Kasım'da Ankara'ya gelen Rauf Bey, 22 Kasım'da Halk Fırkası'nın olağanüstü toplantısında -Cumhurbaşkanının da katıldığı- Cumhuriyetin ilanına ilişkin

54) Bkz. Bölüm II, Ek-4

55) Tanin, 5 Teşrin-i sani 1339 (Kasım 1923)

56) İkdam, 8 Teşrin-i sani 1339 (Kasım 1923)

57) Bkz. Bölüm II, Ek-5

* Geniş bilgi için bakınız: TUNÇAY Mete; a.g.e., s. 77.

58) 9 Teşrin-i sani 1339 (Kasım 1923)

İkdam, 10 Teşrin-i sani 1339 (Kasım 1923)

59) Tanin, 11 Teşrin-i sani 1339 (Kasım 1923)

İstanbul gazetelerine verdiği Beyanatının açıklanması için verilen önerge üzerine uzun bir konuşma yapmıştır.⁶⁰ Yine bu toplantı da Rauf Bey, Refet Paşa ile Halifeyi ziyaretlerinin nedenini açıklar.⁶¹

Tüm bu gelişmelerin, bir fırka nedeninden başka, bireyler arasındaki mücadele olduğu yazıları da basında yer almaktadır.⁶²

25 Kasım tarihli Tanin gazetesi, Rauf Bey'in Fırka'daki bu müzakerâtan galib olarak⁶³ çıktığını ilan ederken, aynı tarihli İkdâm gazetesinde Halk Fırkası Heyet-i İdaresinin önemli bir bildirisi yayımlanmaktadır.⁶⁴

Bu sırada gazetelerde yer alan bir başka haber de yakında Teşkilat-ı Esasiye'nin tadilatı için Meclis görüşmelerine başlanacağı haberleri verilmektedir.⁶⁵

5 Aralık tarihinde "Rütbe-i Askeriyyeye Haiz Mebuslar Hakkında Kanun"la ilgili bir yazı yayımlanır.⁶⁶ Birinci ve İkinci Meclis'in özelliklerinden biri de, kumandanların hem askeri makamlarını ve vazifelerini muhafaza edebilmeleri, hem de milletvekili olabilmeleri ile tecelli etmişti. Cumhuriyet'ten sonra, ordu ve kolordu kumandanlarının milletvekili olmaya devam etmesi, ordunun politika haricinde kalması esas prensibi ile bağdaşmaz gözükmüştür. Bu tespitin esasında ise, bu durumda olanların sahip oldukları siyasi görüşlerde, Gazi'nin etrafındaki halka da yerleri bakımından etkin olmuştur. 1924 başlarından sonbahara doğru, beliren ayrı görüşlerin kutuplaşığına şahit oluyoruz. Mustafa Kemal bu sebeple, yakın mazideki en samimi, kader ve gönül birliği yaptığı arkadaşlarından, askerlikle alakasını kesmemiş olanlara "Ya ordu, ya politika..." daha sonra da, "Ya tamamen benim yanımda veya açıkça karşımda..." demiştir.⁶⁷

60) Bkz. Bölüm II, Ek-6 (Ayrıca Rauf Bey'in Halk Fırkasında süren sekiz buçuk saatlik konuşmasının tam metni 28/29 Teşrin-i sani 1339, (Kasım 1923) tarihli İkdâm gazetesinde yayımlanır.

ÇULCU, Murat; Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri Davası, c. II, s. 108. vd.

61) Bkz. Bölüm II, Ek-7

62) Bkz. Bölüm II, Ek-8

63) Bkz. Bölüm II, Ek-9

64) Bkz. Bölüm II, Ek-10

65) İkdâm, 25 Teşrin-i sani 1339 (Kasım 1923)

İkdâm, 30 Teşrin-i sani 1339 (Kasım 1923)

66) Bkz. Bölüm II, Ek-11

67) OKYAR, Fethi; a.g.e., s. 350

5 Aralık 1923 tarihinde İngiltere İslam Topluluğu Başkanı Ağahan ve Emir Ali tarafından Cumhurbaşkanına gönderilen 24 Kasım 1923 tarihli mektup* İstanbul gazetelerinde yayımlanır.⁶⁸ Bu olayda suç unsuru gören Ankara; tevkif edilen -Ahmed Cevdet (İkdam), Velid Ebüzziya (Tevhid-i Efkar), Hüseyin Cahid** (Tanin)- gazetecileri muhakeme etmek üzere Ankara İstiklal Mahkemesini Bahriye Vekili olan İhsan Bey'in başkanlığında İstanbul'a gönderir.⁶⁹

c) Halifetin Kaldırılması

Halifeliğin ilgasına (kaldırılması) farklı boyutlarda açıklamalar getirilebilir. Yüzlerce yıllık bir olguya son vermenin yanında, hiç kuşkusuz Mustafa Kemal ve çevresinin amaçladıkları modele de erişmenin bir sonucuydu. "... Altı ay içinde yapılan bu iki büyük reform -Cumhuriyetin ilanı ile halifeliğin kaldırılması- Mustafa Kemal'in 1919-1921 yıllarında savunmak zorunda kaldığı İslamcı-monarşik devlet anlayışından kesin bir ayrılışı ve belirli bir şekilde laikliğe doğru yönelişi ifade ediyordu."⁷⁰

Cumhuriyet'in ilanıyla gelişen olaylar -özellikle Rauf Bey'in beyanatu- bir önceki bölümde sözünü ettiğimiz biçimde kapanmıştı. Gerçekte ise olay kapanmamıştı*** Bu olaydan hemen kısa bir süre sonra, İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey, Tanin gazetesinde Halifenin istifa edeceği (bkz. dipnot 58) söylentileri üzerine "Gönül istiyor ki, bu istifa sözlü, ebediyen gönülsüz kalsın, çünkü dünya için bir musibet olur."⁷¹ Hitabıyla yazmış olduğu yazıdan yargılandı. Ardından Emir Ali ve Ağa

* Bazı kaynaklarda mektubun İsmet Paşa'ya yazıldığı geçmekte ise de, gerçekte mektup M. Kemal'e gönderilmiştir. (TOYNBEE, Arnold: Türkiye s. 210 vd.) Bu mektup oldukça nazik yazılmış olmakla birlikte, hükümetten halifelığe karşı girilecek herhangi bir harekete ihtiyatlı davranılmasını istemektedir.

68) Bkz. Bölüm II, Ek 12.

** İstiklal Mahkemesinin İstanbul Halkına Beyanamesi ve görevine başladığına ilişkin geniş bilgi için bkz. İkdam, 11 Kanun-ı evvel 1339 (Aralık 1923) ve Tanin, Kanun-ı evvel 1339 (Aralık 1923).

69) Bkz. Bölüm II, Ek-13.

70) KARPAT, Kemal; Türk Demokrasi Tarihi, s. 44

*** Gerçekten de kapanmamıştı. Yıllar sonra İnönü'nün, İpekçi'ye anlattıkları da bunu göstermektedir: "...Cumhuriyetin ilan edildiği günü düşünüyorum. O gün rejim kabul olunmuş, toprak atılmış, devlet yeni esaslara göre bütün düzeniyle, şartları ile kurulmuştu. Bu halde geldikten sonra bir an için meselenin kökünden ve kesin olarak halledildiğini zannemiştim. Fakat etesi gününden itibaren kurulan düzenin, verilmiş kararların mülletin yerleşmesi lazım geldiği ihtiyacını hissetmeye başlamıştık..."

İPEKÇİ, Abdi; İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, s. 46.

71) Vatan, 14 Teşrin-i sani, 1339 (Kasım 1923)

Han'ın mektublarının iç siyaset üzerinde uyandırdığı tepki, mektupları yayımlayan gazetecilerin tevkifi ve bu sıralarda Halifenin tutumunun aşırı bir hal alması, Hilafet sorununun gündeme gelmesini oldukça kolaylaştırmıştı. Hilafetin kaldırılmasından kısa bir süre önce de, Mustafa Kemal kendine bazı destekler de aramıştı.*

Mustafa Kemal, 1 Mart 1924'te İzmir dönüşü, Büyük Millet meclisi açış konuşmasında Hilafetin kaldırılması üzerinde durdu. 2 Mart 1924'te Halk Fırkası Grubu toplantısında Şer'iyye ve Evkaf Vekaletlerinin kaldırılmasına karar verilir ve ertesi gün 3 Mart 1924'te Hilafet kaldırıldı.⁷²

20 Nisan 1924'te -yürürlüğe girdiği tarih 24 Mayıs 1924- yeni Teşkilat-ı Esasiye kabul edildi. 1924 Anayasası ile ilgili olarak diyebiliriz ki; Yasama Organu, Yürütmeye ve Cumhurbaşkanına tanınmak istenen haklara karşı kendini oldukça iyi bir biçimde savunmuştur.

* Önce İzmir'de basınla başma yolunu aramış, toplantı aşamasında sağlanan uyum daha sonra bozulmuştur. Yine Üniversite yöneticileri ile yaptığı toplantıda "Terbiye milli mi olmalı, dini mi?" konusunda tartışmalar ve son olarak da 15-20 Şubat tarihleri arasında İzmir'de Harb Oyunları sırasında ordu komutanlarıyla Hilafet konusunun kaldırılması gündeme gelmişti. (Bu konuyla ilgili olarak bkz. Türk İnkilâb Tarihi)

TUNÇAY, Mete; a.g.e., s. 84-86.

72) Türk İnkilâb Tarihi; s. 122-123.

II. BÖLÜM EKLERİ

EK 1

Birinci Gruptan Manisa Mebusu Reşat Bey'in Önergesi

1- İtilaf Devletlerinin Lozan Konferansı sonucu olarak Delegeler Kurulumuza verdikleri andlaşma projesi bağımsızlığımızı bozucu şartları içine aldığından kabul edilemez. İtilaf Devletleri bu projenin kabulünde direnirlerse tekliflerini kesinlikle red ederiz. Bu takdirde savaş milletimiz için zorunlu olur.

2- Çok önemli ve hayati değerinde olan Musul Mes'alesinin hallini geçici olarak geriye bırakmak ve Avrupa sınırlarımızı çizmek içinde Delegeler Kurulumuzun ve Bakanlar Kurulumuzun yaptıkları açıklamaları öğrendik. Mali, iktisadi, idari sorunlarda ülkemizin ve ulusumuzun hayat ve bağımsızlık haklarını tam ve güvenilir olarak elde etmek esası içinde barış çabalarının sürdürülmesi ve Bakanlar Kurulunun Delegeler Kuruluna sözü edilen esasa göre görev ve talimat vermesini teklif ediyoruz. Bütün ülkemizin hızla boşalması şartı kesindir. Sonucun her ne olacak ise, bir an önce olmasını bekleriz.

İkinci Gruptan Sivas Mebusu Kara Vasıf Bey ile Altmış Arkadaşının Verdiği Önerge:

Anadolu Milli Harekâtı, ulusal yaşantımıza ve bağımsızlığımıza yöneltilmiş kötülöklere karşı doğmuş ve bütün ulusal istek ve güçleri, yaşantı ve bağımsızlığı

sağlamak noktasının çevresinde toplamıştır. Gerek Ulusal And'ın, gerek bütün kutsal mücadelenin üzerinde toplandığı esas, yasama ve bağımsızlık hakkından ibarettir.

İncelenen projenin şu ya da bu noktası için direnişli ve musadeci olma yolundaki düşünceler ve tartışmalarla istenen sonuca varılamaz. Çünkü temel amacı sağlamakta ya da sağlamamakta olması yönünden proje bir butundur. Görüşmelerin yapılaş tarzı ve projenin içine aldığı hükümlerin niteliği eski şartlara göre tayin edilebileceğinden aşağıdaki maddelerin göz önüne alınmasını teklif ederiz:

1- İstanbul ve Trakya'nın işgal altındaki durumu Türkiye'nin Avrupa'dan ayrılmasını gerektirir, uluslararası bir koruma ve usul gereğince belirtilecek esaslar dairesinde birer bağımsız sosyal topluluk durumuna dönüşmüş olan azınlıklarla yerleşme şartları içinde belirecek yabancıların durumları devletimizin birlüğünü ve kültürel yaşantımızı bozar, ülkenin somurge durumuna getirilmesinin sağlanmasını, malı ve ıktisadı sorunların devleti kesin bir iflasa ve gelişimden sonsuz bir yoksunluğa doğru sürüklemesini amaçlar

2- Delegeler Kurulumuzca yasama ve bağımsızlık haklarımızın ilkelerine ait Lozan'da ileri sürülen uzun savunmalar tam prensip halinde belirmiş iken, Hükümetin Büyük Meclis'te onaylanan talimata aykırı olarak birdenbire artık dünyanın gözünde olan bütün o prensiplerden vazgeçmiş görünmesinden oturu bu kurulun delege niteliği ile resmî bir mevku kalmamıştır.

3- Muttefiklerin uyruklarının zararlarına ait tazminat ve onarım karşılığı para istekleri kabul edilip yerine getirildiği halde, Yunanlıların vatanımızın en bayingindir bölgelerini harabeye çevirdikleri ve zararın yuzbinlerce milyarı geçtiği resmen gerçekleşmişken çok haklı ve meşru olan onarım isteğimizin güvenilir bir temele bağlanamayarak havada bırakılmış olması ve bütün uygarlık dünyasınca kabul edilmiş olan onarım hakkından yoksun bırakılmamış, hem gelecekteki malı ve ıktisadı gelişmemizi, hem de durustçe ödemeye karar verdiğimiz ağır borçlarımızın ödenmesi imkanının tehlikeye sokacağından ve sonuç olarak malı ve ıktisadı esirliğimizi doğuracağından kabule değer olmayıp bu hakkımızın uluslararası bir maddi teminata bağlanması isteğinde haklıyız. Aynı zamanda borçlarımızın genel durumumuzla bağdaşabilecek ve yuklenebilecek bir şekilde ödenmesine ve mümkün olduğu kadar ödemelerin geciktirilmesine özel önemle emek harcanmasını dilemeye değer buluruz

4- Barıştaki önem ve yararlar inkâr edilemez olduğundan ve buna bir an önce kavuşmak herkes için gerekli olup istendiğinden, Hükümetin yasama ve bağımsızlık hakkımızı sağlama esası ve amacı ile ciddi emek harcamasında Yüksek

Meclisin yardımına dayanabileceğinde kuşku yoktur. Fakat yasama ve bağımsızlık hakkımızı koruyacak esaslar sağlanmadan fedakarlıklardan söz etmek doğru olmayacağı gibi temel sorunlardan herhangi birisinin açıkta bırakılması yararlı değildir.

12- GOLOĞLU, Mahmut; Türkiye Cumhuriyeti (1923), s. 135-136.

EK 2

“Memleketi ve milleti ihlâl ve izmihlâl felaketinden kurtarmak için milletten aldığı selâhiyeti mutlaka ile ictima eden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hakimiyyet-i Milliye esasına müsteniden bir halk devleti ve hükümeti teşkil etti. Deruhte ettiği vezâif-i milliyenin kısmı mühimmini üç senelik mütemadi me-saisiyle ifa eylemiş olan Meclis, 1 Nisan 1339 tarihinde teccid-i intihaba müt-tefikan karar verdi.

Önümüzdeki devre inşallah takrir-i müsâlemet müyesser olacağından iktisadi tekemmülâtını temin, her nevi teşkilatımızı itmam ve ikmal ve bu suretle mülk ve milleti refaha nail etmek gaye olacaktır.

Yeni devre-i mesaide Meclisin ekseriyetini bu gaye etrafında toplamak ve memleketi Hakimiyyet-i Milliye dairesinde siyasi teşkilata mazhar etmek için bir Halk Fırkası teşekkül edecektir. Mecliste elyevm müteşekkil (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu) Halk Fırkası'na intikal edecektir. Mezkûr fırkanın halk hakimiyyeti, teceddüt ve inkişafât-ı maddiyye ve maneviyye esasına müstenit mufasal ve muntazam bir programı bilcümle azasının nazar-ı münakaşa ve tas-vibine arz edilecektir.

Buna intizaren grubumuzun aşağıdaki umdelerle intihabata iştirake karar ver-miştir. Bu umdeler, memleketin en müstacel ihtiyacı ve bir çok erbab-ı ih-tisaasın mütalaatı ve bilhassa İzmir'de bütün memleket mümessillerinden müt-

teşekkil olarak in'ikad eden İktisad Kongresi meşaisi dahi nazar-ı dikkate alınarak tespit edilmiştir.

Bunlardan sonra 9 umde sıralanmıştır ki, hülâsası şudur:

1- Hakimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir.

2- Teşrin-i sâni 338 tarihli Büyük Millet Meclisi kararı değişmez düsturumuzdur. (1 Teşrin-i sâni kararı; saltanatın ilgasına ve hukuk-ı hakimiyet ve hümraninin gayr-i kabili-iterk ve tecezzi ve ferâğ olmak üzerine, Türkiye halkının mümessil-i hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyet-i maneviyesinde mündemictir.)

3- Memlekette emniyet ve asayişin muhafazası en mühim vazifedir.

4- Mahkemelerimizin serian tevzi-i adaletleri temin edilecektir.

5- İktisadi selâhımız temin edilecektir.

6- Halkın askerlik müddeti azalılacaktır.

7- İhtiyat zabitlerinin istikbali temin, askeri malûller, emekliler ve erâmil ikdar edilecektir.

8- Memurât meselesinin tesbit ve ikmâli, halk umûrunun azami surette intâcı temin edilecektir.

9- Harap yerlerimiz süratle imar edilecektir.”

31) CEBESoy, Ali Fuad; General Ali Fuad Cebesoy'un Siyasi Hatıraları I. s 313-314.

EK 3

Siyâsiyat

Yaşasın Cumhuriyet

Yaşasın Cumhuriyet! Meclis-i Mebûsanda alkışlarla kabul, hariçte toplarta tes'id ederek ilan ettiğimiz Cumhuriyetin yaşamasını sahihten istiyor muyuz? İstiyorsak herşeyden evvel şunu bilmeliyiz ki Cumhuriyet alkış ile, dua ile şenlik ve şehri-ayin ile yaşamaz. Onu yaşatmak ister. Cumhuriyet, ancak hüsn-i idare ile, cumhuriyete lââyık olmakla yaşar. Cumhuriyet bir tılsım değildir. Millet Meclisinde bir efsun yayıldı. Bundan sonra her iş kendiliğinden düzelecek, her derdin çaresi kendiliğinden bulunacak değildir. İşler biz düzeltirsek düzelecek, dertler biz çaresini bulursak ortadan kalkacaktır. Fethi Beyefendi, evvelki gün fırka ictimamdan çıkarken yanında bulunan Maarif Vekili İsmail Safa Bey'e; "Bundan sonra hükümet olabilir, iş görülebilir." demiş. Bu, pek basit, pek ibtidai ve tıflane bir muhakemedir. Bundan evvel de hükümetimiz var idi. Bundan evvel de iş görülebilirdi. Fakat hükümet var ise de re's-i idarede adamlarımız yoktu." Onun için iş görüleliyordu. Cumhuriyet bize şekli idare tehavvülü ile birlikte zihniyet tehavvülü de getiriyor mu? Hey'et-i vekileye girecek zatlara birer devlet adamı kafası hediye ediyor mu? İşte bütün meselenin ruhu bundadır.

Ben cumhuriyetçiyim. Bütün hey'et-i ictimaiyyeler için en yüksek şekli idare mefkûresinin cumhuriyetten başka bir şey olamayacağına kaniim. Müddeti, hukuk ve heyet-i insaniyesine vakıf bir hey'et-i ictimaiyye kurûn-ı kadime

yadigarı olan şekli-i idareye tahammül edemez. Fakat cumhuriyetçi olmakla beraber bu kelimeye bir put gibi tapmam. Bir cumhuriyetin kıymeti onu idare edecek ellerdedir. Eğer zihinlerimizde kurûn ve setâ telâkiyatı hükümran olursa, bu asırdaki bir devlet adamı düşünüşü görüşü yok ise cumhuriyet elimizde güllünc bir lâfız-ı bî- mânâ halinde kalır. Resmen ilan edilen cumhuriyetin fiilen ve hakikaten canlı bir hale gelmesi, bütün füyuzâtı ile memleketi ihya etmesi için uzun bir mücadeleye ihtiyaç vardır. Fakat bu mücadele birbirimizle bir kardeş kavgası olacak değildir. Kendi kendimizle, kendi cehlimizle, kendi içimizdeki ihtirâsât ve infîlât ile vukua gelecektir. Ancak öğrenerek, bilerek, ve gazez ve ihtirâs kalbimizden söküp yerine halisâne vatan muhabbeti ve şeref-i vatan uğrunda fedakarlık hissiyatını koyarak bu mücadelede muvaffak olabilir ve meşrutiyeti bu sayede yaşatabiliriz.

Anadolu'da Büyük Millet Meclisi mukadderât-ı vatana bilfiil hakim olmağa başladığı dakikaden beri Türkiye'de cumhuriyet teessüs etmişti. Millet bir taraftan bir İstiklal Harbi yaptı. Bir taraftan kendi kendisinin idare tecrübesini ictisab etti. Millet idaresi büyük bir zafer kazanarak hikmet-i mevcudiyeti isbat eyledi. Atılan toplar bize yeni birşey öğretmiyor. Yeni bir değişiklik yapmıyor. Yalnız bilfiil vâki olan bir halî tespit ederek meşkükiyeti izâle eyliyor. Bu mübhemiyetin izâlesini büyük bir memnuniyetle kayd etmek iktizâ eder.

Esas itibariyle mevcut olan cumhuriyetin yalnız tarz-ı ilan ve tesbiti biraz garib olduğunu da söylemek borcumuzdur. Bunda tâbir-i âmiyânesiyle sık boğaza getirilmiş gibi bir hal var. Bir taraftan Teşkilât-ı Esâsiye Kânununda mutasavvur tadilâatın henüz proje halinde olduğu, binaenaleyh bunlara bir şekli-i mahsûs verilmeden hakkında idâre-i kelâma pek mahal görülmediği, daha fir-kada müzâkere edileceği, şöyle olacağı, böyle olacağı söylenip dururken diğer taraftan birdenbire birkaç saat içinde, Kânun-ı Esâsi tadilâtı yapılmaması en münis tabir ile gayr-i tabi'i bir hareketir. Kabul olunan noktalarda pek az itiraz mutasavvur olduğu, itiraz olsa bile kolaylıkla izale edilebileceği halde neden böyle türlü türlü yolları tercih etmeli! İşte bizi endişeye düşüren nokta budur. Çünkü bunlar şu medeniyet dünyasını anlamış, okumuş, tenbi etmiş, devlet idaresine ehil olmuş dimağlardan çıkacak muhâkerne eserleri değildir.

Tadilen kabul olunan maddelere gelince, bunların muhâkimesini başka bir güne bırakıyoruz. Yalnız tâdilât-ı vâki'a zâhiren Hey'et-i Vekile buhranı mü-nasebetiyle vukua geldiği cihetle nazar-ı ehemmiyet herşeyden evvel Hey'et-i Vekile'nin sûret-i tayin ve intihâbına in'itaf ediyor. Binaenaleyh buradan göze çarpan bir ciheti bugünden işaret etmek isteriz.

Onikinci maddede tasrih edildiğine göre, Başvekil Reis-i Cumhur tarafından

intihab olunur. Diğer vekilleri başvekil intihâb eder. Kabinenin heyet-i umûmiyesi reis-i cumhur tarafından meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hâl-i içtimada değil ise, keyfiyet tasvib-i meclisin içtima'ına talik olunur.

Bu son fıkranın manası nedir? Mutasavvır tadilâta meclisin şimdiki gibi müstemirren devam etmeyeceğini, devre-i ictima'iyenin birkaç ay süreceğini, kabul edelim. Fakat meclis yok iken kabine nasıl değişir? Meclisin itimâdını hâiz olarak meclisin esna-yı gıyabetinde icrâ-yı hükümet eden bir kabineyi iskat etmek hakkı padişahlara bile verilmemişti. Şimdi o hak reis-i cumhura mı veriliyor? Acaba meclisin esnâ-yı gaybûbetinde bir vekilin istifası yahut vefatı ihtimali mi dergiş edildi? Fakat maddenin şekl-i tahriri hiç de bu tarzda bir mana çıkarmağa müsait değildir. Sanki reis-i cumhur meclis olmadan da doğrudan doğruya kabine teşkil - bir kabineye itimâd edip devre-i içtimaiyesine nihayet verecek, muvakkaten dağılacak, fakat esnâ-yı gıyabetinde onun kabinesi bir tarafa atılabilmek ve yerine ileride nazır-ı tasvibe arz edilmek şartıyla başka bir kabine getirilmek kabul olacaktır. Cumhuriyetin manası padişahlara verilmemiş bir hakkın reis-i cumhura verilmesi demek olmayacağı için bunu şu acilâne hareketten ileri geçmiş bir tahrir tasavvuru addediyoruz. Mecliste bu tefsire zemin teşkil etsin, sarîh beyanat vukua gelsin, yahud sûret-i sarîhada tashih olunsun, diye ilk gününden bu noktayı nazır-ı dikkate arz ediyoruz.

HÜSEYİN CAHİD

51) Tanın, 31 Teşrin-i evvel 1339 (Ekim 1923)

EK 4

Halife Hazretleriyle Reis-i Cumhuremiz Arasında Teati Edilen Telgraflar

Ankara 1- Şekl-i Hükümetin tebdil ve tesbiti münasebetiyle zât-ı Hilâfetpenâhi reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine atıfdeki telgrafi göndermişlerdir:

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Bu kere teceddüd eden şekli-i hükümetin mülk ve millet hakkında hayrî olmasını cenab-ı haktan niyaz ve temenni eylerim.

31 Teşrin-i evvel 1339

Bu telgrafa Gazi Paşa şu cevabı göndermişlerdir:

İstanbul'da Halife-i müslimin Abdülmecid Hazretlerine,

Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki hayırhâhâne teminat-ı Hilâfetpenâhilerine takdim-i teşekkürat ederim.

Türkiye Reis-i Cumhuru Gazi
Mustafa Kemal

54) İkdâm, 2 Teşrin-i sâni 1339 (Kasım 1923),

EK 5

Hükümet İstanbul'daki Muhalefet Cereyanlarına Bilhassa Matbuata Karşı Şiddete Hazırlanıyor

İstihbârât-ı husûsiyemize nazaran hükümet, İstanbul'daki muhalefet cereyanlarına ve bilhassa matbuata karşı şiddetli ve fiili tedbirler ittihâzına hazırlanmaktadır. Bu hususta muhtelif projeler düşünüldüğü his olunmaktadır.

İstanbul idaresinin her suretle ıslahı dahi mukarrerdir. Memleketin her tarafında hükümetin icraatta bulunacağı söyleniyor.

57) İkdâm, 9 Teşrîn-i sâni 1339, (Kasım 1923)

EK 6

Fırkanın Heyecanlı Bir Celsesi

Bu celseye Gazi Paşa da iştirak etmiş ve Rauf Bey, İstanbul gazetelerine vaki beyanatu hakkında dört saat süren izahatta bulunmuştur.

Ankara 22- Fırka bu gün (dün) bade'l-zevâl ikiden gecenin onuna kadar mütemadiyen hâl-i içtimada bulunmuştur. İctimâ'a Niğde Mebusu Galib Bey riyâset etmiştir. Meclis bahçesinde pek sıkı takyidât itihâz edilmiş ve gazeteciler mahall,i ictimâ'a bırakılmamıştır. Bu müzâkerâta Gazi Paşa da iştirak etmiştir.

Celseye Cebel-i Bereket Mebusu İhsan Bey'in esbah Heyet-i vekile Reisi Rauf Bey'in İstanbul gazetelerine İstanbul'da bulunduğu esnada vâki beyanatının sû-i te'sirâtından bahis olup izahat isteyen takriri ile başlanmıştır. Takririn hitâmında Rauf Bey kürsiye çıkarak beyanatını tahlil etmiş ve Cumhuriyete taraftar olduğunu beyan eylemiştir. Rauf Bey'i müteâkib Heyet-i Vekile Reisi İsmet Paşa kürsiye gelib Rauf Bey'in beyanatını tahlil ve mufassal izahat vermesi lüzumunda ısrar eylemiştir.

İsmet Paşa'dan sonra Hamdullah Suphi Bey, Saruhan Mebusu Vasıf Bey, Hoca Rasih Efendi, Kütahya Mebusu Receb, Cebel-i Bereket Mebusu İhsan ve İzmir Mebusu Celal Beylerle daha birçok mebuslar aynı fikri dermeyan ve İstanbul gazetelerini hararetili bir surette tenkid ve muâheze eylemişler ve makam-ı muallâ-yı Hilafetin Türkiye Büyük Millet Meclisinin istinâd ettiği dini bir

makâm olduğunu ve bu şekilde devam ettikçe bu makâm-ı muallâya herkesin ibrâz-ı ihtirâm edeceğini fakat bu makâmın umdelere muhalif bir vaziyet aldığı takdirde buna katiiyen müslâde edilmeyeceğini beyan ve ifade etmişlerdir.

Bunun üzerine Rauf bey tekrar kürsüye çıkarak dört saat devam eden mu-fassal izahat vermiş ve bu izahatında beyanatının yanlış tefsir edildiğini, kendisinin Cumhuriyetin en hâr tarafdarı olduğunu ve arkadaşlarından başka türlü düşünmediğini söylemiş ve beyanını alkışlanmış. Neticede Rauf Bey'in izahatının kafi görüldüğünü ve arada ayrılık gayrihk olmadığını mübeyyin i'tâ olunan tahriri kabul olunarak ictimâ'a nihayet verilmiştir.

Bu güne kadar tatbik edilmeyen fırka müzakerelerindeki ifadelerin zapt-ı keyfiyeti, bu müzakerede tatbik edilmiş ve söz söyleyenlerin ifadeleri tesbit olunmuştur. Rauf Bey'in beyanını matbuat vasıtasıyla aynen neşr olunacaktır.

60) İkdâm, 23 Teşrîn-i sâni 1339, (Kasım 1923)

EK 7

Rauf Bey Refet Paşa ile Halife Hazretlerini Sebeb-i Ziyaretini İzah Etti.

Ankara 23 (Muharrir-i Mahsusumuzdan) - Evvelki günkü fırka icüma'ında Hüseyin Rauf Bey, kendisinin Refet Paşa ile birlikte Halife Hazretlerini ziyaretleri meselesi hakkında bir sual karşısında kalmıştır. Rauf Bey izahat vererek, demiştir ki;

- "Ben İstanbul mebusuyum. Halife Hazretleri Büyük Millet Meclisi'nce intihâb edilmiştir. Bu makam-ı muallâ Büyük Millet Meclisi'ne ve devlete istinad eder. Vaziyeti kanunla muayyendir.

Halife Hazretleri beni davet etti. Ben de icabını muvâfık gördüm ve eser-i ihtiyât olarak hükümetin, İstanbul'da mümessili bulunan Doktor Adnan Bey ve Refet Paşa ile birlikte gittim.

Halife Hazretleri milletin mukadderatına katiyyen müdahale etmez. Kanunu geçtiği, idâre-i devlete müdahale ettiği zaman en büyük düşmanıyım, bütün askerle üzerine gideriz."

61) İkdâm, 24 Teşrin-i sâni 1339, (Kasım 1923)

EK 8

Bir Fırka Mes'elesinden Ziyade Şahıslar Meselesi

Dünkü fırka ictimâ'nın mücib olduğu münâkaşat -Mebusların mütâlaât-ı Me-sele Lozan Müzakeratından beri başlamıştır- Şahsiyattan tevki

Ankara 23 (M.M) - Dünkü fırka ictimâ bugün kısım kısım mebuslar arasında münâkaşât tevellüd etmiştir. Görüştiğim bazı mebuslar dünkü ictimân bir fırka mes'elesinden ziyade şahıslar mes'eleesi olduğunu söylediler. Bu mebuslara göre fırka azası arasında muhafazakar diye telâkki edilen olsun, liberal bilinen olsun hiç kimse Cumhuriyetin kararının aleyhinde değildir. Bu kararı tasvip etmeyen kimse yoktur.

Dünkü müzâkerede Cumhuriyet aleyhdarı zanmedilen kimselerin daha kızıl Cum-huriyetçi olarak kendilerini göstermeleri üzerine şüpheler zâil olmuştur. Yalnız dünkü müzâkerât ve münakaşaya çok mebuslarca lüzumsuz nazariyle bakılmaktadır. Cum-huriyetçi olan ve cumhuriyetçi olduğunu dünkü fırka müzâkeresinde müteaddid de-falar söyleyen Rauf Bey'in fırkadan çekilmesi hakkında İsmet Paşa dünkü ictimada esbâb-ı siyaset zikr etmiş ve Rauf Bey cevabında: "Bana fırka mı teşekkül ettirmek istiyorsunuz. Fakat memleketin vaziyeti buna müsait değildir. Fırkadan çekilmek ar-zusunda değilim." demiş alkışlanmıştır.

Yine görüştiğim bazı mebuslar dünkü ictimâ'nın bir Rauf Bey ve İsmet Paşa mes'eleesi olduğunu, bu mes'elenin Lozan müzâkeratından beri başladığını söylediler.

Mülakat ettiğim selahiyetdar fırka azasından biri: “Çok temenni olunur ki fırkamız bademâ şahsiyetle iştigal etmesin. Bunun mevcudiyetini memleketin muhtaç bulunduğu sükun ve refaha hasır etsin, tam halkın fırkası olarak halkın dertleri ile uğraşsın.” temennisinde bulunmuştur.

Gazi Paşa Hazretleri dün fırkada arka sıralardan birine oturarak müzakeratı sükunet ve îtidâî ile takib etmiştir.

Münir Müeyyed

62) Tanin, 24 Teşrîn-i sâni 1339, (Kasım 1923)

Rauf Bey Müzâkerâttan Mağlûb Değil Galib Olarak Çıkmıştır.

Rauf Bey Hakimiyet-i Milliye taraftarı olduğunu ve doğrudan doğruya olan Hakimiyet-i Milliye'nin Cumhuriyetin en mütakâmil şekli olduğunu söylüyor.

Ankara 24 Teşrin-i sâni (M.M) - Perşembe günkü fırka müzâkerâtı münakaşatı bugün de grup halindeki mebuslar arasında devam etmiştir. Rauf Bey'in hücumlara maruz kaldığı haberi doğru değildir. Fırka icimâında her sorulan suale Rauf Bey'in verdiği mütevazıyane ve mûtedilhane cevaplar kendisini merak ile dinleyen bütün mebus arkadaşlarını hayretler içinde bırakmış, Rauf Bey'i o vakte kadar her nasılsa pek iyi tanımamış olan mebuslar üzerinde de derin muhabetler tevliid eylemiştir. Gazeteler o günkü müzâkerattan Rauf Beyefendiye mağlubiyetle çıkmış bir şekilde göstermişler ise de yarın neşr edilmesi muhtemel bulunan zabıtta da görüleceği veçhile Rauf Bey İstanbul'daki beyanatını celsede tekzib değil bilakis tavzih ve te'yid eylemiştir.

Rauf Bey'e beyanatını tekzib etmesi ve bilhassa (Cumhuriyet kararı gayr-i mesûl zevât tarafından verilmiştir) sözünü geri alması ısrarla teklif veyahud fırkadan ayrılması İsmet Paşa tarafından talep edilmiş ise de Rauf Bey sözünü geri almamış ve heyet-i ümûmiye Rauf Bey'in izahatını muhtelifun-fih mes'ele olmadığı kanatıyla Rauf Bey'in aleyhdarları ile birlikte kâfi görmüştür.

Bu vaziyet karşısında bazı kimselerin söylediği gibi Rauf Bey müzâkerâttan mağlûb değil esasen aykırı olmayan kanâatleriyle galib olarak çıkmıştır.

Rauf Bey Cumhuriyetçi olup olmadığı suallerine bilâ-kaydî şart milletin hakimiyetine tarafdar olduğu, fakat her cumhuriyetin bilâ-kaydî şart milletin hakimiyetini te'min etmediği ve doğrudan olan hakimiyet-i milliyenin cumhuriyetin en mütেকamil şekli olduğu cevabını vermiştir.

Münir Müeyyed

63) Tanin, 25 Teşrin-i sâni, 1339. (Kasım 1923).

Rauf Bey Hakkında

Halk Fırkası Hey'et İdaresinin Mühim ve Müsta'cel İşaretli Tebliği

Ankara 24 (A.A.) - Mühim ve Müsta'celdir-

Halk Fırkası Grubu Hey'et İdaresinden Tebliğ Edilmiştir:

Fırka azasından İstanbul Mebusu Rauf Beyefendinin 1 Teşrin-i sâni tarihli Vatan ve Tevhîd-i Efkâr gazetelerinde vûku olan beyanatı azadan bir zaun takrir üzerine fırkamızın 22 Teşrin-i sâni tarihli içtima'ında mevzûbâhs ve münakaşa oldu. Müteaddit hatibler mezkûr beyânaatın muhtelif aksâmını tâsrîh ile müşârunileyhten izahat istediler. Rauf beyefendi cevaplarında izahat-ı mufassala vererek bütün manasiyle Cumhuriyetçi ve saltanat-ı meşrûta aleyhdarı olduklarını ve Fırkadan ayrılmayacaklarını ifade ve mezkûr beyanatın sû-i tefsir ve telâkkîye müsait aksamı hakkında fırkayı taemin etmişlerdir.

Bunun üzerine fırkada ayrılık mevcut olmadığını görerek müzakerenin kifâyetine karar vermiştir. Bu celse hakkındaki zabıtların aynen neşri de fırka kararı ikütâsındadır.

64) İkdâm, 25 Teşrin-i sâni 1339, (Kasım 1923)

Ankara Muhâbir-i Mahsûsumuzun Telgrafları

- Rütbe-i Askeriyeyi Haiz Mebuslar Hakkında Kanun-

Ankara 4 - Bugünkü (dünkü) fırka ictima'ında rütbe-i askeriyeyi haiz mebusların vaziyeti hakkındaki kanun dâr-u dirâz müzakereyi mücib olmuştur.

Netice-i müzakerede sıfat-ı askeriyeyi haiz mebusların bu devre-i intihâbiye nihayetine kadar mebusluklarını askerlikten istifaya mecbur olmadan muhafaza etmeleri, kanunun mâkabline şâmil olması ve hakk-ı müktesepelerinin ziyâ'a uğraması esasları nokta-i nazarından bil-zarûre muvâfık görülmüştür. Bilfi'il vazife başında bulunan ordu kumandanlarıyla ordu müfettişlerinin bilâ-kayd u şart kavânin ve nizâmât-ı askeriyeye'ye tabi olmaları ve meclise işirak edememeleri esası tespit edilmiştir.

Rüşti Paşa Halid Bey (Kastamonu), Feridun Fikri Bey (Dersim) kanunun esâsâtını müdâfaâ etmişlerdir. Karesi Mebusu Vehbi ve Süreyya Beyler ise bunların iki ay zarfında mebusluğu kabul, istifa veya tercih etmekte muhayyer bırakılmalarını talep etmişlerdir. Vasıf Bey (Saruhan) bilfi'il vazife başında bulunanların teşri-i masuniyyet haklarından istifade etmeği arzu etmedikleri takdirde kumandanlığı bırakıp mebus olmalarını, sıfat-ı askeriyeye ile mebusluğun tevhid-i esası her ne kadar muvâfık değilse de kanunun mâkable şâmil olması zarurelerine mebnî yalnız bu devre-i intihâbiye için bunun bil-zarûre kabulü lazım

geleceği nokta-i nazarını müdâfaâ etmiş, Musa Kazım Bey ise masûniyet-i teşrî'iyeye mes'elesine itiraz eylemiştir.

İctima'da Hey'et-i Vekile Reisi İsmet, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi ve Müdafa-yı Milliye Vekili Kazım Paşalar, kanunu müdâfa'a eylemişlerdir.

Bu bâbdaki lâyiha-i kanuniye yakında Hey'et-i Ummûmiyye'de müzâkere edilecektir.

66- İkdâm, 5 Kanun-u evvel 1339, (Aralık 1923)

EK 12

Gazi Reis-i Cumhuriyumuza gönderilen bir mektup

Hilafet mes'alesine dair İngiltere Cemiyet-i İslamiye Reisi Ağa Han ve Emir Ali tarafından Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen 24 Teşrin-i sâni 1923 tarihli mektubu aynen tercüme ve derc ediyoruz:

1- Yeni Türkiye'nin samimi dostları dünyanın serbest milletleri arasında bir istiklal nam sahibi olmak hususundaki âmal ve mesaisinin takdir-kârî sıfatıyla Büyük Millet Meclisinin nazar-ı dikkatini müsaadelerinizle Halifenin mezheb-i sünniye mensub nüfûs-ı cesîme üzerindeki vaziyetinin hal-i kararsızlığı üzerine celb etmek arzusundayız.

Halifenin şeref ve nüfuzunun tenâkuşu yüzünden İslamiyetin manevi kuvvet ve râbitasına vehn-i târîhi olmakta olduğunu dikkat ettik. Bazı sebeplerden nâşi bu husûsda misâller zikr etmek istemiyoruz. Fakat bu bir hakikât-ı muazzamdır.

2- Beyandan müstağnidir ki Sunni Mezhebinde hilafet, ehl-i İslam'ı cesîm ve cemâat halinde yekdiğerine bağlayan bir râbitadır. Makâm-ı hilafetin tecâvüzât-ı hâriciye ile tehlikeye maruz olduğu zamanlarda bütün dünyada hissiyât-ı İslamiye galeyane gelmiş ve Hindistan müslümanları Türklerin istiklali lehine mücadele etmekle camî'a-i islamiyenin timsali olan makâm-ı hilafeti halelden siyânet vazifesini ifa eylemekte olduklarını zamederek Türk Milletine muhabbet ve müzâheret göstermişlerdir. Onların zamanında Türk da'vasını hararetle müdâfa'a

etik. Trablusgarb muharebesinden beri bir İngiliz Cemiyet-i İslamiyesi Türk milletinin ıztrâbât ve müşkülâtını tahfif için bütün kuvvet ve meşaisini sarf etti.

Binâenaleyh umum Müslümanlarla müştereken alâkadar olduğumuz bir mes'ele hakkındaki ma'rûzât ve teklifâtımızın hükümetinizce nazarı iltifât ve itibâre almacağına eminiz.

3- Ma'rûzâtımızdan milletvekillerinin iktidarını ednâ mertebede tahfif etmek istediğimiz anlaşılmalıdır. Hürmetle talep ettiğimiz şey sünni aleminin riyâset-i diniyesi makâmının şeri'ate mutâbık bir surette mâsun kalmasıdır. Fikrimizce nüfûs-ı hilafetin tenfisî yahud makâm-ı hilafetin Türk bünye-i siyâsiyyesinde bir âmil-i dînî olmak mahiyetinin ref'i İslamiyetin yeryüzünde hafz olduğu ma'nevi kuvvetin zevâline müncer olur ki bunu ne Büyük Millet Meclisinin ne Reis Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin nazarı tasvîb ile görmeyeceklerine eminiz.

4- Fikrimizce Halife cema'at-ı sünniyenin vahdetini temsil eder. Türk Milletinin efradından ve millet müessesisinin ahfâdından olması Türkiye'ye İslam milletleri arasında mütefevvik bir mevki te'min eder.

5- On dört asırdan beri ehl-i sünnet arasında bir içtimâ'i-i ümmet kuvvetinde te'sis eden esasa göre Peygamberin vekili olan halife sünnilerin imamı olduğundan ehl-i sünnet ve cema'at arasındaki râbitanın vücûdiyle kâimdir. Bu akide alem-i İslam'da bir nifâk tevliid etmeksizin Müslümanların zihninden çıkarılamaz.

6- Ma'lum-ı alileri olduğu üzere Halifenin maddi kuvvetlerini zayı etmiş olduğu zamanlarda bile İslam hükümdar ve reisleri milletleri ibadete sevk edebilmek için Halifeye bi'at ediyorlardı. İslamiyetin büyük bir kuvve-i maneviye olarak kalması için hilafetin mevki ve şerefi hiç bir zaman Papanın mevki ve şerefinden daha dîn olmamalıdır.

7- Bu ve buna mümasil diğer esbâb-ı kaviyyeden nâşî biz Türkiye'nin hakiki dostları sıfatıyla Büyük Millet Meclisinden ve Türkiye'nin büyük ve münevver ricâl ve rüesâsından hürmetle talep ederiz ki makâm-ı hilafet ümem-i İslamiyeye ümûd ve hürmet telkin edecek esaslar dairesinde İslamiyetin ma'nevi ve dini tesânüdü muhafazaya hâdim bir hale konulsun. Bundan Türk devletinin kuvvet ve şerefi dahi tezayüd edecektir.

İmzalar

Ağa Han, Emir Ali

68- İldam, Kânûn-ı evvel 1339, 5Aralık 1923)

EK 13

İstiklal Mahkemesinin Beyannâmesi- Kararlarımızda Yalnız selâmet-i vatan endişesi, mefkûremizin lâ yetezelzel aşkı ve vicdanlarımız hakim olacaktır.

İstanbul, 10 Kânûn-ı evvel (A.A.) -Cebel-i Bereket Mebusu İhsan Bey'in ri-yasetinde Müdde-i Umûmî Saruhan Mebusu Vasıf, aza Hakkari Mebusu Asaf, Konya Mebusu Refik, Kütahya Mebusu Cevdet Beylerden müteşekkil İstiklal Mahkemesi heyeti bugün saat onbirbuçukta şehrimize muvasalat etmiş ve Haydarpaşa'da Vali, erkan-ı vilâyet, polis, jandarma ve asker müfrezeleri tarafından istikbal edilmiştir. Hey'et Fındıklı'daki mulğa Meclis-i mebûsân dairesine azimetle hemen İfâyı vazifeye mübâşeret ederek âtideki beyannaameyi neşr eylemiştir:

Beyanname

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin karar ve emriyle bugünden itibaren vazifesine başlayan mahkememiz matemli ve kara günlerde samimi tezâhürât ve fedakarlıklar eden muhterem İstanbul halkına bazı husûsâtı izah etmeyi faydeli bulmaktadır.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi milli davamızın muvaffakiyetine mevâki ihdas etmek isteyen dahili ve harici düşmanların hain emellerine sed seç-

mek arzusuyle İstiklal Mahkemeleri Kânûnı vaz' etmiş ve tarihimizde mutlak adalet ve büyük hizmetleriyle ebedi bir nâm bırakacak olan bu mahkemeleri muhtelif mahallere göndermişti.

Milletimizin umûmî fedakarlık ve gayreti neticesi olarak elde edilen zafer ve hâlâs üzerine bu mahkemelerin devam-ı faaliyetine sebep kalmamıştı. Son zamanlarda bazı tahrikâtın yine eskisi gibi ika'-ı fesada başladığı anlatıldıktan Cumhuriyetimizi her ne bahasına olursa olsun muhakkak muvaffak etmeğe azmeden Büyük Millet Meclisi mevcut kanûn-ı mahsusa istinaden ve bu gibi teşebbüsâtı imha etmek maksadıyla mahkememizi teşkil ve izâm etti. Bu tarzdaki tâhrikatın milletimiz için mevcut olduğu eylem ve felaketleri daima hatırlayacak olan mahkememiz, yüzbinlerce türkûn kanı pahasına elde edilen Cumhuriyetimizin mevcudiyet ve esâsât-ı hilafette hareket ve teşebbüsâta cüret edenleri mevcûd ve mevzû' olan kavânini, tatbik ederek şiddetle tecziye ve bu suretle muhterem İstanbul halkına çok muhtaç olduğu sukûn ve refahı te'min edecektir.

Kararlarımızda yalnız selâmet-i vatan endişesi, mefkûremizin lâ yetezelzel aşkı ve vicdanlarımız hakim olacaktır. Tevfik Allah'tandır.

10 Kanun-ı Evvel 339

Türkiye Büyük Millet Meclisi İstiklal Mahkemesi Hey'eti namına

Reis Cebel-i Bereket mMbusu

IHSAN

69- Tanin, 11 Kanûn-ı evvel 1339, (Aralık 1923)

III. BÖLÜM

CUMHURİYET SONRASI

I

1923 yılının Ağustos'undan 1927 yılının Temmuz'una kadar varlığını sürdüren II. Meclis; dönemi boyunca yaşananlar açısından değerlendirilmesi gereken, özel bir yere sahiptir, Türkiye Cumhuriyet Tarihinde.

Öyle ki, Ulusal Kurtuluş Savaşı liderleri arasındaki bölünme kesin olarak bu dönemde gerçekleşmiş ve Cumhuriyetin ilk demokrasi deneyimi olarak kabul ettiğimiz ilk muhalif parti -Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası- kurulmuştur. Şeyh Said İsyanı, Ardahan Milletvekili Halid Paşa'nın Meclis koridorunda öldürülmesi, İttihat ve Terakki'den kalanların temizliği -İzmir Suikası- bu dönemde gerçekleşmiş ve II. B.M.M. milletvekillerinden altısı dokunmazlıkları dahi kaldırılmadan İstiklal Mahkemeleri'ne verilip, idam edilmişlerdir. Ve en önemlisi tüm bunların gerçekleşmesinde -Özellikle İstiklal Mahkemelerinin- en büyük payı olan "Takrir-i Sükûn Kanunu" bu dönemde çıkarılmış ve tek parti ege-menliğinin temeli de yine bu dönemde atılmıştır.

Dünya ekonomi bunalımı başladığında Türkiye de ekonomik anlamıyla tam bir çıkmazda idi... 1924 yılında tüm devlet gelirlerinin dörtte birini köylü ödlediği halde kentler halkı yalnız yirmide birini ödüyordu. Vergi adaletsizliği yine çok büyüktü.

Ancak, "Aşâr" kaldırıldıktan ve yabancı şirketler devletleştirildikten sonra durum köylüden yana biraz düzelecekti.¹

Tüm bu gelişmelerin ışığı altında Falih Rıfkı'nın 1924 yılına ilişkin ilginç bir beklentisi var. Şöyle diyor: "...924 senesine peşimizde beşyüzbin muhacir, ayağımızın altında Anadolu'nun bütün harabeleri, kardeşler arasında kavga, biraz dağınık ve şaşkın giriyoruz. 924 senesinden nasıl çıkacağız? Herkesin bir türlü emeli var; herkes bu seneye kendi emelinin istmini vermek ister. Ben 924 yılının rejim senesi olmasını istiyorum".²

Hilafetin kaldırılmasından, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuna -özellikle fırka (parti) kurulmadan önce Ekim ayından itibaren yoğunlaşan siyasal dedikodular- kadar geçen sürede önemli olarak gösterebileceğimiz olayla ilgili olarak birkaç gazete haberi vermek istiyoruz. Ama önce Meclis'te Liberallerle Muhafazakârlar arasında Diyanet İşleri Başkanlığının bütçesi ile ilgili olarak geçen mücadelelere bir örnek vereceğiz.³ Asıl önemli olanı ise; Refet Paşa'nın Beyanâtı - İstanbul Milletvekilliğinden istifası-* ve dönemin Dahiliye Vekili Ferit Bey'le aralarında gerçekleşen telgraflarla ilgili -bu olay sonunda Dahiliye Vekili Ferid Bey istifa etmiştir- genişleyen olaylara ışık tutacak bir kaç haber.⁴

Mete Tunçay; Terakkiperver muhalefetin öngeçmişini Rauf Bey'in Cumhuriyetin ilânını izleyen günlerde ileri sürdüğü çekincelere kadar geriye götürürken, muhalefetin oluşması sürecini de 1924 Nisan'ında yukarıda sözünü ettiğimiz Dahiliye Vekili Ferit (Tek) Bey'in istifasının oluşturduğuna işaret eder.⁵

Bizce de Cumhuriyetin ilanı süreci ile gün ışığına çıkan muhalefet, daha sonra gelişecek tüm olaylarla hızla kristalize olmaya başlamış ve kısa sürede partileşme yoluna gitmiştir.

Zürcher,⁶ kesin emin olmamakla beraber, bir muhalefet partisinin kurulma kararının alınmasına yol açan görüşmelerin 1924 yazında yapıldığını ileri sürüyor. Ve Cebesoy'un anılarına dayanarak bu konudaki ilk ciddi tartışmaların Rauf ve Kazım Beylerle beraber İzmir'de gerçekleştiğini belirtiyor.⁷

1) ELİÇİN, Emin Türk; *Kemalist Devrim İdeolojisi*, s. 276.

2) ATAY, Falih Rıfkı; *Eski Saat*, s. 371

3) Bkz. Bölüm III, Ek-1

* Rauf Bey, Refet Bey'in istifasını geri aldırır.

4) Bkz. Bölüm III, Ek 2, Ek 3, Ek 4, Ek 5.

5) TUNÇAY, Mete; a.g.e., s. 97

6) ZÜRCHER, Eric Jan; *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s. 59

7) CEBESOY, Ali Fuat; *Siyasi Hatıralarım II*, s. 96

Oysa ki; II. Meclis'te, Halk Fırkası içindeki parti-içi muhalefette bağlantı olarak yeni bir parti kurulacağı yolundaki haberler çok önceleri gündeme gelmişti.⁸ Kuşkusuz bu gelişmelerden M. Kemal de haberdardı. Ancak M. Kemal'in olaylara yaklaşımının ne olacağı bilinemiyordu. Sonunda M. Kemal'in tepkisi gerçekleşti. Eylül ve Ekim aylarındaki Karadeniz gezisinde, 16 Eylül'de Trabzon'da⁹ Halk Fırkası Şubesinde, 20 Eylül'de de Samsun¹⁰ Belediyesinde verilen ziyafete şehir adına söylenen nutuklara verdiği cevapta herşeyi fevkalâde açık ve net olarak dile getirdi. M. Kemal hiç bir yanlış anlaşmaya meydan vermeden, partisinin lideri olarak kalmayı düşündüğünü ve ülkesinin bu ilk döneminde güçlü bir iktidar uygulamak durumunda olduğunu dile getiriyordu.

Meclis açılmadan -o sırada meclis altı aylık tatildedir- onbeşgün önce, Son Telgraf gazetesinde şöyle bir haber vardır. "... ciddi bir programla ve hazırlık ile çıkmak isteyen ayrı bir zümre vardır. Bu zümrenin İstanbul mebuslarından Rauf ve İsmail (Canbulat) Beyler etrafında toplandığı söyleniyor. Hatta bu iki dost mebusun şimdiden bir fırka teşkil etmediği derpiş ederek fırkanın programını, esas siyasetini, nizamnamesini hazırladıkları da söyleniyor. Fırkanın lideri Rauf Bey, katib-i umumi si de İsmail Canbulat Bey olacakmış.

Diğer taraftan istahbar ettiğimize göre dört-beş ay evvel İstanbul mebusluğundan istifa eden Refet Paşa'nın bu istifayı geri almasını bir çok dostları tavsiye etmişler ve Paşa buna razı olmak meylini göstermiştir."¹¹ Bu haberden iki gün sonra yine aynı gazetede "... yayınladığımız haber üzerine birçok gazeteler Rauf Bey'e sormuşlar. Onlar da tekzip etmişlerdir. Ancak biz yeni bir fırka kurma cereyanının mevcut olduğunda ısrar ediyoruz. Diğer taraftarı İstanbul'da bulunan mebuslar nezdinde yaptığımız tahkikata göre, bilinmeyen bir sebepten dolayı Fethi Bey'i tutanların azaldığı anlaşılıyor. Muhtemelen Meclis Riyasetine bir başkası seçilecek" haberi yer almaktaydı.

10-11 Ekim 1924 tarihli Son Telgraf'ta yine yeni Fırka haberlerine rastlamaktayız. 14 Ekim de Halk Fırkası mebuslarını şüretle Ankara'ya davet

8) Vatan, 25 Mart 1340 (1924) "Halk Fırkasının ikiye ayrılmasından ve bir kısmının Halk, diğerinin Cumhuriyet Fırkası ünvanını taşıyacaklarından söz edilir."

9) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 189-190.

Hakimiyet-i Milliye, 18 Eylül, 1340 (1924).

The Times, "The Turkish Opposition", 13 Kasım 1924, s. 13

10) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 190-192.

11) Son Telgraf, 6 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim 1924).

Hakimiyet-i Milliye, 18 Eylül 1340 (1924)

The Times, "The Turkish Oppotisation", 13 Kasım 1924, s. 13

ederken, * Refet Paşa'nın istifasını geri aldığı haberini de vermektedir. Refet Paşa "... Musul hudutları meselesinin tevliid ettiği son vaziyet ve meclisin sü-
raide ictima daveti üzerine ve birçok dostlarının ısrarı karşısında istifasını geri al-
maya ve Ankara'ya gitmeye karar vermiştir."¹²

Siyasi hava oldukça karmaşıktır. Meclisi bekleyen önemli sorunlar vardır. Mu-
hacir ve iskân işleri, İstanbul'da mübadeleye tâbî rumlar, Musul sorunu ** gibi...
Meclise hakim bu hava "... Siyâsi saha elan karanlık bulutlarla örtüldü. Günler geç-
tiği halde henüz kesafetini kaybetmeyen bu bulutların arasından hakikati göre-
bilmek ne kadar güç. Tatil günleri bulutlu havanın açılmasını gözleyen mektep ço-
cukları ne kadar heyecan duyarlarsa buradaki siyasetçilerde siyasi bulutların bir an
evvel dağılmasını aynı kalp üzüntüleri içinde bekliyor. Ankara bu intizar günlerinde
bitmez ve tükenmez dedikodularla dolu. Her an yeni bir haber, her an yeni bir sayfa
rüzgârlar gibi dolaşiyor, dillerden dillere geçiyor. Kabine buhranı varmış. Fırka ayrıl-
ılacak ve yeni fırkalar teşekkül edecekmiş. Umumi bir anlaşamamazlık karşısında
Meclis fesih olunacakmış!"

Reis-i Cümhur'un Diyarbekir Mebusu Fevzi Bey'le görüşmesi muhalif me-
buslar tarafından iyi karşılanmadı. Çünkü 20-30 reye sahip Fevzi Bey'i Mustafa
Kernal'in hükümet tarafına kazanmak istediği sanılıyor. Gazinin araya girmesi, esa-
sen kırmızı oy vereceklerin, oylarını beyaza çevirmek mecburiyetinde bırakacağı
düşünüyor.

Daha taile girmeden İsmet Paşa hükümetine 50-70 muhalif vardı. İsmet Paşa
hiç bir zaman meclisin tam mevcudlu azası arasında itimada başvurmadı. Hep azamî
190 mebus bulunurdu. O zaman bile 50-60 muhalif olurdu.

Bazı mebuslar, "İnhisar kabinesi" diyor: Muayyen bir zümreden oluşmuş, Fır-
kalar teşkili meselesi de biraz buradan çıkıyor. (...) Binaenaleyh, kabineye iş adam-
larının tefrik edilmemesi memleketin menafii nokta-i nazarından muhalefeti ken-
diliğinden doğuruyor ki, gerek kabineye karşı olan infial, gerekse fırkalar teşkili
hakkındaki tasavvurlar hep bu "inhisar kabinesi" telakki edilen kabinenin bugünkü
şeklinden çıkmaktadır. Eğer İsmet Paşa kuvvetli bir tasfiyeye yanasırsa bütün bu
infiallerin nihayet bulacağı kuvvetle zannedilmektedir...¹³ diye düşünmektedirler.

* Musul sorunu ile ilgili olarak tüm mebuslara telgrafla toplanma çağrısı yapılmıştır.

12) Son Telgraf, 14 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim 1924)

** 22 Ekim 1924 tarihli Meclis toplantısında, İsmet Paşa'nın Musul sorunu ile ilgili olarak
verdiği açıklama kabul edilmiştir.

13) Son Telgraf, 24 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim 1924).

26 Ekim 1924'te Kazım Karabekir I. Ordu mufettişliğinden çekilir.¹⁴ 30 Ekim'de Konya'dan Ankara'ya gelen Alı Fuad Paşa da ordu mufettişliğinden ayrıldığını bildirir. Soylev'de, Mustafa Kemal aynı gün -30 Ekim- Alı Fuad Paşa'yı akşam yemeğine Çankaya'ya davet ettiğini, fakat kendisini geç saate kadar beklediği halde gelmediğini yazmaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu ise bu olayı ancak yıllar sonra, Alı Fuad'ın, kendisinin bir açıklaması ile, hem Mustafa Kemal'in hem de Alı Fuad'ın bir tertibe düşürüldüğünü anladığını yazmıştır.¹⁵

Kazım Karabekir ve Alı Fuad Paşa'nın Ordu Mufettişliklerinden istifaları, -Refet Paşa'nın Meclis'e geri donuşu- tüm bu gelişmeler Mustafa Kemal tarafından bir "Paşalar Komplosu" olarak adlandırılmaktadır. " .. yeni bir parı kuracakları soylenen Rauf ve Adnan Beyler, bir yıldanberi bir terup hazırlamışlar, sonunda 3. Ordu Komutanı Cevat Paşa* ve 10 Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'yı da elde ederek- Alı Fuad ve Kazım Karabekir de dahil olmak üzere paşalarla anlaşmışlar ve daha sonra da siyaset yoluyla hareket etmeyi uygun görmüşlerdi. İstanbul basını, Vatan, Tevhid-i Efkar, Son Telgraf ve Adana'da Toksoz gibi gazetelerle birleşip, iktidara hucum etmişlerdi."**

Bu olaylardan çok kısa bir süre önce, 20 Ekim 1924'te Menteşe (Muğla) milletvekili Esat Efendi'nin, Mubadele, İmar ve İskan Vekili Refet Bey'e yönelttiği soru önergesi, ilgili bakanın verdiği doyurucu olmayan yanıtına karşılık gensoruya

14) SOYLEV, C II s 1135 "5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Muzakere Kanununun 4 maddesi, gerekse 3 Nisan 1923 tarih ve 320 sayılı kanununun 3 maddesi, askerlikle mebusluğun aynı kışide birleşebileceğini ongoruyordu Ancak 19 Aralık 1923'de kabul edilen "T B M M 'ne İnhap edilen ve edilecek olan bilumun mensubını askeriye'nin tâbi olmaları şerait hakkında kanun askerlikle mebusluğun aynı şahısta birleşmeyeceğini öngörmüştü " Bir kısım itihattı mebuslar ve de bazı komutanların kendisine karşı cephe almakta olduğunu hisseden Mustafa Kemal, aynı zamanda mebus olan komutanlara ıktı görevden birini seçmelerini bildirmesi üzerine istifalar başlar "

TEZİÇ, Erdoğan 100 soruda Siyasî Parüler, s 242-245

15) KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, Politıkada 45 yıl, s 62-67 (Alı Fuad Paşa, Ankara garında kendisini karşılayan muhalefet erkânından ayrılır ayrılmaz, elçildiği sırasında atache mütaare'lık görevini üstlenen Saffet (Ankan) Beyin evine gider Kendisinden Mustafa Kemal'i görmek istediğini, bu konuda kendisine yardımcı olmasını ister Saffet Bey, hem Mustafa Kemal'in ve, İsmet Paşa'nın yakını idi, o günlerin muhalefet kulüplerinde, bu buluşmaya İsmet Paşa'nın engel olduğu görüşü hakımdı Yıllar sonra Karaosmanoğlu da bu savını doğruluğuna inanmak eğilimindedir)

CEBESÖY, Alı Fuad, Siyasî Hatıralarım II, (yaklaşık olarak aynı olayı anlatmaktadır)

* Cevat Paşa Ankara'ya döndükten sonra, Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda millet vekilliğinden istifa etmiştir

** Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz SOYLEV c II, s 1137-1145

çevrilmişti. Bu durum Meclis'te muhalefeti daha da güçlü kılmaya yol açmıştı.

Gazetelerde yine grup teşkilinden söz edilmektedir. "Meclis'te tebellür etmeğe başlayan cereyanlardan İstanbul mebuslarımız ayrı bir grup mu teşkil ediyorlar?"

Kâzım Karabekir Paşa, müfettişlikten istifa ile bilfiil mebusluk vazifesini ifaya başlamış ve İstanbul'un diğer mebus arkadaşları yanında ahz-ı mevki eylemiştir.

Dörtler ünvanı Rauf Bey, Refet Paşa, Adnan Bey ve Canbulat Bey'den mürekkep olan grubun yarısından ahz-ı mevki eylemiştir. Kâzım Karabekir, Meclisteki fikir cereyanlarına müspet bir istikamet vermekte pek büyük bir âmîl olacaktır.¹⁶ Yine aynı gazetenin ikinci sayfasında şu haber yer almaktadır. "... Hakimiyet-i Milliyye, Kâzım Karabekir'in askerlikten istifa ettiğini yazıyor. Kâzım Karabekir ertesi günü tekzip ediyor ve sadece I. Ordu müfettişliğinden istifa ettiğini söylüyor."¹⁷

Bu sırada 20 Ekim 1924'te verilen önerge** gensoruya çevrilmiş, üzerindeki görüşmeler günlerce sürmüştü. Tartışmaların üçüncü gününün sonunda güvenoylamasına geçildi. İnönü Hükümeti 18'e karşı 147 oyla güven sağladı.¹⁷ İnönü Hükümeti güvenoyu almıştı ama ertesi günü de fırkadan istifalar başlamıştı.

16) Tevhîd-ı Efkâr, 29 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim 1924).

* Kâzım Karabekir olsun, Alı Fuad Cebesoy olsun, bunlar 1924 yılında askerî görevlerinden -Ordu müfettişliği- ayrılmışlardır, askerlikle ilişkilen devam etmektedir.

** Muğla mebusu Esat Efendi'nin vermiş olduğu önerge.

17) Son Telgraf, 9 Teşrin-i sâni 1340, (Ekim 1924)

AYDEMİR, Ş. Sureyya: İkinci Adam I (1884-1938), s. 291, İnönü Hükümetinin 19'a karşı 148 oyla güven sağladığını yazmaktadır."

II

GÜNÜ GÜNÜNE GELİŞMELER

Tezimizin bu bölümünde, siyasal olayları günü gününe aktarmak istiyoruz. Zaten dönemle ilgili olarak "basın" dışında hiç bir kaynak yoktur.

Kasım 1924

10 Kasım 1924'te "Halk Fırkası nihayet bir emr-i vaki halinde ikiye ayrıldı. İstanbul ve Erzurum mebusları dün fırkadan istifa ettiler, istifalar bugün de devam edecek ve fırkadan ayrılanlar Cumhuriyet Fırkası teşkil edecekler..."¹⁸ haberi verilirken, bir başka gazetede ise şunlar yayımlanmaktaydı. "B.M.M.'nin yakında feshi bir emr-i vaki olacaktır.

Yeni fırkanın ismi Cumhuriyet Fırkası olması pek bir ihtimal dahilindedir. Reisi Kâzım Karabekir Paşa, katib-i umumisi Rauf Bey olacaktır. Bu hafta veto hakkının tadili Mecliste müzakere olunacaktır. Meclisin yakında fesh edildiğini göreceğiz." Yine aynı tarihli bu gazete de Fevzi Lütüfi şunları yazmaktadır. "... Fırkadaki ayrılık cereyanlarının esası hakkında söylenen fikirlere göre ihtilâf Teşkilat-ı Esâsiye müzakerelerinde başlamış ve bugün tahakkuk etmiştir. Son istihzahın aldığı şekil ve meclisteki hâl gösterdi ki birleşmeyen zıd zihniyetler vardı.

18) Tevhîd-i Efkâr, 10 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

Muhâlifler diyor ki: Halk fırkası erkânı tamâmîle hükümetin taraftarı, binaenaleyh inhisar talibidir. Bu yüzden hükümete karşı tam bir murakabe tabîkî imkânı bulunmuyordu. İşlerin çoğu Meclîsin nazar-ı tetkikinden kaçıyordu. Başımızda hükümetin tahakkümü vardı. Tenkid hoşâ gıtmıyordu. Daima one surulen Cumhuriyet sözü tehlike dakıklarında silah gibi kullanılıyordu.” Yeni fırkanın prensipleri olarak da şunlar vurgulanmaktaydı. “... Milleu millete idare etürmek, inuhablari bir dereceli yapmâk, butun selahiyetleri Mecliste toplamâk, hükümetin tahakkümüne nihayet vermek, veto hakkını tanınamâk.”¹⁹

11 Kasım tarihli gazetelerde de Halk Fırkası'nın ıctumai yer almaktadır. Bundan sonra fırka kararı olmadan ıstızah yapılamayacaktır. Fırka Nizamnâmesinde muhim tadilât yapılmış ve ıstızahlar muzakere edilmiş, Fırkanın ısmı Cumhuriyet Halk Fırkası olmuştur. () ıstızah sonucunda adem-i ıtmâd reyî verenlerden onbir mebus Halk Fırkasından ıstıfa etmişlerdir. Refet Paşa (İstanbul), Rauf Bey (İstanbul), Adnan Bey (İstanbul), İ. Canbulat Bey (İstanbul), Sabit Bey (Erzurum), Halid Bey (Erzurum), Zıyaettin Efendi (Erzurum), Ruştü Paşa (Erzurum), Halis Turgut (Sivas), Feridun Fıkrı (Dersim), Faik Bey (Ordu).²⁰ Bu yazıda Recep Bey, fırkadan ayrılanların ısabedü karar verdiğini söylerken şunu da eklemekten kendini alamıyor “... Bızımle bızden ayrılanlar arasında en belirgin fark bızım Cumhuriyetçiliğimiz aleyhinde hiç bir şekilde imâ yoluyla bile bir fikir ve soz söylemeğe ve munakaşaya açık olmamamızdır ”

Aynı tarihli başka gazetelerde fırkadan elli mebusun ıstıfa edeceği, Halk Fırkasının ısmını değiştürdüğü ve de İstanbul mebusları Rauf ve Canbulat Beyler hakkındaki konuşmalardan bahs edilmektedir²¹

Halk Fırkasının 10 Teşrin-i sâni tarihli ıctuma'ından çıkan sonuçları özetlersek ... Halk Fırkası, mebusları fırkadan ıstıfa konusunda serbest bırakmıştır. Muhâliflerin fırkadan evvel davranarak ıstıfa etmeleri tasfiye arzusunu suya düşürmüştür Fırka ıstıfa edenlerin, yeni bir fırka kurmasını hoş karşılamamaktadır. En önemli nokta da fırka nizamnamesinin tadilât görmesidir. Bu tadilâta göre, 1) Bundan sonra ıstızah, fırka toplantısında kararlaştırılacaktır 2) Halk fırkasının bir de ısmının başına “Cumhuriyet” kelimesi ilâve edilmiştir. Bu kelimenin ilavesi Cumhuriyet namıyla teşkilî muhtemel olan yeni fırkaya karşı kullanılmış olan ilk silah olarak telâkkü edilmektedir. Bundan sonra kurulma ihtimali olan yeni fırkaya

19) Son Telgraf, 10 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924)

* Zıyaeddin Efendi, diğerlerinden bir gün sonra ıstıfa etmiştir

20) Tanin, 11 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924)

21) Tevhid-i Efkâr, 11 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924)

Son Telgraf, 11 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924)

karşı tedbirler alındığı anlaşılmaktadır. Fırka disiplinin yenilenmesine mecburiyet görülmesinin manası pek anlaşılmiyorsa da mebusları bu kadar sıkı bağ-la bağ-lamak muhtemel tehlikelere karşı ihtiyati bir tedbir olduğu muhakkaktır. Ancak kuvvetle deveran ve hissedilen bir nokta var ki; bunun bir tedbir-i ihtiyati mahiyetinden oldukça uzak göstermektedir. Bu da geçen devr-i ictima'iyede halli kâbil olmayan Meclis fesh maddesinin bu kuvvetli disiplin sayesinde tekrar mevzu bahis edilmesine hazırlanmakta olduğu meselesidir.

Muhalifler, istifaları hakkında şunları söylüyorlar: Bugünkü fırka tamamen hükümetçidir. Konu l yapılamıyor, hiç kimse kendini murakabe vazifesiyle görmüyor. Halbuki biz, lü ün kuvvet ve selahiyetlerin menbâsını B.M.M.'nde te'lif Cumhuriyetçiler olduğumuz için şimdi takip edilen inhisar siyasetini prensiplerimizle bağdaştırıyoruz.

Mecliste tam ve mutlak bir kabiliyet-i ta'kabiyye yoktur. İurazlarda daima gizli maksat aranıyor. Son istizah bu hakikati bütün çıplaklığı ile izah etmiş oldu.

İstizah hedefi şahıslarla karıştırıldı. Maksadı değiştirmek için hükümetçiler bu hususta çok gayret sarfettiler. Halbuki itimad isteyen bir hükümetin hare-ketlerinde serbestlik ve samimiyet olması gerekirdi. Her davada öne sürülen Cumhuriyet düs-turu tehlikeli dakikalarda daima bir silah olarak kullanılıyor, bu iki yüzlü siyasetin hükümete kazandıracığı çoğunluk (ekseriyet) samimi bir kuvvet değil, belki yamalı bir ekseriyettir ki bunun önürü de kısa ve devamsızdır. Birazda bu derin ayrılık söz konusu iken kalmamız manasız ve mantıksız olur.²²

Rauf Bey, istifalar üzerine verdiği beyanata: "Hakimiyet ne bir kişide, ne de hükümet de kalmaz. Memlekete meclis hâkim olacaktır. Son kuvvet olan meclisi kurtarmak, yükseltmek gayemizdir."²³ demektedir.

Meclis'te, fırkadan istifalar konusunda hararetili tartışmalar* devam ederken, ertesı gün, 13 Ekim'de "Yeni Fırkanın Nizamnamesi İknâl Edilmek Üzeredir - Yeni fırkanın isminin liberal ve radikal sosyalist kelimelerinden kaynaklanması muhtemeldir- İsmet İnönü'nün dün siyasetten çekileceğı tekliz edilmiştir- başlıkları altında "... Yeni teşkil edecek fırkanın umdelerinden biri de askeri zihniyetten uzak bulunmaktadır. Fakat esas unsurlarının yüksek rütbeli askerlerden mürekkep bulunması bu umdeyi ne dereceye kadar takviye edecektir, bilinmez.

Bir mebus, fırkanın programının radikal olduğunu, mensuplarının aynı de-

22) Tanin, 11 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924)

23) Tevhîd-i Efkar, 11 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

* Bkz. Tanin, 12 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

Tevhîd-i Efkar, 12 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

recede olduğu, ilerici bir parti olduğunu söylerken, yeni fırka mecliste meşru muhalefet görevi yapacak, dedi. (...)

Abidin Bey (Saruhan) Firkadan istifasına ilişkin yazıyı refiklerine bırakarak İstanbul'a hareket etti. Bu gece Alı Fuad Paşa'nın istifasını gönderdiği de rivayet ediliyor.

Uç mebus daha istifa etti. Muhtar (Trabzon), Bekir Samı (Tokat) Beylerle, Rauf Efendi (Erzurum)²⁴ haberleri veriliyordu

14 Kasım tarihli gazete muhalifler arasındaki ilişkilerden söz etmektedir; " . Alı Fuad Paşa ile Hazım Efendi Firkadan çekildiler. Muhalifler arasında ahenk yoktur Refet Paşa,, Rauf, Adnan, Canbulat Beylerle mûmâileyhume iluhak edecek olan Alı Fuad, Kâzım Karabekir Paşalar, İzmir Mebusu Şukru Bey ayrı bir grup teşkil ediyorlar.

Ruşdu Paşa, Ziya, Faik, Halid Beylerle Rauf Efendi fikir ıubarıyle arkadaşlarından kısmen ayrılmaktadırlar

Feridun Fıkrı, Halis Turgut, Abidin ve Muhtar Beyler de ayrı bir grup halindedirler Mamafih anlaşacakları ve müştereken çalışacakları temin olunmaktadır.

Muhaliflere, Halk Fırkası azası tarafından irtuca * isnad edilmekte olduğu malumdur. Şimdi de İttihat ve Terakki** namına çalışmakta oldukları söyleniyor. Bugün görüştüğüm bir muhalif mebus, " Boyle iddiaları tabii bulmalıyız. Elbette bize dünyanın en iyi adamları diyecek değiller ya mamafih, irtuca isnadı kadar ittihadçılık isnadı da guluñçtur Eğer nokta-ı nazarımızı muvafık bulan ittihatçılar ve bize iluhak ederlerse tabii onları da içimize kabul ederiz Siyâsî bir fırkaya girmek için o firkanın nizamnamesini kabul etmek, prensiplerini benimsemek lâzımdır Bu şartları ifa eden herkesin kabulü tabiidir Halk Fırkasına mensub arkadaşların tarzilerine gelince mesele sanıhtır Rakibe rahmet okumak aded değildir, dedi²⁵ Yine aynı tarihli gazetede sabık Kastamonu mebusu ve Toksoz Gazetesi sahibi Abdülkerim Kemal Bey'in de bir fırka teşkil edeceği haberi - Teceddud adlı- ve hastalanan Rauf Bey'in -ıfoya yakalanmıştır- İstanbul'a geleceği haberinin yanında bızce daha sonraki gelişmeleri değerlendirebilmek açısından bir önemli haber yer almaktadır Bu, Reis-i Cumhur'un yeni firkaların teşkilini arzu ettiğini ve yeni firkanın memlekete müfid olmasını temenni eden haberdir.

24) Tanın, 13 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924)

Tevhîd-ı Efkâr, 13 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924)

(Ayrıca istifalara örnek olmak üzere bkz Bolun III, Ek 6)

* Aynı haber için bkz. Son Telgraf, 13 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim 1924)

** Aynı haber için bkz. Son Telgraf, 13 Teşrin-i evvel 1340, (Ekim 1924)

25) Tevhîd-ı Efkâr, 14 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924) (Ayrıca bkz Bolun III, Ek-7)

16 Kasım tarihli gazete de; yeni fırkanın beyanname hazırlıklarının yanında (Karahisar-ı Sahip) Mebusu Kamil Efendi, (Mersin) Mebusu Besim, (İzmit) Mebusu Şükrü, (Erzurum) Mebusu Münir Hüsrev, (Eskişehir) Mebusu Arif Beylerin istifalarını verdikleri, (Sivas) Mebusu Rahmi, (Ergani) Mebusu İhsan Beylerin de istifa eyledikleri şai haberini verirken, Cafer Tayyar Paşa'nın Adana'da "Toksöz" Gazetesine verdiği demeci yayımlanmaktadır. "... Yeni fırkaya gireceğim hakkındaki haber "Tevhîd-i Efkâr"ın mütalâası olabilir. Ben şu veya bu fırkayı bilmiyorum. Böyle bir ayrılıktan da malûmatdar değilim. Mamafihî memleket menfaati neyi emrediyorsa o suretle çalışacağım."²⁶

Aynı tarihli Son Telgrafta ise şunlar yazmaktadır. "Yeni Fırkanın ismi aleb-i ihtimal Cezri Cumhuriyet Fırkası olacak. Bu akşam reisi ve katibi intihab ediyor. Ve muhafazakarlar ekaliyette kalmışlardır. Bu anlaşma yeni fırkayı irtica ile, muhafazakârlıkla itham eden dar kafalılara en beliğ bir cevap olmuştur."²⁷

Diğer bir haberde; mensub-u ilmiyeden bulunan mebusların bu yeni fırkaya giremeyecekleri, kendi aralarında bir muhafazakârlar fırkası tesisine çalışacakları veyahut da Mecliste müstakil kalmayı tercih edecekleridir.²⁸

17 Kasım'da "Yeni fırkanın Beyannamesi bugün veriliyor. Dün gece muhalif mebuslar umumi bir icuma' yaptılar "başlığı altında"... Dün gecelik icuma'da "Cezri Cumhuriyet Fırkası"nın kâtib-i umumi ve heyet-i idare intihabatının icra edildiği, "yeni fırkanın reisi Kâzım Karabekir, kâtib-i umumisi Ali Fuad Paşa'lar olacak"²⁹ haberi veriliyordu.

Aynı tarihli Cumhuriyet'te "MUHALİF FIRKA" başlığı altında şunlar yazmaktadır: Hangi esaslar dairesinde, nerede ve kimler tarafından teşkil ediliyor? - Ankara- Muhaliflerde fırka teşkiline dair burada hiçbir hareket ve faaliyet meşhud değildir. Rivayet edildiğine göre faaliyet İstanbul'dadır. Bu rivayetlere bakılırsa muhaliflerin teşkil edeceklerinden İstanbul gazetelerinin emrivaki gibi bahs ettikleri fırkanın nizamnamesi olarak tam on nizamname müsveddesi kaleme alınmış ve şimdi bunların te'lifi ile uğraşmakta imiş. Yine rivayet ediliyor ki bu işle şahsen Türk Düyünlar Vekili Cavid Bey, meşgul imiş. Fırka radikal sosyalist olacaktı. Cavid Bey kaninenin prensiblerini nazar-ı dikkate alarak nizamnameyi tespit edi-

26) Tevhîd-i Efkâr, 16 Teşrîn-i sâni 1340, (Kasım 1924).

27) Son Telgraf, 16 Teşrîn-i sâni 1340, (Kasım 1924).

28) Tevhîd-i Efkâr, 16 Teşrîn-i sâni 1340, (Kasım 1924).

Tanin, 14 Teşrîn-i sâni 1340, (Kasım 1924).

Son Telgraf, 17 Teşrîn-i sâni 1340, (Kasım 1924).

29) Tevhîd-i Efkâr, 17 Teşrîn-i sâni 1340, (Kasım 1924).

yormuş.³⁰ haberini verirken aynı tarihli Son Telgrafta şunlar yazmaktadır. "İttihat ve Terakki'nin kodamanları boş durur mu hiç... Bundan ya iki ya üç gün evvel İstanbul'da Cavid Bey'in de* iştirak ettiği eski ittihadçıların bir icimai olmuştur. Kara Kemal Bey gibi bazılarının da mevcut olduğu bu icimada eski ittihadçılar filhakika yeni fırka ile teşrik-i mesai mi, yoksa yeni bir fırka teşkilini mi tercih etmeleri lâzım geldiğini müzakere etmişlerdir.

Yeni bir fırka teşkili bahsinde şiddetli münakaşalar olmuş, ekseriyet İttihat ve Terakkinin ihyasını iltizam etmiş, mamafih bu teşkilâtın hiç olmazsa ismi tebdili suretiyle ihyası kabul edilmiş, münhal İstanbul mebuslukları görülmüştür. Bu münhal mebusluk için Cavid Bey'in namzed gösterileceğini haber alıyoruz. "Aynı gazetede ikinci haber, yeni fırkanın isminin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olduğu, kâtib-i umumîsinin Ali Fuad Paşa olduğu ve "... Yeni fırkanın bilhassa iktisadiyata da ehemmiyet vereceği teyid ediliyor. Bunun temini için parlamentoda bir iktisat meclis-i âlisi" teşkili esasî ittihaz edilmiştir. İktisadiyata müteallik kanunlar ve esaslar herşeyden evvel bu meclis-i âlide tekkik ve tanzim edildikten sonra meclise havale edilecektir."³¹ denmekteydi.

✕ 18 Kasım tarihli gazeteler yeni fırkanın dün (17 Kasım 1924) resmen kurulduğu haberini vermektedirler.**

Aynı tarihli Tevhîd-i Efkâr'da şunları yazmaktadır: "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası dün resmen teşekkül etti. Yeni fırka dün hükümetten ilmuhaberini aldı ve beyannamesini, programını, nizamnamesini³² neşreyleyerek Millet Meclisi dahili ve haricinde faaliyete başladı. (...)

Gündüz saat üç buçukta (Trabzon) Mebusu Muhtar, (Mersin) Mebusu Besim Beyler fırkanın nizamname ve program ile beyannamesini hamil olarak Dahiliye Vekili Recep Bey'i ziyaret etmişler ve yedlerindeki evrakı tevdi ederek fırka namına ilmuhaber itâsını talep etmişlerdir. (...) Recep Bey, "Fırkalar memleket için esastır. Yetişir ki şahsî arzular yerine memleket için çalışılsın. Allah mübarek etsin" demiş ve emniyet-i umumiye müdürüne ilmuhaberinin serian itâsını emretmiştir. Emniyet-i umumiye müdürü alu numara ile fırkanın tesis ilmuhaberini vermiştir.

30) Cumhuriyet, 17 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

* 15 Kasım tarihli Son Telgrafta da yeni partinin program çalışmalarında adı geçmektedir.

31) Son Telgraf, 17 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

** Tanin, 18 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

32) Bkz. Bölüm III, Ek. 8, Ek 9.

İlmuhaberde ne kaydediliyor?

İlmuhaberde fırkanın maksad-ı teşkiline hakimiyet-i milliyenin bilâ-kayd ü şart millete aid olduğu esasına müstenid bulunduğu kayd edilmekte ve fırka merkez-i umumisi (Ankara)'da Postane Sokağında 7 numaralı dairede gösterilmektedir.

Fırkanın heyet-i idaresini şu zevat teşkil etmektedir:

Kâtib-i Umumi	Ali Fuad Paşa
Âza	Rüşdü Paşa (Erzurum)
Âza	Sabit Bey (Erzurum)
Âza	H. Rauf Bey (İstanbul)
Âza	Dr. Adnan Bey (İstanbul)
Âza	Muhtar Bey (Trabzon)
Âza	Halis Turgut Bey (Sivas)

Fırka reisi henüz intihab edilmemiştir. Kâzım Karabekir Paşa'nın riyasete intihabı ağırlıkla ihtimaldir. Ancak Kâzım Karabekir Paşa elyevm vazife-i askeriye de bulunduğundan riyasete intihabı tehür etmiştir. Said Paşa vazifeyi devr ve teslim alırmaz müşarileyh Halk Fırkası'ndan istifa edecektir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na idare heyetinden mâada iştiraki muhakkak olanlar şu zevattır. Canbulat Bey (İstanbul), Şükrü Bey (İzmit), Feridun Fikri Bey (Dersim), Halet Bey (Erzincan), Besim Bey (Mersin), Arif Bey (Eskişehir), Münir Hüseyin Bey (Erzurum), Faik Bey (Ordu), Kamil Bey (Afyon), İhsan Bey (Ergani), Zeki Bey (Gümüşhane), Bekir Sami Bey (Tokat), Refet Paşa (İstanbul).

Muhalif mebuslardan muhafazakâr olanlar yeni fırkaya girmemektedirler. Bunlar ayrıca bir fırka teşkil edeceklerdir.

(...) Kongre yerine kaim olacak olan grubun inkadı bir iki hafta gecikecektir. Haziranda da kongre toplanacaktır. Fırka azası program üzerinde tamamen müsterek ve mütehidir. Fırka münhal mebusluklar için kuvvetli olan yerlerde de namzed gösterecektir.* Yine aynı tarihli gazetenin başmakalesinde "Yeni Partinin İnkişafını Sağlayacak Olan En Büyük Âmil Bir Program Hazırlanmış Olmasıdır." başlığı altında, bütün halkı etrafında topladığını iddia eden Halk Fırkası'nın halen etraflı bir programının olmadığı yazılmaktadır.

19 Kasım tarihli Son Telgrafta, Sabri Ethem imzalı başmakalede "Yeni Fırkanın Programı" başlığı altında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Halk Fırkası'ndan

* Tevhid-i Efkâr, 18 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

farklı bir nokta-i nazara sahip olmadığı, iktisadi konularda biraz vuzuhsuz vaziyet aldığı kanaatini verdiği ve hangi sınıfın menfaatlerini üzerine istinad edeceğini açıkça söylemediğini yazmaktadır.³³

Aynı tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinde kurulan yeni fırka niteliklerine geniş bir yer verilmektedir.³⁴

20 Kasım tarihli Son Telgraf'ta "Yeni Fırkaya dört mebus daha iltihak etti. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası azasının ilk hamlede elliye bulacağı anlaşılıyor. Bir dereceli imtiyazlı Halk Fırkası da kabul edecek mi?" başlıklarında: "Ankara (19)-Bugün C.H.F. 'ndan (Trabzon) Mebusu Rahmi, (Saruhan) Mebusu Abidin, (Kars) Mebusu Ömer Beyler de istifa ettiler. (İzmit) Mebusu Mustafa Bey de dün istifa etmiştir.."*

Nizamname ve program tâbî için İstanbul'a gönderilmiştir. Tâbî müteakib aza kaydına başlanacaktır... "Yine Ankara'dan İstanbul'a gelen Canbulat Bey'in bir beyanatı yer almaktadır."

- Maksud-ı seyahatinizin İstanbul'da teşkilat yapmak ile alakası var mıdır?

- Hayır. Böyle bir şeyden malumatım yoktur. İstanbul'a sırf hususî işlerimin tasfiyesi maksadile geldim. Bir hafta kadar kalacağım.

- İstanbul'da teşkilatınızı ne vakit yapacaksınız?

- Bu hususta henüz verilmiş bir karar yoktur. Heyet-i idaremiz meseleyi müzakere edecektir. Eğer buna karar verir ve beni memur ederse bittabi teşkilât yapmağa başlarım.

- Mebusluğu münhal mahallerden bilhassa İstanbul ve İzmir namzedlerini tespit etünüz mi?

- Bu mesele hakkında da verilmiş bir karar yoktur. Biliyorsunuz heyet-i idaremiz yeni intihab edilmiştir.

- Geçenlerde vaki olan beyanatınızda müntehiplerinizin hissiyatına tercüman olarak Halk Fırkası'ndan istifa ettiğiniz izah olunmakta idi. Bu beyanat hakkında bazı müntehib-i saniler mütalâada bulundular ve kendileriyle görüşmediğinizi iddia ettiler. Bu husustaki mütalâanız?

- Ben beyanatımda müntehib-i sanilerden değil, müntehiplerimden bahs ettim. Hatta bu telgrafı Vatan muharrirlerinden Ahmet Şükrü Bey Gazetesine yazdı. Telgrafta müntehib-i sani kaydı yoktur. Müntehiblerimle görüşüdüm, arzularını öğren-

33) Son Telgraf, 19 Teşrin-i sani 1340, (Kasım 1924).

34) Bkz. Bölüm III, Ek 10.

* Tüm bu istifa haberleri için ayrıca bkz. Vatan, 21 Teşrin-i sani 1340, (Kasım 1924).

dim ve bundan sonra Halk Fırkası'ndan çekilmek mecburiyetinde kaldım.

- Halk Fırkası azasından bazıları programınız ile kendi program ve düşünceleri arasında fark olmadığını söylüyor ve programınızı ihtiva eden mevaddın teklif edildiği halde kabul edilmediğini söylüyorlar. Bu mütalâa hakkında ne düşünüyorsunuz?

- Kendimiz ile kendileri arasında gördüğümüz fark üzerine fırkadan ayrıldık. Bizim düşündüklerimizi, bizim dediklerimizi düşünmüş ve demiş olsalardı elbette çekilmeye lüzum görmezdik. Bir misal olarak meclisi fesih ve veto maddelerini alalım. Biz bu hakların reis-i cumhur'a verilmesine muhalifiz. Halbuki diğer fırkanın bilhassa nafiz azası son fırka ictimanda bu hakların reis-i cumhura verilmesinde mahzur olmadığını alenen söylememişler miydi? İşte bizi ayıran farklardan basit bir misal³⁵

21 Kasım tarihli Tevhîd-i Efkâr'da Ankara'ya gelen Refet Paşa'nın Fırka hakkındaki beyanını yer almaktadır. "... İstanbul'a bazı hususi işlerimin tasviyesi için geldim.

- Yeni Fırkayı tesis şerefi kime aittir?

- Bu ihtiyacı takdir eden arkadaşlara aittir.

- Bütün istifa edenler yeni fırkaya dahil olacaklar mı?

- Zan ederim.

- Yeni fırka merkez-i hükümet meselesini mevzu bahis edecek midir?

- Zan ediyorum. Ben şahsım itibarıyla memleketin selâmeti nokta-i nazarından İstanbul'u, İstanbul'un, selâmeti nokta-i nazarından da Ankara'yı tercih ederim. İstanbul'un selâmeti nokta-i nazarını iktisadi sebeplerden düşünüyorum. İstanbul, gerçi ızdırap çekiyor. Fakat kendi kendine ticaret ve teşebbüsü şahsı ile yaşama-nın sırrını da yavaş yavaş öğreniyor. Eğer merkez-i hükümet yine İstanbul olursa, yine eski memuriyet hastalığı baş gösterecek ve iktisadiyet mütessir olacaktır.³⁶

Aynı tarihli Cumhuriyet gazetesinde de aynı konuyla ilgili bir haber yer almaktadır.³⁷

22 Kasım tarihli gazeteler, İsmet Paşa'nın istifa haberini vermektedir.³⁸ Aynı tarihli Tevhîd-i Efkâr'da, İsmet Paşa'nın sıhhi sebeplerle olan istifasının aslında is-

35) Tevhîd-i Efkâr, 20 Teşrin-i sani 1340, (Kasım 1924).

36) Tevhîd-i Efkâr, 21 Teşrin-i sani 1340, (Kasım 1924).

37) Bkz. Bölüm III, Ek 11

38) Son Telgraf, 22 Teşrin-i sani 1340, (Kasım 1924). Bkz. Bölüm III, Ek- 12.

tıfa etirilmiş olması gerektiği üzerine bir haber yer almaktadır.³⁹

23 Kasım'da Tevhîd-ı Efkâr'da İsmet Paşa Kabinesinin istifası ile ilgili olarak yer alan haber şöyle: “.. Yeni Fırka ruesası İsmet Paşa'nın istifasını ve yeni kabineyi memnurlukla karşılıyor.” Bununla ilgili olarak Cankulat Bey'in beyanati “... Fethi Bey'in kabinesini memnuniyetle karşıladım. Fethi Bey'in ıtdâl fikrinden ve rıyaset kursusundeki son beyanatından da teyid edeceği vechile serbest muzakereye taraftar olduğu malûmdur Hükümetle meclis arasındaki munasebetin ve mevk-ı muzakerâtinin efkâr-ı umumıyece hoş görülmeyen şimdiki şekli de bir tahavvul olacağı malûmdur

- İtdâl-ı efkârdan maksadınız nedir?

- Bundan Fethi Bey'in teceddud ve terakkî taraftarı olmadığı manası çıkarılmamalıdır Ancak Fethi Bey'in düşünceli bir adam sıfatıyla sarsıntılara taraftar olmayacağına kanım Hakimiyet-i milliyenin canı olduğu bir memlekette fikir ve kanaatlere ve bu fikir ve kanaatler etrafında teşekkul edecek fırkalara musadekâr ve belki de hurmetkâr⁴⁰ olacağımı zan ederim. İşte ıtdâl-ı efkârdan muradım bu gibi hususattır

23 Kasım tarihli Son Telgrafın 2'nci sahifesinde, iki fırka arasındaki farklara işaret edilmektedir. “ İki fırka arasında nokta-ı nazar farkı olmadığını söyleyenler vaziyeti bilmeyenler, yahut bılıp te mugalata yapanlardır

Farklar.

1- Terakkıperver Fırka bütün hakimiyet-i milliyeyi meclise veriyor. Halbuki Halk Fırkası fesih hakkı ve veto ile reis-i cumhura, icra organına veriyor.

2- Şehremünülerin intihabına taraftar

3- İdare-ı ademî merkezîyet taraftarı.

4- Bir dereceli seçimden yana

5- Reis-i cumhur intihab edilen zatın sıfât-ı mebusiyetinin zail olmasının taraftarı.⁴¹

Aynı tarihte, Cumhuriyet Gazetesinde “Tam Bir Muhalif” başlığı altında ilginç bir yazı yer almaktadır.⁴²

İsmet Paşa'nın istifa nedenleri ile ilgili olarak basında çeşitli haberler yer almaktadır İsmet Paşa, iyileşince on mışlı fazla çalışacağını beyan ederken,⁴³ is-

39) Tevhîd-ı Efkâr, 22 Teşrîn-ı sâni 1340, (Kasım 1924)

40) Tevhîd-ı Efkâr, 21 Teşrîn-ı sâni 1340, (Kasım 1924)

41) Son Telgraf, 23 Teşrîn-ı sâni 1340, (Kasım 1924)

42) Bkz. Bolum III, Ek 13

43) Cumhuriyet, 24 Teşrîn-ı sâni 1340, (Kasım 1924)

tifasının nedenlerinden birinin sıhhi durumu olabileceği ve fakat bunun tek neden olarak gösterilmeyeceği ve bundan dolayı da istifa edenin kabine değil, onun siyaseti olduğu haberleridir.⁴⁴

25 Kasım tarihli Cumhuriyet gazetesinde yeni fırkada buhran olduğuna dair bir haber yer almaktadır.⁴⁵

26 Kasım tarihli gazeteler, ordu müfettişliğine ait devir-teslim işlerini halefi Said Paşa'ya teslim eden Kâzım Karabekir Paşa'nın C.H.F.'ından istifa ettiği haberini vermektedir.⁴⁶ Paşa'nın Terakkiperverlerin ilk toplantısında başkanlığa seçilmesinin beklendiği haberi ile birlikte latin harfleri meselesinin olmadığı, latin hurufatına lehdar olduğu yolundaki mütalâanın geçerli olmadığı yazılmaktadır.

27 Kasım tarihli gazeteler⁴⁷ Kâzım Paşa'nın (Özalp)'in meclis riyasetine seçildiği haberini verirken, Kâzım Paşa'ya Halk Fırkası'ndan rey vermeyen 35 azanın Yusuf Kemal Bey'e oy verdiği⁴⁸ ve/veya fırkadan istifa edeceği haberlerinin⁴⁹ yanısıra Tevhîd-i Efkârın ikinci sahifesinde "İkinci Grup ta Yeni Fırka ile Birleşiyor" başlığı altında Son Telgraftan alınan bir haber yer almaktadır. "... Aldığımız malûmata göre Türkiye Birinci Millet Meclisi zamarunda taazzür eden II. Grubun nafız ve müteceddid azası yeni fırka ile teşrik-i mesai etmek meselesini müzakere etmektedirler. Meseleden haberdar olan yeni fırkacılar da buna tarafdar görünmektedirler. Yalnız ikinci grubun layık azası "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının program ve nizamnamesini noksan bulmakda ve teceddüd için daha cezrlı adımlar atılması ve buna müteallik mevadın programa ilavesi nokta-i nazarındadırlar.

İkinci Grubun teceddüdperver azası ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası arasında bu hususta bir itilâf hâsil olursa mesciler teşrik edilerek ona göre bir hareket itihaz edilecektir. Hatta, İkinci Gruptan Hüseyin Avni Bey'in müfnal Gümüşhane mebusluğu için namzedliği keyfiyeti bu meselenin halinden sonra takarrür edecektir. Eğer itilâf hasıl olursa Hüseyin Avni Bey Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın namzedi olacak, itilâf temin edilemediği takdirde, İkinci Grup ayrıca bir

44) Tanin, 25 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

Son Telgraf, 25 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

45) Bkz. Bolum III, Ek-14.

46) Tevhîd-i Efkâr, 26 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

Tanin, 26 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

Cumhuriyet, 26 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

47) Tevhîd-i Efkâr, 27 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

48) Tevhîd-i Efkâr, 27 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

49) Son Telgraf, 27 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

fırka halinde resmen taazzuv edecek ve mûnhal mebusluklar için namzed irae ey-leyecektir.”

Bugünlerde Kâzım Karabekir Paşa yeni fırkaya reis seçildi. 28 Kasım tarihli gazetelerde de yeni fırkanın teşkilatlanması ile ilgili olarak, Urfa şubesinin açılış haberi geçmektedir.⁵⁰

30 Kasım Tarihli Tevhîd-i Efkâr gazetesinde Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan istifa eden Karesi Mebusu Vehbi, Hulusi, Haydar Adil Bey'lerle Artvin Mebusu Hilmi Bey'in istifa haberleri yer almaktadır.

Aralık

1 Aralık tarihli gazeteler yeniden meclisin feshinin muhakkak olduğu haberleriyle doludur.⁵¹ Ve İstiklâl gazetesinde Terakkiperver Fırka erkanından “biri”nin ağzından şöyle bir yazı yer almaktadır. “... Saltanat şahısların tahakküm ve istibdatları ile de teessüs edebilir” diyor ve “... Biz ne saltanatçıyız, ne de hilâfetçi bu iki müessesenin memlekete ika ettiği büyük ve elim fenalıklar hepimizin hatırıımızdadır.

Biz eğer o müesseseye merbut ve sadık kalsa idik, şimdi değil daha o zaman çalışırdık. Halbuki kanaatimiz, hedefimiz Cumhuriyettir. Memleket ancak bu şeklin devamı ile tealli ve terakki edebilir. Aksi takdirde karşımızda derin bir uçurum vardır. Onun için birbirimize, sen saltanatçısın, sen hilâfetçisin diye gayri layık ve mazide olduğu gibi çirkin iftiralar, bihtanlar savurarak değil, bilakis samimi kanaatleri ifade ederek millet için çalışmalıyız.

Aramızda saltanatçılıkla itham edilebilecek tek bir ferd yoktur. Yalnız size şunu işaret edeyim ki saltanat yalnız hanedanlar tarafından değil, şahısların tahakküm ve istibdatları ile de teessüs edebilir.

İşte biz bu şekilde bir saltanatın, bir tahakkümün vücud bulunmasından korkuyoruz. Biz saltanatın aleyhinde bulunduğumuz gibi Meksika'daki Cumhuriyet gibi bir cumhuriyet de istemiyoruz. Bizim istediğimiz milletin irade ve arzusunu hâkim kılan, onun emeli dairesinde hareket eden bir Cumhuriyettir. Bu şekilde hâkim olan meclis, fert değil, yalnız millettir. Eğer Teşkilât-ı Esâsiye'de mühim bir madde tadil edilecek veyahut yeni bir kanun işdar olunacak ise o vakit milletin fikri, reyî alınmalıdır. Biz böyle bir Cumhuriyet istiyoruz. Sonra riyaset-i cumhur mak-

50) Tevhîd-i Efkâr, 28 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924).

Bkz. Bölüm III, Ek 15.

51) İstiklâl, 1 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

Tevhîd-i Efkâr, 1 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

amına veto, meclisin feshi gibi milletin iradesine taallük eden hakları veremeyiz. Verdiğimiz anda hakimiyet-i milliye olamaz. Halbuki biz bu inkılâbı yaparken hakimiyetin millette kalacağını söylemişdik. Saniyen hükümdarlardır ki meclisin feshi, veto gibi hakları haizdir.

Sonra biz bir dereceli intihabı esas olarak kabul ediyoruz. Çok teşekkür olunur ki Halk Fırkası da aynı surette hareket etmeğe karar vermiş. Bu suretle efkâr da bir isabet ve ittifak hasıl oluyor demektir. Lâkin veto, meclisin feshi gibi en mühim noktaları da aynı surette hal ederlerse o vakit aramızda hiç bir ihtilâf kalmıyacaktır. Bu suretle onlar bizim kanaatlerimize işirak etmiş olacaklar ki bu da memleketin lehine kayd edilecek bir keyfiyettir. Fırkamız yaldızlı kelimelere, kuvvetli ifadelere, tımtırlı cümlelere değil, milletin arzularına, emellerine istinad edecek ve onun çi-zeceği yol üstünde yürüyecektir.⁵²

Başvekâlet münhâl mebusluklar için seçim hazırlıklarına başlanması için Dahiliye Vekâletine tebligatta bulunmuştur. Ve Cumhuriyet Halk Fırkası Şinâf Bey'i, münhâl İstanbul, Halil Fahri Bey'i Siverek, İlk Tedrisat Müdürü Rafet Bey'i Urfa, Muhiddin Namî Bey'i Bitlis, Kalem-i Mahsus müdürü Cavid Bey'i Diyarbakır, Şehremini Emin Bey'i Bursa, Mühendis Mithat Bey'i Aydın, Recep Zühtü Bey'i Sinop, Müfid Bey'i Kırşehir, Ali Rıza Bey'i Aydın'a namzed gösterirken, yeni fırka da münhâl mebusluklara namzed göstermeye karar vermiştir.⁵³ Konuyla ilgili olarak ise Ali Fuad Paşa verdiği beyanatta şunları söylemektedir: "... Kuvvetli olduğumuz ve emin bulunduğumuz yerlerden namzed göstereceğiz. Fakat elyevm hal-i muhabereyiz. Netice bir iki güne kadar anlaşılacaktır."⁵⁴

2 Aralık tarihli bir başka gazete ise Terakkiperverlerin namzedlerini açıklamaktadır. "... Terakkiperverler dün gece icûma eviler ve münhal mebusluklar intihabatından Cumhuriyet Halk Fırkasına karşı çıkaracakları namzetlerle Halide Hanım'dan gelen ve namzetlere dair şayan-ı dikkat muhteviyatı olan bir mektup üzerine müzakeratta bulundular. İstihbaratımıza nazaran muhalifler bu defa yalnız İstanbul, Aydın, Bursa, Urfa ve Gümüşhane münhal mebuslukları için yapılacak intihabatta namzed göstereceklerdir. İstanbul'dan Vatan gazetesi baş muhariri Ahmet Emin Bey ile bir Paşa, Bursa'dan Nureddin Paşa, Urfa'dan Abdülkadir Kemali, Aydın'dan Karabekir Paşa'nın Kainpederi, Gümüşhane'den Hüseyin Avni Beyler muhalif fırka namına namzed gösterileceklerdir. Müzakeraun neticesi ve

52) İstiklâl, 1 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

53) Tanin, 1 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

54) Tevhîd-i Efkar, 2 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

namzetlere ait tafsilât yarım (bugün) anlaşılacaktır.⁵⁵

Bir gazetede rivayetlere göre Halk Fırkası'nın gizliden gizliye ittihatçılara iltifat ettiği haberleri verilirken⁵⁶ bir başka gazete ise Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey yeni fırkayı İttihat ve Terakkinin bir istihalesi olarak göstermekte ve şunları ilâve etmektedir. "... Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hakkında düşüncelerimi söylerken bazı noktalar etrafında daha fazla tafsilât vermek isterim. Bilirsiniz ki, İttihat ve Terakki harb-i umuminin neticesinde tamamen infisah etmiştir. Fakat fırka bir türlü hayat-ı siyâsiyeden çekilmek istemiyordu. Derhal ismini tebdil ederek "Teceddüd" fırkası oldu. Sonrası malûm!

Fakat fırka resmen dağılmış ve tekallüp etmiş, şekli de ortadan kalkmış olmasına rağmen yine birçok kimseler kalplerinde İttihat ve Terakkinin hatırasını kuvvetle yaşamışlardır. İşte benim nokta-i nazarımca şimdiki Terakkiperverler de İttihat ve Terakki'yi yeni bir tebdiliyle tekrar canlandırmak istiyorlar.

Zaten İttihat ve Terakki ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının isimlerindeki terakki kelimesi bu hususta کافی bir delildir.

Vaktile ben de İttihat ve Terakki'de aza idim. Hatta meşrutiyetten evvel bu eski merbutiyet beni yine mutlak İttihat ve Terakki'nin ihyasına sevk edemez. Marnafî, arkadaşların tabii düşüncelerinde serbestirler. Yalnız bir nokta hakkında nazar-ı dikkati celb etmek isterim. İhtitâğıme göre Terakkiperverler devairde de İttihat ve Terakki Fırkasının yaptığı şekilde teşkilât yapmak istiyorlar. Bu çok fena bir şeydir.

Temenni ederim ki bu hal vaki olmasın, gaye milleti yükseltmek olduktan sonra siyâsi teşkilâtın hepsi mergubdur. Yalnız yanlış yoldan gitmemek şarttır.⁵⁷

4 Aralık tarihli Tanin'de münhal 13 mebusluk için seçimlere başlanacağı haber ile birlikte Terakkiperverlerin namzedlerinin belirlenmemiş olduğu ve Cumhuriyet Gazetesinin* söz ettiği namzedlerle ilgili haberin asılsız olduğu yazılmaktadır.⁵⁸

Aynı tarihli Son Telgrafta Abdülkadir Kemali** Bey'in fırkasını İstanbul'da açacağı haberi verirken aşağıdaki beyanını yer almaktadır. "... Halk Fırkasına tamamen muarız olduğumuz gibi, Terakkiperverlerle de uyuşmamıza imkân yoktur Neşrettikleri beyannameyi, programı gördüm. Bilmem, bu hangi fikrin, hangi hissiyatın mevcududur.

55) Cumhuriyet, 2 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

56) Son Telgraf, 3 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

57) Tevhid-i Efkâr, 3 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

* Bkz. Dipnot 55 (2 Aralık tarihli Cumhuriyet Gazetesi)

58) Tanin, 4 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

** Adana'da çıkan Toksöz Gazetesi sahibi.

Yeni firkanın esas hatası bilhassa "idare mahkemeleri" istemesinden başlıyor. Bu "tefrik-i mehakim" icap ettiren bir şeydir halbuki biz pek hayırlı bir karar alarak tevhid-i kazaya karar vermiştik.⁵⁹

Yine gazetelerde Terakkiperverlerin münhâl mebusluklar için gösterdiği / göstereceği adaylarla ilgili haberler yer almaktadır.⁶⁰

5 Aralık tarihinde Rauf Bey'le yapılan bir röportaj dikkati çekmektedir, gazetelerde: "... Firkamızın istikbali hakkında ne düşünüyorsunuz?

- Hak ve hakikat yolunda yürüyeceğimize kaniim. Uzun sürse de halkın bil ne tice muvaffak olacağına inancım var.

- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İttihat ve Terakki'nin istihalesinden ibaret, diyorlar, ne dersiniz?

- Bizce memlekette vatandaş vardır. Vatandaşlardan efrâd-ı milletten herhangi bir zat programı kabul ederse firkamız azasındandır. Kabul etmeyenlerin de şahsı ve kanaatı bizce şayan-ı hürmettir. Onlar da muhterem vatandaşlarımızdır. Bi-naenaleyh böyle bir tefsire mahâl yoktur.⁶¹

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Sivas şubesi⁶² açılırken, Halk Fırkasının münhal mebusluklara adayları belli olmuştur. "... İstanbul Mebusluğuna Dr. Hakkı Şinâsi Paşa, Urfa Mebusluğuna Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Müdürü Rafet, Sinop Mebusluğuna Recep Zühtü, Siverek'e Osman Paşazade Halil, Bitlis'e Muhiddin Nami, Kırşehir'e mütekaiddin Miralay Müfid, Aydın'a Dava Vekili Mithad ve Dr. Reşit Galip, Bursa şehremini Operatör Emin Paşa, Gümüşhane'ye Ziraat Bankası Müdür Muavini Cemal Hüsnü, Kırklareli'ye Muhasebeci Zühtü, Diyarbakir'e Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdürü Cavit..."⁶³

8 Aralık'ta Kâzım Karabekir Paşa Fırka reisi seçilirken,⁶⁴ 11 Aralık İstanbul'da seçim günüdür ve Terakkiperverler hiç bir namzed göstermeyerek, seçime iştirâk etmezler.⁶⁵

Yine 11 Aralık tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde Mustafa Kemal'in

59) Son Telgraf, 4 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

Tevhid-i Efkâr, 5 Kanûn-ı Evvel 1340 (Aralık 1924)

60) Bkz. Bölüm III, Ek-16.

61) Son Telgraf, 5 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

62) Tevhid-i Efkâr, 7 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

İstiklâl, 6 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

63) Tanin, 8 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924) s. 2.

64) Son Telgraf, 11 Kanûn-ı evvel 1340.

65) Son Telgraf, 11 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

Times* muhabırını ile yaptığı röportaj yer alır.⁶⁶

Seçim sonucu, İstanbul'da Hakkı Şinâsi Paşa munhal olan mebusluğa seçilmiştir. Kendisi 1043, Ali İhsan Paşa 105, Bağunsız Ziya Molla 2, Ahmet Rıza, Hâkım Rıza, Omer Sezai Beyler ise 1'er oy almışlardır.⁶⁷

İzmir'deki munhal mebusluğa Terakkîperver Fırka Rahmî Bey'i aday göstermeye karar verir.⁶⁸ Aynı zamanda da İzmir'deki teşkilâtlanma çalışmalarına İzmir Mebusu Şukru Bey memur edilir.

11 Aralık'ta Gazî'nin Times Gazetesi'ne verdiği beyanat hemen hemen aynı biçimyle 12 Aralık'ta Tanın gazetesinde de yayımlanır.⁶⁹

22 Aralık tarihli gazetede ise İstanbul Teşkilâtı ile meşgul olmak üzere şehre -İstanbul'a- gelen Sabit Bey'le yapılan bir röportaj yer alır. “.. Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası erkânından Rauf, Adnan, Sabit Beyler bugün Ankara'ya avdet edeceklerdir Sabit Bey on gün mukaddem fırkanın İstanbul teşkilâtı ile meşgul olmak üzere şehrimize gelmiş. Mumaileyh buradaki vazifesini ıkmâl etmiştir Sabit Bey fırkanın İstanbul'daki teşkilât-ı ve mesâl-ı saire hakkında beyanat-ı âüde bulunmuştur.

- Evet, o maksatla gelmişim ve elyevm şube teşkilâtımızda ıkmâl edildiği için avdet ediyorum. İstanbul şubesine aid beyanname bir iki güne kadar hükumete verilecek, ondan sonra şube resmen teşekkül etmiş olacaktır.

- Mümessil kimdir?

- Fırkamızın buradaki mümessil Sivas mebusu sabıki Vasif Beydir Vasif Bey aynı zamanda şubenin kaubî umumîsî sıfatına da haızdır. Kendisi diğer rufekâ-î mesaisi ile birlikte İstanbul muhakatının teşkilâtına başlayacaktır

- Taşralarda teşkilâta başladınız mı?

- Evet, başlandı, şimdilik teşkilâtı tam olan yegâne merkez Sivas'dır Diğer mahallerden birçok muracaatlar vakı oluyor Ancak bız vilâyetlerdeki muhtelif cereyanları toplayarak memlekete en nafi ve esaslı bir teşkilât vücuda getirmek arzusunda bulunduğumuzdan taşra teşkilâtında isticâl göremiyoruz. İyî ve temiz iş vücûda getirmek için çok düşünmeye muhtacız

* The Times

66) Bkz. Bölüm III, Ek-17

67) Tanın, 12 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924)

68) Son Telgraf, 18 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924)

Tevhîd-ı Efkâr 19 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924)

69) Bkz. Tanın, 12 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924)

- İzmir'de Rahmi Bey'in namzedliği doğru mudur?

- Evet

- Nureddin Paşa'nın fırkamızla bir alakası yoktur.

- Fırkanızın Gazi Paşa ile münasebeti ne merkezdedir?

- Bir Reis-i cumhurun bütün fırkalarla münasebeti ne olmak lâzım gelirse Gazi hazretlerinin de fırkamızla münasebeti o merkezdedir. Biz böyle biliyoruz ve başka türlü düşünmek hatırıımızdan geçmiyor. Doğrusu da bu değilmi ya?

- Fırkanızın İttihat ve Terakki ile teşrik-î mesai yahud İttihat ve Terakki teşkilâtından istifade edeceği söyleniyor, doğru mu?

- İttihat ve Terakki demek vaktile İttihat ve Terakki Fırkasına girmiş vatandaşlar demek ise bunların memlekete nafi ve fırkamızın programına muvafık olanları ile teşrik-î mesaiye hiç bir mani yoktur. İttihat ve Terakki erkânının bir haylisi Cumhuriyet Halk Fırkası içinde bulunuyorlar. Binaenaleyh bir çoğu da bizim fırkamıza girebilirler. Biz memlekete nafi her mevzudan, her teşkilâtın istifade edeceğiz.

- Elyevm İttihat ve Terakki erkânından partimize dahil olmuş zevat var mıdır?

- Siyâsi bir fırkaya girmek her hangi gizli bir cemiyete girmek gibi değildir. Herkes mensup olduğu fırkaya iribatını alenen söyler. Bunu izhardan korkan kimselerin mücadelat-ı siyâsiye sahasında yerleri yoktur. Binaenaleyh fırkamıza sabık İttihat ve Terakki erkânından dahil olanlar bulunup bulunmadığı kolay malûm olur."⁷⁰

Yine bugünlerde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul ili merkez şubesinin açılış hazırlıkları tamamlanmıştır. Açılış 28 Ocak Çarşamba günü öğleden sonra saat üçte yapılacaktır.⁷¹

28 Aralık tarihli gazetelerde Feridun Fikri ile yapılan bir ropörtaj yer almaktadır. Feridun Fikri Bey, Bursa Mebusu seçilen Nureddin Paşa'nın mebusluğunun geçerli olduğunu söylerken, fırkayla bir alakası olmadığını belirtmeden geçmemektedir. Bu günlerde gündemde olan askerlikle mebusluğun tefrikine mütedair teklif hakkında ne düşünüldüğü sorusuna Feridun Fikri Bey "... Ben askerlikle mebusluğun tefriki tarafarıyım" diye cevap vermiş ve ropörtajına şöyle devam etmiştir. "-Tütün inhisarı meselesi hakkında ne düşünüyorsunuz?

- Fırkamız serbesti ticarete tarafdardır. Rejiji ilga etikten sonra yerine ikinci bir

70) Tevhid-i Efkar, 22 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

71) Bkz. Bolun III, Ek-19 (Partinin açılış davetiyesi, -Karabekir imzalı- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası âzasına mahsus huviyet varakası.)

reji ikâmesine mana yoktur. Hükümetin kabul ettiği devlet inhisarına aleyhdanz. Arkadaşlarımızın ekserisi bandrole müteveccihdir. Nokta-i nazarımızı meclisde müdafaa edeceğiz.

- Reis-i Cumhuriun fırkasızla olan vaziyeti nedir?

- Böyle bir vaziyet mevzuabahs değildir. Reis-i cumhurların meclisle ve fırkalarla olan münasebetini programımız tespit etmiştir. Programımızda diyor ki, "Reis-i cumhurluğa intihab edilen mebusun mebuslukla alâkası kalmaz" vaziyeti bu noktadan tespit ve tavzih edebilirsiniz. Bugün fırkamızı istihfaf eden tarzda vaziyet alanlar ve ona hakk-ı tabisini vermek istemeyenler, bir gün bu hakkı vermeğe ve vaziyelerini vuzuhla ifade etmeğe mecbur kalacaklardır. Bugün ise uzak değildir..."⁷²

28 Aralık tarihli gazetelerde yine önemli bir haber daha yer almaktadır. Bu Ali Fuat Paşa ile yapılan -iki parti arasındaki derin farklara dikkati çeken- bir röportajdır.⁷³

Ocak 1925

Gazetelerde Ocak ayının ilk günlerinde İstanbul şubesinin küşadı haberi verilirken⁷⁴ aynı tarihte Cumhuriyet gazetesinde, Yunus Nadi imzalı "Terakkiperverlerin İktisat Programları" başlığı altında bir yazı yayımlandı.⁷⁵ Bu yazıda, Terakkiperverlerin programları hakkında gazetelere beyanatta bulunan Ali Fuad Paşa'nın beyanındaki* iktisadi olaylara ait görüşlerini eleştiren Yunus Nadi, "ezbere yapılmış programlarla millet iktisadiyatunun idare edilemeyeceğini" vurgulamaktadır.

6 Ocak'ta Dahiliye Vekili Recep Bey istifa eder. Recep Bey'in hükümetten çekiliş nedeni olarak Vakit'te şöyle bir haber yer almaktaydı. "... Bir akşam gazetesine göre Toksöz ve Orient News gazetelerinin kapatılması Heyet-i vekilede şiddetli tartışmalara yol açmış, Recep Bey gazete neşriyatının asayışı ihlâl edebilecek mahiyetini tayin hakkının polise aid bulunduğunu, gazetenin seddine Heyet-i Vekilenin değil, Dahiliye Vekâletinin karar vermesi icap ettiğini, bunun aksi bir hareketin selâhiyeti tecavüz olacağını iddia etmiştir. Halbuki Fethi Bey kararın

72) Tevhîd-i Efkâr, 28 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

73) Bkz. Bölüm III. Ek 20

Ayrıca bkz. Tevhîd-i Efkâr, 28 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924)

74) Tevhîd-i Efkâr, 2 Kanûn-ı sâni 1341, (Ocak 1925).

75) Cumhuriyet, 1 Kanûn-ı sâni 1341, (Ocak 1925) s. 2.

* Bkz. 73 no'lu dipnot.

Heyet-i Vekile tarafından verilmesi lüzumunu müdafaa etmiş ve muhalefete rağmen fikrini kabul ettirmiştir.⁷⁶

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda, bir kabine veya fırka buhranının çıkıp çıkmayacağı üzerine haberler yoğunlaşmıştır.

Recep Bey'in istifasından hemen sonra Fethi Bey konuyla ilgili bir açıklamada bulundu. "... Recep Bey'in istifası İstanbul şehremininin müntehip veya mansup olması hakkında benimle kendisi arasında tezahür eden kanaat ihtilâfından münbaistir. Bunu Recep Bey bütün açıklıkla istifasında söylemiştir. Şayiaların esası yoktur."⁷⁷

14 Ocak tarihli Tevhîd-i Efkâr gazetesinde Terakkiperverlerin grup nizamname-i dahiliyesinin 1.müzakeresinin ikmal edildiği haberi ile birlikte Fırkanın Bursa teşkilâtı hazırlıklarına başlandığı haberi verilmektedir.⁷⁸ Aynı tarihte Trabzon şubesinin de açılışı gerçekleştirilir.⁷⁹

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Kâzım Karabekir Paşa'nın riyasetinde toplanarak grup nizamnamesinin ikinci müzakeresini ikmal etmiştir. Grubun yedi kişilik fırka reis-i evvel ve reis-i sanilerinden mürekkep bir heyet tarafından idare olunmasına karar verilmiştir. Bu heyet esasen evvelce intihap edilmiştir. Nizamnameye göre fırka azasının haricinde azami bir serbesti ile çalışabilmesi esası kabul olunmuştur.⁸⁰

Nureddin Paşa'nın mebusluğunun reddine ilişkin haberler⁸¹ yer alırken, günlerce öncesinden haber verilen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul merkez şubesi resmen açıldı.⁸²

76) Tevhîd-i Efkâr, 6 Kanûn-ı sâni 1341, (Ocak 1925) s. 2.

Vakit, 6 Kanûn-ı sâni 1341, (Ocak 1925).

77) Vakit, 10 Kanûn-ı sâni 1341, (Ocak 1925).

78) Tevhîd-i Efkâr, 14 Kanûn-ı sâni 1341, (Ocak 1925) s. 2.

79) Tevhîd-i Efkâr, 16 Kanûn-ı sâni 1341, (Ocak 1925) s. 2.

80) Vakit, 16 Kanûn-ı sâni 1341, (Ocak 1925).

Tevhîd-i Efkâr, 18 Kanûn-ı sâni 1341, (Ocak 1925).

81) Tevhîd-i Efkâr, 18 Kanûn-ı sâni 1341, (Ocak 1925).

82) Bkz. Bölüm III, Ek 21.

Vakit, 29 Kanûn-ı sâni 1341, (Ocak 1925).

Tanin, 29 Kanûn-ı sâni 1341, (Ocak 1925).

Şubat

Şubat ayının ilk günlerinde gazetelerde Halk Fırkası'ndaki sarsıntılardan - İstifa edenlerin toptan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na geçtiği- söz edilirken,⁸³ birkaç gün sonra ikinci gruptan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na girenlerin listesi yayımlanır.⁸⁴ Bunlar:

Sabık	Sivas	Mebusu Vasıf
Sabık	Mersin	Mebusu Selahaddin
Sabık	Isparta	Mebusu Cemal Paşa
Sabık	Amasya	Mebusu Ömer Lütfi
Sabık	Erzurum	Mebusu Hüseyin Avni
Sabık	Erzurum	Mebusu Süleyman Necati
Sabık	Yozgat	Mebusu Feyyaz Ali
Sabık	Canik	Mebusu Nafiz
Sabık	Canik	Mebusu Süleyman
Sabık	Karesi	Mebusu İbrahim
Sabık	Karesi	Mebusu Abdülgafur Efendi
Sabık	Lazistan	Mebusu Ziya Hurşit
Sabık	Genç	Mebusu Celâl
Sabık	Maraş	Mebusu Hâsip
Sabık	Kayseri	Mebusu Osman Zeki
Sabık	Sinop	Mebusu Hakkı Hami
Sabık	Karahisar-ı Sahip	Mebusu Mehmet Şükrü
Sabık	Kırşehir	Mebusu Rıza
Sabık	Çorum	Mebusu Dursun

10 Şubat tarihli gazetelerde ise, önemli bir olay yer almaktaydı. Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir milletvekili mecliste vurulmuştu.⁸⁵

83) Tevhîd-i Efkâr, 2-3 Şubat 1341, (1925).

84) Vakit, 7 Şubat 1341, (1925).

Tevhîd-i Efkâr, 7 Şubat 1341, (1925).

85) Tanin, 10 Şubat 1341, (1925) s. 2.

Cumhuriyet, 10 Şubat 1341, (1925).

Vakit, 10 Şubat 1341, (1925).

Halid Paşa Başvekâlet bütçesinin muzakeresi sırasında Elazız Mebusu Huseyin Bey ile kordonda bir munakaşaya başlamış ve araya giren Ali Bey'in üzerine 2 roveliver ile ateş etmiştir. Kanlı olay sonucunda Halid Paşa kamından tehlikeli bir şekilde yaralanmış ve mudde-i umumilik hadiseye el koymuştur.⁸⁶

11 Şubat tarihli Tanın'de, "Halid Paşa'yı Afyon Mebusu Ali Bey'in Vurduğu Anlaşıyor" başlığıyla şöyle bir haber geçmekte. "Alı Bey'in kendini nefsi-i mudafaada bu lunduğu söyleniyor. Bir rivayete göre bir hafta önce Halid Paşa'nın Alı Bey'e bir r nektup yazarak duelloya davet ettiği söyleniyor..." Daha sonra Halid Paşa'nın sağ'lık durumu anlatılmakta, "Tehlikeli ilk 12 saatten sonra şımdı 24 saat surecek olan ikinci tehlikeli devreyi geçirdiği" haberi verilmekte ve yine bir kaç rivayete göre, "... Halid Paşa'yı yaralayan kurşunun Afyonkarahisar Mebusu Alı Bey'in tabanc asından çıktığı, Halid Paşa'nın Smith vesson tabancalarından uç, Alı Bey'in tabanc asından da bir kurşun eksik olduğu (.)

Alı Bey'in meclis binası içinde masuniyet-i teşriasi mevzu bahis olummayacağı. ve Teşkilât-ı Es'asıye Kanununun verdiği yetkiyle mudde-i umumilikçe Alı Bey hakkında bir tevkif muzekkiresi çıkartılacaktır ."⁸⁷

12 Şubat'ta Terakkıperver Cumhuriyet Fırkası'nın Eminonu ve Beykoz şubelerinin resmî kuş adı için beyannamelerinin verildiği⁸⁸ 13 Şubat'ta da Halk Fırkası'nın Tarsus, S'ivas ve Kayseri Belediye seçimlerini kaybettiği⁸⁹ haberi yer almakta

Halid Paşa'nın vurulması ile ilgili olarak, "Adliye Tahkikâtu Neucesi" başlığı ile Tanın'de aşağıdaki yazı yayımlanır :

"Alı Bey Hakkında Men-i Muhakeme Kararı Verildi- Alı Bey'in mudafaa-i meşrua halinde isuhal-i silaha mecbur kaldığı anlaşılmıştır. (.) Muteaddit tabıp raporları bilhassa yarananın fetha-ı duhulunun onde olduğu feitha-ı hurucunun ise arkada bulunduğunu tahkikatımızı teciden ve fennen tesbit etmiştir Hatta, Halid Paşa'nın arkasından çıkan kurşunun Afyon Mebusu Alı Bey'in kurşunu olduğu da sabit olmuştur. (.) Şu halde Halid Paşa'nın kendisini arkasından Rize Mebusu Rauf Bey'in* vurduğu hakkındaki ifadesinin doğru olmadığı anlaşılmıştır.⁹⁰

14 Şubat'ta Halid Paşa'nın durumu yeniden ağırlaşırken Vasif Bey'in bir be-

86) Tanın, 9 Şubat 1341, (1925).

87) Tanın, 11, 12 Şubat, 1341, (1925)

88) Tevhîd i Efkar, 12 Şubat 1341, (1925).

89) Tanın, 13 Şubat 1341, (1925)

* Bkz. Tanın, 11 Şubat 1341, (1925)

yanarı yer alır gazeteler de Vasif Bey, kendilerinin İttihatçı oldukları ile ilgili olarak şunları soylemektedir “ İttihad ve Terakki'nin İstanbul kâub-ı mesullerinin çoğunu şahsen değil hatta ismen bile tanınam. İttihatçılardan birçok zevât fırkamıza daha bîdayet-ı teşekkulumuzde dahil olmuşlardı. Ve programımızı kabul edenler halâ peyderpey dahil olmaktadır. Nitekim, diğer birçok İttihadçılar da Halk Fırkası'na girmişler, bazıları da hiç bir fırkaya intisap etmemişlerdir. Binaenaleyh, İttihat ve Terakkiye mensup olanların fırkamıza intisapları ile kaub-ı mesulleri arasında bir munasebet görmüyorum. Bu rivayet olsa olsa İttihadçı tanınmış bir çok zevâtın fırkamıza dahil olduklarından mütevellidir.

- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına mufrıt muhafazakâr hissi veren bazı sımaların kabul edilmiş olması fırkanın tecedduperverlik ümdeleri hakkında fikirlere bazı mertebe şüphe ilka ediyor. Bu babda bızı tenvir eder mısınız?

- Bir adamın şekli haricisi üzerine tesis-i kanaat etmek ne dereceye kadar doğru olduğunu siz takdir edersiniz. Acaba kıyafet-ı haricîyesi liberal tesmi yapan nice nice adamlar yok mudur ki bugün en mufrıt tecedduperverler arasına karışmış olmasın.

Sualimize geliyorum. İnkılâb ümdelerini ve fırkamızın programını kabul eden herkes fırkamıza girebilir. Farz ediniz ki bu zevâtın içinde bazılarının hakiki kanaatleri başka türlü olsun, onlar bununla kırmı aldatmış olurlar? Kendilerini Evvelâ bir zât-ı ahlakiye demek olan bu harekeleriyle kendi nefislerinde kuçulmuş olurlar. Sanıyen hakiki kanaatlerini izhâr edip te bizim kanaatımızla taarruz ettikleri anlaşıldığı gün fırkamız haricine çıkarılırlar. Halbuki şekli haricine rağmen, hurriyet, teceddu, terakki, cumhuriyet ümdelerini kendisine kanaat edinmiş olanları bir cumhuriyet fırkasının içine alıp onlarla birlikte çalışmanın haricte ne kadar azim faideler temin edeceği düşünülünce fırkaların luzumsuz bir takım zevâhır perestlikleri bırakmaları huzurumuzu bir kat daha tezahur eder. Programımız, be-yannamemiz, efkâr ve içtihadımız meydandadır. Bunları kendine bir kanaat edindiğini, bu esaslar dahilinde fırka ile birlikte çalışmak arzusunda olduğunu soyleyen her Turke fırkamızın kapıları açıktır. Sağım altında samımı teceddu ve terakki taraftarları olabileceği gibi, fesim altında sınısı murteciler de bulunabilir. Herkesin ne kanaat taşıdığını muzakere başında, fırka kongre içtümalarında vereceği açık reylerle hükm olunur. Binaenaleyh fikirlere arız olduğunu soylediğimiz şüphelere hiç mahal yoktur.”⁹¹

14 Şubat'ta sağlık durumu iyice ağırlaşmış olan Halid Paşa'nın olduğu, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Eminonu, Arap camı, Samarya, Bakırköy şub-

91) Tevhid-ı Efkar, 14 Şubat 1341, (1925)

elerine ait beyannamelerin vilâyete verildiği ve o güne kadar partiye kaydolan üye sayısının 10 bini geçtiği haberi yer alır, gazetelerde.⁹²

19 Şubat tarihinde Terakkiperverler toplanırlar.⁹³ "... Erzurum Mebusu Rüşdü Paşa, Erzincan Mebusu Sabit ve İzmit Mebusu Şükrü Beylerin de işirâkile dün Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul Şube merkezinde bir ictima akdedilmiştir."

20 Şubatta, Fırkanın Eminönü, Kasımpaşa ve Şile şubelerinin açılış haberleri yer alırken, Terakkiperver Fırka başkanı Kara Vasıf Bey ile -Eminönü şubesinin açılış töreninde- bir röportaj yer almıştır.⁹⁴ Kara Vasıf, Terakkiperver Fırkanın münhal İstanbul mebusluğu seçimine hazırlanıyor mu? Sorusuna "... Hayır hiçbir hazırlık yoktur bu bâta bir karar vermek hakkı esasen Ankara'daki fırka heyet-i idaresine aittir" cevabını vermiştir.

Yine firkanın dünkü* ictima'nda neler görüşüldüğü sorusuna da "... Dünkü ictima'mız -dün de söylediğim gibi- münhasıran Ankara'dan gelen ve firkanın İstanbul'daki vaziyet ve teşkilâtına vukûf peyda etmek arzusunda bulunan mebus beylere izahat vermek ve arz-ı malûmat için idi ve dün münhasıran bunu arz ve izah etik."⁹⁵ Cevabını vermiştir. Aynı gazetede, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Ordu Şubesi resmen kurulmuş ve beyannâmesi Valiliğe verileli bir hafta olmasına rağmen, valilikten henüz bir cevap alınmamış ve bu nedenle de durumun Dahiliye Vekâleti'ne bildirildiği haberi yer almaktadır.

18 Şubat tarihli gazetede Şeyh Said'in mahiyeti ile birlikte "Genç" vilâyetinde bulunduğu haberi verilmekte ⁹⁶ (Şeyh Said'in teşkilâtlandırıp silâhlandığı kuvvetler 13/14 Şubat 1925 gecesi Genç (Bingöl) il merkezini basmıştı.)

21 Şubat'ta İsmet Paşa'nın Ankara'ya geldiği haberi ile birlikte, Siverek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın açılış haberi verilmekte.⁹⁷

23 Şubat'ta Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Beykoz Şubesi'nin açılış nede niyle, Partinin Beykoz muhabiri Hasan Bey bir konuşma yapar.⁹⁸ Bu sırada da Şeyh Said'in bir köy işgal ettiği haberi veriliyordu.

92) Tanin, 15 Şubat 1341, (1925).

Tevhîd-i Efkâr, 15 Şubat 1341, (1925).

93) Tevhîd-i Efkâr, 19 Şubat 1341, (1925).

94) Tevhîd-i Efkâr, 20 Şubat 1341, (1925).

* Bkz. Dipnot 93

95) Tevhîd-i Efkâr, 20 Şubat 1341, (1925).

96) Cumhuriyet, 18 Şubat 1341, (1925).

97) Tevhîd-i Efkâr, 21 Şubat 1341, (1925).

98) Bkz. bölüm III, Ek-22.

Aynı tarihte -23 Şubat'ta- bir başka haber: "Kabine Buhranı Şayiaları Doğru Değildir- Genç ve Ergani havalisinde İdare-ı Orfiyye ilân edilecek. (...) Fethi Bey'in Genç ve Ergani havalisinde İdare-ı Orfiyye ilânına tarafdar olmadığından kabinenin isufa edeceği ve buna tarafdar olan İsmet Paşa'nın başvekil olacağı hakkındaki şayialar kauyyen asılsızdır. Esasen hükümet mezkûr havalide icra-ı harekât eden şâkilere karşı her gu nu tedâbir-ı şedîde ittihazını kabul etmiş olduğundan bu şaya gayrı varıddır.

- Hadise Nasıl Başladı-

Ankara'dan alınan irialumata göre Şeyh Said maiyeti ile beraber 25 hanelik küçük bir köy olan Genç Vilâyetinin merkezi Dirahan'ı ansızın işgal etmiştir. Şaki burasını işgal ettikten sonra bir Lice istikâmetinde Diyarbakır'a, diğeri Pirân istikâmetinde Ergani'ye muteveccih iki kol ile harekete başlamış Bunun üzerine sevk edilen kuvve-ı askeriyye iki eşkıya kolunu da karşılayarak perişan etmiştir. Bu mağlûbiyet üzerine âsiler işgal ettikleri Dirahan koyuna ricat ve orada icuma etmişlerdir. (...) Hadisede ecnebi tahrikâtı mevcut olması da muhtemel görünmektedir. Son T elgraf Gazetesi'ne göre Suriye'de bulunan 150 kişilik listeye dahil bazı hanların ezcümle muralay Manavoğlu Nevruz ve tevâbının de Şeyh Said çetesine iltihak etmiş olduğu hakkındaki haberlerin hiçte mustebid olunamayacağını yazmaktadır. Fakat iltihak haberinin derece-ı sıhhat henüz malûm değildir. "Halid Paşa ile ilgili bir küçük haber de vardır " Halid Paşa Merhum Hadisenin Bizzat Musebbıdır- Halid Paşa'yı Alı Bey'in vurduğu ve hadisede kasıt bulunmadığı şüphesizdir.

Sabit (Erzurum Mebusu) Bey'le yapılan hususî görüşme neticesinde şu sözler söylenmiştir. "Munâzaaya merhum Halid Paşa sebebiyet vermiştir. Binaenaleyh meselede bir kasıt ve tertip bulunması ihtimali akla hiç gelemez. Merhumu Alı Bey'in vurduğunda da şüphesizdir"⁹⁹

24 Şubat'ta Dahiliye Vekili'nin Genç Hadisesi hakkında Tarım muhabinine verdiği beyânat yayımlanır.¹⁰⁰

Aynı tarihte yeni Bursa Mebusu Nureddin Paşa ile ilgili bir haber yer almakta. Bu habere göre Nureddin Paşa "... Terakkıperver Cumhuriyet Fırkası programındaki birçok noktaların fikrine muvafık olduğunu, mamefih şimdilik mustakil kalacağını"¹⁰¹ söylemiştir.

99) Tanın, 23 Şubat 1341, (1925).

100) Bkz bolum III, Ek-23

Aynı gazete "Genç Havalisindeki İsyân Harekâtı Tenkîl Edilmek Uzeredir." manşeu ile şu haberi vermektedir. "... Genç, Ergani, Muş, Bitlis, Van, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Dersim, Hakkârî vilâyetleri ile Erzurum'un Hınıs ve Kığı kazalarında idare-i orfiyye ilân edilmiştir.

Ası Şeyh Said'in Bed'î uzzamân el-kurdi olduğu ve avanesinin Lice'yi geçerek Palu mevkiini işgal ettikleri söylenmektedir İngiliz tayyarelerinin* attığı beyannamelerle bu sergerde şeriât namına hareketle mustakîl bir Kurdistan teşkil edeceğimi söylüyor (...) İstanbul ve Trabzon'da da idare-i orfiyye istenecekmiş. Halk Fırkası'nın bugünkü ictimâ'ında Genç havalisindeki harekât mevzuabâhs olacaktır. Bu ictimâ'da mukarrirler isyanın İngiliz tahrikâtı ve istuklâl emelleri ile vaki olmakla beraber aynı zamanda dîmî mahiyette olduğundan, Trabzon'da ve İstanbul'da da idare-i orfiyye ilânını talep edeceklerdir

Halk Fırkası'nın nafız azası isyanın ıfırak niyetiyle beraber bir irtuca hareketi olduğundan icab ederse inkılabın sesinin bütün Türkiye'de hakim ve mutlak olarak çınlayacağından bahs etmektedirler."¹⁰²

26 Şubatta "Muhâlif Fırka Hükumete Muzâheret Etti" başlığıyla gazetelerde şu yazı yayımlanır: Kâzım Karabekir Paşa'nın nutkundan..."Bu vatanın evlâtları her vakıt yekvucut bir kitle halinde tehlikenin karşısına dikileceklerdir. Hükümetimize bütün kuvvemizle muzaheriz "

Ankara 25 (Muhabır-ı Mahsusumuzdan) -Terakkîperverler bugün bir ictimâ akd ederek hükümetin ıttihaz ettiği şedit tedabiri muzakere etmişler ve muzaherete karar vermişlerdir

Ankara 25 (Muhabır-ı Mahsusumuzdan)- Meclîsın bugünkü ictimâ'ında Başvekîl Fethî Bey'in beyanatını muteâkip Terakkîperver Fırka Reisi Kâzım Karabekir Paşa söz almış ve kursuye gelerek beyânat-ı âtude bulunmuştur:

"Hükümetimizin beyânâtına nazaran şark vilâyetlerimizin bazı yerlerinde mahdud mutegallibenin hâncı teşvikâta kapılarak ve dîmî alet ıttihaz ederek halkı tahrik etmekte oldukları anlaşılmaqta, bunun için hükümetin idâre-i orfiyye ilân etmesi musibtur.

Efendiler, dîmî alet ıttihaz ederek mevcûdiyet-i tehlikeye koyanlar şâyân-ı lanetur. Bu hareket hıyanet-i vataniyyedir.

Şunu cihan bilsun ki hâncı ve dahılı herhangi bir tehlike muvacehesinde bu vatanın

* Tevhîd-i Efkâr 24 Şubat 1341, (1925) (Şeyh Said'in İngiliz tayyareleri ile halka beyanname attığı haberi)

102) Tanın, 24 Şubat 1341, (1925)

evlâtları her vakit yekvücut bir kitle hâlinde tehlikenin karşısında dikileceklerdir. Hükümetimize bütün kuvvetimizle müzahiriz. Binaenaleyh hükümetin bu husustaki izahat ve tedavisini muvafık görüyoruz.”¹⁰³

26 Şubat tarihli Tanin’de de Karabekir’in konuşması ile birlikte âsilerin Elaziz merkezini işgal haberi yayımlanmaktadır.¹⁰⁴

27 Şubatıta; âsilerin Elaziz’den tard edildiği, şeyhlerinden birinin yakalandığı ve de Malatya, Ergani ve Diyarbakır’ın âsiler tarafından işgalinin gerçekleşmediği haberi ¹⁰⁵ ile Terakkiperver Fırka heyet-i merkeziyenin toplantısı yeralmaktadır.* Bu toplantıda havalf-i şarkıyye isyanı görü-şülmüştür. “... Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul heyet-i merkeziyesi dün Ali Fuad ve Rüşti Paşalarla İsmail Canbulat, Sabit ve Halet Beyler’in de iştirakiyle akd-i ictimaya etmiştir. Bu ictimâ’da fırkanın teşkilâtı ile havalf-i şarkıyye isyanı mevzu bahis edilmiş ve bu hususta geç vakite kadar müzakerât cereyan etmiştir.”

Vasıf Bey’in Beyanau

Terakkiperver Fırka İstanbul mümeslili Vasıf Bey ictimâi müteakib kendisiyle görüşen bir muhabirimize “Bugünkü müzakeratımız teşkilâtımıza ve lâzım gelen işlere aiddir. Genç hadisesi etrafında bir hasbihal yapılmıştır.” demiştir.

Vasıf Bey muhabirimizin diğer suallerine cevaben beyanat-ı âtide bulunmuştur.

İstanbul Mebusluğu ve Terakkiperverler

Münhal İstanbul mebusluğu namzedi hakkında katı bir karar yoktur. Evvelâ intihaba iştirak edilip edilmeyeceği hakkında bir talimat alınmadıkça bununla meşgul olmak doğru değildir. Mamefih her ictimaya karşı fırkamız intihaba iştirak edilecekmiş gibi hareket etmektedir. Çünkü Dahiliye Vekâletinden intihab edilecekmiş gibi emir geldiğinden sonra intihaba hazırlanmak için vakit kalmayacaktır.

Müntehib-i Sânilerle Temas

Binaenaleyh hazırlıklı bulunmak istiyor ve müntehibi-i sanilerle temas ediyoruz. Ancak bu temas onların fırka lehinde derece-i müzaheretlerini ve nasıl bir mebus istedikleri hakkındaki fikirlerini anlamağa matufdur. Önümüzdeki intihapta fırkaca bir namzed gösterildiği halde kaybedilirse bu neticeyi iki sebebe atfederim. Biri intihabın iki dereceli olmasıdır. Diğeri de müntehib-i sanilerle temas edilerek halkın eskârına muafık olmayan bir namzed gösterilmesidir. Bitabi bu

103) Cumhuriyet, 26 Şubat 1341, (1925).

104) Tanin, 26 Şubat 1341, (1925).

105) Tanin, 27 Şubat 1341, (1925).

* Tanin 27 Şubat 1341, (1925) s. 2.

ikinci hata bize raci olur. Binaenaleyh kabileyet-i intihabiyesi müntehib-i sânilerin üzerinde fazla olan bir namzed göstermek için evvelâ fikirlerini almak onlarla temas etmek lâzımdır. İşte biz de böyle yapıyoruz.

Yeni Fırkaya Mensub Âza ve Müntehib-i sâniler

Firkamızın âza mikdarı hergün mütemadiyen kayıt için müracatlar vakf olduğundan kestirilemez. Her halde âzası onbini tecavüz etmiştir. Firkamıza mensub müntehib-i sâni mikdarına gelince, bu hususta bir şey söylemeyeceğim. İntihabata iştirak ettiğimiz takdirde netice bize bunu gösterecektir.

Terakkiperverlerin İstanbul Teşkilatı

Firkamızın bugüne kadar İstanbul'da Rami, Kağıthane, Bakırköy, Beykoz, Eminönü, Samatya ve Şile şubeleri açılmıştır. Arap camii şubesinde yarın (bugün) resm-i küşadı icra edilecektir. Henüz beyannamesi verilmeyen Boyacaköy, Hisar gibi şubelerinin de derdest-i küşaddır.

Mart

1 Mart tarihli Cumhuriyet Gazetesi Tevhîd-i Efkâr'dan alıntı ile Doğu'daki hareket ile ilgili olarak "... Kürdistan dağlarında harici düşmanların tahrikâtından gıda almış bir hareketin memleketin sair aksamındaki fikri münakaşatla bir alâkası olamaz" diye yorumlarken aynı şekilde Vatan'dan bir alımda ise "... Türkçe bilmeyen, gazete girmeyen yerlerdeki bir hareketten İstanbul matbûatı mesul olabilir mi" diye, basına yapılan saldırıları kabul etmemektedir.¹⁰⁶

Tanın'de ise, altı şeyhin daha yakalanarak Divan-ı Harbe verildiği ve isyan sahasının gittükçe daraldığı ve de halkın her taraftan cahil ve irticaa karşı isyan ederek âsileri takib ettiği¹⁰⁷ haberi ile aynı gazetenin ikinci şahifesinde "Mebus Namzedi Kim" başlığı altında "Terakkiperverlerin İntihabat" bölümünde şunlar yazmaktadır: "... Terakkiperverlerin İstanbul mümessili Vâsif Bey, intihabat faaliyeti hakkında bir muharririmize şunları söylemiştir. -Firkamız Ardahan ve İstanbul'da intihabata iştirak etmeğe karar vermiştir. Yalnız bize henüz bu hususta Ankara'dan bir işâr vuku bulmadı. Henüz namzedimiz de tayin etmemiştir."¹⁰⁸

Tevhîd-i Efkâr gazetesinde Fethi Bey'in "... Terakkiperverlerin vilâyetlerde tahrikâta bulduklarından bahisle şubelerdeki faaliyetin tahdidini istiyor ve de Te-

106) Cumhuriyet, 1 Mart 1341, (1925).

107) Tanin, 1 Mart 1341., (1925).

108) Tanin, 1 Mart 1341, (1925) s. 2.

rakkiperver mümessisilerinin irtica fikrini uyandıracak surette tahrikâtta bulunduklarından şikayet etmiştir.” sözleri Akşam gazetesi tarafından da teyid edilirken aynı gazetede bu haberler üzerine Vasif Bey’in bir beyanatu yer almaktadır. “... Fethi Bey’in böyle bir talepte bulunmuş olacağına inanmak istemiyorum. İrtica ve isyan meselesine gelince, isyan muntıkasında bizim fırkanın ne şubeleri hatta ne de muhabirleri vardır. Binaenaleyh, tahrikât ve isyan Terakkiperver Fırkası’nın muntıklarının çok uzaklarında vuku bulmuş ve fırkamızın teşkiline müteşebbis zevatın bulunduğu mahaldeki isyan ise valinin terk-i vazife etmesine rağmen fırkamız muhabiri ve teşkilât mensupları tarafından fiilen def ve tenkil edilmiştir...”¹⁰⁹

2 Martta Tanin’de gittikçe daralan isyan sahasında halk kuvvetlerinin âsileri tard ve tenkile devam ettiği haberi ile birlikte ikinci sahifede “İsyan ve İngilizler” başlığı ile bir yazı yayımlanmaktadır. Bu yazıya göre, “Taymis (The Times) Gazetesi, Usûtin İngilizler Tarafından Tahrik Edilmediğini İddia Ediyor.

Taymis gazetesinin İstanbul Muhabiri hadise-i isyaniye hakkında gazetesine verdiği malûmatta, İstanbul gazetelerine atfen âsilere karşı gönderilen bazı jandarmaların onlara ilihâk etiklerini, Abdülhamit oğullarından birinin usûta yardım ettiğini, âsilerin bir Kürt hükümeti ve bir hilâfet tesis etmek istediklerini haber vermektedir. Taymis gazetesi yazdığı bir başmakalede ise bu malûmatı hülâsa etmekten sonra diyor ki: Bu malûmat doğru ise, isyanın askeri kuvveti veya zaafı ne derecede olursa olsun, hâdisе mühim bir mahiyet-i siyâsiye ihrâz etmektedir. Anlaşıyor ki bu uzak, şarki vilâyetlerinin ahâlisinden hiç olmazsa büyük bir kısmı cumhuriyetperverler tarafından yapılan esaslı tebeddülattan gayr-i memnundurlar ve dinin siyasetten tefrikına dair cumhuriyetin başka akidesini kabul etmiyorlar. Hadisenin tesiri mebus olan bir hoca tarafından ahiren irâd olunan irticakârane bir nutuk ile tezayüd etmiştir. Münevver fırka ile laik devlet taraftarlarının, dini siyâsi bir alet olarak kullanılmaktan men edecek yeni kanunlar vaz’ını düşündükleri haber veriliyor. Toros dağlarının kürtleri arasında bu gibi kavaninin tesiri haiz olup olmayacağı câ-yi suâldir. Şarkta daima gayri kabil-i tefrik olan din ile siyasetin hep öyle kalacağı görülmüyor. Türkler kendi memleketlerinde vuku bulan ve esbâbı bu kadar kahir olan bir isyanın İngilizler tarafından tahrik olunduğunu söyleyecek kadar cinnet gösteriyorlar.

Türk hâkimiyetine avdetten kendilerini kurtarmak için her fırka tarafından Irak komisyonuna vuku bulan mütemadi müracaatlar şüphesiz Türklerin bu şüp-helerini tezyid edecektir. Musul muhabirimizden alıp dün neşrettiğimiz mekûp şarklı

109) Tevhîd-i Efkâr, 2 Mart 1341, (1925).

akvâm-ı muhtalite meskûn yerlerde müdekkikâne ve bitarafâne tahkikât icrasına ne kadar müşkil olduğunu gösteriyordu.

Pravada (Pravda) Gazetesinin Bir Başmakalesi

Pravada gazetesi neşrettiği bir başmakalede Genç ve havalisinde Cumhuriyetimize karşı vuku bulan isyanı tedkik ederek bu isyanın saltanat taraftarları da dahil olduğu halde Türkiye’de en şedid tutan İngiltere’nin tesiri altında ifâ edildiğini yazmaktadır.

Yine 2. sahifede “Terakkiperver Fırkanın Tatil-i Faaliyeti İstenildi mi?” başlıklı yazı isyan muntkasında Terakkiperver Fırka’nın şubesinin olmadığını ve bu nedenle irtica düşüncelerini uyandıracak birtakım kıskırtmalarda bulunamayacağından söz edilmekte ve şöyle devam etmektedir. “... Rûfekanızdan biri dünkü nüshasında Ankara’dan aldığı bir telgrafnameye istinaden, başvekil Fethi Bey’in, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mümessillerinin birçok yerlerde irtica fikrini uyandıracak surette tahrikâta bulduklarından şikâyet ettiğini ve tahrikâun öntünü almak üzere vilâyeteki Terakkiperver fırka teşkilâtının faaliyetlerine sedd çekilmesi arzusunun izhâr eylediğini bildiriyordu. İstanbul’daki Terakkiperver mahafilinde böyle bir şeye ihtimal verilmemekte ve mezkur neşriyat hayret ve teessür ile karşılanmaktadır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul merkezi erkânından Sabık Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey bu hususta bir muharririmize demiştir ki: “Fethi Bey’den böyle bir mütalâanın sudurunu tasavvur etmiyorum. Şayet böyle bir fikir dermiyân etmiş ise murakabemiz idare-i hükümet etmek zihniyetine tâbi olduğunu gösterir.”

Mezkûr fırkanın İstanbul katib-i umumisi Vasfı Bey de bir muharririmize bu gibi haberleri hayretle karşılamakta olduğunu söyledikten sonra demiştir ki: “Fethi Bey’in Terakkiperver Fırkanın tatil-i faaliyetini talep ettiği hakkındaki habere inanmak istemiyorum. Çünkü daha bir hafta evvel Ankara’da Halk Fırkası’nın ictima’ına Terakkiperverlere hücum vaki olduğu sırada Fethi Beyefendi, “Bazılarının şahsen yaptığı bir şeyden bir fırkanın mesul edilemeyeceğini ve Cumhuriyet mefhumunda fırkalar mündemic olduğunu ve şahsi hatalardan istifade ile siyâsi maksatlarla İstanbul’da idare-i örfiyye ilân mesuliyetini kabul edemeyeceğini...” söylemekle tam bir devlet adamını temsil etmiş ve bütün matbuatın takdiratını celb etmişti. Halbuki şimdi kendisine atfedilen talep bunun ta-mamıyla zıddı okduğundan bunu varid addedemem. Fırkanızın taşra şubelerinin irticaa fırsat verdiğini de ka-tiyyen kabul edemem, çünkü irtica vesaire suretiyle vukubulan isyan muntkasında bizim fırkanın ne şubeleri,, hatta ne de muhabirleri vardır. Binaenaleyh tahrikat ve isyan Terakkiperver Fırka’nın faaliyette bulunduğu munukaların çok uzaklarında vukubulmuştur. Fırkanızın şubesini teşkile teşebbüs eden zevatın bulunduğu ma-

haldeki isyan ise, valinin terk-i vazife etmesine rağmen, fırkamız muhibleri ve teşkilât müteşebbisleri tarafından fiilen def ve tenkil ve hükümet nüfuzu iade edilmiştir. Bu hal karşısında, fırkamız irticaa mı meydan verdiğini yoksa hükümet memuru terk-i vazife ettiği halde vazife-i vata-niyesini zevât-ı resmîyeye numûne-i emsâl olacak surette ifaya mı bezl-i makderet edildiğini efkâr-ı umumiye takdir etsin.”¹¹⁰

Cumhuriyet gazetesinde de Fethi Bey kabinesinin değişimi söz konusu edilirken, Terakkiperverlerin taşrada hissiyât-ı diniyeyi tahrik ettiklerinden dolayı vilâyetlerdeki teşkilât ve faaliyetlerine nihayet vermeleri hakkında Fethi Bey’in, muhalif fırka rüesası nezdinde teşebbüste bulunduğu fakat fırkanın bu teklifi gayri kanuni bulduğu için kabul etmediği hakkındaki haberlerin doğru olduğu yazılmaktadır.¹¹¹

3 Mart tarihli gazetelerdeki ilk haber, Fethi Bey kabinesinin istifa haberidir. Oniki saat süren fırka ictima sonunda bu istifa gerçekleşmiştir. Yeni heyet-i vekilenin İsmet Paşa¹¹² veya meclis reisi Kazım Paşa¹¹³ riyasetinde teşekkül edeceği muhakkaktır, denmektedir. Aynı tarihli Vakit’te Kara Vasıf Bey’in şu sözleri yer almaktadır. “Taşra şubelerimizin ilgası teklifi şayiası hiç bir taraftan tekzip etmediğine göre teyyüd etmiş demektir.”

Ali Fethi Bey Kabinesi’nin istifa nedeni olarak; “Fırka ictima’ında siyaset-i dahiliye hakkında cereyan eden müzakerât ve münakaşât neticesinde fırka ekseriyetinin kabul ve tasvit ettiği, memleketin her tarafında tedâbir-i şedide itihâzına dair olan bir takrir, hükümetçe adem-i itimad telâkki edilmiş ve kabine i’tifasını vermiştir.”¹¹⁴

3 Mart tarihli Tanin’de her iki fırkanın İstanbul merkezlerinin intihabat hazırlıklarına başladığı haberi yer almakta; “... Halk Fırkası tarafından müntehabı sanilerle müşavere neticesinde hazırlanan 14 kişilik namzed listesi başmutemed tarafından Ankara’ya gönderilmiştir. Terakkiperver Fırka henüz namzedini tespit etmemiş olmakla beraber halkın temayülât-ı hakikiyesini müntehabı saniler vasıtasıyla tahkik etmiş ve İstanbul dahilindeki iktisatçılarından birini namzed göstermeğe karar vermiştir. Henüz namzedin resmen tespit edilmemiş olmasına rağmen yeni fırkanın Osmanlı Bankası meclis-i idare azasından sabık hilâl-i ahmer

110) Tanin, 2 Mart 1341, (1925).

111) Cumhuriyet, 2 Mart 1341, (1925).

112) Cumhuriyet, 3 Mart 1341, (1925).

113) Vakit, 3 Mart 1341, (1925)

114) İldam, 3 Mart 1341, (1925).

Tanin, 3 Mart 1341, (1925)

reisi Hamid Bey'i namzed irae edeceği muhtemel görülmektedir.”

Ersesi gün gazetelerde yeni kabinenin İsmet Paşa'nın riyaseti altında teşkil ettiği 115 haberi ile Terrakiperverlerin İstanbul Katib-i Umumisi Kara Vasıf Bey'in fırkaya atfedilen dini kışkırtıcılıkları hakkında bir beyanata yer almaktadır. Kara Vasıf Bey, Terakkiperverlerin dini tahrikâtta bulduklarına dair Refik İsmail Bey tarafından vuku bulan beyanata şu şekilde cevap vermektedir: “Prog-ramımıza, beyanat-ı sarihamıza ve Teşkilât-ı Esâsiye Kanununa muhalif propa-ganda ve tahrikâtta bulunanlardan bahsolunuyor. Bu kabil insanları gazetecilere değil, hükümete ihbar ile kanunen tecziye ettirmek hem daha doğru, hem de memleketin menâfiine muvafıktır. Fırkamız nâmına böyle bir şeyi mutlak surette reddederim. Şahsen irtica tahrikâtında bulunan varsa ondan malûmatım olmadığı gibi fırkamızın da alâkası yoktur ve olamaz. Madem ki dini tahrikâtun bir iki aydır devam ettiği iddia ediliyor, o halde hükümetin bunlardan haberdar olması ve vazife-i kanuniyeye tevessül etmesi lâzım değil mi idi?.. Halbuki bugüne kadar Terakkiperverlerin nâmına böyle muhalif kanun tahrikâtından bahsolunmadığı gibi hükümetçe de tecrübe edilmiş veya mahkemeye tevdi edilmiş kimse bilmiyorum.

Vasıf Bey, intihabâtın ne zaman icra edebileceğine dair vaki olan suale de şu cevabı vermiştir: “-Ankaradan hiç bir işar vâki olmamıştır. Yeni kabine teşkil edilmedikçe tabii intihab emri verilemez.

Terakkiperverlerin Yeni Şubeleri Açılıyor.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Rumeli, Balat, Beyazıt, Sultanahmet ve Galata Şubelerinin halk tarafından musırran talep olunmuş ve istihzarata başlanılmış. Bu hafta Boyacıköy, Bade, Kasımpaşa şubeleri küşad edilecektir.¹¹⁶

Ayrıca İstiklâl gazetesinde de Vasıf Bey'in yeni hükümet ve Terakkiperverlerin dini tahrikatları üzerine bir başka konuşması yer almaktadır. Vasıf Bey şunları söylemektedir: “... Yeni kabine hakkında, icraâtını görmeden, beyân-ı mütalâa etmek doğru değildir. Herhalde birkaç gün beklemek lâzım gelecek. Fikrimizce herhangi bir meslek ve idare yolunda ifrâz-ı yerine faide mazarrat bahş eder.

Fırkamızın dini tahrikatta bulunduğu hakkındaki rivâyetlere gelince, bunlara daha birkaç gün evvel Halk Fırkası'nın bir ferdi ve başvekil sıfatıyla Fethi Bey'in fırkamız lehinde vukû bulan beyânâtı kafi bir cevaptır.

Fırkamız mensûbiyetinden birisinin şahsî fikirlerinden bütün fırkayı mesul etmek ne kanuna, ne tearıle muvafıktır. Aynı hâl Halk Fırkası mensûbiyetinde de

115) Bkz. Bölüm III, Ek 24.

116) Tanin, 4 Mart 1341, (1925).

görülebılır Fırkamız programının mevzuibahs edülen altıncı maddesi -kı ahkâm ve kavâid-i dınyeye riâyeti, muteemmındır. Teşkilât-ı Esâsiye Kânununa tamamen mutabıktır. O kanun kı dınyamızın bütün ahkâmına riâyeti muteahıddır Bız bundan fazla veya noksan bir şey yapmadık.

Fakat bütün bu mutâlaata rağmen hükümet fırkanıza karşı cebir ve şiddet ıstı'mâl ederse bızın yapacağımız şey kanunun hukum-ı âdilânesine muracaat etmektir. O da aynı neticeyi verirse mutavaatdan başka yapacak bir şey yoktur.¹¹⁷

5 Mart tarihli gazetelerde ilk haber, Millet Meclisi'nin yeni kurulan hükumete itımad beyan ettiği ve Takrîr-ı Sukûn Kanunu'nun kabulü yer almakta.¹¹⁸ Kabul edilen -122 oyla- Takrîr-ı Sukûn Kanunu'nun içeriği şudur;

1- İrtica'a ve isyana ve memleketin nizam-ı ictimâisını ve huzur ve sukununu ve emniyet-i asayişini ihlâl e bas bilumum teşkilât ve tahrikât ve teşvikât ve teşebbusât ve neşriyatı hükümet reis-i cumhurun tasdıkiyle resen ve idâreten men'e mezûndur. İş bu efâl erbabını hükümet istıklâl mahkemesine tevdi edebılır

2- İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren iki sene muddetle mer'fil icrâdır.

3- İşbu kanunun tatbıkine icra vekilleri heyeti memurdur ¹¹⁹ Kanunun okunmasının ardından Feridun Fıkrı, Rauf, Halis Turgut ve Kâzım Karabekir Paşa beyanatta bulunmuşlar ve bu kanunun Teşkilât-ı Esasiye ile takışığı ve bu yuzden karışmaya neden olacağı üzerinde durmuşlardır *

Tarun'de aynı haberleri verdikten sonra Alı Fuad Paşa'nın Fethi Bey kabinesinin düşmesi ile ilgili konuşmasına yer verilmiştir Fethi Bey şunları söylemektedir. "Memleket hiç umid edilmedik bir zamanda bir hükümet buhranı içinde kaldı Böyle bir buhranı davet edecek ne vardı? Bu hakikaten meçhuldur Daha bir kaç gun evvel meclis-i âlınız, Genç isyanını imha için istediği tahsisât ve selâhiyeti vermek suretiyle Fethi Bey hükümetine umadını ızhar etmişti Âleri celsede ve muâcehe-i millete tedâbir-ı vakayı hâdis e ile mutenâsıb bulan hükümet fırkasının bu tedâbir pek az sonra hususî bir muzakerede muvafık bulmamıza hiç bir şeyle kabul-ı telif değıldir Bu mutalaâta binaen, isyan hadisesini hükümetin düşmesine sebep olduğunu zannetmek doğru olamaz.

117) İstıklâl, 4 Mart 1341, (1925)

118) Vakit, 5 Mart 1341, (1925)

Cumhuriyet 5 Mart, 1341, (1925)

Aynı Tarih, 1341/2, s 4

119) İstıklâl, 5 Mart 1341, (1925)

* Takrîr-ı Sukûn Kanunu'nu müdafaa edenler Refik (Konya), İlyas Samı (Muş), Mehmet Erın (Şarkı Karahisar) ve Mudafaa-ı Milliy e vekalı Recep, Adliye vekalı Mahmud Esad Beyler ile İsmet Paşa.

Efendiler kabinelerin böyle ikide bir anlaşılmayan esbâb ile gelip gitmesi fi-
kirlerin istirahatini selbediyor. Milleti huzur ve sükuna mazhar etmedikçe idarede
istikrarı temin etmedikçe refah ve terakki muhal olur. İsyanlar, irticalar, tenkil
âsiler tedfî olunmalıdır. Buna şüphe yok. Ancak milletin hukuk-ı tabiyesini, hür-
riyet-i harekâtını tehdid ve tazyik edecek tedbirler idare makinemizde yer ver-
memelidir. Hükümetlerin hikmet-i vücudu yalnız ve yalnız milletin hukukuna riayet
etmek ve ettirmek, vicdanlara ve zihinlere huzur ve sükûnet getirmektedir.

Biz Fethi Bey hükümetinin çekilmesini bu esas ile kabîl-i telif görmüyoruz. Hü-
kümetin tebdilini mücib-i siyaset her ne ise huzur-ı mecliste alenen münakaşa edil-
medikçe maalesef İsmet Paşa hükümetine iümad edemeyeceğiz.¹²⁰ Ayrıca isyan
muntukasında son vaziyet ile ilgili olarak, Ankara ile Ergani arasındaki telgraf ha-
berleşmesinin kesildiği haberi verilmektedir.

5 Mart tarihli bir başka gazetede Vasıf Bey'in Terakkiperverlerin dini tahrikâtı
üzerine verdiği bir başka beyanat yer almaktadır. "... İrtica propagandaları için Te-
rakkiperver Furka şubelerini itham altında bulundurmamak hiç bir zaman doğ-ru de-
ğildir. İsyan muntukasında propaganda yapan eşhâs arasında Halk Fırkası'na men-
sub adamlar bulunmadığını kim temin edebilir? Bir şahsın hareketiyle onun mensub
olduğu müesseseyi lekelemek ne dereceye kadar doğrudur? Bizim ora-larda şub-
elerimiz bir ikiye inhisar ederken Halk Fırkası'nın şumullü bir teşkilâtı vardır.

Bu isyan ne daha yeni açılan iki şubemizin propagandasından ne de diğer fırka
şubelerinden çıkmıştır. Bu isyanın en büyük sâiki cehalettir. Fırkamızın erkânı bu
vatanın öz çocuklarıdır. Hiç bir zaman lekelenmedikleri gibi, memleketin en nazik
zamanlarında büyük mevkiiler işgal ederek bu topraklara hizmet etmişlerdir. Bu va-
tan için ve türkün selâmeti için çalşıyoruz. Bizim ne topumuz ne de silâhımız var.
Bir gün fırkamızı kaparlarsa müracaat edeceğimiz yer mahkemedir. Orası aley-
himize hüküm verse bile hükümete isyan edecek değiliz.¹²¹

İstiklâl Mahkemeleri'nin teşkili ile ilgili başvekalet tezkeresi yayımlanır.¹²²

7 Mart tarihli gazetelerde, Tahrir-i Sükun Kanunu'nun verdiği ilk sonuçlar
olarak kapatılan gazete ve mecmuaların haberi vardır. "... Tevhîd-i Efkâr, İs-
tikbal ve Son Telgraf gazeteleriyle, Orak ve Çekiç isimindeki haftalık siyâsi ga-
zete, Sebîl-ür Reşad risale-i diniyyesi ve Aydınlik komünist mecmuası süresiz
kapatılmıştır. (...)

120) Tanin, 5 Mart 1341, (1925).

121) Tevhîd-i Efkâr, 5 Mart 1341, (1925).

122) Bkz. Bölüm III, Ek-25

Yine heyet-i vekile ictimandan Adana'da Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası'nın naşir-i efkân olarak ahiren intişara başlayan "Sayha" ve Trabzon'daki "İstikbal" gazetesinin de bila müddet sedd-i takarrür etmiş ve karar vaki alakadarâne tebliğ ve infaz edilmiştir.¹²³

8 Martta İstiklâl Mahkemelerinin başkan ve üyeleri belli olur. "... İntihabata başlanırken Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası âzasından Muhtar (Trabzon) Bey Fırkasının İstiklâl Mahkemeleri teşkili Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu ahkâmına münâfi telakki eylediğinden arâya iştirak etmeyeceğini söylemiştir.

Bundan sonra intihabâta başlanmış ve reylerin tasnifi için çekilen kura Muhtar (Trabzon) ve Münir Hüsrev (Erzurum) Beylere isabet etmiştir.

İcuman sonlarına doğru intahabât netayici okunmuş ve 15 müstenkife karşı 124 rey ile Ankara'da bulunacak olan İstanbul Mahkeme riyasetine Ali (Afyon Karahisar), müdde-i umumiliğe, sabık adliye vekili Necâti (İzmir) ve azâlıklarına Kılıç Ali (G.Antep), Reşid Ali (Aydın) ve Ali (Rıza) Beylerin intihab edildikleri anlaşılmıştır.

Vilâyât-ı Şarkiyyeye gönderilecek olan İstanbul Mahkeme riyasetine de 13 müstenkife karşı 126 rey ile Hâcım (Giresun) müdde-i umumiliğine 124 rey ile Süreyya (Karâsi), azâlıklara da 125 rey ile Avni (Bozok) 123 rey ile Saib (Kozan) ve 122 rey ile Müfid (Kırşehir) Beyler intihab edilmişlerdir...¹²⁴

İsyan sahasındaki gelişmelerle ilgili olarak da şu haber göze çarpmaktadır. "İsyan Muntakasında Sukûnet Hükümfermâdır. Kıtâamızın Suriye'den Mûruruna İngiltere Muhalefet Edildiği Haberi Asılsızdır.

Vilâyât-ı Şarkiyyemizin bir kısmında zuhur eden isyan hareketinin istidaf ettiği gaye gün geçtikçe daha ziyade anlaşılmaktadır. Ahiren esir edilen usân ifâdelerinden ve üzerlerinde zuhur eden evrak ve vesâireden, geçen sene Nasturiler karşı icrâ edilen hareket-ı askeriyyeyi tevliid eden ve İngilizlerin teşvikiyle tertib edilen kıyama iştirak etmiş bulunan Kürd zabitanının da Şeyh Said isyanı müretipleri arasında buldukları anlaşılmıştır. Aynı zamanda alınan esra meyânında gönüllü Nasturi ve Ermeniler zuhûr ettiği gibi ileride müstakîf bir Kürdistan ve Ermenistan teşkil edileceği ve vaad edilmek suretiyle Ermenilerin de usât ile teşrîk-i mesâi etmelerine çalışıldığı tezahür etmiştir.¹²⁵

Bu sırada Diyarbakır'ın kuzeyinde âsilerin tecâvüz hazırlıklarına karşı, böl-

123) Vakıt, 7 Mart 1341, (1925).

İkdam, 7 Mart 1341, (1925)

124) İkdam, 8 Mart 1341, (1925)

125) Tanin, 8 Mart 1341, (1925)

gedeki askeri kuvvetlerin çoğaltulacağı haberi verilmektedir.¹²⁶

10 Mart'ta "İsyan Mıntukasında Son Vaziyet" olarak şunlar yazılmaktadır: "... Diyarbakır'ı elde etmek isteyen usât tard edildi. Asiler, geçen gece yarısı tekrar Diyarbakır'a girmek istemişelerde mühim telefat vererek ve bir hayli esir bırakarak fi-rara mecbur olmuşlardır..."¹²⁷

Yine dört gazetenin kapatılması haberi ile birlikte; Terakkiperverlerin İstanbul merkez şubesinin genişlemesi için çalışmaları, Boyacıköy şubesinin Cuma günü özel bir merâsimle açılışı ve Alibeyköy şubesinin açılışı ile ilgili haber verilmektedir.¹²⁸

11 Mart tarihli gazetelerde yine asilerin Diyarbakır'ı ele geçirmek istedikleri¹²⁹ ve de burada bir kürd devleti kurmak¹³⁰ özelemlerinden söz edilmektedir. Ertesi gün Diyarbakır'a yeniden yaklaşmak isteyen asiler, şehirde bulunan kıtaatın oniki saat süren ateşi karşısında perişan olarak Diyarbakır'ın kuzeyindeki köylere kaçıyorlardı.¹³¹

13 Mart tarihinde ise gazeteler isyan mıntukasının askerler tarafından kuşatıldığı haberini vermektedir. "... Asiler kıtaatımız tarafından ihata edilmiş bir vaziyettedir. Esir düşen usât rüesâsasının ceplerinden muhayyel kürdistan haritaları çıkıyor. Şeyh Said ve avanesi haritaya akıllarına gelen yerleri idhal etmişler.

Şehrimize Gelen Haberlere Nazaran İsyan Sahasındaki Vaziyet Şudur:

- Asiler Diyarbakır'da kanlı hezimetlerden sonra yeniden harekâta cüret edemeyecek bir hale gelmişlerdir. Elân kendilerini toplamağa çalışmaktadırlar. Son gelen bir haberde asilerin daha gerilere dahi çekildikleri bildiriliyor. Esasen kıtaatımız Diyarbakır'a ve diğer mahall-ı mertebelerine vâsıl olmuş bulunuyorlar. Şu halde Şeyh Said avanesinin kahr ve tenkili kuvve-i karîmeye gelmiştir. Diğer taraftan Diyarbakır'da esir düşen usât rüesâsının tüzerlerinde bulunan haritalar, Şeyh Said avanesinin ne melunâne emeller beslediklerini gösteriyor. Bu haritalardan asillerin maksadı muhayyel bir Kürdistan Hükümeti tesis etmek olduğu anlaşılıyor..."¹³²

Ertesi günkü gazetede yer alan haber şuydu: "Asi Şeyh Said ve avanesi makhur-

126) Tanin, 9 Mart 1341, (1925).

127) Tanin, 10 Mart 1341, (1925).

128) Vakit, 10 Mart 1341, (1925).

129) Tanin, 11 Mart 1341, (1925).

130) İkdâm, 11 Mart 1341, (1925).

131) Tanin, 12 Mart 1341, (1925).

İkdâm, 12 Mart 1341, (1925)

132) Tanin, 13 Mart 1341, (1925)

en dağlara çekilmeğe başladılar Asiler şimalden ve cenubban ihata ediyorlar Şeyh Said Diyarbakır'a bir günlük mesafeye firar etti Hanı'de ahaliyi taziyik ederek tekrar tutunmağa çalışıyor. Ası Şeyh Şerif'de Palu'da tard edildi...¹³³

Bugunlerde Terakkiperverlerin Erenköy şubesi için vilayete beyanname verirken, Boyacıköy şubesinin açılış hazırlıkları tamamlanamadığı için, açılış bir sonraki cuma gününe ertelenir ¹³⁴

' Tevkifler* devam ederken "İstanbul'da Tevkif Edilenler ve Terakkiperverler" başlığı altında Tanın'de şu yazı yer almaktadır " Dini siyasete alet itihaz ederek bazı tahrikâtta bulduklarından dolayı tevkif edilen Salih Paşo ile Resul Hoca'nın Terakkiperver Fırkaya mensub oldukları hakkında bazı şayialar deveran ettiği malûmdur "

Terakkiperver Fırka'nın İstanbul mümessilü Vasif Bey bu hususta bir muharrırımıza demişür ki. "-Tevkif edilen Resul Hoca nâmındaki şahsın Terakkiperver Fırka ile hiçbir alâka ve munasebeti yoktur Salih Paşo'ya gelince Bu adam bir ay kadar evvel Beykoz şubemize muracaatla alelusul fırkaya kaydının icrâsını taleb etmişür O sırada bu şahıs için söylenilen bazı soylar üzerine hakkında alelusul tahkikât icrâ edilmiş ve neticede bu rivayetler sabit olmadığından on gün evvel alelade bir ferd gibi Beykoz şubemize mensub azâ meyanına kayd-ı icra edilmişür ¹³⁵ Aynı sütunlarda İsyân bölgesindeki gelişmelerle ilgili geniş bir yazı yer almaktadır ¹³⁶ 16 ve 17 Mart tarihli İkdâm gazetesinde de İsyân'ın son durumu ile ilgili geniş haberler vardır ¹³⁷

18 Mart'ta yine İkdâm'da "Asiler Muhasara Altına Alındı" başlığı altında ". . Tek Asının Fırarına Meydan Verilmeyecek, Şeyh Said Tekrar Mezbahata Hazırlık Yapıyor Asilerin kuvveti ikibin kişi ve çoğu çapulcudur "

Ankara 17 (Suret-i mahsusada gönderdiğimiz muharrırımızdan) -İsyân sahasında sekiz gün sonra tenkil plânının tatbikâtına başlanıyor Suriye'den asker sevkine devam ediyoruz Şimendifer hatunun bir tarafını Türk, diğer tarafını Fransız jandarmaları muhafaza etmektedir. İstuhbaratımıza nazaran Şeyh Said hazırlık yap-

133) İkdâm, 14 Mart 1341, (1925)

134) Vakıt, 15 Mart 1341, (1925)

* Doğru Öz sahibi ve yazarı Mersin'de, ikisi Adana'da ve biri Kastamonu'da olmak üzere onbeş kişi tevkif edilerek, Ankara'ya getirilmiş, ayrıca Menemen'de de dokuz irtica zanlısı tevkif edilmiştir

135) Tanın, 15 Mart 1341, (1925)

136) Bkz/ Bölüm III, Ek 26, Ek-27

137) Bkz Bölüm III, Ek-28

maktadır. Maksud meçhuldür. Plânımız mucibince tek bir asinin dahi firarına mani olacağız. Kuvvetlerimizin çokluğu karşısında endişeye düşen asilerin firar hududu bulamamaları için tedâbir alınmıştır. Asiler büyük bir çember içinde boğulacaktır. İsyân sahasında elde edilen vesâik sayesinde hareketin mahiyet-i hakikiyesi tamamiyle anlaşılmıştır. Hareket için hazırlık aylarca evvel başlamıştır. İsyân hadisesinin âmilleri çoktur. Kürdistan meselesi, irtica hareketi, ecnebi parmağı, Nasurilerin tahrirâu, sâkıt hanedanın ve yüzelliliklerin tahrikân ve yardımı mevcuddur..."¹³⁸ denilmektedir.

Doğu'daki bu harekâta bir tepki olarak Dâr-ül-fünûnların Cumhuriyete ve onun ilkelerine bağlılıklarını gösteren ve reis-i cumhur hazretlerine çektikleri telgraf metni gazetelerde yayımlanır. Tanin gazetesi bu girişimi şöyle vermektedir: "Dar-ül-fünûnlular ve İrtica" başlığı altında "... Dâr-ül-fünûnlular, tenvir heyetleri teşkil ederek Anadolu'ya göndermeğe karar verdiler. Vilayât-ı şarkiyyedeki son irtica hadisesinden çok müteelîm olan dâr-ül-fünûnlu gençlerimiz bazı müfsidlerin tesiriyle yanlış yola sapmaktan mütevellid ufak büyük bu gibi irtica hadi-selerine bir daha katiyyen meydan vermemek üzere nisbeten ilim ve maarıftan mahrum, hakikatten oldukça uzak yaşayan üçra mahallerdeki halkın cumhuriyet esasâtı dahilinde itknâ suretiyle tenvir-i eskârına hizmet etmek vazifesinin kendilerine de düştüğünü teemül ederek dün reis-i cumhur hazretlerine âtudeki telgrafnâme-yi keşide etmişlerdir:

Reisi Cumhur Gazi Paşa Hazretlerine

İnkılâb ve Cumhuriyeti kendi davası addeden dâr-ül-fünûn son irtica hadisesi karşısında azami bir hassâsiyette müteellim bulunmaktadır. İskübâl için daima müteyakkız bulunmak ve irtica ruhiyle ilmi bir suretle mücadele etmek lüzumunu hissedilen dâr-ül-fünûnlular, halka riyakârâne taassubun, hilâfet ve saltanatın içyüzünü anlamak, demokrasi esasâtını izah etmek üzere her sene tatillerde tenvir heyetleri teşkil ederek memleketin en uzak köylerine ve kasabalarına kadar dolaşmağa ve samimi halk ruhiyle kaynaşmağa karar vermiştir.

Mücehadenizin sonuna kadar "milli timsal"inden bir dakika ayrılmamaya yemin etmiş olan mefkure gençliğinin bu teşebbüsüne de müsaade ve müzaheret buyurulması istihâmîyle arz-ı tazimât eyleriz efendim.

Dâr-ül-fünûn Talebesi Tenvir Heyeti¹³⁹

Aynı heyet maarif vekili Hamdullah Suphi Bey'e de bir telgraf çekmiştir.

138) İkdâm, 18 Mart 1341, (1925).

139) Tanin, 18 Mart 1341, (1925).

19 Mart tarihli İkdâmda isyanın nasıl başladığı ve Elaziz'in nasıl işgal edildiği tüm genişliği ile anlatılmaktadır.¹⁴⁰

20 Mart tarihli Tanin'de, asilerin aç ve cephanesiz kaldığı ve şeyhlerin geçimsizliği yüzünden Çapakçur'daki asilerin dağıldığı haberi yer alıyor.

"... Varto'daki Asilerin Şeyhi Abdullah, Ağlıyarak Civar Rüesâdan Yardım İstemektedir. Kemaleddin Sami Paşa'nın Eskişehir'den Ankara'ya veya Karargahına Azimeti Muhtemeldir.

Ankara 19 (M.M.)- İsyân sahasından alınan son raporda, Çapakçurdaki asilerin şeyhlerin arasında çıkan ihtilâl yüzünden dağıldığı ve usâtın bir kısmının köyelerine çekildiği bildirilmektedir.

İsyân sahasına yetişmekle olan kıtaatımızdan mâada Siverek ve Çermik'te ahval tarafından teşkiline teşebbüs edilen milis kuvvetleri, bazı taraflarda usâtla temasa gerekerek asileri tard etmişlerdir.

En son raporlara nazaran, Şeyh Said iradesindeki asilerle ikinci defa olarak Elaziz üzerine yürümekte iken Peri Suyu istikametinde önüne çıkan milis kuvvetlerle müsademeye mecbur olmuş ve zayıf vermiştir.

Diğer taraftan Diyarbakır civarındaki kuvvetlerimiz, Diyarbakır şimâlinde tesadüf ettiği bir kısım parakende usât kuvvetlerini tard ve talib eylemiştir. Diyarbakır garbındaki keşif müfrezelerimizde, usâtın bu mıntukalardan çekilmekte olduğunu görmüşlerdir.

Umumiyet übariyle isyan mıntukalarında derin bir sükûnet vardır. Usât, şimdiden endişeli bir vaziyete düşmüştür. Açlık ve bilhassa cebbâne fıkdan asi-rüesayı fena halde düşündürmektedir.

Diğer taraftan hükümet, kıtaatımızın ihata ve ileri hareketinden her saat şâyân-ı memnuniyet haberler almaktadır. Asilerin Diyarbakır'a taarruzları esnasında Lice, Genç ve Çapakçur Beylerinden bazılarının maktul ve bazılarının mecruh düştükleri teyid etmiştir. Höyük aşiret reisi, son nefesine kadar asilerle mücadele edeceğini temin ederek ordumuzun himayesine girmiştir.

140) Bkz. Bölüm III, Ek-29.

İsyan Mıntıkasında Vaziyete Dair Tebliği

Ankara, 19 (A.A)-

1- İsyan Mıntıkasında sukûnet vardır.

2- Diyarbakır civarındaki muharrebât'dan manen ve maddeten ehemmiyetli suretle mutazarrız olan usâtın kuvva-yı tedfbiyyemizin taharrübünü haber almaları üzerine peyderpey dağılmağa başladıkları müstahbirdir...¹⁴¹

21 Mart'ta TPCF'nin Boyacıköy şubesinin küşâd haberi verilirken,¹⁴² bir başka gazetede ise "Terakkiperverler Ne Yapıyor." başlığı altında bir yazı yayımlanır. "Muhalifler Taklib-i Hükümet Teşebbüsünde mi Bulunuyorlar? Ömerli'de Terakkiperver Fırkaya mensup beş aza niçin istifa etti? Ömerli kazasının Paşa-mandıra karyesinde mukim Şevki, Kadri, Hüseyin, Bekir ve İbrahim imzalarıyla bir mektub aldık. Kariye heyet-i ihtiyarisi tarafından tasdik edilen mezkûr imzaların altında bulunduğu mektub mahiyeti itibariyle pek ziyade dikkate şâyandır.

Mektubu ve mektubda mevzuibahs istifaname suretini hiçbir şey ilâve etmeden aynen derc ediyoruz:

"Cumhuriyet Gazetesi Heyet-i Tahririye Müdiriyyet-i Âlisine,

İğfalen kayd edildiğimiz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan istifa ile istifanamemizi kâtib-i umumiliğe tevdi ettik. Suretinin muteber ceridenizle neşrini rica eder efendim.

Ömerli Kazasının Paşamandıra karyesinde mukim,.....

Suret-i Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul Kâtib-i Umumiliğine

Muhabirlerinizin kayd hususunda bize telkin ettikleri cümleleri taklib-i hükümet şeklinde gördüğümüz gibi umdelerimizin 1. maddesindeki fıkrayı da dini vasıta ederek aleyhinde tahrikât telakki ettiğimizden hükümetimizi temsil eden memurinde dün aleyhinde bir söz sarf etmediklerini malûmunuz bulunduğu hükümeti devirmek gayesinden ibaret olduğu anlaşılan fırkanızın maksadına iştirak edemeyeceğimizi ve iğfal edildiğimizi tahatturen istifalarımızı ve sevgili halaskâr gazimizin rehay-ı vatan yolunda takip edegeldiği umdeleri takdiren arkasından daima yürüyeceğimizi arz ederiz. Efendim.

Yukardaki imzalar ¹⁴³

141) Tanin, 20 Mart 1341, (1925).

142) Vakit, 21 Mart 1341, (1925).

143) Cumhuriyet, 21 Mart 1341, (1925).

Aynı tarihli Tanin'de de Şeyh Said'le ve isyanın gidişatı ile ilgili geniş haber verilmektedir. ¹⁴⁴

Ertesi gün Cumhuriyet gazetesinde Paşamandıra'daki olayla ilgili geniş bir yazı yayımlanmaktadır. Olayın gelişimi açısından bu yazıyı aynen alıyoruz:

Terakkiperverler Taklib-i Hükümet Teşebbüsünde mi?

Refik İsmail Bey, İstiklâl Mahkemesinin bu meselinin iç yüzünü meydana çıkarabileceğini söylemiştir.

Ömerli Kazasının Paşamandıra karyesinde mukim beş zâtın musaddık im zalarıyla aldığımız bir mektubu dünkü nüshamızda neşr etmiştik. Mezkûr zevât iğ-falen kaydedildikleri Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'ndan fırka muhabirlerini bazı harekâtını taklib-i hükümet tahrikâtı mâhiyetinde gördüklerinden istifa etmiş olduklarını bildiriyorlardı.

Son Saatte İntişar Eden Beyanat

Bu fıkramızı mevzuubahs eden dünkü Son Saat refikimiz, Cumhuriyet Halk Fırkası erkânından sâlâhiyetdâr bir zâtın bu münâsebetle vâki olan beyânatını da derc etmiştir.

Refikimiz Halk fırkası erkânından ve sâlâhiyetdar olduğunu iddia ettiği zat şu sözleri söylemiştir.:

"Terakkiperverlerin Ömerli şubesinden çekildikleri anlaşılan zevâtı, fırkaya İstiklâl Mahkemesine sevk edilen Resul Hoca ile Salih Paşo i'fal etmek suretiyle ihâl etmişlerdi. Terakkiperverlerin Ömerli'de teşkilat yapmaya ve âza kaydına memur ettikleri Salih Paşo ile Resul Hoca'nın fırkaya yeni girmiş olduğundan bahsedildi, zaten yeni tesis etmiş fırkaya girenlerin eskiden girmiş olmaları mevcubahs olamazdı.

İşte Terakkiperverlerin buldukları hepsi böyle çöçöptür. Çünkü biz kaymağını aldık.

Halk Fırkası'ndan şimdiye kadar istifa edenler, o kadar güürtülere rağmen otuz kişiden fazla değildir. Bunlardan bazıları nadim olarak fırkamıza tekrar girmek istemişlerse de onları kabul etmemeğe karar verdik."

144) Bkz. Bölüm III, Ek 30.

Refik İsmail Bey'in Beyanâtı

Cumhuriyet Halk Fırkası başmütemed vekili Refik İsmail Bey'i, Son Saat gazetesinde, Halk Fırkası'nda sâlihîyetdar bir zata atfedilen sözler hakkında dün bir muharririmize âtidedeki mütalâatı serd etmiştir.

- Son Saat gazetesinden, bu mesele hakkında görüşmek üzere buraya hiç kimse gelmemiştir. Gazetecilerle görüşmek ve söz söylemek için yegâne sâlihîyetdar zât benim. Son Saat muhabiri bu mülâkatı kendi hayalinden uydurmuştur.

Terakkiperverlerin hepsi (çörçöptür) tabiriyle tavsif edilecek kimseler değildir. Sonra herkes fırkamıza girmiş değildir. Fırkamıza mukayyid olmayan birçok temiz arkadaşlar vardır.

Biz bugün âza kaydettiğimiz gibi, yarın da, beş sene sonra da yine alacağız ve kayda devam edeceğiz. Fırkamıza toptan adam kaydedip kapıları kapayacak değiliz. Tekrar ediyorum, sâlihîyetdar bir zâta atfedilen o sözler tamamiyle Son Saat Gazetesi muhabirinin tasniatıdır.

Refik İsmail Bey Paşamandıra karyesindeki beş zâatın gazetemizde neşr olunan istifâsı hakkında da demiştir ki:

- Bu beş zâta fırkaya kayd edilirken yapılan telkinâtın ne olduğunu yakinen bilmiyorum. Fakat bu istifade gösteriyor ki Terakkiperverler nâmana hareket edenler onlardan mühlhem olmayarak bir irtica fırkası hazırlar gibi çalışmışlardır.

Bu fırkanın faâliyeti hakkında aylardan beri bu tarzda birçok mesmuâtımız vardı. Keyfiyet Salih Paşo ile Resul Hoca'nın İstiklâl Mahkemesi huzurundaki itirafâtı ile de teyit etmektedir.

Biz İstanbul'un Eyüpsultan, Balat, Kasımpaşa, Fatih gibi semtlerinde Terakkiperverlerin aza kaydetmek için, dinle alâkası olmayan yobazca telkinât yapmakta olduklarını mütemadiyyen işitip duruyorduk.

İstiklâl Mahkemesi yapacağı bitarafane tetkikâtle herhalde bu meselenin iç-yüzünü meydana çıkaracaktır.

Terakkiperverlerden istifa edenlere gelince, bunu bizden ziyade Terakkiperver Fırka'ya sormak lâzım gelir.

Mamafih Paşamandıra karyesinde mukim olan mezkûr beş zâatın Salih Paşo ile Resul Hoca'nın muhakemesi cereyan ettiği İstiklâl Mahkemesi'nde şahit olmaları lâzımdır.

Terakkiperverlerin Kâtibi Ne Diyor

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Başkâtibi Kara Vasıf Bey ise, âzalarından beş kişinin istifası ve istifalarına gösterdikleri sebep hakkında dün gazetecilere ez-cümle şunları söylemiştir:

“Bana bu zevâtın istifaname tevdi edilmediği gibi kendileriyle şimdiye kadar ne şifahi, ne de tahriri bir temas vâki olmuş değildir.

Aynı zamanda fırkamızda bu zevâtın mukayyid olup, olmadığı da merkezce tamamen meçhul bulunduğundan keyfiyet bugün Beykoz şubemizden istifsar edilmiştir.”

Kara Vasıf Bey bu tablillerde bulduktan sonra “Terakkiperver Fırka'nın azalar ile değil iknâ ile çalışmak yolunu tutmuş olduğunu taklîb-i hükümet teşebbüsünün fırkanın gayelerine taban tabana zıt olduğunu söylemiştir.”¹⁴⁵

24 Martta İngiliz Sefirinin uzun bir beyanını yayımlanır. İngiltere'nin görüşlerini yansıması açısından ilginç bulduğumuz bu beyanat şöyledir: “İngiliz Sefirinin Gazetecilere Beyanını”

Sir Ronald Lindsey Türkiye-İngiltere Arasında Teşrik-i Mesai Zamanı Geldiğini İngilizler'in Suriye'den Asker Geçirmemizi Protesto Etmediklerini Söylüyor.

İlimadnâmesini reis-i cumhur hazretlerine takdim etmek üzere geçenlerde Ankara'ya giden ve evvelki gün şehrimize avdet eden İngiliz sefiri Sir Ronald Lindsey dün sabah İstanbul gazetecilerini İngiliz Sefarethanesi'nde kabul ederek Ankara'daki intübaatına ve muhtelif mesâile dair âideki beyanatta bulunmuştur:

- Harb-i umumiden sonra, Türkiye ile İngiltere arasındaki münasebât-ı dostâneyi tekrar tesis etmek vazifesinin bana tevdi edilmiş olmasından dolayı kendimi son derece bahtiyar addediyorum. Bu suretle bu iki eski dost millet arasında ananevi münasebât yeniden tesis etmiş bulunuyor. Ankara'da en yüksek ricâl-i devletten en küçüğüne kadar herkes tarafından hakkımda gösterilen hüsn-i muameleden dolayı son derece müteşekkir ve minnedârım. Hükümetin müşkil şerâit içersinde tahakkukuna muvafık olduğu işleri takdir ile gördüm. Orada herkesin memleketin terakki ve inkişaf için geceli gündüzlü çalışmakta olduğunu müşahede ettim.

İlimadnâmemi Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretleri'ne takdim ettikten sonra, Gazi Paşa ile hususi surette kısa bir mülâkatta bulundum. Bu mülakat neticesinden

145) Cumhuriyet, 22 Mart 1341, (1925).

Ayrıca bkz. İkdâm, 22 Mart 1341, (1925).

son derece memnun oldum. Ankara'da bulunduğum müddetçe Millet Meclisini, hükümet devâirini ve şehrin muhtelif aksâmını ziyaret ettim.

Sefaretin Ankara'ya Nakli

- Ankara'da sefarethane inşa edilecek midir?

- Bu senede henüz taht-ı müzakerededir. Katı bir karar verildiği takdirde bize tahsis edilecek arsaya bittabi bir sefarethane binası inşa edeceğiz. Yalnız hükümeti merkeziyye ile temasımızı muhafaza etmek için şimdilik Ankara'ya bir memur göndereceğiz. Bu memur henüz intihâb edilememiştir.

Türkiye-İngiltere Münasebâtı

Türkiye ile İngiltere münasebât-ı müstakbelesi hakkındaki fikrinizi sorabilir miyim?

- Benim kanaatime nazaran, İngilizlerle Türkler arasında teşrîk-i mesaf zamanı artık gelmiştir. Hususiyile iktisaden teşrîk-i mesaiye teşebbüs edilmesi son derece muhtemeldir. Zira İngiltere'nin bazı Türk eşyâ ve emtiasına Türkiye'nin ise İngiliz mallarına ihtiyacı vardır. Şüphe yoktur ki iki memleket arasındaki münasebat her cihetle inkişâf ve terâkki edecektir.

Musul Meselesi Hakkında

- Musul meselesi ne haldedir?

- Bu mesele hakkında yeni malûmat yoktur. Yalnız gazetelere nazaran, Cemiyet-i Akvâm heyeti henüz mahalinde tedkikâtını ikmâl etmemiş olmakla beraber, Cemiyet-i Akvâmın önümüzdeki celsesine yetiştirmek üzere raporunu tanzimine sarf-ı gayret etmektedir.

- Müstemlekat ve kuvva-i havaiyye nâzırlarının Irak'a esbab-ı seyahatleri hakkında lütfen malûmat verir misiniz?

- Mister Nemri müstemlekât Nazırı, Sir Samuel Kuvva-i Havaiyye nazırı sıfatıyla, taht-ı mesuliyetlerinde bulunan muntkaların faaliyetini ve vaziyet-i umumiyesini tedkik etmek paskalya tatilinden bilistifade Mart'ta Irak'a hareket etmişlerdir.

Musul Petrolleri

- Musul meselesinin hallinden evvel Irak'ta petrol imtiyazatının ne suretle "Turkish Petroleum" şirketine verildiğine dair lütfen malûmat verir misiniz?

- Bu imtiyaz meselesi yeni bir şey değildir. Yalnız benim bildiğime göre imtiyazı mezkûr şirkete verilen petroller, yalnız Bağdat ve Basra muntkasındaki petrollerdir.

- Musul havalisindeki petroller hakkında bir karar verildiğine dair malûmatın

yoktur. Bu hususta Cemiyet-i Akvâmun Musul hakkında vereceği hükümden sonra itihaz-ı mukarrerât edilmesi daha fazla muhtemeldir.

Kürd İsyanı ve İngilizler

- İstanbul matbûatının Kürd isyanı hakkındaki bazı neşriyatını protesto ettiğiniz doğru mudur?

- İsyan münasebetiyle İngiltere hakkında bazı haber intişar ediyordu. Nusret Bey'e bu haberlerin asılsız olduğunu bildirmiştim. Mamafih, bu tebligâtum söylendiği gibi bir protesto mahiyetinde değildir.

- Suriye şimendiferleri ile isyan sahasına asker gönderilmesine muvafakat ettiğinden dolayı İngiltere'nin Fransa'yı protesto ettiği doğru mudur?

- Katiyyen böyle bir teşebbüsten haberim yoktur. Esasen bu hususta Fransa ve Türkiye hükümetleri arasında bir itilâf akdedilmişti. İngiltere'nin bu bâbda protestoda bulunduğu doğru değildir.

Sefir cenabları son söz olarak demiştir ki:

- İşte vaziyet bundan ibarettir. Ben iki memleketin münasebât-ı müstakbelesinden nikbin bulunuyorum. Ve iki memleket arasında mütekabil emiyet ve dostluğu yeniden tesis etmek hususunda elimden geldiği kadar çalı-şacağım.¹⁴⁶

25 Mart tarihinde, asilerin vaziyet değiştirdikleri ve harekâtı uzatmak için çeteler halinde dağılmaya başladıkları haberi verilmektedir.¹⁴⁷

26 Mart'ta gazetelerde asilere karşı harekâta başlandığı haberleri yer almaktadır.¹⁴⁸

Bu olaylar sırasında İstiklâl Mahkemeleri'ndeki duruşmalar devam etmektedir. Aynı tarihlerde silâh kaçakçılarının celseleri sürerken, Toksöz gazetesinin yazı işleri müdürü Şükrü Oğuz'un muhakeme haberi ile birlikte eski başkan Fethi Bey'in millervekilliğinden istifası* ve Paris Büyükelçiliğini kabul ettiği haberi yayımlanmaktadır.¹⁴⁹Yine 27 Mart tarihli gazetelerde Kara Vasuf Bey'in sorgulandığı haberi yer almaktadır.¹⁵⁰

146) Tanim, 24 Mart 1341, (1925).

147) Bkz. Bölüm III, Ek 31.

148) Bkz. Bölüm III, Ek 32.

* Teşkilât-ı Esasiye Kanununun madde-i mahsusan mucibince mebusluk sıfatından mahrum kalmaktadır.

149) Tanin, 27 Mart 1341, (1925)

150) İkdâm, 27 Mart 1341, (1925).

28 Mart tarihli gazetelerde, asilerin giderek daralan bir çember içerisinde sıkışmaya başladıkları haberleri göze çarpmaktadır.¹⁵¹

29 Martta asilerin kıtaatımıza sığındıkları ve Varto civarında temizlendiği haberi¹⁵² ile birlikte Kara Vasıf Bey'le Rıfat Bey'in yüzleştirildiği haberi yayımlanmaktadır.¹⁵³ 30 Mart tarihli gazetelerde Terakkiperverlerin Kasımpaşa muhbirinin sorgulanmasına geniş yer verilirken, isyan sahasında mühim vesikaların elde edildiği yolunda haberler vardır.¹⁵⁴ Aynı tarihli bir başka gazete ise Halk Fırkasının önemli toplantısından söz etmektedir: "... Şarkta yapılacak İdari İslahat İçin Hükümetin Fevkalâde Selâhiyet Aldığı Zannediliyor- Firkada Görüşülen Meseleler Bugün Mecliste Mevzuabâhs Olacaktır".

Ankara, 29 Mart (M. Mah.) -Cumhuriyet Halk Fırkası, bugün de öğleden sonra ictimaa etmiştir. Ehemmiyeti "Hakimiyet-i Milliye" gazetesinin neşriyatından da anlaşılan müzakerât hakkında hiçbirşey öğrenmek kabili olmamıştır. Mebuslar, mutad hilâfına olarak sıkı bir ketumiyet muhafaza etmekte idiler. Bununla beraber fırka da iki gündün beri devam eden müzakeratın yalnız isyan muntukasındaki divan-ı harblerce verilen idam hükiimlerinin sûret-i infazına müteallik mubayenet-i kanunuyenin refi meselesine dair olmadığı muhakkaktır.

Kuvvetli addedilebilecek ihtimallerden biri, meclisin tatili yakınlaşığından dolayı, hükümetin isyan sahasında harekâun hitâmından sonra yapılacak idari islahat için fevkalâde selâhiyet almış olmasıdır.

Görüştüğüm bir iki mebus, tamamen ketum davranmakta bir mahzur görümiyerek "mesele yarın mecliste de mevzuabâhs olacaktır" demişlerdir.

Bundan anlaşıldığına göre, firkada müzakere olunan mesâilin, bir lâyiha halinde yarın meclise teklif edileceği muhakkaktır.

Heyet-i Vekilenin Fevkalâde İctimâi

Ankara, 29 (M.Mah) -Heyet-i vekile, bugün ictimâ gününü olmadığı halde, Halk Fırkasını müteâkip toplamıştır. Bu ictimân, Halk Fırkasındaki müzakerât ile alâkadar olduğu zannedilmektedir.

Hakimiyet-i Milliyenin Vaziyetle Alâkadar Bir Makalesi

Ankara, 29 (M.Mah) -Hakimiyet-i Milliye gazetesi bugünkü nüshasında "Yarın-

151) Tanin, 28 Mart 1341, (1925).

İkdam, 28 Mart 1341, (1925)

152) Tanin 29 Mart 1341, (1925).

153) Bkz. Bölüm III, Ek-33.

154) İkdam, 30 Mart 1341, (1925)

ki Kafî Harekât" ünvanıyla neşrettiği başmakalesinde, tenkil kıtaatımızın ilerlediğinden bahisle diyorki "Ne meclis ne hükümet ve ne de ordu şarkta nisbi bir sükûn veya muvakkat bir asayiş temini ile iknaiyet edecek değildir. Tenkil hareketi ile onu takib edeceğinden şüphe etmediğimiz idari islahât, memleketin diğer köşelerinde olduğu gibi, şark vilâyetlerini de kabile ve derebeylik hayatından kurtarıp o bedbaht vatan topraklarına dahi milliyet ve medeniyet fikirlerini götürecektir. Onun içindir ki meclis kendi hükümetine bu hususta vazife ve mesuliyeti nisbetinde selâhiyetler verdi. Dünkü makalenin birinde de: "Şark isyanını alelâde bir asayiş hadisesi gibi telakki etmek nasıl gaflet ise, tenkil ve islahat hareketinin alelâde kanun ve tedbirlerle muvaffakiyet kazanacağına inanmak da öyle hata olurdu" deniyor.

Fırka Müzakerâtına Dâir Mütemmim Malûmat -Son Saat gazetesine Ankara'dan bildirildiğine göre, Halk Fırkasının dünkü ictimâında hükümetin kararı derhal infaz edilmek üzere vilâyât-ı şarkiyyede seyyar divan-ı harb-i örfiler teşkili için selâhiyet istemiş olması muhtemeldir. Aynı gazeteye nazaran fırkada, isyana iştirak etmiş olanların mücrimiyetleri asıl olmakla beraber bunlardan bazılarının cezadan istisnası mevzu bahis olmuş bulunması ihtimali de vardır..." Aynı gazetede bir başka göze çarpan haber ise, Terakkiperverlerin Urfa ve civarı temsilcisi eski mutasarrıflarından Fethi Bey'in İstiklâl Mahkemesine verildiğidir: "... Terakkiperverlerin Urfa ve civarı temsilcisi eski mutasarrıflarından Fethi Bey İstiklâl Mahkemesine Verildi- Mümâileyh memleketin huzurunu mahalli propa-gandalar yapmak ve asi rüesâdan biriyle muhaberede bulunarak kuvva-yı tenkiliyemizin miktarını anlamağa çalışmakla maznundur.

Ankara, 29 Mart (A.A.) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası teşkilâtını yapmaya memuren Urfa, Siverek ve Mardin havâlisine piden mütেকâid erkân-ı harb kaymakamı ve esbâk Urfa mutasarrıfı Fethi Bey'in memleketin huzur ve sükununu ihtlâl edecek propagandada bulunduğu ve ezcümle kuvva-yı tenkiliyemizin miktarı hakkında malûmat cem'ine çalıştığı ve asilerden Siverek'li Şeyh Eyüp ile muhaberede bulunduğu Urfa Vilâyetlerince icrâ kılınan tahkikâtdan anlaşılması üzerine mumaileyhin İstiklâl Mahkemesi'ne tevdiine karar verilmiştir. "Ayrıca isyan bölgesindeki gelişmelerle ilgili olarak şu haber vardır." Harekât-ı Tenkiliyemiz Sûratle İnkişaf Ediyor -Diyarbakır Mıntukasındaki Asiler, Tayyarelerimiz Tarafından Bombardıman Edilerek Dağılmıştır- Kitaamız Asi Bakiyelerini Tedib Ederek Bilâ Mukavemet Hedeflerine Büyüyor.

İşyan mıntukasındaki vaziyete dair şehrimize gelen son haberlerden harekât-ı tenkiliyemizin sûrat ve muvaffakiyetle inkişaf etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Said ve avanesinin cenub hududundan firar edememeleri için tedâbir-i mania itihaz edil-

miştir. Kuruçay muntakasının bugün yarın usâtın mütemadiyyen tahirine intizâr edilmektedir.

Diğer taraftan usât rüesâsı, kendilerini kurtarmak için mezbuhâne bir gayret göstermektedir. Ezcümle Hesnanlı Halid'in Kumandasındaki 300 süvari ve 400 piyadeden mürekkeb bir asi kuvveti zayıf verdirilerek ricâta mecbur edilmiştir. Asiler Bitlis-Muş arasındaki telgraf tellerini kesmişlerdir.

Usât kısm-ı küllisinin, Şeyh Said'in bulunduğu Çoksür karyesinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

"Son Saat" gazetesine Ankara'dan bildirildiğine göre, hükümet şark isyanının ilk âmillerinden beş kişilik bir liste ihzâr etmiştir. Şeyh Said'le Halid'in isimleri bulunan bu listenin meclisten geçirilmesi muhtemeldir. Bu listede isimleri bulunan eşhâs derdest edilir edilmez bilhâkime derhal idâm edilecektir.

Bir Gazete Daha Kapatıldı.

Elaziz'de münteşir "Şark" gazetesinin, divan-ı harb-i örfi kararıyle tatil edildiği "Yeni Mefkûre" gazetesinde okunmuştur.

Tebliğ-i Resmî

Ankara, 29 (A.A.)-1- Diyarbakır muntakasında: Kıtaamız tarafından takib edilerek Lice ve Hani istikametinde firar eyleyen usâtı 28 Mart günü tayyarelerimiz müessir bir suretle bombalamış ve makineli tüfek ateşleriyle taramıştır.

2- Varto muntakasında; Tesadüf olunan asi bakiyeleri tedib edilmektedir. Usâtın tahir edilen köyler ahâlisi müşevvik olan Ağavât ve şeyhlere lânehan olmaktadır.

3- Diğer muntakalardaki kıtaamızda verilen hedeflerine doğru bilâ mukavemet yürütmekte olup tedibât-ı süratle ilerlemektedir.¹⁵⁵

Mart ayının son günü göze çarpan haberler ise şöyle sıralanmaktaydı: Asiler her tarafta mukavemeti terk ederken divan-ı harblerin idam hükümlerini kumandanların tasdiğiyle infaz ve tatbik edecekleri ile Şeyh Said'i yakalayana 1000 lira ödül verileceğiydi.¹⁵⁶

155) Tanin, 30 Mart 1341, (1925).

156) İkdâm, 31 Mart 1341, (1925).

Nisan

Geçen ayda -Mart- mecliste gündeme gelen divan-ı harblerin idam hükümlerini fırka ve/veya kolordu kumandanlarınca tasdik ve infazı ile ilgili kanun maddesi kabul edildi. "Divan-ı Harblerin İdam Hükümleri Fırka veya Kolordu Kumandanlarınca Tasdik ve İnfaz Edilecek -Meclisin Dünkü İctimamında Bu Husustaki Lâyihanın Müzakeresi Münasebetiyle Halk ve Terakkiperver Fırkalarına Mensub Mebuslar Arasında Cereyan Eden Şiddetli Münakaşalar.

Ankara, 31 (Muh. mah.) Büyük Millet Meclisi bugün Kâzım Paşa'nın taht-ı riyasetinde ictima etmiştir.

Zabt-ı sâbıkın kabulünü müteâkib, Divan-ı Harblerden sâdır olan idam hükümlerinin sûret-i infazı hakkında bir karar tefsiri itihazına dair başvekâlet tezkeresiyle bu bâbdaki adliye encümeni mazbatası rûznâmeye alınmıştır. Müdafaa-i Milliye vekili Recep Bey bu lâyihanın tehirine vaziyetin tahammülü olmadığını söylemiş ve hükümet namına derhal müzakeresini teklif etmiş ve kabul olmuştur.¹⁵⁷

1 Nisan tarihli bir başka gazete ise Terakkiperver Fırka mebuslarından bazıların silah kaçakçılığı muhakemesinde şahid suretiyle dinlenebilecekleri ile beraber isyan ile ilgili olarak şu bilgi verilmekteydi¹⁵⁸ "Kıtaatımız Önünde Dehşetle Kaçıyorlar!

Asilerin Birbirleriyle Temasları, Kesilmek üzere. Kıtaatımız (Ergani) Kapılarında...

Ankara, 31 (Muh. Mah) Kuvva-yı tenkilliye kumandanlığından son gelen raporlar vaziyetin süratle inkişâf ettiğini göstermektedir. İsyân sahasının kısım kısım bulunması ve asilerin birbirleriyle temaslarının kati emeliyesi süratle ikmâl edilecektir. Zira isyan sahasının şimalinde birinci muvaffakiyet elde edilmiştir. (...)

Son vaziyet

Harekât-ı tenkilliyemizin vaziyeti hakkındaki tahminler şu merkezdedir. Beş istikametten yürüyen kollarımız kâmilen isyan sahasının merkezine doğru sarıknağa başlamışlardır. Elyevm âsilerin çekildikleri merkezi muntaka taht-ı tehditte bulunmaktadır.

Asiler Divan-ı Harbe Veriliyor

157) Tanin, 1 Nisan 1341, (1925).

Vakit, 1 Nisan 1341, (1925)

158) İkdâm, 1 Nisan 1341, (1925)

Ankara, 31 (Muh. Mah.) -İsyan sahasında vaziyet inkişâf etmektedir. Asiler ciddi müteahhümleri kabul etmemektedirler. Asilerden yakalananlar Divan-ı Harbe veriliyorlar.

2 Nisan tarihli gazeteler kıtaamızın başarı ile hedeflerine ilerlediklerini¹⁵⁹ ve Şeyh Said'in takip edildiği¹⁶⁰ 3 Nisan tarihli gazetelerde de, Sabık İstanbul Mebusu Şükrü Bey'in sorgulaması yer almaktadır. "... Cinayet mahkemesi dün silâh kaçakçılığı meselesi hakkında İstikdâl Mahkemesine binaen Şükrü Bey'i İstima ve Kara Vasıf Bey'le Muvacehe Etmiştir."¹⁶¹ Aynı tarihte, Hakimiyet-i Milliye'nin Terakkiperverler hakkında bir makalesi yayımlanır. Bu makalede özetle şunlar yazılmaktaydı: ... "Feridun Bey'le Kâzım Karabekir Paşa'nun nutuklarından şöyle bir tesir kalabilir:

Cumhuriyet mevk-i iktidarı hükümet zevki ve hırsı için Türk milletinin en tabi selâhiyetlerini bile tanımak istemeyen bir ekseriyet fırkasının elindedir. Matbûatı fazla susturan bir fırka, hür mukaddes meclis kürsüsünü bile kuvvetin tahakkümü altında tutuyor. Ekalliyet fırkası ise hakimiyet-i milliye esaslarını mümkün mertebe korumak için tehlike ve tedhiş altında çırpınan birkaç fikir ve mefkûre kahramanından ibarettir.

Takrir-i Sükûn Kanununun neşr ve ilânından beri ekalliyet fırkasının bu çirkin nümayişi iki defa tekrar etti. Ekalliyet haüpleri nümayiş maksad ile söz söylüyorlar. Kâzım Karabekir Paşa'nun nutku bizi büsbütün hayrette bıraktı.

Muhterem generale nazaran, ekseriyet fırkasının hükümeti, şarkda bir isyan olacağını evvelden biliyormuş, fakat ihtimal ile şimdiki kudret ve nüfuzu geçirmek, muhalif fırkayı dağıtmak için fırsat olur diye hiç bir teşebbüste bulunmamış. Muhalifler bugün sükûn ve huzuru bozmamak emeli ile susuyorlarsa da bir hesap ve sual günü gelecekmış. Bu sözler Feridun Fikri Bey'in ağzından çıksaydı, belki tıf-âne telâkki edilip bu sütunlarda tekrar etmezdik. İstanbul mebusu taşra şubelerinde muhtelif şube reis ve azaları irticai ve fesad ithamı ile teklif olunan bir fırkanın lideridir. Bu fırkanın isyan ve tahrikat karşısındaki hakiki vaziyeti henüz taayyün etmemiştir.

Acaba Paşa hazretleri, fırkasının azalarından bazı maznunları bekleyen fena ihtimalleri düşünerek şimdiden efkâr-ı umûmiye önünde ihtiyatlı bulunmak niyetinde midir?

159) Tanin, 2 Nisan 1341, (1925).

160) İkdâm, 2 Nisan 1341, (1925).

161) Vakıt, 3 Nisan 1341, (1925).

İkdâm, 3 Nisan 1341, (1925).

Bu keyfiyet ve takibat arasında "Terakkiperver" kelimesinin sık sık geçtiği günlerde, şark isyanında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın mesuliyetini ima etmek fena bir tabye değildir. Bu sözler, yarın İstanbul'daki sükûtu matbuatın ilk sahifesinde yaygaralı serlevhalarla intişar eden politika oyunlarından anlayamayan halk arasında muhalif fırkaya mazlumane bir eda verir. Zaten esas maksadda bundan başka nedir?

Tabii ve arzı bütün hukuk, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu, Meclis ve memleket, hepsi inkılabçılık şuuru, devlet mesuliyeti ile hareket eden cumhuriyet mevkî-i iktidarının azim ve iradesiyle ilelebet masun kalacaktır. Muarızlarımızdan istediğimiz şey ne şusmak mahsuniyeti, ne bize yardım etmek keyfiyetidir. Sadece dürüst olmak vazifesidir."¹⁶²

4 Nisan'da asilerin son bir mukavemete çalıştıkları haberi ile birlikte İstiklâl Mahkemesi'nde "Rauf Bey'in Malûmatına Müracaat Edecek mi?" başlıklı kısa bir haber yer almaktadır. "... Son Saat gazetesine Ankara'dan bildirildiğine göre, Ankara, İstanbul Mahkemesi silâh kaçakçılarına aid tahkikâtına devam etmekte ve elde edilen bazı delâilden memlekette henüz mahiyeti tamamen malûm olmayan vâsi bir kaçakçılık şebekesi bulunduğu tahakkuk eylemektedir.

Mezkûr gazeteye gelen telgrafnâme: "Bazı şahısların delâletiyle bu şebekenin yeni fırka ile alâka peyda ettiği zannı mevcuttur. Meseleye son derece ehemmiyet verilmektedir. İstanbul Mebusu Rauf Bey'in de bu münasebetle malumatına müracaat edileceği söylenmektedir."¹⁶³

Ordu Birlikleri Şeyh Said'in bulunduğu Muş üzerine yürürken, Şark İstiklâl Mahkemesi isyan bölgesine gider ¹⁶⁴ bu sırada İstiklâl Mahkemesi'nde de iki idam talebi gündeme gelir. "İstiklâl Mahkemesinde İki İdam Talebi. -Müdde-i Umûmi Adana'dan Ankara'ya Gönderilen İki Köy İmamını, Dini Alet Ederek Propaganda Yaptıklarından İdamlarını İstedi.

Ankara, 4 Nisan (Muh. Mah)- İstiklâl Mahkemesi bugün, Adana'dan gönderilen köy imamı Muhiddin ve Mehmed'in muhakemelerine devam etmiştir. Müdde-i umûmi bu iki hocanın dini alet ederek Şeyh Said ve avanesini halife ordusu diye göstermek ve Kâzım Karabekir ve Ali İhsan Paşaların fırkaları ile halife ordusuna yardım etiklerini söylemek suretiyle propaganda yaptıkları sabit olduğundan hyânet-i vataniyye kanununa tevfikan idamlarını talep eylemiştir. Mah-

162) Cumhuriyet, 3 Nisan 1341, (1925).

Vakit, 3 Nisan 1341, (1925)

163) Tanin, 4 Nisan 1341, (1925)

164) İdam, 5 Nisan 1341, (1925)

kemenin yarınki celsesinde hocaların son müdafaalarını dermıyan edeceklerdir.¹⁶⁵

Daha önce yazılmış olan, Rauf Bey'in malfımatına başvurulmuştur. "... İstiklâl Mahkemesince İstanbul mebusu Rauf Bey'den bazı nuktât istizâh edilmiştir. Rauf Bey, vâkı istizaha tahfıren cevap vermiştir."¹⁶⁶

6 Nisan tarihinde isyan sahası ile ilgili olarak verilen haber; ordunun Silvan, Palu ve Piran'ı geri aldığı, Çapakçur'u kuşattığı ve temizleme işleminin onbeş günde yapılabileceğinin tahmin edildiğidir.¹⁶⁷ Aynı tarihte bir başka gazetede Kemaleddin Sami Paşa'nın önemli bir beyanatu yer almaktadır. Kemaleddin Sami Paşa'nın Mühim Beyanatu Kemaleddin Sami Paşa, Memleketteki İkiliğe Muarız Olduğunu, Muhaliflere Karşı Adem-i İtimad Hatırına Bile Gelmediğini Söylüyor.

Evvelki gün Ankara'dan şehrimize gelen Berlin sefiri Kemaleddin Sami Paşa dün kendisini Pera Palas Otelinde ziyaret eden bir muharririmizin suallerine cevaben beyanat-ı âtide bulunmuştur.

- İstanbul'a, Berlin'e gitmek üzere gelmedim. Birkaç gün hususi işlerimle meşgul olmak üzere geldim. Tekrar Ankara'ya gideceğim. Ankara'da onbeş gün kaldıktan sonra Berlin'e hareket edeceğim.

İsyan Harekâtı ve Kumandanlık Meselesi

İsyan harekâtı mühim bir irtica başlangıcı idi. Hükümet şimdiki tedâbiri itihaz etmemiş olsa idi bu hareketin bütün memlekete sirâyeti bence muhakkaktı.

İtihaz edilen tedâbir, bugün gördüğümüz tedâbir-i askeriyeden ibarettir. Lehu el-hamd vakt ü zamaniyle askeri tecmi yazılmış. Diyarbakır'ın tamamıyla sükutundan evvel kâfi kuvvet ve tayyareler yetişmiş, tarafeyn için büyük telefâta sebep olan müsademelerden sonra asiler tard edilmiştir.

Devam eden harekât-ı askeriyeye neticesinde, isyan gittikçe darlaşan bir çember içine alınmıştır. İsyan birkaç gün zarfında imha edilecektir. Bunun için benim isyan sahasında gitmekliğime lüzum kalmamıştır.

Yeni Tedâbirler İtihaz Edilecek

İsyan hâdisesi basit değildir. Arabistan ve Arnavutluk meselesi gibi memleketin başına daimi surette bir tehlike getirmesi melhuz bulunan Kürt isyanına karşı esaslı tedâbir itihaz etmek lâzımdır. Bunun için hükümet o havalide ıslahat icra edecektir.

165) Tanin, 5 Nisan 1341, (1925).

166) Vakit, 5 Nisan 1341, (1925).

Tanin, 5 Nisan 1341, (1925).

167) İkdâm, 6 Nisan 1341, (1925).

Ümid ediyorum ki bundan sonra sükun ve istirahat muhtaç olan memlekette bu tarz bir hadisenin tekrarna meydan verilmeyecektir.

Kemaleddin Sami Paşa'nın Eskişehir'deki Nutku

Eskişehir'deki nutkum hakkında malumat istiyorsunuz. Evet, Eskişehir'de bir nutuk irâd ederek muhalif furkanın bilmeyerek irticaa alet olduğunu söylemişim. Ben böyle düşündüm ve böyle düşünmekteyim. Maksadım şudur: Memlekette mütarekeden sonra istinad edecek bir kuvvet, maddi manevi bir şeref kalmamış iken milletin ve meclisin vahdeti ile misak-ı milli husule geldi. Biz bu kuvvetle en çaresiz zamanda en tehlikeli hadisatla mücadele ettik ve muvaffak olduk.

Bugün de memleketin buna ihtiyacı olduğu kanaatindeyim. Vakıa bugün düşman memleketten çıkmıştır. Fakat ben düşmanın memleketten çıkmasıyla tehlikenin zâil olduğuna kâni değilim. Şimdi düşman gayr-ı mer'i bir hale gelmiştir. Memlekette isyanlar vardır. Buna mukabil ikilik vardır.

Terakkiperverler ve Kemaleddin Sami Paşa

Ben Ankara'da bulunan ve mücadele-i milliyede pek büyük hizmetleri görülmüş olan arkadaşların memleketin zaafını isteyeceklerine inanamam. Onların güzel düşünceleri olabilir. Fakat bugün İttihad ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf gürültülerinin memleketi ne hale getirdiği malûmdur. Ankara'da düşünülen güzel şeylerin faraza Siverek gibi Anadolu'nun herhangi bir mahalinde aynı suretle düşünülemeyeceğini hatırlamak lâzımdır. Oralarda furka meseleleri şahsi mücadeleler şeklini alıyor. Bilnetice hükümette hükümet kuvvetine veya muhalifleri herhangi bir partiye istinaden yekdiğerine karşı fiili mücadeleye geçiyor. Hatta irticayla bile teşrk-i mesaiyi kabul ediyor. Başka yerlerdeki halk, merkezde otu-ran birkaç şahsın düşüncelerinden birşey anlamaz.

Sinop'ta tanıdığım iki aile vardır. Bunlardan biri bir tarafı müdafaa ederse diğeri behemahâl onun aksini iltizâm eder. Bunlar mücadeleye başlarlar ve nihayet sopa sopaya gelirler. Sonra bu fırka meselelerine din gibi itihadât mesailini de karşıracak olursanız vaziyet büsbütün başka şekil alır. Ben Terakkiperver Fırkanın programında din hakkında bulunan maddenin bile aleyhindeyim. Bu suretle memlekette daima kaynaşan bir ateş bulunacak ve zemini müsait bulduğu zaman derhal kendini izhâr edecektir.

Tekrar edeyim, o arkadaşlara karşı adem-i itimad hatırıma gelmez. Fakat diyorum ki bu zemin müsait değildir. Daha uzun müddet mütehadden çalışmak mecburiyetindeyiz.

Bugünkü Vaziyet

Bugünkü vaziyetimiz daha şayân-ı dikkattir. Nokta-i nazarıma göre memlette

müşterek yürümek lâzımdır. İki tarafta da haini-i vatan bulunamaz. Madem ki memlekette Cumhuriyetten gayri bir şekli-i idare mevzu bahis olamaz. Ve hiç bir kimse hakkında bunun aksini düşündüğüne dair bir şüphe vârit olamaz. O halde her iki taraf temizce yürüyebilir ve memlekette arzu olunmayan gayri-kanuni bir şekil ihzâr edilmiş olmaz. Terakkiperverler Büyük Millet Meclisinin böyle bir şey ihzâr edebileceğini düşünmezler. Vaziyetler ihdâz etmek bence en büyük tehlikedir.

Bir Fırka mı Lâzımdır?

Halk veya Terakkiperver fırkalarına lüzum olmadığını mı söylemek istiyorsunuz diye soruyorsunuz. Cumhuriyetle idare edilen memleketlerde fırkaları tabii görürüm. Benim istediğim şey başkadır. Tehlike henüz zâil olmamıştır, tehlike zamanında ne idiysek yine öyle olmamızı istiyorum. O zaman müdafaa-i hukûklar vardı. Herkes oraya merbut idi...¹⁶⁸

Daha öncede belirttiğimiz gibi, Rauf Bey kendisinden istenilen bazı hususlarda; Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne yazılı bir açıklamada bulunmuştu.* Bununla ilgili olarak daha sonra gazetelerde şöyle bir haber yer alıyor. "İstiklâl Mahkemesi Hüseyin Rauf Bey'den ne sordu? Geçen gün Ankara'dan gelen bir telgrafnamede İstiklâl Mahkemesi'nin Rauf Bey'den bazı noktalar hakkında istizahta bulunduğunu ve Rauf Bey'inde tahriren cevap verdiği yazılmıştı.

Aldığımız malûmata nazaran mesele şu şekilde olmuştur. Silâh kaçakçıları tarafından Terakkiperver Fırkaya vaki olan müracaat üzerine Kara Vasıf Bey keyfiyeti Ankara'daki merkez-i umumiye bildirmiştir. Terakkiperver Fırka merkez-i umumiye bunun üzerine bir ictima akd etmiş ve keyfiyeti kâtib-i umumi vasıtasıyla hükûmete bildirmeğe karar vermiştir. Fakat kâtib-i umumi Ali Fuad Paşa o sırada İstanbul'a hareket ettiğinden hükûmete işâr keyfiyete Rauf Bey memur edilmiştir. Rauf Bey bunun üzerine sabık başvekil Fethi Bey'i ziyaret etmiş ve meseleyi anlatmıştır. İşte İstiklâl Mahkemesi Rauf Bey'den bu meseleyi sormuş ve Rauf Bey de buna tahriren cevap vermiştir. Hatta Rauf Bey'in gönderdiği cevap mebuslardan birinin uşağı tarafından bir gün tehiren İstiklâl Mahkemesi'ne götürülmüştür. O gün İstanbul'a hareket edecek olan Rauf Bey cevabının İstiklâl Mahkemesi'ne vâsil olmadığını istidlâl ederek hareketini bir gün tehir eylemiş ve cevabını İstiklâl Mahkemesine götürdükten sonra İstanbul'a hareket eylemiştir...¹⁶⁹ Aynı haberde eski Urfa me-

168) Tanin, 6 Nisan 1341, (1925). (Beyanat daha sonra Almanlarla olan ilişkilerimizle ilgili olarak sürüyor.)

* Bkz. Dipnot 160.

169) Tanin, 7 Nisan 1341, (1925).

busu, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Siverek ve Urfa yöresinde teşkilatlanması için çalışan eski mutassarrıf Fethi Bey'in tevkif edildiği ve Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanacağı da geçmektedir.

Yine aynı tarihli gazetelerde isyan ile ilgili olarak; ordunun asilerin son ilüçagâhu Genç'in kaplarına dayandığı, Ergani, Elaziz ve Diyarbakır'da divan-ı harblerin kurulduğu haberleri vardır.¹⁷⁰

8 Nisan'da gazetelerde, İsmet Paşa'nın isyanla ilgili olarak Mecliste verdiği beyanat yer alır.¹⁷¹ Aynı gazeteler, ordunun Genç ve Çapakçur üzerine yürüdüğünü, asilerle şiddetli çarpışmaların başladığı haberini vermektedir. Bir başka gazete ise "... Son müsademeler neticesinde elde edilen esirlerin ellerinde İngiliz silâhları, ceblerinde İngiliz liraları bulunmuş..." haberini veriyordu.¹⁷²

9 Nisan da Genç dağlarında şiddetli çarpışmaların devam ettiği, Diyarbakır'da sekiz asinin idam edildiği ve Şeyh Said'in avenesinden bir şeyhin esir alındığı haberleri ¹⁷³ ile birlikte "Terakkiperver Fırka" ile ilgili bir küçük haber de yer almakta.* "... Terakkiperver Fırka Hakkındaki İmâlara Ali Fuad Paşa'nın Beyanatu;

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kâtib-i umumisi Ali Fuad Paşa, temsil ettiği fırka hakkında taklib-i hükümet fikriyle irtica ve kaçakçılığa müzaheret etmek gibi imalarda bulunulmasına cevaben "Son Saat" gazetesine âtidedi beya-natta bulunmuştur:

Kanunen teşkiline müsaade edilmiş olan fırkamızın, Büyük Millet meclisi dahilinde ve haricinde faaliyet-i kanuniyesi dünyanın en muhkem ve sarîh gayelere istinad eden meşrûk muhalefeti Türkiye Cumhuriyeti dahilinde tatbik etmekten ibarettir. Bu maksadın haricindeki hiçbir hareketin fırkamızla alakadar olabilmesi tasavvur edilemez.

Binaenaleyh fırkamız, kendisine isnad edilebilecek her türlü şaibeden, gizli ve meşruk emellerden ebediyen masun kalacak millet arasında meşru ve muht gayelerin inkişafına çalışmayı kendisi için vatani bir vazife addedecektir."

170) İkdâm, 7 Nisan 1341, (1925).

Tanin, 7 Nisan 1341, (1925).

171) Bkz. Bölüm III, Ek 34.

172) Vakit, 8 Nisan 1341, (1925)

173) İkdâm, 9 Nisan 1341, (1925).

Tanin, 9 Nisan 1341, (1925).

* Tanin, 9 Nisan 1341, (1925).

Vakit, 9 Nisan 1341, (1925)

10 Nisan'daki haberlerde en göze çarpanı Genç'in geri alınacağını kesin olduğu haberi vardır.¹⁷⁴

12 Nisan'daki Şeyh Said ve avanesinin sıkıştırıldığı haberleri yer almaktadır.¹⁷⁵ 13 Nisan'da ise Şeyh Said'in firara teşebbüs ettiğine dair haber vardır. Bu habere göre "... Şeyh Said Firara Teşebbüs Etti- Vilâyat-ı Şarkiyyede Vali-i Umimilikler İhdâs Olunacak, Beş Asî Diyarbakır'da İdam Edildi.- Tenkil Harekâtından Sonra Vilayât-ı Şarkiyyede İdari Selâhiyeti Haiz İmtiyazlar Kaldırılacaktır.

Ankara, 12 (Muh. Mah)- İsyân sahasından gelen son haberlere nazaran kıtaatımız tarama ameliyatına devam etmektedir. Harekât-ı tenkiliyye artık son safhalarına girmiştir.

Şeyh Said Kaçmağa Çalışıyor.

Asilerin elinden kurtulan esirlerimiz Şeyh Said ile maiyetinin Murad Suyunu geçerek firar ettiğini söylemektedirler. Alınan tertibat neticesinde Şeyh Said ile avanesi müfrezelerimizin kucağına düşecek bir vaziyete getirilmiştir.

Beş Asî Daha İdam Edildi.

Diyarbakır'da asilerden beş kişi daha idam edilmiştir. Asilerin elindeki bütün esitlerimiz kurtarılmıştır...."

14 Nisan tarihli tüm gazetelerde Terakkiperver Fırka'nın Merkez ve Şebelerinde yapılan aramalar, ilk haberdır. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının İstanbul Şubesinde Zabıta Tarafından Taharriyâta Bulunuldu.

Evvelki gün Terakkiperver Fırka'nın Beykoz muhabiri Nuri Bey'in tevkifi ile başlayan takibât, aynı gece mezkûr fırkanın merkez ve muhtelif şubelerinde zabıtaca taharriyât icrası ve bazı evrakın müsaderesi ile neticelenmiştir. Bazı evraklar çuvallara doldurularak alınmış, geriye kalanlar da bir odaya toplanarak mühürlenmiştir..."¹⁷⁶ Diğer gazeteler de olayla ilgili olarak şunları yazmaktaydılar:

"Terakkiperver Fırkanın Merkez ve Şubelerinde Evvelki Gece Zâbita Taharriyâtı İcrâ Etmiş ve Bulunan Evrak Çuvallarla Vilâyete Nakledilmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hakkında hükümet bazı tedâbir itihâzını düşünmüş ve bunu evvelki gündün itibaren fiilen isbât etmiştir. Hükümet merkezinden gelen bir emir üzerine evvelki gece polis nöbetçi müdürü Şükrü Bey, ya-

174) Tanin, 10 Nisan 1341, (1925).

175) Tanin, 12 Nisan 1341, (1925).

176) Vakit, 14 Nisan 1341, (1925).

rına aldığı birinci şube birinci kısım sivil memurlarıyla fırkanın Çağaloğlundaki merkezine giderek taharriyat icra etmiş ve merkezde mevcut evrakin bir kısmını mühürlemiş, bir kısmını da çuvallarla polis müdüriyetine nakletmiştir.

Vali Süleyman Sami Bey de gece geç vaktı kadar vilâyette, kalarak taharriyatın neticesine intizar eylemiştir. Bu esnada vilayette içeriye hiçbir kimsenin girmesine müsaade edilmemiştir.

Taharriyat Nasıl İcra Edildi?

Evvelki gece polis müdüriyetinde nöbetçi olarak müdürlerden Şükrü Bey bulunuyordu. Aldığı emir üzerine yanına onbeş kadar polis memuru olarak doğru fırkanın merkezine gidip kapıyı çalmıştır. Hademe karşısında yirmi kişilik bir grup görünce şaşırmış; -Ne istiyorsunuz? diye sormuştur. Şükrü Beyde lazım gelen cevabı verdikten sonra sahib-i selâhiyet kimsenin olup olmadığını hademeden sorulmuştur. O sırada kimsenin bulunmaması Şükrü Bey'i müşkil mevkide bırakmış, ve nihayet azâdan Selahaddin ve Sâbık Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'i ikâmetgâhlarından davet ederek taharriyâta başlamıştır.

Şükrü Bey İçeride

Şükrü Bey birkaç memuru dışarıda bırakıktan sonra kimsenin duhûlüne müsaade etmemelerini tenbih ederek içeriye girmiştir. Şükrü bey evvelâ açık olan odalardaki evrakı olduğu gibi çuvallara doldurmuştur. Kapalı kapıların anahtarları fırka kâtib-i Siyami Bey'de olduğu için bittabii açamamış ve Ayasofya memurluğunun mühr-i resmisiyle buraları mühürlettikten sonra, diğer tarafları taharriye başlamıştır.

Fırka katib-i umumisi Kara Vasıf Bey bu taharriyâttan ancak dün sabah haberdâr olabilmiş ve vakayı derhal Ankara'ya Ali Fuad Paşa'ya telgrafla bildirmiştir. Dün sabah fırka merkezine giden gazetecilere malumat verilmemiş, ancak kâtib Siyami Bey'in vürudu üzerine fırkanın seddedilmediği anlaşılmış ve isteyen içeri girebilmiştir.

Kara Vasıf Bey Merkeze Geliyor

Vasıf Bey dün merkeze geldikten sonra Telgrafla Şükrü Bey'e haber vermiş ve Şükrü Bey yine memurlarla gelerek evvelki akşam mühürlendiği odaları açup taharriyata başlamış ve evrakı bermutad çuvallarla polis müdüriyetine naklettirmiştir.

Diğer taraftan aldığımız malûmata nazaran Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın diğer şubelerinde de aynı surette taharriyat icra edilmiştir. Verilen emirde tevkifat için bir kayıt yoktur. Beykoz Şubesi muhabirinden başka tevkif edilmemiştir.

Son Vaziyet

Dün saat ikide dördüncü şube müdürü Şükrü Bey Fırka'da kalan evrakı katib Siyami Bey'in odasına kapayarak önüne bir nöbetçi ikâme etmiştir. Fırka merkezi elyevm zabitanın nezareti altındadır. Vaziyet itibariyle bir muamelenin bir sedd mahiyetini haiz olup olmadığı henüz suret-i katiyede mahum değildir. Fırkanın İstanbul ve taşra şubeleri de merkez gibi aynı vaziyette ve zabıta altındadır.

Taharriyâta Sebep

İstiklâl Mahkemesi Reisi Afyon Karahisar Mebusu Ali Bey Terakkiperver Fırkası'nın merkez ve şubelerinde yapılan taharriyât hakkında beyanat-ı âüde bulunmuştur:

- Ekte bulunan bazı davalara mütealîk safehatın tenvir ve ta'miki için Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul Merkez Şubesi ile bu şubeye merbut diğer şubelerin evrakının tedkikine mahkemece lüzum olmuştur. Tevkifat için halen ittihaz edilmiş bir karar yoktur. "Vakit" gazetesinin Ankara muhabinine atfen İstanbul meclis-i umumisi azâsından bazılarının tevkif olunacağına dair rivayetler deverân ettiği yolunda verdiği havadis doğru değildir.¹⁷⁷ Bir başka gazete de ise olay şu şekilde anlamlıdır: "Terakkiperverlerin şehrimiz şubelerinde taharriyât Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce görülen lüzum yerine icra edilmiştir. Yeni fırka erkânından Rauf, Vasıf ve Hüseyin Avni Beylerin Beya-naatı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul Şube-i merkeziyyesinde evvelki gece zabıtyece taharriyât icra edildiğini haber alarak bu husustaki tahkikatımızı dünkü nüshamızda yazmıştık. Dün icra ettiğimiz müteemmim tahkikatımıza na-zaran hadisenin suret-i cereyanı bervech-i âtidir:

Evvelki gün öğleden sonra hükümet-i merkeziyeden İstanbul Vilâyetine gelen bir şifreli telgrafnâme Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul şube-i merkeziyyesi ile şehrimizdeki diğer bütün şubelerinin taharri edilmek üzere mevcut evrakın temhîr edilmesi ve serian Ankara'ya gönderilmesi lüzumunu bildirmiştir. Bunun üzerine vali Süleyman Sami Bey, derhal polis müdürü Ekrem Beyi nezdine davet etmiş ve hükümet-i merkeziyeden mevrud emrin suret-i tabiki tesbit edilmiştir.

Polis müdürü de makamına avdetini müteakib maiyeti erkanından alakâdar olan zevâu nezdine davetle icâb eden evâmiri itâ etmiş ve mntukalarında Terakkiperver Fırkanın şubeleri bulunan polis merâkizine lâzım gelen talimat verilmiştir. Bunun üzerine merkez memurları, müdiriyyeten gönderilen sivil memurlarla müştereken mntukalarındaki şubelere giderek aldıkları emri ifâ etmişlerdir.

İstanbul Şube-i Merkeziyesi Nasıl Aranıldı?

177) İkdâm, 14 Nisan 1341, (1925).

Polis müdüriyetinden ve Ayasofya merkezinden gönderilen sivil ve resmi memurlardan mürekkep on beş yirmi polis, başlarında evvelki gece nöbetçi müdürü bulunan polis dördüncü şube müdürü Şükrü Bey olduğu halde fırka şube-i merkeziyesine girmişler ve kapıyı çalmışlardır. Bunun üzerine içeride bulunan Mehmet Efendi kapıyı açmış ve polislerle karşılaşarak telefona koşmuş keyfiyeti fırka âzasından Hüseyin Avni ve Selâhaddin Bey'lere haber vermiştir. Biraz sonra mûmâileyhim fırka merkezine girmişler ve dördüncü şube müdürü Şükrü Bey'le birlikte açıktaki evrakı tasnif etmişlerdir. Şükrü Bey de zabıt varakası tanzim etmiştir. Bunu müteâkib, kilitli yazıhanelerde bulunan evrâkın teslimi için anahtarları hâmil âzânın gelmesine intizâr etmek üzere fırka merkezinde dört polis bırakılmış, diğerleri avdet etmiştir. Bu sırada fırka merkezine kimsenin girip çıkması men' edilmiştir.

Fırkanın Mührü İfade Ediliyor

Memurlar, fırkanın mühürünü de alıp götürmüşlerse de dün sabah yanlışlıkla alındığını da bahisle ifade edileceğini bildirmişler ve emrin yalnız taharriyât için olup fırka şube-i merkeziyesi ile diğer şubâtın seddedilmesi olmadığını bildirmişlerdir..." 178

15 Nisan tarihli gazetelerde ise olayın yankıları 179 devam ederken, isyan sahası ile ilgili haberler "Şeyh Said İran'a İltica Edebildi mi? başlığı altında şöyledir: "... Şehrimize gelen haberlere göre, isyan hadisesinin artık nihayet bulunduğu hükmedilebilir. İsyân sahasındaki asi aşiretlerden dördü daha teslim-i silâh ederek hükümetimize dehalet etmişlerdir. Diğer taraftan dün akşamki Son Saat gazetesine Ankara'dan gelen bir telgrafnâmeye nazaran, asi Şeyh Said, avanesinden yedi şeyh ile birlikte Genç'de mevcut resmî vesâik ile bir hayli parayı alarak İran hududuna ilticâ etmiştir. İran Hükümetinin Şeyh Said'i siyasi mülteci olarak kabul edip etmeyeceği mâlum değildir.

Şehrimiz İran Sefârethanesinde bu hususta kati ve sarîh hiçbir şey söylenilmemektedir. Yalnız alâkadar mahâfilde, İran'la Hükümetimiz arasında henüz dostluk muâhedesi akdedilmemiş olduğundan beynelminel iade-i mücrimin mukavelenâmesi ahkâmı da siyasi mülteciler için tatbik edilemeyeceğinden dolayı İran Hükümeti'nin Şeyh Said'i Hükümetimize iade edip etmemek hususunda ser-best bulunduğu beyan edilmektedir.

Refikimize gelen telgrafnameye nazaran, Şeyh Said Çapakçur civarındaki muhârebata bizzat iştirâk etmiş, fakat şimâlden inen fırkamızın çevirme hareketini

178) Tanin, 14 Nisan 1341, (1925).

179) Bkz. Bölüm III. Ek-35.

hissederek firâra karar vermiştir. Şeyh Said'in firar ettiği hakkındaki bu haberi müeyyed olmak üzere Ankara'dan malûmat gelmemiştir. Mamafih merkûm ve avanesinin, avanelerini terk ederek firâr etmek istedikleri resmî istihbârât ile de teyid etmektedir.¹⁸⁰

16 Nisan tarihinde Şeyh Said ve maiyetindeki diğer Şeyhler yakalanmıştır. Böylece Doğu'daki harekât son bulmuştur.¹⁸¹

Tanin gazetesi 17 Nisan'da kapatılır.* 18 Nisan'da gazetenin kapatılışı ve Şeyh Said'in yargılanmasına ilişkin haberler yer almaktadır.¹⁸² 19 Nisan da Şeyh Said'in üzerinde bulunan mektuplarla¹⁸³ ilgili bir yazı yayımlanırken, 20 Nisan'da "İsyanda Vâsi bir Sûikast Şebekesi Var" başlıklı yazıda ise; "... Hükûmetin son aldığı mâlumatta Şarktaki isyanın vâsi bir sükast şebekesine istinâd ettiği tezahür etmiştir. Usâun İngilizler ve Çerkezlerle muhâbere ettikleri tahakkuk ediyor..."¹⁸⁴ denmektedir.

Bu olaylar sırasında Meclis'te İstiklâl Mahkemeleri'ne idam selâhiyeti verilirken sıkıyönetimin yedi ay daha uzatılması kabul edilir.¹⁸⁵

27 Nisan da Şeyh Said'in ilk sorgulanmasının haberi verilirken, 28 Nisanda Şeyh Said'in ifâdesine yer verilir:

"Krallık Teşkilî İçin Münâsib Fırsatın Zuhur ettiğini Zannederek Harekete Geçtik- Silvan Taaruzunu Hazırlayan Şeyh Şemseddin Dehâlet Etti. -Terhis Arifesindeyiz.

Ankara 28 (Muh. Mah) - (Varto)'da isticvâb edilen Şeyh Said ifadesinde kimlerle iribâtı olduğunu, harekâta nasıl başladığı tamamen anlatmaktadır.

Merkûm ifadesinde ez-cümle demiştir ki; "-Burası çok uzak ve karla mestûrdü. Binaenaleyh kuvvetlerin çabuk getireceğini hiç ümid etmiyorduk. Krallık teşkilî için fırsatın zuhur ettiğini zannederek harekete geçtik. Süratle kuvvetin yetişmeyeceğinden emindik. Fakat hiç ümid etmediğimiz hâlde büyük kuvvetler çabuk ve bizi şiddetli darbelerle hurpaladılar.

180) Tanin, 15 Nisan 1341, (1925)

181) Bkz. III. Bölüm Ek-36.

* Vakit, 17 Nisan 1341, (1925)

182) Bkz. III. Bölüm Ek-37.

183) İkdâm, 19 Nisan 1341, (1925).

184) İkdâm, 20 Nisan 1341, (1925).

185) Vakit, 21 Nisan 1341, (1925).

İkdâm, 21 Nisan 1341, (1925).

Bunu görünce Muş istikâmetinde kaçmak istedim. Biraz ilerleyince yollar bozulduğundan geçmek imkânını bulamayarak dönmeğe mecbur oldum. O sırada askerler tarafından muhâsara olunarak yakalandım. Ne yapalım takdîr-i ilâhî böyle imiş Muş'a varsaydım niyetim, cenûba, yahud İran'a kaçmaktı...¹⁸⁶

Mayıs

2 Mayıs tarihli Cumhuriyet gazetesi Terakkiperverlerin nasıl bir dini propaganda yaptıklarına ilişkin bir yazı yayımlarken¹⁸⁷ Ankara İstiklâl Mahkemesi Paşamandıraların davasını* karara bağlar. Bu karar sonucunda Mahkeme; terakkiperverlerin faâliyetine hükûmetin nazar-ı dikkatini celp ediyor.¹⁸⁸ Bu sırada Ankara İstiklâl Mahkemesi de ilk idam kararını verir. Ermeni komitesi Manukyan'ın idam hükmü sabahın -7 Mayıs- erken saatinde infâz edilirken¹⁸⁹ Şeyh Said de yargılanmak üzere Diyarbakır'a gönderilmişti.¹⁹⁰ Ve nihâyet Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi isyanı çıkaran mürtecilerin muhâkemesine başladı.¹⁹¹ Terakkiperver vilâyet kongresi 14 Mayıs'ta İstanbul (Cağaloğlu) şube merkezinde yapılır. Bu kongrede yeni heyet-i idâre seçimi yapıldı.¹⁹² 19 Mayıs tarihli Va-kit'te "Bir Umumi Kongre"^{**} başlığı altında: "... Terakkiperverlerin İstanbul'da kongre akdi için hazırlıklarda bulduklarını okuduk. Bazı erkânı İstiklâl Mahkemelerinde hesap vermeğe uğraşan fırkanın böyle bir teşebbüsünü nâmevsim telâkki mecbûriyetindeyiz, muhâliflerimiz Urfa, Siverek mutemedlerinin berâatlerini beklemeli idiler. Maznun firka bir cesaret nûmayişinde bulunmak istiyorsa erkânı mahkeme kapılarında nöbet bekleyen bir firka rüesâsının halk ile temastan ictinâb et-

186) İkdâm, 28 Nisan 1341, (1925).

187) Bkz. Bölüm III, Ek-38.

* Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası nâmına âzâ kaydı için propaganda yaptıkları sırada kavlen (sözlü) hüyanet-i vataniyyede bulunmakta maznun aleyhim olan Arnavud milletinden Üsküplü Salih Zeki nam-ı diğeri Salih (Paşo) Efendi ve Araçlı olup, Buzhane'de mukim Resul Hoca ve aslen Arnavud milletinden olup Paşamandıra kayesinde mukim komiserlikten tardedilmiş Kamâl Efendi ile mahkemeten görülen lüzûm üzerine maznûnen dahil-i dâvâ edilen Beykozlu Hüseyin ve Beykoz'da mukim Nuri Beyler...

188) Vakit, 4 Mayıs 1341, (1925).

189) İkdâm, 7 Mayıs 1341, (1925).

190) İkdâm, 6 Mayıs 1341, (1925).

191) İkdâm, 15 Mayıs 1341, (1925).

192) Bkz. Bölüm III, Ek-39.

* Hakimiyyet-i Milliyenin başmakalesinden alındı.

mesinde hakikaten cesâret vardır. Ancak bu cesârete küstahlık denilir. Terakkiperverlerin vaziyet ile temiz, şâibesiz vatandaşların vaziyeti arasında fark olmadığını iddia etmek abes olur. Böyle bir fırka ancak infisâh kararı vermek için toplanabilir. İnkılâb fırkaları tabii olan düşmandan korkmazlar. O açık cephedir. Asıl tehlike kendi fikir prensiplerine fazla sâdık görünerek bu prensiplere kızıl düşman olan zümrelere istinâd eden hodbîn ikbâlperestlerdir. Harap vatan, sükûn isteyen halk, ideale sahip olanlar arasında itihad istiyor. Mevkî-i iktidar fırkası mefkûresine dost olmayanların ifsâdâdına artık müsâade edemez. Nasıl ki dostlarımızı tavsiye ederiz: Toplanacak iseniz dağılmak kararı için toplanınız.¹⁹³

20 Mayıs tarihli gazetelerde Terakkiperverlerin Sivas Kâtibi Fethi Bey'in yargılanması sonucunda üç sene kalebendliğe mahkûm olduğu haberi yayımlanırken¹⁹⁴ 24 Mayıs'ta ise Şark İstiklâl Mahkemesinde şimdiye kadar mahkûm olan asilerin listeleri yayımlanıyordu.¹⁹⁵ 26 Mayıs'ta ise isyanda rol oynayan kişilerin yargılanmalarına ilişkin bir haber yayımlanıyordu.¹⁹⁶

Haziran

Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nâdi imzalı "Terakkiperver Fırka" başlığı ile uzun bir yazı yayımlanırken,¹⁹⁷ 5 Haziran tarihli İkdâm'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ile ilgili haber ve bir başmakale yayımlanıyordu.¹⁹⁸ Fırkanın kapatılmasına ilişkin haberler devam ederken, fırkaya ait bütün evraklar da mühürlenmektedir. 9 Haziran'da ise tüm gazetelerde İstanbul Halk Fırkası'nın Baş Metemed vekilinin dikkat çekici bir beyanını yayımlan-maktaydı.¹⁹⁹

193) Vakit, 19 Mayıs 1341, (1925).

194) Bkz. Bölüm III, Ek-40.

195) Bkz. Bölüm III, Ek-41.

196) Bkz. Bölüm III, Ek-42.

197) Bkz. Bölüm III, Ek-43.

198) Bkz. Bölüm III, Ek-44, Ek-45, Ek-46.

199) Bkz. Bölüm III, Ek-47.

III. BÖLÜM EKLERİ

EK 1

Mecliste Liberallerle Muhâfazakârlar Arasında Şiddetli Mücâdeleler

Muhafazakârlar dün müttehiden ta'arrûza geçerek medreselerin ilgâsına şiddetle itirâz etmişlerdir. Neticede liberaller galebe etmiş ve Adliye ve Maârif bütçeleri kabul edilmiştir.

Ankara, 17 Nisan- Meclisin bugünkü içtümâ'ında çok harâretli müzâkerât cereyân etti. Mevzû-l müzâkere Diyânet İşleri Riyâseti, Adliye ve Maarif bütçeleri idi. Evvelâ müzâkeresine başlanan Diyânet İşleri ve Riyâseti bütçesi, Meclisin mu-taassıb ve muhâfazakâr kitlesinin tenkidâtına marûz kalmış, gayr-i kâfi olduğu beyân edilmiş ve yeniden tetkik edilmek üzere Muvâzene-i Mâliye Encümenine iâdesi teklif olunmuştur. Neticede muhâfazakar kitle tekliflerini kabûle muvaffak olmuş ve Diyanet İşleri Riyâseti bütçesini muvâzene Encümenine havâle ettirmişlerdir. Fakat bütçenin muvâzene encümenine iâde edilmesiyle Diyânet İşleri Riyaseti bütçesinin tezyîd ve tevsil edileceği zarfı hâsıl olmalıdır. Bütçe, pek cüzi'i ta'dilât ile Encümeden tekrâr Heyet-i Umûmiyeye gelecektir.

Müteâkıben adliye bütçesi müzâkere edilmiş ve mahkemelerin teftişi için yirmi bin lira ilâvesiyle 5.381.097 lira olarak bilâ münâkaşa kabûl olunmuştur.

Bunun üzerine Maarif bütçesine başlanmış ve bu husûstaki müzâkerât çok

harâretli ve çok heyecanlı olmuştur. Muhâfazakâr kitle var kuvvetleriyle Maarif bütçesinin heyet-i umûmiyesini tenkid etmişler ve bilhassa medreselerin lağvına şiddetle itiraz eylemişlerdir. Tevhid-i Tedrisât Kânununu, henüz pek yakında kabul etmiş olanlar aradan ancak bir hafta geçtiği halde, medreselerin lağvına ve Tevhid-i Tedrisâta muâriz ve muhâlif bir vaziyet almışlar ve o yolda idâre-i kelâm etmişlerdir. Garibi şudur ki muhâfazakâr kitle, meclisce kabul edilen esâsî Cumhuriyet prensiplerine mugâybir bulmuştur, medresesiz Türkiye'nin felâketlere mâruz kalacağı evhâmına kapılmışlardır. Muhâfazakârlar, bugün mütehid bir cephe teşkil etmişlerdir. En ateşlileri olan Isparta Mebusu Hoca İbrahim ve Erzurum Mebusu Ziya ve Râif Efendiler idi. Denebilir ki teceddüt ve terakkiyâtı havsalarına sığdıramayan muhâfazakârlar, bugün son taarruzlarını yapmışlar, fakat yine azîm bir mağlûbiyete dâçar olmuşlardır.

Muhâfazakârlar son hücumlarını, bütçenin encümene iâdesi şeklinde yapmışlarsa da bunda da muvaffak olamamışlardır.

Neticede meclisin liberal sınıfının ekseriyete galebesiyle Maarif bütçesi fassılları aynen ve yekûn-u umûmiyesi 6.877.626 lira olarak kabûl edilmiş ve muhâfazakârlara kuvvetli bir darbe indirilmiştir.

Muhâfazakârların tenkitlerinden sonra Maarif Vekili Vâsıf Bey söz almış ve Meclisin kabûl ettiği Tevhid-i Tedrisât Kanununa muvâfık ıslahatı tatbik ettiğini ve bunların kendisinin en kuvvetli prensipleri olduğunu şiddetli bir lisanla beyan ederek mürteci mu'ârizlerini ıskâta çalışmıştır.

Vâsıf Bey beyânâtuna devamla ibtidâf derecedeki medreselerin mekâtib-i ibtidâiyeye nakl edildiğini ibtidâf tedrisâtın tevhid-i kanun icabatından olduğunu *Daru'l-hilafe* medreselerinin tâli sınıflarının eski program ve kadrolarıyla imâm ve hatip mektepleri hâline kalbolduğunu, bütçe kabul edildikten sonra açılacak ilâhiyat fakültesinde âli tedriât-ı dîniye icrâ olunacağını ve Süleymaniye Medresesi'nin âli derecedeki sınıfları talebesinin ilâhiyat fakültesine nakl edileceğini söylemiştir.

MÜNİR MÜEYYED

3- Tanin, 18 Nisan 1340, (1924).

EK 2

Refet Paşa'nın Beyânâtı

Ferit Bey imzâsı ile çekilen telgraflar -İş başına kimler gelmeli imiş- Refet Paşa'nun İstanbul mebusluğundan istifası.

Dünkü akşam refikimiz son günlerde Dâhiliye Vekili Ferit Bey'e ta'alluk eden telgraflar hakkında gazetelerde görülen bâzı neşriyâta dair Refet Paşa ile yaptığı altı yedi saatlik uzun bir mülâkâtı nesretmiştir.

Refet Paşa neşredilen iki telgraftan Vatan'da intişâr eden sûretinde tamamen aslına mutâbık olduğunu ve Rüştü Paşa'nın gazetemize verdiği telgraf sûretinin metn-i aslının tamamen aynı olmadığını ve bunun ancak Rüştü Paşa'nın hâfızasında kalan bir hülâsasından ibâret olabileceğini söylemiştir. Refet Paşa, beyânâtında 335 senesi evâilinde Anadolu'ya geçerek bir mukâvemet te'sis etmek tasavvurlarından bahsederken Dâhiliye Vekili Ferit Bey'in de Anadolu'ya geçmek veya İstanbul'da kalmak hususlarında mütereddid olduğunu hikâye ediyor ve biraz sonra da Ferit Bey'in Damat Ferit kabinesinin Nâfia Vekâletini kabul ettiğini söylüyor ve bunu alelâde bir içtihâd meselesi telâkki ediyor ve nihâyet hayatında daima munsif olmak istedim ve yine kemâl-i insâf ile söylüyorum ki Ferit Bey'in Adana Vâliliği için Anadolu'ya gelmekten sarfınazar ederek Dâmat Ferit kabinesine girmesinde hiç bir sù-i niyet görmedin ve gör-

meyeceğim. Ferid Bey'i iktidar mevkii cezb etmiş olabilir. Fakat bu başka, sül-i niyet büsbütün başkadır. Yalnız bî- taraf olmak için şunu da ilâve etmek mecbûriyetindeyim ki Ferid Bey'in Dâmad Ferid kabinesine duhûlünü biz iş olduktan sonra haber aldık diyor ve Ferid Bey'in telgrafının Anadolu'da nasıl bir vaziyette buldukları sırada gelmiş olduğunu îfâh ediyor.

Refet Paşa bundan sonra Akşam ve İleri gazetelerinde kendisine taalluk edecek şekilde yazılan baş makalelere karşı nefsinin müdâfaa eden bazı izâhatı veriyor ve akşam gazetesinin "eski vesikalardan bahs olunması doğru olmadığı ve bu tarzdaki yazılarla bir çok büyüklerimizin yanlış hareketlerinin ortaya atılacağı" fıkrasını takdir ederek "Ne kadar çok büyük hataların âmilleri olan çok sevdiğim arkadaşlarım var ki büyük ve mukaddes maksad uğrunda büyük işler göyerek düne ait hatalarını çoktan unutturmuşlardır. Benim nazarında târihte onların yegâne yeri târihin şanlı sahifeleri olacaktır. Elverir ki onlar bu günün ve yarının muzır insanları olmasınlar." diyor ve neticede: "Yoksa makâle sahibi acaba Ferid Bey hakkındaki bu günkü cereyanı benim mi çıkardığını zannediyor?" suâlini soruyor. Sonra İleri gazetesinin Ferid Bey'in kabinede kalması Rauf Bey ve Refet Paşa ve şürekâsının menfaati iktizâsından olduğu" fıkrasını ihtivâ eden ta'arruzkâr makâlesini red ederek "Rauf Bey, Refet Paşa ve şürekâsı değil, belki benim verdiğim ünvanla Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları iş başına gelmelidir." diyor.

Refet Paşa, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları dediği heyeti şu sûretle tarif ve tayin ediyor.

"Samsun'a çıktığımızdan tahminen yirmi gün sonra Amasya'da karanlık bir odada, başımızda Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Ankara'dan gelen Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'le ne yapacağımızı konuştuk ve karar verdik. Kâzım Karabekir Paşa ile şifreli muhâberelerle tevhid-i âmâl edilmişti. O gece beş kişinin birleşen fikir ve kararları ile protokol hâlinde imza edildi.

Refet Paşa bâdehu kendisine şimdiye kadar teklif edilen yüksek mevkileri hep ısrâr ile kabul etmek mecburiyetinde kaldığını söyledikten ve "eğer sulh akd edilmiş olsa idi son meclise de girmeyecektim." dedikten sonra beyânâtına mücmelen şu sûretle nihâyet veriyor ve İstanbul mebûsluğundan istifa ettiğini söylüyor.

"Burada zevkim için oturduğumu zannedenler çok aldanırlar. Fakat burada oturduğum hâlde, Kalamış'taki köşkünün balkonundan bile bahs etmek isteyenler herhalde Ankara'da Mecliste bulunsa idim söyleyecek çok şey bulacaklardı.

Mebûs olduğum hâlde meclise gitmemek ağırdı. İstifâ etmek istedim ya-

pamadım. Bu evvelâ beni intihâb eden İstanbul halkına karşı doğru bir şey olmayacaktı. İhtimâlen alâni bir protesto, bir numâyış telâkkî edilecekti. Fakat aruk memleket zararına kullanılan bu silâhı kullananların elinden almak herhalde memleket hesabına çok kârlı bir hizmettir. Hüsn-i niyetime, gösterdiğim ferâgat-ı nefsiyeye karşı daima söylenecek söz, yapılacak te'vîl bulmak mümkün oluyor.

O halde eğer bu hırsı tatmin edecek olan mevki-i iktidâra çıkmak için yegâne yol olan mubûsluktan çekilecek olursam bu efendiler ne söyleyecek? İşte ben bugün onu yapıyorum. Beni intihab eyleyenler beni mâzûr görsünler.

Mebusluktan tecerrüd edince aruk şahsî menfaatler tâkip ettiğim endişesinden hâriç kalarak izzet-i nefsimi girân gelmeyecek yapacak son bir işim daha var. O da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının, bittabi mebusluktan istifa eden ben, müstesnâ olmak üzere, iş başına gelmelerine çalışmaktır. Bu birliğin diğer âzâsı vatanın en müşkil zamanlarında Başvekâlet mevkiini ordulara kumanda eden, meclislar idâre eden İsmet ve Fevzi Paşa'larla, Fethi Bey'le tam bir birlik dâhilinde çalışukları halde, ben eminim ki çok güzel günler yaşayacağız. Vâkıf-ı ahvâl insanlarda aruk oyunlarını oynamayacak, Gâzi Paşa Hazretlerinin arzularıyla bu emelin pek kolaylıkla sâha-i husûle çıkacağına kânimim. Orta yerde ben belki bir mâni idim. Ben çekiliyorum. Ve bu emele ukûf-ı nefsi ediyorum. Muvaffak olursam o zaman müntehiblerimin benden ve bu hareketimden daha ziyâde memnûn kalacaklarını zannediyorum. Aruk bundan sonra gerek bu mesele için, gerek her hangi bir mesele için hiçbir gazeteye söyleyecek hiçbir şeyim yoktur.”

4- Tanin, 2 Mayıs 1340 (1924)

EK 3

Refet Paşa'nın Beyânâtı ve İstifâsı Ankara'da Nasıl Karşılandı -Ferit Bey'in Vaziyeti- Çankaya'da bir İctima

Ankara, 3 Mayıs- Refet Paşa'nın İstanbul Mebusluğu'ndan istifâsı Ankara'da bulunan mebusların ekserisininin te'essürünü mü'cib olmuştur. Dâhiliye Vekili Ferid Bey'in elân mevkiini muhafaza etmekteki ısrârı yüzünden bu kadar hâdiselerin zuhuruna sebebiyet verilmesi hayretlerle karşılanmaktadır.

Diğer taraftan Refet Paşa'nın isimlerinden bahs ettiği zevâtın iştirâkiyle birlik teşkil ve te'min edilmesi lâzım geldiği hakkındaki beyânâtı ise bazılarının hoşuna gitmemiştir. Bilhâssa Ferid Bey'in bu beyânât karşısında yüzünü ek-sittiği söylenmektedir.

Rivâyete nazaran Ferit Bey, Refet Paşa'nın istifâsından müteessir olmuş, fakat kendisinin parola mâhiyetinde olduğunu söylediği ve bu hususta ısrâr ettiği Samsun'a gönderdiği telgrafının parola olmayıp bir kanâat mahsûlü bulunduğunu beyân etmesi, kendisinin mevki'i hakkındaki bütün taatî hayâllerini inkisâra uğratmıştır. İstifâ etmeyeceğini mükerreren söyleyen Ferid Bey'in artık bu vaziyet karşısında Dâhiliye Vekâletinden ayrılması zamanının yaklaşmakta olduğunu hissetmeğe başladığı da söylenmektedir. Şurası muhakkaktır ki, Ferit Bey son hâdiseleri ortaya çıktığı günden beri rahat yüzü görmemiş asabî bir hâl almış ve uykusundan bile mahrum olmuştur.

Dâhiliye Vekili'nin uyku bile uyuyamaz hâle geldiği hakkındaki telgrafların hayretini mucib olduğu ve kahkahalarla okunduğu Ferid Bey'in yegâne ümidi tesellisi olup her fırsatta, hakikat olduğu şimdiye kadar müteaddid delâil ile tezâhür eden hâdiseleri tekzip ettirmek için vasıtasından istifade ettiği bir gazeteci arkadaşın ifâdelerinden anlaşılmaktadır. Halbuki Ferid Bey'in en yakın adamları, mumâileyhin çok değişmiş ve bitkin bir halde olduğunu söylemekten çekinmemektedirler.

Dâhiliye Vekilinin her şeye rağmen olan mevkiini muhafaza etmekte ısrarı esbâb-ı muhtelif tahmin ve tefsirlere yol açmıştır.

Ez-cümle firarîler meselesi hakkındaki tahkikat bitmeden çekilmesi, neticenin kendi aleyhinde zuhûrunu mücib olacağı düşüncesi Ferid Bey'in istifâsına en büyük mâni teşkil ettiği söylenmektedir.

Diğer bir rivâyete göre gazetelerin aleyhindeki neşriyâta devamı Ferid Bey'in istifâ etmemesine başlıca sebep teşkil ediyormuş. Güyâ Ferid Bey'e vâki hücumlarda kabineye karşı gizli bir maksat varmış. Ferid Bey'in istifâsı, kabinenin mevki'ini, gazetelere ve efkâr-ı umûmiyyeye karşı müşkil bir vaziyete düşürmek olacağından mümkün değilmiş ve kabineden bir fert fedâ edilmeyecektir.

Bu iki sebepten birincisi makûl görülebilirse de ikincisinin gayr-i vârid olduğuna hükmetmek lâzımdır. Çünkü bugün aldığımız bir habere göre Ferid Bey'in tebdil-i lüzûmu aruk derpiş edilmeğe başlanmıştır. Söylendiğine nazaran İsmet Paşa'nın rahatsızlığı, Ferid Bey hakkında verilecek kararın teahhürünü mücib olmuştur. Yoksa İsmet Paşa'nın, efkâr-ı umûmiyenin hoşnutsuzluğunu kazanan ve bundan da sarf-ı nazar, ne olduğu son hadiseler ile tezâhür eden bir vekilî, artık kabinesinde bulundurmayacağı tabii addedilmektedir. Herhalde yakın bir âtide Cumhuriyet ve memleket için hayırlı kararlar verileceği kuvvetle ümit ediliyor. Gazetelerin hücumlarına nihâyet vermesi ve sükûnla neşriyatta bulunması ve kabinenin ma'bûâun müzâheretiyle mesâisine devam etmesi ancak Ferid Bey'in çekilmesi ile kâbil olacağına şüphesiz nazariyle bakılmaktadır.

Ferid Bey'in aleyhte neşriyatta bulunan bazı İstanbul gazetecileriyle bir iki muhâbiri mahkemeye verdiği söylendiğini bildirmiştim. Bu günkü tahkikâtına nazaran Dâhiliye Vekili, henüz aleyhindeki neşriyât üzerine mahkemeye mürâcaat etmeyecektir. Ferid Bey büyük bir tereddüt içinde ve mahkemenin aleyhinde cereyan etmesinden ve ma'kûs neticeler vermesinden korkuyormuş.

4- Tanin, 4 Mayıs 1340 (1924)

Hakimiyet-i Milliye Refet Paşa'nın Beyânatında Hodbinlik Görüyor.

(Muhâbir-i Mahsûsumuzdan)

Ankara, 8 Mayıs- "Hakimiyet-i Milliye" gazetesi, bu günkü baş makalesinde Refet Paşa'nın İstanbul Mebusluğu'ndan istifasını mevzu bahis etmekte ve devlet idâresi için inhisâr sistemi teklifini şiddetle tenkid eylemektedir. Hâkimiyet-i Milliye, paşanın beyânatını tahlil ederek, ileri sürdüğü isimlerden iş başında olmayan beyânâtını tahlil ederek, ileri sürdüğü isimlerden iş başında olmayan yalnız kendisiyle Rauf Bey olduğunu kaydediyor ve beyânâtında gizlemek istediği hodbinliğin hakâik-i ahvâle vâkıf olanların nazarından kaçmadığını, bir çok yerlerinde de yalnız, "Ben, ben, ben" diyerek hep kendinden bahsettiğini söylüyor.

Ferid Bey Anadolu'ya Nasıl Geçmişti?

Ankara, 8 Mayıs- Dâhiliye Vekili Ferid Bey'in Anadolu'ya nasıl geçtiği hakkında "Tanin"de intişâr eden kâri mektubu hakkında bugün sâbık Erzurum Mebusu Sâlih Efendi hastalığı dolayısıyla bugün fazla malûmât veremeyeceğini söylemiş ve maamâfih yarın arzu ettiğim tafsilâu vereceğini vaad ederek demiştir ki:

"- Mektupta izâh edilen mesele vâkidir. Fakat bu husustaki mahremiyeti işâa eden mektup sâhibi arkadaşımızın malûmâtı noksan, dolayısıyla ifâdelerde bazı

fazla ve eksik cihetler vardır. Bugün yalnız şunu söyleyeyim ki Ferid Bey, vâki olan emir ve iş'ar üzerine İstanbul'dan getirilmiştir.

MÜNİR MÜEYYED

4- Tanin, 9 Mayıs 1340 (1924)

EK 5

Ferid Bey Nihâyet İstifa Etmiş ve Mâziye Karışmıştır.

Ankara'da Herkes Ferid Bey'in Kabineden Uzaklaşmasından Memnun Bulunmaktadır.

(Muhâbir-i Mahsûsumuzdan)

Ankara, 20 Mayıs- Dâhiliye Vekili Ferid Bey nihâyet istifâ etmiş ve keyfiyet bugün "dün" Çankaya'da İsmet Paşa'nın riyâsetinde içtima' eden hey'et-i vükelâca mevzûbâhs olarak kabul edilmiştir. Dâhiliye vekâletinde evvelce de bildirdiğim vechile Ferid Bey'i Kütahya Mebusu Recep Bey istihlâf edecektir. Ferid Bey'in sûret-i katiyede istifâ edeceği bir haftadan beri tekrar burada şâyî olmuştur. Hatta, son günlerde vukû bulan Çankaya ictimâ'ları da bunu imâ ediyordu. Ferid Bey'in istifâsına ergeç muhakkak nazariyle bakılmakla beraber yine kayd-i ihtiyatla telâkki edilmekte idi. Nihâyet istifâ şayiisi dün gece kuvvetle söylenmeğe başlamış ise de resmî mehâfil adem-i mâlûmât beyan etmişti. Fakat istifâ aruk bugün resmen tahakkuk etmiş ve dün geceye (evvelki) kadar vekâlet makamını işgâle devam eden Ferid Bey gürültülü bir mücâdeleden sonra mâziye karışmış bulunmaktadır.

Dâhiliye Vekili'nin istifanâmesinde alel-usûl esbâb-ı sıhhiyle zikr edilmekte ise de istifâ bi'tabi esbab-ı sıhhiyyeden dolayı vukû bulunmamıştır. Bununla be-

raber doktorların söylediğine göre Ferid Bey hasta ve bu hastalığı yüzde doksan tehlikelidir. Ferid Bey'in berâ-yı tedâvî İstanbul'a gönderilmesi düşündürülmekte ise de trendeki sarsıntılar neticesinde hastalığın şiddetlenmesi ihtimâli karşısında buna da cesâret edilememektedir.

Ferid Bey'in mevkiini muhâfaza edebilmesi, mümâileyhe karşı vâki olan hücumların bütün kabineyi istihdaf ettiği şüphe edilmesi sayesinde mümkün olduğu söylendiğini bildirmiş, fakat bunun zayıf bir ihtimal olduğunu ve dâhiliye vekilinin ancak İsmet Paşa'nın rahatsızlığı dolayısıyla mevkiini muhâfaza edebildiğini ilave etmişim.

Filhakika İsmet Paşa efkâr-ı umûmiye karşısında Ferid Bey'in vaziyetini çoktan takdir etmiş ve anlamıştı. Fakat hastalığı umûr-ı devletle iştiğâline mâni' oluyordu. İsmet Paşa îade-i âfiyet eder etmez meseleye vaz'-ı yed etmiş ve Ferid Bey'in istifâsı zamanının geldiğine hükm verilmişti. Nihayet bu hüküm mevki-i icrâya vaz' edildi ve Ferid Bey istifâ etti.

İstifa keyfiyeti şehrimizde umumiyetle memnûmiyet tevliid etmiştir. Ferid Bey'in kabinede ibkâsından dolayı kabineye karşı hâsıl olan adem-i itimâd hisleri bu istifa ile zâil olmuş ve herkes kabinenin büyük yarasını sardığına kâni olmuştur. Kabinenin bugünkü vaziyeti, dün nazaran çok kuvvetlidir. Ferid Bey'i istihlâf edecek olan Recep Bey ise nâmus ve seciyesi ve faaliyeti ile tanınmış bir şahsiyet olduğundan bir herc-ü merc içinde bulunan Dâhiliye Vekâleti muâmelâtını az zamanda tanzim ve islâh edeceği kuvvetle ümid olunmaktadır.

MÜNİR MÜEYYED

4- Tanin, 22 Mayıs 1340 (1924)

EK6

“Halk Fırkası Riyâsetine”

Perşembe günü cereyân eden müzâkereye verdirilen şekil, şimdiye kadar velev hâricen olsun- muhâfazasına çalıştığım birlik imkânını artık selbetti. Cumhuriyet-i idarenin teyîd ve takviyesine serbestçe çalışmak üzere fırkadan ayrıldığımı arz eylerim.”

9 Teşrîn-i sâni 1340
İstanbul, Hüseyin Rauf

“Halk Fırkası Riyâsetine”

Son günlerde meclis müzâkerâtında tebellür eden vaziyetten Halk Fırkasından ayrılmak lüzumunu anlamış olduğumu ve bundan böyle de irâde-i Cumhûriyetin memlekette tam ve kâmil muvaffakiyetini temin için serbestçe çalışmak emelinde bulunduğumu arz eylerim efendim.”

9 Teşrîn-i sâni 1340
İstanbul, Adnan

24- Tevhîd-i Efkâr, 13 Teşrîn-i sâni 1340 (Kasım 1924)

Muhâlif Meb'uslar, Yeni Fırka Âzasını İRTİCÂ'la İtham Ediyorlar. Yeni Fırka Âzasının İttihâmâda Verdikleri Cevaplar -Yeni İstifalar- Anadolu'da Eşkiya'nın Faaliyeti

(Muhabir-i Mahsûsumuzdan)

Ankara, 14 T. sâni- Yeni teşkil edecek fırkaya karşı Halk Fırkası âzası ayrı ayrı pek müfrit bir asabiyet göstermektedirler. Bunların nokta-i nazarına göre Cumhuriyeti yalnız Halk Fırkası yaşatabilir ve muhâlifler haris emeller, hasis fikirler peşinde koşuyorlarmış. Hulâsa, her iki taraf yekdiğerini vâzih ve sarih olmamakla ithâm etmektedir.

Halk Fırkası Azâsının İthamâtı

Tarafeynin iddiaları şöyle hulâsa edilebilir.

Halk Fırkası mensubini diyorlar ki:

“-Yeni fırkayı teşkil edecek zevat eğer sözlerinde samimi olsalardı kendileri için bir şey demezdik. Memlekette iki veyâhud daha ziyâde fırkaların teşkilini biz de isteriz. Fakat bunlar büsbütün başka hedefe doğru yürüyorlar. Mevki için, sandalye hırsı için memleketi göz göre göre uçuruma sürükleyecekler. Biz, bu adamların Cumhuriyetçi olduklarından hâlâ şüphe ediyoruz. Hiç birine emniyetimiz yok. Rauf Bey, İstanbul'da Cumhuriyet için söylediği sözlerle ne fi-

kirde olduğunu anlatmıştır. Refet Paşa, generallerden müteşekkil bir hükümet yapılmasını istiyor. Canpolat Bey ve Kâzım Karabekir Paşa saltanat taraftarıdır. Hulâsa, hüsn-i niyyet sâhibi değildir. Zaten şimdiye kadar memlekete ne hizmetleri dokundu! Fakat biz bu irtica'ya mani olacağız. Cumhuriyet'e musallat olan bu tufeylilerin kafalarını ezmek bizim için vicdan borcudur."

Muhâliflerin Cevâbı

Diğer taraftan Yeni Fırka azâsı bu ithâmâtta şu cevabı vermektedirler:

- Hakikat çamurla sıvanmaz. Vaziyet meydandadır, herkes görüyor. Bizi irtica'la, halifeci olmakla, saltanat taraftarı bulunmakta itham ediyorlarmış, Bilemeyiz. Bu itham cevaba değer mi? Fakat unutmamalı ki bugün bizi ithâm edenler, dün alkışlıyorlardı.

Bugün hamiyetsiz, mürteci dediklerini dün el üstünde gezdiriyorlardı. Alkışlarının akisleri halâ milletin kulaklarında dolaşiyor.

Bir gün gelecek bu zevâtı tekrar taktirkâr bir vaziyette göreceğiz. Çünkü bu eller hakikatı değil, ancak kuvveti alkışlamağa alışmışlardır. Millet bunu da görecektir.

Yeni Fırkanın Meclis'de Alacağı Vaziyet

Yeni Fırka nizamnâmesinin ikmâlîne çalışmaktadır. Yeni Fırka'nın pazar günü hükümete beyannâmesini vermesi muhtemeldir. Yeni Fırka meclis'te tedâfüi bir vaziyet alacaktır. Fırka'nın hedefi muayyen esaslar ve prensipler dairesinde taazzuva çalışmaktadır. Bu Fırka'nın münhal mebusluklara namzed göstermesi henüz bir ihtimal mahiyetindedir.

(.....)

Bugün İstifa Edecek Mebuslar

Ankara 14 T. sâni- Yarın (bugün) iki üç mebus daha Halk Fırkası'ndan istifa edeceklerdir. Bu meyânda İzmit Meb'usu Şükrü Bey de bulunmaktadır.

(.....)

25- Tanin, 15 Teşrin'i sâni 1340 (Kasım 1924)

EK 8

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Beyannamesi

İstiklâl-i siyasisini kendi azim ve iradesinden nebean eden kuvvetle istihsal eyledikten sonra mukadderatını bizzat tayin ve idare etmek rûstve kabiliyetini izhar eden milletimize dahil olduğu bu yeni sahada sarsılmadan yürüyebileceği invacsız bir yol açmak emeliyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını teşkil ettik.

Millet bizzatîhi haiz ve malik olduğu hakk-ı hâkimiyet ve hükümrânîyi hiçbir vasıtaya muhtaç olmaksızın doğrudan doğruya istimal etmek imkânını bulmuş olsaydı ne Büyük Millet Meclisi'ne, ne de fırkalara ihtiyaç hasul olurdu. Hâkimiyet-i âmme esasını kabul eden milletlerin hiçbirine henüz böyle bir imkânı bulmak nasip olmamıştır.

Bu cihetle hakk-ı hâkimiyet ve hükümrânînin bilâ kayd ü şart istimalini intihapgerdesi olan bir veya iki Meclise tevdi zaruretinde kalmıştır. Millet'in intihap ettiği bu vekiller hem kanun yapmak, hem bu kanunu icra etmek yani Teşri ve İcra salâhiyetlerini birden ifa eylemek imkanını bulamadıklarından milletten aldıkları hâkimiyet kuvvetinin icraya taallük eden kısmını aralarında ayırdıkları mahdud bir heyete tevdi ıztutarındadırlar. Bizzat millete olan hakk-ı hâkimiyet ve hükümrânînin fiiliyat itibariyle mahdud heyetlerin eline geçmesi zaruretlerden

mütevellid olmakla beraber mahzurlardan salim değildir. Bu mahzurların en büyüğü milleti bu haktan kâmilan mahrum edecek birşekl-i istibdadın teessüs edebilmesidir. Daha ehven mahzurlar millete beka ve mevcudiyeti ve memleketin müdafaa ve itilâsı namına tahmil edilecek tekâlifin hidematın istilzam ettiği fedakârlıklar ile gayr-i mütenasip olması, veya bu tekâlifin muhtesüleyhlerine hasredilerek milletin mahsul-ü mesâisinin israf edilmesi velhasıl milletin terakki ve itilâya değil, tedennî ve inhitata sürüklenmesi gibi şeylerdir. Bu mahzurlu yolları kapamak için millet vekillerini hakk-ı vekâletlerinin azamet ve kudreti ile mütemadiyen mütehasıs edecek, yanlış kanaatlere saplanmaktan tahzir eyleyecek, menafi-i hususiye şevki ile cesaret-i medeniyetlerini kaybetmekten koruyacak, İcra Heyetini had ve hakkının haricine çıkmaktan meneyliyecek, hasılı millet ve İcra Vekillerini mütemadi murakabe altında bulunduracak vasıtalara şiddetle ihtiyaç vardır.

Gerçi efkâr-ı umumiye ve anın bir şubesi demek olan marbuat böyle birer vasıta iseler de daima müessir ve şâfi değildirler. Bu vasıtalar meyanında en müessiri bizim fikrimizce aynı kanaati taşıyan millet vekillerinin Meclis-i millide vücude getirecekleri muvazenet ve murakebe grupları yani Fırkalar'dır. İşte bu esbap ve mütalâata binaen fikrî kanaatleri mütehid olan meb'us arkadaşlarımızla teşkil ettiğimiz Fırkanın programını ve berveçh-i zîr bazı esaslı fikirlerini vatandaşlarımızın nazar-ı dikkat ve takdirine arz ediyorumuz.

Türkiye Cumhuriyeti ve Türk heyet-i içtimaiyesini siyaseten calib-i hürmet ve itibar edecek en müessir ve kıymetli unsurun millî vahdet olduğuna kail olan Fırkamız bu vahdete münafi her hareketi takbih edecektir.

Türk milleti mukadderatını tayin ve idare hakkını bizzat istimale başladıktan sonra ikinci Büyük Millet Meclisini intihap ederek hukuk-ı hâkimiyet ve hükümraniyi gayr-i kabil-i terk ve tecezzi ve ferag olmak üzere bu Meclisin şahsiyet-i mâneviyesine izafe etmiş olduğundan milletin verdiği bu sarîh hak ve sahâhiyete hürmet ve riayeti vecibeden addedeceğiz.

Programımızda sarahaten mevcut olduğu üzere umumi hürriyetlerin şiddetle taraftarıyız. Ancak faziletli milletlerin münesebet-ı içtimaiyesinde ferdlerin hürriyetleri yekdiğerini terbiye, ahlâk, hissiyat ve temayülât übariyle tenkit ederek cemiyet hayatını tefessüh ve inhitattan vikaye etmekte olduğundan bu lâzime-i içtimaiyeyi iltizamdan geri durmıyacağız.

Hürriyet-i şahsiyeyi her sahada mukaddes addedeceğiz. Taraftarlıklarla, hi-mayelerle şahsî kabiliyet ve teşebbüslerin inkişafına nail olan kâmil ve mütehasıs insanların yetişmesine mâni olmaktan tevakkî edeceği, programımızın ihtiva ettiği esasların kanuniyet ve mer'iyetini temin için yegâne vasıtamız me-

şuiyete istinad olacaktır. Millî hars ve seciyemizi takviye etmekle beraber ilim ve fen, sanat ve hizmet nokta-i nazarından memleketi ileri götürecektir vesailin sür'atî istikmaline taraftar olacağız. İctimâî gayelerimizde tekâmül, medeni hedeflerimizde sür'atî iltizam edeceğiz.

Fırkanın tefrika olmadığını ispat edecek ve bunu zihinlerde itiyad haline getirecek geniş bir müsaadekârlık takip edeceğiz. Dar fırkacılık zihniyetinden şiddetle muhteriz bulunacağız. Bu cihetle hangi fırkanın hâkimiyet-i âmme, hürriyetperverlik, cumhuriyetçilik esaslarındaki nokta-i nazarı bu bapta esaslarımıza tevafuk ederse bu noktalarda onlarla beraber yürümekten ve her nevi irticâî hareketlere mukavemetten çekinmeyeceğiz.

Kanunlarımızı ihtiyacata göre ikmal ve ıslah ederek onların hakimiyetine istinaden memlekette istikrar ve emniyeti tesis etmeyi, her sınıf halkın hüzür ve refahı ve Devletin tedbir-i itibarı namına en müessir bir çare telâkki ettiğimizden bu cihete atf-i ehemmiyet edecek ve memleketi sarsıntılara maruz kalmaktan tavakki edeceğiz.

Fırkamız tahakkümlerin şiddetle aleyhtarı olduğu için kendi umur-ı dahiliyesinde de cevaz ve imkân vermiyerek ne ferdin ne de bir kaç kişinin tahakküm sureti ile (oligarşi) meramlarını icra ve infaz etmelerini kabul etmeyecek, her hüküm ve kararını salâhiyettar heyetlerin ekseriyet-i arasına istinad ettirecektir.

İşte hukuk-ı hâkimiyete sahip ve iradesini sulh ve müsalemet içinde mütemadi terakki ve tekemmüle hasr ü tahsis etmeğe âzim olan vatandaşlarımızın bu esasat ile programımız dairesinde çalışmak üzere fırkamıza dahil ve müzahir olacaklarını ümid eder ve Cenabıhaktan muvaffakiyet dileriz.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Programı

Esaslar

Madde 1- Türkiye Devleti halkın hâkimiyetine müstenid bir Cumhuriyettir.

Madde 2- Hürriyetperverlik (Liberalizm) halkın hâkimiyeti (Demokrasi) fırkanın esasıdır.

Madde 3- Kavaninin vaz-ı tedvininde halkın ihtiyacı, menafii, temayülâtı, asrın icabatı ve adalet prensipleri hâkim olacaktır.

Madde 4- Umumî hürriyetlere fırka şiddetle taraftardır. Heyet-i içtimaiyemizin ihtiyacat ve temayülât-ı hakikiyesi ve nizam-ı âmmenin muhafazası endişesi bu hürriyetlere kuyud vaz'ım zarurî kıldığı takdirde ancak Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile bu takyidatın vaz'ına taraftar olacaktır.

Madde 5- Teşkilât-ı Esasiye Kanunu milletten vekâlet-i sariha alınmadıkça tadil edilmeyecektir.

Madde 6- Fırka efkâr ve itikadat-ı diniyyeye hürmetkârdır.

Madde 7- "Hiç bir kimse kanunun emretmediği şeyi icraya icbar ve nehyetmediğini isrardan menolunamaz" düsturu idarede mabetatbik bir esas olacaktır.

Madde 8- Meb'usan intihabında bir dereceli rey'-i âm usulü kabul edilecek ve her kazanın bir daire-i intihabiye olması esası müdafaa olunacaktır.

Madde 9- Vezâif-i Devlet hadd-i asgariye tenzil edilecektir.

Madde 10- Hükâmın her türlü nüfuz ve tesirden âzâde kalmaları için lâyetegayyerliklerini zâmin olacak ahkâm vazedilecek ve arzuları inzınam etmedikçe diğer memuriyetlere hattâ terfi edilememeleri hakkında Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na madde-i mahsusa dercolunacaktır.

Madde 11- Efraddan veya memurinden birinin bir karar-ı idariden veya bir karar-ı idarinin yahut bir talimat ve nizamnamenin tefsirinden veya ihmal-i tatbikinden dolayı muhtel olan ve mahakim-i adliyenin salahiyeti haricinde kalan hukuk ve menafinin muhafazası için merci-i şikâyet olmak üzere mahakim-i idariye teşkil olunacak ve bunların teşkilât ve vezaifi ve usul-ü muhakkemeleri için kanunlar yapılacaktır.

Madde 12- Reiscumhur intihap olunan zatın meb'usluk sıfatı intihabını müteakıp zail olur.

Madde 13- Muvazene-i umumiye ve hususiyeden maaş alan ve fiilen hizmette bulunanların hiçbir fırka-i siyasiyeye intisap edememesini kâfil kanun vazolunacaktır.

Siyaset-i Dahiliye

Madde 14- Milli vahdetin halelden masuniyetini temin için Devletin mukabesi baki kalmak şartıile idarî adem-i merkezîyet esası terviç edilecektir. Mahalli hak ve salâhiyetlerin istimalinden intihap usulünün tamamı-i cereyanına itina olunarak teşkilât-ı idariyenin serbest tekâmülüne hâdim kanunlar vazolunacaktır.

Madde 15- Bütçeleri vezaif-i mahalliyeyi ifaya kâfi olmıyan idare-i hususiyelere muvazene-i umumiyeden tahsisat ikraz olunacaktır.

Madde 16- Devlet, bünyesinde esas olan Belediye ve Köy (komün) idarelerinin muvaffakiyetle teessüs ve tekemmülünü temin için biran evvel bir program ihzar edilerek bu dairede çalışacaktır.

Madde 17- Devlet teşkilâtında vaziyet-i tabiiye-i iktisadiye bilhassa nazar-ı dikkate alınmak üzere tekkikat ifa olunacak bu suretle taksimat-ı mülkiye-i Devlet islah ve tanzim edilecektir.

Madde 18- Bir manzume-i iktisadiye teşkil eden vilayetlerin menafi-i müşkerekelerini tanzim etmek üzere bu muntakalarda valilerin fevkinde Merkeze merbut memurlar bulundurulacaktır.

Madde 19- Bir memleketin en büyük serveti müfustan ibaret olduğuna kanaat-i kaviyye taşıyan fırkamız nüfusumuzun teksirimi ve en küçüğünden en büyüğüne kadar memleket evlâtlarından her ferdin hayat ve sıhhatinin muhafazasını en büyük emel ve gaye bilir.

Madde 20- Zezaif-i sıhhiyece Belediyelere, mahalli idarelere ve hükûmete teveccüh eden hidemaun hudutları kanunlarla suret-i katiyede tayin olunacak ve tesisat-ı sıhhiye için muhtaç olan idarelere muvazene-i umumiyeden muavenette bulunulacaktır.

Madde 21- Malûlin-i askeriyenin terfi ve ikdarı hakkındaki ahkâm-ı kanuniye bilûmum malûlin-i askeriyeye teşmil edecek ve kendilerini idare edemeyecek halde olanlar için (Malûller Yurdu) tesis kılınacak ve tekaüd mesele-i mühimmesi âdilâne ve seri bir suret-i halle raptolunacaktır.

Madde 22- Devletin cihaz-ı idarisi muntazam bir hale ifrağ edilecek, bilûmum muamelât sadeleştirilecektir.

Madde 23- Şehreminleri diğer Belediye Reisleri gibi intihab usulüne tâbi olacaktır.

Madde 24- Memurunun azl ve nasplarını, nakil ve tebeddüllerini, terakki ve tekaüdlarını keyfi muamelâtta masun bulunduracak kavanin vazedilecektir.

Madde 25- Hükûmete ait çiftliklerle araziye yersiz, yurdsuz köylülere ihtiyaçları nisbetinde ve göçebe ve seyyar ahaliyi münasip muntakalara iskân etmek usulü takip olunacaktır.

Madde 26- Mübadillerin barmuahede haiz oldukları hukukun temami-i temini ve iskân ve tevzi-i emlak ve arazi umurunun, mübadillerinin de işirakiyle hüsn-ü tedviri hususlarına ehemmiyetle tevessül olunacaktır.

Madde 27- Fuşşun, kühül ve kumarın intişar ve taammümüne mâni olacak ve tiyatro sinemalarda ve meşriyat vesairede ahlâk ve âdâb-ı umumiyeyi ihlâl ve ifsada meydan vermeyecek ahkâm vazolunacaktır.

Madde 28- Hükûmet konakları, hapishaneler, kışlalar, mektepler, Belediye daireleri, hastaneler gibi sür'at-i inşaatları icap eden umumi ve milli binaların şirketlere ihalesi ile masarifat-ı vakıfları ait oldukları bütçelerden tedricen idfâ olunacaktır.

İktisadiyat

Madde 29- Memleketin her tarafında zirâi, ticarî, sınıf müstahsiller arasında meslek teşkilâtları vücuda getirilerek bunların yekdiğerleriyle irtibat etmesine bu suretle taazzuv edecek her mesleğin kendine mahsus menafiini daha kuvvetle müdafaa edebilmesine çalışacaktır.

Madde 30- Ziraatte ilk hedefimiz, memleketin kendi mahsulât-ı ziraiyesi ile yaşamasıdır. Buna vusul için bir program dahilinde çalışacak ve bu programın esas hatlarını muayyen bir devrede istihsalât-ı gıdayemizin tezyidi ve müstahsâlatın kolaylıkla ve süratle pazar yerlerine nakli teşkil edecektir.

Madde 31- Ecnebi piyasalardan celbedeceğimiz mamulât ve masnuat için meta-ı mübadele teşkil etmek üzere topraklarımızın istidadat-ı tabiisinde dahil bulunan mevadd-ı iptidaiye-i sınıyenin tezyidi ve ziraat programımızın esaslarındandır.

Madde 32- Ticaretin umum limanlarda ve bilhassa İstanbul'da maruz olduğu tahmil ve tahliye gümrük ve antrepo ve liman müşkalâtı ve masarif-i zaide serian bertaraf edilecek ve tüccarın yalnız umumi antrepolarda bulunacak olan emtiası için "varant" usulü sayesinde itibar bulması temin olunacaktır. Dahili, harici ve transit ticaretlerinin kuyud ve müdahalâtın âzade olarak serbest bir surette inkişafına çalışacaktır.

Madde 33- Mesail-i iktisadiyedeki serbest mesleğimiz, asırlardan beri tesirat-ı hariciye ile sönmüş olan veya müstaid-i inkişaf bulunan sanayiimizin himayesine mâni olmıyacaktır. Fakat bu himaye alelâmya değil makul ve mutedil tarzda ve bir program dahilinde vuku bulacaktır. Nazarımızda himaye, bir gaye değil bir vasıttır Müstaid-i inkişaf olmıyan her sınıfı himaye ederek memleket dahilinde hayatı pahalandırmak ve kariben ecnebi devletleriyle başlayacak olan ticaret muahedatı müzakerelerinde müşkül bir mevkide kalmak istemeyiz. On senelik bir devre için tanzim edilecek olan yeni tarife yalnız memleketin istidad-ı tabiisi dahilinde bulunan sanayiın himayesi gayesi ile vücude getirilecek ve ziynet eşyası hariç olarak diğer mevad ve masnuata ait gümrük rüsumu tenzil olunacaktır. Ecnebi ticaretine gösterilecek bu müsaadat sayesinde yerli mevadd-ı iptidaiye ve ziraiyemizin Avrupa piyasalarında şimdikinden daha geniş bir revaç ve mahreç bulmasına çalışılacaktır.

Madde 34- Küçük sanat sahiplerini ileri götürmek için istihsal kooperatif teşkilatına derhal başlanacak ve bunlara muktezi itibar, Devlet kefaleti ile temin olunacaktır.

Madde 35- Sermaye ile sây-ü amel münasebatı tanzim ve sermayedar ile imal

ve mesâli eshabının hukuk ve menafii aynı suretle müdafaa edilecektir.

Madde 36- Amelenin temettü ile iştirak ettirilmelerine taraftarız. Fakat bunu kanun kuvveti ile değil, ikna suretiyle temin etmeğe çalışacağız.

Madde 37- Anonim şirketlere ait kanun ve nizamnameler, bu şirketlerin daha serbest, daha seri, daha müdahâlettan âzâde olarak teşekküllerini temin edecek surette tadil olunacaktır.

Madde 38- Memleketin umur-u mühimme-i nafiasını serian vücude getirmek Fırkamızın esaslı bir hedefidir. Bu umurun şirketlerle vücude getirilmesine taraftar olmakla beraber devletin hayat-ı umumiyesinde âlâka-i kat'iyesi olup da vücude getirilmesi için talip zuhur etmeyenlerin vesait-i hükümetle de inşası ahz-ı âmâlimizdir. Umur-u Nafianın işletilmesinde takip edeceğimiz tarife siyaseti bilhassa mevadd-ı ziraiye ve iptidaiyenin pazar yerlerine ve ihraç işlemlerine en seri, en sehil ve en ehven surette naklini temin etmek olacaktır.

Madde 39- Mahsulât borsaları, ticaret, sanayi ve ziraat odaları ihtiyaç nisbetinde teksir ve tanzim olunarak âzâ ve reislerinin intihap ile olması, bu odalara şahsiyet-i mâneviye verilmesi ve bazı ahvalde istişarî mahiyette reyleri alınmasının mecburi tutulması ve teşebbüsât-ı husussiyede bulunmak salâhiyeti verilmesi ve idame-i mevcudiyetlerine hadim varidat temimine mezun kılınması için ahkâm-ı kanuniye vazolunacaktır.

İtibar

Madde 40- Devletin itibar-ı malî-i haricisini ihya etmeğe bütün kuvvetimizle çalışacağız. Serapa muhtac-ı inar olan bir memlekette yalnız kendi servet ve sermayesiyle yaşamak fikrinin doğru olmadığına kaniyiz. Temin-i âsâyişle, teessüs-ü sülûk ve istikrar ve harici sermayelere gösterilecek hüsn-ü kabul ile herkese telkin-i itimad ederek bu sayede harap memleketimizi seri adımlarla inkişaf ettirmeğe gayret edeceğiz.

Madde 41- Memlekete hariçten sermaye gelmesine, ticaretin inkişafına ve hayatın kesb-i ehveniyet etmesine mâni ahvalden biri olan kambiyo tahvilâtına nihayet vererek millî paranın ecnebi paralarına nazaran müstakâr olmasını temin için Devlet Bankası ile bir itilaf akdotunacaktır.

Madde 42- Ziraat Bankası, itibar-ı zirai tevziine mahsus en yüksek bir millî müessesе olarak kalmakla beraber bir taraftan bu müessesenin vazifesini daha mükemmel ifa edebilmesi için esaslı ve devamlı bir surette hariçten büyük bir sermaye tedarik etmesine, diğer taraftan ziraat kooperatifleri ve itibar sandıkları teşkilâtı ile zürranın daha kolay ve daha çabuk mazhar-ı itibar olmasına çalışılacaktır.

Madde 43- Memlekette fabrika ve gemi sahiplerinin şiddetle muhtaç oldukları itibar-ı sınaflar için hususi bir müesseseye vücuda getirilecektir.

Madde 44- Emlâk ve arazi sahiplerini bugün maruz oldukları müşkülâtı kurtarmak için müsaade-i mahsusalı itibar ve emlak ve arazi bankaları tesis edilecek ve bu bankaların muntazam surette icra-yı faaliyet etmesine mâni olan kuyud-ı kamuniye-i serian ref' edilecektir.

Maliye

Madde 45- Usul-ü tekâlifimizde her kısım müstahsilin ve irad sahibinin aynı derece-i mükellefiyetle sarfiyat-ı devlete iştirak eylemesini temin edecek surette tadilat-ı tedriciye icra olunacaktır.

Madde 46- İnhisarın tezyidi aleyhindeyiz.

Madde 47- Tütün resminin cibayeti için ziraate, ticaret-i hariciyeye ve memlekette imalâthaneler vücuda gelmesine mâni olmayacak bir şekil itihaz edilecektir.

Madde 48- Havayic-i zaruriyeden olan eşyaya mahsus istihlak resmi tenzil olunacaktır.

Siyaset-i Maarif

Madde 49- Maarifte vahdet-i terbiye esasur. Seciyenin tenmiye ve inkişafı, azm-ü iradenin takviyesi terbiyenin hedefini teşkil eder.

Madde 50- Evlâd-ı memlekete hayat-ı ameliyede muvaffakiyeti temin edecek malûmat ve kabiliyet ve hayat-ı hususiyede fazileti takip eyleyecek milli terbiye verilecektir.

Madde 51- Hayat-ı ameliyede muvaffakiyet fen (teknik) ve ihtisas mekteplerinin tanzim ve teksirine ve bunların teşkilât-ı iktisadiyeye raptına mütevakkıf olduğundan bu cihete fevkalâde ihtimam olunacaktır.

Madde 52- İlk mekteplerin idareleri mahallerine aid olacaktır.

Madde 53- Şüheda evlâtlarının meccanen talim ve terbiyeleri temin olunacak ve bunlardan zabitan evlâdının bilhassa askerî mekteplere yetiştirilmelerine çalışılacaktır.

Madde 54- Öksüz yurdları kimsesiz çocukları sefalet düşmekten koruyacak ve bunları memlekete nâfi bir uzuv olmak üzere yetiştirecek surette ıslah ve tevsi olunacaktır.

Siyaset-i İctimaiye

Madde 55- Muavenet-i içtimaiye umur-u belediyelere ve idare-i mahalliyelelere mevduudur. Hemşireler arasında terbiye-i ahlâkiyenin en yüksek tezahürü olan te-

sanüdü'n husulü için her tarafta cemî'yat-ı hayriye teşekkülü teşci ve teşvik edilecek ve bunlar icabında hükümetçe nakden mazhar-ı muavenet olacaktır.

Madde 56- Kesirülevlâd ailelere, velilere, çocuklara, fakirlere, ihtiyarlara, malüllere, muhtaç hastalara, kazazede amiline muavenet etmek, ucuz ev inşa etmek, muhtaçlara meccani ilaç vermek, tehhülü teshil ve ailelere muavenet etmek, işsizlere iş bulmak gibi hususat ile vazifedar olan tesanüd, muavenet-i mütekabile basiret, menfaat ve sigorta müesseselerinin gerek Devlet muaveneti ile gerek şahsi teşebbüslerle inkişafına gayret olunacaktır.

Madde 57- Mekteplerde terbiye-i bedeniyeye itina edilecek ve memleket dahilinde spor cemiyetlerini tevsi ve inkişafına ve spor meydanlarının teessüsüne çalışılacak ve bu teşkilat himaye edilecektir.

Madde 58- Halkımızın seviye-i medeniye ve hayatiyesini yükseltmek için irşadat ve neşriyata ehemmiyet verilecektir.

32- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Beyanname ve Programı; İstanbul Matbaa-yı Milli, Bâb-ı âli Cad. No: 123, 1340 (1924)

TUNÇAY, Mete; a.g.e., s. 370-376

TUNAYA, T. Zafer, Türkiye'de Siyasal Partiler, s. 615-620

Cumhuriyet; 18 Teşrin-i sâni 1340 (Kasım 1924)

EK 9

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Nizamnamesi

Maksat

1- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, milletin tecelli eden sarih ve kat'i iradesi veçhile hakimiyetin bilâkaydüşart kendisinde olduğu ve mukadderatına biz-zat vazüilyed bulunduğu esasına istinaden Cumhuriyet-i idareyi takviye etmek ve kanunların seyyanen tatbikini temin ile memlekette istikrar ve emniyeti teyid ve tezyid eylemek ve teveddüt ve tekâmül esaslarıyla milli medeniyet-i muarisada bir mevki-i refaha isal edecek esbabı hazırlamak maksadiyle Cemiyetler Kanunu'na tevfikân teşkil edilmiştir.

2- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Büyük Millet Meclisi'nde programını müdafaa ve tatbik edecek bir ekseriyet istihsali için ihtihabata temini muvaffakiyete çalışacağı gibi programını terviç ettirmek üzere intihabat-ı sairede de ihraz-ı ekseriyete gayret edecektir.

3- Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını haiz olup hukuk-u medeniyesine sahip ve onsekiz yaşını mütecaviz her Türk, Furkanın nizamname ve programını kabul etmek şartıyla fırkaya âzâ olabilir.

Teşkilat

Kongreler

4-Umumi ve mahalli olmak üzere her sene iki nevi kongre aktolunur.

5- Umumî kongre senede bir defa meclis-i umuminin tâyin edeceği mahalde Haziran iptidasında inikad eder.

6- Mahallî kongreler vilâyet ve kaza merkezlerinde yine senede bir olmak üzere toplanır. Vilâyet kongreleri Mayıs ve kaza kongreleri Nisan iptidasında inikad eder.

Umumi Kongre

7- Fırkaya mensup Büyük Millet Meclisi âzâsiyle fırka heyet-i idaresi ve vilâyet, fırka kâtipleri kongrenin âzâ-yı tabiiyesindedir. Vilâyet kongrelerinden intihap olunacak azami iki murahhas ile fırkayı müntesip gazetelerin vekilleri kongrenin âzâya müntehabesidirler.

8- İlk ictimânda kongrenin devamı müddetince müzakeradı idare etmek üzere bir reis, iki reis-i sanî ve dört katip intihap olunur.

9- Kongrenin vazifesini tanzim ve teshil için neşriyat ve irşat, hukuk, tahsil ve terbiye, iktisat ve maliye, ziraat, program, nizamname, bütçe ve tetkik-i hesabât, tetkikat-ı içtimaiye encümenleri ve kongrece tensip oluncak diğer encümenler teşkil olunur. Bütçe tetkikat-ı hesabiye encümenine grup ve fırka heyet-i idarelerine dahil olanlar intihap olunamazlar.

10- Encümenler intihabatından sonra meclis-i umumi namuna bir senelik icraata dair rapor kıraat olunur.

11- Umumî kongrenin vezaifi:

A) Fırka programının tâdili,

B) Fırka nizamnamesinin tâdili,

P) Fırka bütçesinin tetkik ve tasdiki,

T) Geçen bir senelik hesabâtın tetkik ve kabulü,

S) Meclis-i umumîden sevk edilen ve vilâyattan gönderilen ve kongre âzâsı tarafından verilen lâyiha ve tekliflerin tetkiki,

C) Encümenlerden gelecek mazbataların tetkiki,

Ç) Fırka reisi ile reis-i sanilerinin, fırka heyet-i idaresinin ve kâtib-i umuminin intihabı,

12- Umumî kongre alenîdir. Azâdan onu tarafından vukubulacak teklif üzerine yalnız âzâya mahsus olmak üzere müzakere cereyan edebilir.

13- Bilûmum müzakerat aynen zabıt ve tescil olunur. Kongrenin hitamında mesâi ve mezûkeratın hülâsası beyanname ile ilân edilir.

14- Zabıtların altı, kâtipler ile reis tarafından imza olunur.

Vilayet Kongreleri

15- Vilâyet kongresi Vilâyet Heyet-i İdaresi ile kaza kongreleri teşekkül etmiş ise bu kongrelerin değilse, kaza heyet-i idarelerinin intihap edeceği üçer ve nevaî ve köy heyet-i idarelerinin intihap edeceği birer murahhasan terekküpler eder. Vilâyet fırka kâtibi bu kongrenin âzâ-yı tabiiyesindedir.

16- Vilâyet kongresinin vezaifi:

A) Vilâyet heyeti idaresinin bir senelik muamelâtı maliyesini tetkik ve sene-i âtiye bütçesini tasdik,

B) Fırka nizamname ve programı hakkında umumî kongreye verilmek üzere lâyiha izhar etmek,

P) Vilâyet ahval ve terakkiyat-ı ictimâiyesi ve ihtiyacat-ı hâliye ve âtiyesi hakkında umumî kongreye rapor izhar eylemek ve bunun havi olduğu mevadın meclis-i umumî ve belediyedeki âzâsı marifetiyle tervicine çalışmak,

T) Vilâyet heyet-i idare âzâsını intihap etmek,

S) Vilâyet kongresi ilk ictimâında müzakeratı idare için bir reis veya reis-i sani ile iki kâtip intihap eylesin.

18- Kongre icabında muhtelif encümenler teşkil eylesin.

19- Kongre müzakeratı zabıt ve tescil olunur.

20- Kongrenin müddet-i ictimâi on beş günü tecavüz edemez.

Kaza Kongreleri

21- Kaza kongreleri kaza heyet-i idaresiyle nahiye ve köylerdeki fırka âzâsının intihap ve izam edeceği ikişer murahhasan terekküpler eder. Muhabirler bu kongrelerin âzâ-yı tabiiyesindedir.

22- Kaza kongrelerinin usul-ü müzakeresi ve vezaifi vilâyet kongresinin aynı olup kazanın ihtiyacat-ı hâliye ve müstakilesi için izhar edeceği raporları vilâyet kongresine tevdi edilmek üzere fırka kâtibine irsal eylesin.

23- Kaza kongreleri heyet-i idare tesis edilmesi lâzım gelen nahiye veya köyleri tâyin ve âzâsını tesbit ile fırka kâtibine bildirilsin.

Meclis-i Umumi

24- Meclis-i umumî fırkaya mensup vekiller ile fırka ve grup heyet-i idarelerinden ve grup heyet-i umumiyesince mentehap yedi mebustan terekküpler eder.

25- Meclis-i Umumiye fırka reisi veya reis-i sânilerinden biri riyaset eder.

26- Meclis-i Umurni fırka teşkilât-ı hariciyesini ve Büyük Millet Meclisindeki teşkilatını velhasıl fırkanın bilûmum muameatını idare ve tedvir eyley ve bunlardan dolayı umumi kongreye karşı mesuldur.

27- Meclis-i umumi teşkilat-ı hariciyesini fırka heyet-i idaresi marifetiyle idare eder.

28- Meclis-i umumî ayda bir kere ictimâ eder. Reisin davetile fevkalâde olarak dahi toplanır.

29- Meclis-i umumînin vezaifi:

A) Fırka program ve nizamnamesini tatbik ve fırka idaresine müteallik mevadd-ı umumiye hakkında itihaz-ı mukarrerat eylemek,

B) Riyasetten grup veya fırka heyet-i idarelerinden ve komisyonlardan tevdi olunan mevadî tetkik ve karara raptetmek,

P) Program ve nizamname ahkâmını tefsir etmek,

T) Furuk-ı siyasiye ile müzakere ve itilâf etmek,

S) Büyük Millet Meclisi'nde ve hariçte bulunan teşkilata aynı istikamet ve cereyanı vermeyi temin edecek propaganda mevadını tâyin eylemek.

C) İhtihaz idare ve mebus namzetlerini tâyin etmek,

Ç) Kongrenin mahall-i ictimaini tâyin eylemek,

H) Fırka heyet-i idaresinde vukubulacak münhalâta âzâ intihap etmek,

L) İlim ve ihtisas komisyonları âzâsını intihap eylemek,

30- Meclis-i umuminin daimi bir kalemi bulunur. Müzakerat ve mukarrerat bu kalem tarafından zabıt ve tescil olunur.

Fırka Heyet-i İdaresi

31- Fırka heyet-i idaresi kâtib-i umumi de dahil olduğu halde yedi âzâdan mürekkeptir. Bunların vazifeleri, müteakip kongrenin inikadına kadar devam eder.

32- Fırka heyet-i idaresine kâtib-i umumî riyaset eder.

33- Fırka heyet-i idaresinin vezaifi:

A) Merkez ve vilâyet teşkilâtını idare etmek,

B) Muhtelif şubeler arasındaki münasebatı temin eylemek,

P) Teşkilât olumayan yerlerde icap ettikçe teşkilât yapmak,

T) Fırka kâtiplerini ve muhabirleri tâyin ve azletmek ve meclis-i umumiye malûmat vermek,

S) Fırka katipleriyle muhabere etmek,

C) Bilmum teşkilâtı teftiş etmek,

Ç) Vilâyet heyet-i idarelerinin intihabını tetkik ve meclis-i umuminin nazar-ı tastikine arzeylemek,

H) İntihabı ihzar ve bilfiil idare ve mebus namzetlerini vilâyet heyet-i idareleriyle bilmuhabere tesbit ve meclis-i umumiye teklif etmek,

L) Fırka faaliyetine dair üç ayda bir meclis-i umumiye rapor vermek,

D) İrşadat ve neşriyat hakkında ibraz-ı faaliyet etmek ve bu bapta alacağı talimatı tatbik eylemek.

34- Fırkanın muamelât-ı maliyesi fırka heyet-i idaresinin taht-ı mesuliyetinde cereyan eder.

35- Fırka heyet-i idaresinin muvazzaf heyet-i tahririye ve hesabiyesi vardır.

36- Mebus olmıyan fırka heyet-i idaresi âzâsı kongrece takdir olunan mik-tarda şehri bir ücret alır.

İlim ve İhtisas Komisyonları

37- Kavaninin tanziminde ve fırkanın hüsn-ü idaresinde rehberlik edecek bilmum malûmat-ı nazariye ve ameliyeyi cem ve tevzi etmek üzere meclis-i umumiye merbit ve fırka mebusları ile sair ilim ve ihtisas erbabından müteşekkil atideki daimi komisyonlar teşkil olunacaktır.

1- Neşriyat ve İrşat Komisyonu

2- Tahsil ve Terbiye Komisyonu

3- Tetkikat-ı Hukukiye Komisyonu

4- Tetkikat-ı İctimaiye Komisyonu

5- Tetkikat-ı İktisadiye ve Maliye Komisyonu

6- Tetkikat-ı Ziraiye Komisyonu

38- Her komisyon meclis-i umuminin tensibine göre yediden onbeşe kadar âzâ-yı daimeden ve bunların haricinde yine meclis-i umuminin tasvibile âzâ-yı muhabeden mürekkep olacaktır.

39- Neşriyat ve irşat komisyonu matbuatı takip ve fırka mecmuasını mun-tazaman neşir ile mükelleftir. Hâkimiyet-i milliye esasatını neşir ve temin va-zife-i asliyesidir.

40- Komisyonlar ihtisaslarına ait ilmi cereyanları takip ederek Meclis-i umu-miye bildirmekle mükelleftir.

Vilâyet Heyet-i İdareleri

41- Vilâyet heyet-i idareleri vilâyet kongrelerince müntehap sekiz âzâdan mü-

rekkeptir. Fırka kâtibi heyet-i idarenin âzâ-yı tabiiyesinden olup heyete riyaset eder.

42- Heyet-i idare haftada bir kere muntazaman ve lüzum görüldükçe daha ziyade içtimâ eder.

43- Heyet-i idarenin vazifesi:

A) Evrak-ı varide ile ruznameyi ve âza tarafından teklif edilecek mevadî müzakere ve karara rapetmek,

B) Vilayet dahilindeki fırka âzâsını sebt-i defter etmek,

P) Fırka varidatını istifa ve merkez hissesini irsal eylemek,

T) Mahalli sarfiyat hakkında ittihaz-ı karar etmek,

S) Vilayet kongresine idare ve hesap raporu ihzar eylemek,

C) Mebusana, belediyeye, vilâyet meclis-i umumisine fırkaya mensup âzâ intihabını temin edecek ihrazat ve tertibatta bulunmak,

Ç) Fırka âzâsını teksir etmek ve âzâ arasında münasebatu idame ve fırka programına göre mesâi-yi siyasiyelerini tanzim eylemek, halka hâkimiyet ve nüfuz ve kudretin menbaı kendisi olduğunu telkin etmek.

Kaza ve Nahiye ve Köy Heyet-i İdareleri

44- Kaza ve nahiye ve köy heyet-i idareleri kaza kongresince müntehap altı zattan terekkiüp eder.

45- Kaza ve nahiye veya köy muhabiri bu heyet-i idarelerin âzâyı tabiiyesinden olup bunlara riyaset ederler.

46- Kaza ve nahiye ve köy heyet-i idarelerinin vezaifi vilâyet heyet-i idareleri vezaifinin ayıdır.

Fırka Kâtibinin Vezaifi

47- Kâtip memur olduğu vilâyet veya vilâyetler dahilinde teşkilâtı teftiş ve tanzim etmek, fırkaya mensup efrat ile teması idame eylemek, teşkilâtın tevsi ve terakkisi ve tarz-ı faaliyeti hakkında fırka heyet-i idaresine her üç ayda bir rapor göndermek, fırka heyet-i idaresinden aldığı emir ve talimatı tatbik eylemek ile mükelleftir.

48- Kâtip vilâyet heyet-i idaresinin muntazaman ictimâını temin ve ruznamesini tanzim eyler.

49- Kâtip hâkimiyet-i milliyeyi temin edecek surette fırka hayatını hal-i teyakkuz ve intibahta tutar. Konferanslar tertip eyler, mesail-i muhimme-i siyasiyede fırka tezahüratını temin eder.

Tefrişat

50- Fırka heyet-i idaresi fırkanın muamelât-ı umumiyesini ve muhtelif fırka merkezleriyle kâtip ve muhabirlerinin muamelâtını teftiş için muvazzaf veya muvakkat müfettişler istihdam edebilir.

Mevadd-ı Müteferrika

51- Fırka kâtibinin daire-i memuriyetine dahil olan yerlerde kendisine merbut olmak üzere bir veya müteaddit muhabirler istihdam olunur.

52- Muhabirler memur oldukları muntakalarda fırka kâtibine ait olup 47. ve 48. ve 49. maddelerde muharrer vezaifi ifa ile beraber fırkaya âzâ kayıt ve aidat-ı şehriyelerini ahz etmek ve muntazam sicil tutmakla mükelleftir

53- Fırkaya kayıt olunmak arzu edenler buldukları mahalde fırka kâtibine veya muhabire veya heyet-i idareye müracaat edebilirler.

54- Fırka programını kabul ve intihabatta faaliyeti tatahüt eden gazeteler fırkaya intisap edebilir. Ancak bu intisap bu nevi gazetelerin fırkanın vasıta-i neşir efkârı olduklarını ifade etmez.

55- Büyük şehirlerde devair-i belediye taksimatına göre muhtelif kâtipler istihdam olunabilir. Bu halde bu kâtiplerden birine fırka başkâtibi unvanı verilir ve diğerleri ona raptolunur.

56- Fırka kâibi bulunan yerlerde heyet-i idare kararıyla klüp kışat olunabilir. Umumi konferanslar verildiği sırada klüplere herkes girebilir.

57- Kongrelerin muayyen zamanlarda inikadı ve mülhakattan müntehip muhahas mecburidir. Ancak esbab-ı makule ve zaruriyeye müsteniden mahallinden muhahas izamı imkân yoksa hariçten münasip zevatın intihabı mecazdır.

58- İntihabatta fırka namzetleri aleyhine rey veren veyahut neşriyatta bulunan ve propaganda yapan fırka âzâsı fırka heyet-i idaresi kararıyla fırkadan ihraç olunurlar.

59- Yevm-i muayyende âzâ-ı mürettebenin nisfından bir fazlası mevcut olmadıkça kongreler kışat olunamazlar. Ertesi gün dahi bu ekseriyet hasıl olmazsa âzâ-yı mevcude ile kongre kışat ve müzakerata iptidar olunur. Kararlar âzâ-yı mevcudenin ekseriyet arasile verilir.

60- Heyet-i idareler âzâsının nisfından bir fazlasıyla müzakereye başlar ve mevcudun ekseriyetiyle karar itihaz ederler, bu kararlar mevcut âzâ tarafından imza olunur.

61- Fırka heyet-i idaresiyle vilâyet ve kaza ve nahiyeye köy heyet-i idarelerinin resmî birer mühürü bulunur. Fırka heyet-i idaresi mühürü kâtib-i umumi

ve diğerlerinin mühürleri fırka kâtipleri veya muhabirler tarafından istimal olunur.

62- Heyet-i idareler ihtiyaç halinde muamelât-ı tahririye için fahri ve muvazzaf kâtip istihdam edebilirler.

63- Fırka âzâsı kazançlarının yüzde birini tecavüz etmemek şartıyla fırkaya iane-i şehriye itasiye mükelleftirler. Ayrıca teberruat dahi kabul olunur.

64- Fırkanın Büyük Millet Meclisi'ndeki grubu kendi nizamname-i dahilisini tanzim ve yedi kişiden ibaret heyet-i idaresini intihap eyler.

Muvakkat Madde

Fırkanın reis ile reis-i sanilerini umumî kongre yerine kaim olarak bir defaya mahsus olmak üzere grup heyet-i umumiyesi intihap eyler.

Cemiyetler kanununun 9. maddesi mucibince hükümet ve devair-i resmiye ve saire ile ifa-yı muameleye Fırka kâtib-i umumisi selâhiyettardır.

32- Türkiye'de Siyasi Dernekler, II, s. 65-71

Gâzi Paşa Halk Fırkasından Çekiliyor mu? Gâzi'nin Fırka Riyasetinden Çekileceği Haberi Veriliyor Yeni Fırka Mazhar Oldu.

"Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yeni, zinde, câzip, hâkimiyet ve hürriyet-i âmmeğe mutlak sûrette taraftar bir programla meydanı siyaset ve faaliyete atıldı. Fırka gerek Türk efkâr-ı umûmisine hitâb eden beyânnamesi ve gerek programı ve nizâmnamesi ile evvel-emirde şimdiye kadar hüküm-fermâ olan mühim vaziyeti tenvîr ettiği gibi sarîh, katî, hürriyetperver, mütekâmil bir Cumhuriyet fırka-ı siyâsiyyesi olduğunu ve hâkimiyet bilâ-kayd ü şart bir millette temerküzüne çalışacağını da ilân ediyor. Bundan mâada, hakikî cumhuriyet, hakikî demokrasi nâmına bütün Türk milletinin mazhar-ı takdir ve teşviki olacak olan bir çok esasât ve yenilikleri de programı miyânına almış bulunuyor.

Ezcümle yeni fırka:

1- Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun milletten vekâlet-i sariha alınmadıkça tâdiline taraftar değildir.

2- Mebusân intihâbında bir dereceli rey-i âm usûlüne ve her kazanın bir dâire-i intihâbiye addolunmasına taraftardır.

Yalnız şu iki madde yeni fırkanın hâkimiyet-i milliyenin memlekette ne de-

rece esaslı bir tarzda tecellisine hâdim olacağını isbât etmektedir.

Şüphe yok ki, fırka şu maddeleri bir kanun hâline sokmağa muvaffak olduktan sonra millet, hürriyet ve vicdânının sevk ve irâdesine tâbi olarak hâkimiyetini istediği gibi istimâlde serbest olacağı gibi mebuslar da vezâif-i teşriiye ve icraiyelerini ifâ ederken hiçbir şeyi müntehiblerine sormadan icrâ-yı vekâlet edemeyeceklerdir.

Binâenaleyh şu iki maddeyi de derhal tasvip etmeyecek, bu emelin tahakkukuna çalışmayacak türk yoktur.

Fırkanın efkâr ve itikâdât-ı diniyyeye karşı hürmetkâr olması da esaslı ve makbûl umdelerinden biridir.

Yeni fırka memleketi ve milleti kasıp kavuran, elimizi ayağımızı bağlayan, ticari ve iktisadî inkişafımıza hâil olan inhisarların aleyhinde ve küçük san'at sahiplerini ileri götürmek için itibâr-ı devletin taht-ı kefaletinde istihsal kooperatif, şirketler vücûda getirilmesinin, gümrük tarifelerinin tebdilinin vesâir bazı esaslı islahât-ı maliyenin de lehindedir.....”

34- Tevhîd-i Efkâr, 19 Teşrîn-i sâni 1340 (1924)

EK 11

- Muhalefet Erkânından Biri Daha Geldi -

Şehrimize istirahat maksadıyla Geldiğini Söyleyen Refet Paşa İstanbul'un Merkez-i Hükûmet Olmasına Taraftar Olduğunu Beyân Etmıştır.

İstanbul Mebusu Refet Paşa dün Ankara'dan İstanbul'a gelmiş ve biraderiyle bâzı zevât tarafından istikbâl edilmiştir.

Refet Paşa kendisiyle görüşen gazetecilere rahatsız olduğundan dolayı biraz istirahat etmek için İstanbul'a geldiğini, beş gün sonra Ankara'ya döneceğini söylemiştir.

Muharririmizin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hakkındaki suallerine de Refet Paşa esâsen Firkanın program ve beyânâmesinin gazetelerle neşredildiğini ve fırka namzedlerinin yakında ilân edileceği ve fırka mevcûdunun yirmi, yirmi beş kadar olduğu, adet meselesinin kendilerince şâyân-ı ehemmiyet olmadığı cevâbını vermiştir.

Refet Paşa beyânâtında Ankara'nın merkez-i hükûmet olacak bir yer olmadığından dolayı İstanbul'un mukarrer-i hükûmet olmasına taraftar olduğunu beyânâtına ilâve etmiştir. Refet Paşa'nın İstanbul'da bulunacağı kısa müddet zarfında çiftliği ve Şişli'de açtığı sergi işleri ile de meşgul olacağı söylenmektedir.

Beyânâtından anlaşılacağına nazaran Refet Paşa'nın Ankara'nın âbu ha-

vasıyla arası pek de hoş değildir. Merkez-i hükümetin İstanbul'a gelmesini istiyor. Kendisinin bu mes'eleye bu kadar taraftar olduğuna nazaran yakında fırkalarının programına merkez-i hükümet meselesinin de yeni bir madde ile ilâvesi muhtemeldir.

- Cafer Tayyar Paşa da Ankara'ya Gitti -

Diğer taraftan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın serâmedânından olacağı söylenen kolordu kumandanlığından istifa eden Edirne Mebusu Cafer Tayyar Paşa devir ve teslim muamelesini ikmâl ettiği cihetle dün sabahki trenle Ankara'ya girmiştir. Kendisiyle görüşmek isteyen gazetelere Paşa, Halk Fırkası'ndan istifa edip yeni Fırka'ya iltihak edeceği hakkında bir kararı olmadığını ve çünkü vaziyeti bilmediğini söylemiş ve inkılâb yapan her devlette fırkaların tahdidini iküsâdî ve ictimâî nokta-ı nazarından zarurî görmekte olduğunu ilâve eylemiştir.

37- Cumhuriyet, 21 Teşrî-i sâni 1340 (Kasım 1924)

İsmet Paşa Kabinesi Dün Akşam İstifasını Verdi

Reis-i Cumhur, Fethi Bey'i Yeni Kabineyi Teşkil Memur Etmıştır. Fethi Bey Âzanın Bir Kısmını İntihab Etti, Bugün Yeni Kabine Meclise Arz Edilecektir.

İsmet Paşa İstirâhate Muhtaç Olduğunu Bildirmiştir. Yeni Kabinede Sâbık Hey'et-i Vekileden Hemen Kimse Bulunmayacaktır.

Ankara, 21 (Muhâbir-i Mahsûsumuzdan)- Fırka hey'et-i idaresi dün gece Meclis binasında ictima etti. Gazi Paşa dün akşam geç vakit saat onda İsmet Paşa'yı hânesinde ziyâret etmiş ve Başvekilin hânesinde gece yarısına kadar kalarak mühim mesâil görüşmüştür.

Bugün de öğleyin Hey'et-i Vekile Gazi Paşa'nın köşkünde toplanmıştır. Bu ictima'da Afyonkarahisar Mebusu Ali Bey'le Siirt Mebusu Mahmud Bey'in hazır bulunduğu rivâyet edilmektedir. İkindiye doğru Gazi Paşa vekillerle beraber İsmet Paşa'nın köşküne gelmişler burada da müzâkerâta devam etmiştir. Gazi Paşa bir müddet görüştüktan sonra meclise giderek Fethi Bey'le görüşmüş ve müteâkiben Fethi Bey'le beraber Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi Paşa'yı ziyâret etmişlerdir. Gazi Paşa Erkan-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Fevzi Paşa'nın nezdinde bir müddet kaldıktan sonra Fethi Bey'le beraber meclise avdet etmişler ve mecliste Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey'le de görüşmüşlerdir.

Hey'et-i Vekile ictima'ına saat beşte nihayet vermiştir. Gazi Paşa saat beşte Meclis binasında Times muhâbirini kabul etmişlerdir.

Bu ziyaret ve müzâkerelerin devam ettiği müddet zarfında fırka beyet-i idâresi tekrar mecliste ictima' etmiştir. Muhtelif menâbi'e baş vurarak tahkikatta bulundum. Azamî ketûmiyet izhâr eylediğinden birşey öğrenemedim. Mamafih fevkalâde mühim mesâilin konuşulduğu anlaşılmaktadır. Bu ictima'lar muhâlif mebûslardan bazılarının nazar-ı dikkatini celb etmiştir.

Son dakikada aldığım malûmata göre Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yarın da ictima' edeceğini âzaya bildirmiştir.

Fırkadan yeni istifâlar yoktur. Mamafih muhâlif mebûslar yarın birkaç mebusun daha istifâ edeceğini söylemektedirler.

Ankara, 21 (Muhâbir-i Mahsûsumuzdan)- Geç vakit müttemim tahkikatta bulundum. Bütün bu fevkalâde ictima'lar kabinenin istifâsıyla alakadardır. İsmet Paşa iyileşmiş ise de iki ay kadar istirahat muhtaç olduğundan böyle mühim bir zamanda kabinenin başsız kalmasını muvâfık görmemiş, bugün istifasını Reis-i cumhur'a vermiştir.

Bunun üzerine Gazi Paşa Büyük Millet Meclisi Reisi Fethi Bey'i davet etmiş ve kabineyi teşkil etmesini teklif etmiştir. Fethi Bey teklifi kabul ederek derhal Meclise gelmiş ve yeni kabineyi teşkil üzere faaliyete geçmiştir. Yeni kabine âzasından hemen kimse kalmamaktadır. Mamafih yeni liste henüz takarrur etmemiştir. Birçok zevâta teklifât vâki olmaktadır. Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa da istifa edenler meyanındadır. Fâhız Recep Bey'in Dâhiliye Vekâletinde kalacağı rivâyet edilmektedir. Fethi Bey'in kabine riyâsetine getirilmesi daha mutedil bir tarz-ı hareket takdîbi maksadına matûf olduğu söylenmektedir.

-Yeni Kabine-

Katî Liste Bugün Anlaşılacaktır

Ankara, 21 (Muhâbir-i Mahsûsumuzdan)- Son dakikada öğrendiğime göre yeni kabine teşekkül etmek üzere. İzmir Mebusu Saraçoğlu Şükrü Bey Maârif, Aydın Mebusu Doktor Mazhar Bey Sıhhiyeye, Gümüşhâne Mebusu Hasan Fehmi Mâliyeye, İzmir Mebusu Mahmud Esad Bey de Adliye Vekâletine gelmektedirler. Ziraat Vekâletine Rahmi Bey (İzmir), Nâfiaya da Feyzi Bey (Diyarbakır)'ın geçeceği söylenmektedir.

Katî liste yarına kadar anlaşılacaktır. Fırka yarın saat birde toplanacak ve yeni kabine hakkında müzâkeratta bulunacaktır. Müteâkiben ictima' edecek olan Mecliste yeni kabinenin listesi kıraat edilecektir.

38- Vatan, 22 Teşrin-i sâni 1340 (Kasım 1924)

Tam Bir Muhalif

Abdülkadir Kemali Bey Yeni Muhalefet Fırkasında Muhalif

Adana 22 (Muhâbir-i mahsûsumuzdan)- Burada Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası teşkili ile meşgul olan Abdülkadir Kemali Bey "Toksöz" gazetesinde "Yeni Muhalefet Fırkası ve Biz" serlevhâlî makalesinde gerek Halk Fırkasına, gerek yeni fırkaya hücum etmekte ve Yeni Fırka'nın neşrettiği beyannâmeyi ber-vech-i âti tenkit eylemektedir.

"Hâkimiyet-i milliye bilâ-kayd ü ve şart milletindir" şu tabir, şu tarz-ı tahrir Fırka'nın ilim ve irfandan doğduğunu şüphelendiriyor. Memleketin hayat ve mukadderâtına vaz-ı yed etmek için ortaya atılan bir fırka "Hâkimiyet-i milliye bilâ-kayd ü şart milletindir" tarzında düsturu sahih olarak yazabilmeli idi.

Hâkimiyet-i Milliye bilâ-kayd ü şart milletindir tarzındaki tahrirde hata vardır. Bu hata herkese irticalen teşekkül etmiş fırka zannını vermektedir. Hâkimiyet-i Milliye Millet Meclisinde tecelli eder. Cumhurreislerini böyle sizin gibi intihab edilen meclislerin biintihab fevka'l-beşer vaziyete soktukları gayr-i vâki değildir. Fakat bu karara rey verirken düşünmediniz mi idi ki hâkimiyet nâ-kâbil-i terk ve ferâğ ve teczî olmak üzere milletin bulunuverdi. Sizin tarafınızdan intihab edilen, bir adama yaptığımız kanunları tasdik hakkını verirken bu esassı neden hatırlamadınız? Suçlu her zaman vardır. Siz matbuatta, eskâr-ı umûmiyede

kuvvet ve kıymet-i hakikiyye görmüyorsunuz. Sonra çok muhteren muhalifleri; beyannameniz bizi korkutmaktadır. Diyorsunuz ki hâkimiyet-i milliye bir veya iki mecliste tecelli etmek mu'taddır. Yani bize bir de Meclis-i Ayan belâsı mı çıkarmak istiyorsunuz?

“Toksöz” sahibi bunları yazdıktan sonra sualler soruyor ve makalesini şöyle bitiriyor:

“Daha pek çok soracaklarımız vardır ki; bu suallerimize cevap vermedikçe reisi bir ordu kumandanı, kâtib-i umûmîsi ordu müfettişi olan bir Fırka-i muhâlife'ye ancak muhalefetinden dolayı, ancak mazilerine hürmetimizden dolayı beyan-ı tebrikat ederiz ve fakat biz “Efendiler uzun yolun yolcuları olan, tez irişir menzil-i maksuduna, süratle giden” diyerek yolumuza devam ederiz

HIKMET ŞEVKİ

42- Cumhuriyet, 23 Teşrîn-i sâni 1340, (Kasım 1924), s. 3

Muhalifler Arasında Şâyi Olan Haberlere Göre Yeni Fırka- kada Buhran Var!

Son bir ictimada hararetili müzâkereler

Ankara 24 (Muhabir-i Mahsûsumuzdan)- Dün muhalif fırka erkânı bir ictima akd etmişlerdir. İctima hakkında fazla malumat almak kabil olmamışsa da müzâkerâun pek hararetili olduğu anlaşılmaktadır. Söylendiğine göre ictima esasında başlarında Kâzım Karabekir Paşa bulunan bazı âza Halide Hanım'la Cavid Bey'in Fırka'daki vaziyetleri ne olduğunu ve henüz hariçteki teşkilâtını yapamayan Fırka'nın, müstakbel vaziyetinde Cavit Bey'in ve vaziyetinin ne olacağını sormuşlardır. Adnan Bey bu suallere cevap teşkil edecek beyanatta bulunmuştur.

İttihaz edilen mukarrerâun ne olduğu meçhûldür. Ancak yeni fırka rüesasından Erzurum Mebusu Rüştü Paşa mukarreratı İstanbul'da bulunan Rauf Bey'le arkadaşlarına tebliğ için bugünkü trenle İstanbul'a gitmiştir.

Yeni Fırka'da Üç Grup!

Muhalif Fırkanın elyevm arzetmekte olduğu manzara şudur: Burada üç nev'i âza vardır:

1- Muhafazakârlarla hocalar.

2- Kâzım Karabekir Paşa ve taraftarları.

3- Adnan, Canpolat Beyler ve Refet Paşa ile birkaç arkadaşı.

Rauf Bey'in vaziyetini şimdilik tayin mümkün değildir. Mumâileyhi muhafazakârlar benimsediği gibi, üçüncü kısım da benimsemektedir.

Ali Fuat Paşa'nın vaziyeti de henüz tecelli etmemiştir.

45- Cumhuriyet, 25 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924)

EK 15

Yeni Fırka

Vilâyatta Teşkilâta Başlandı

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Vilâyatta Teşkilât İcrasına Başlamıştır.

Aldığımız malûmata göre Urfa vilâyeti mütemeyyizân eşrafından Hacı Hüseyin Ağa-zâde Hasan Ağa'nın riyasetinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Urfa Şubesi teşkil edilmiştir. Urfa Şubesi Hey'et-i idare âzalığine eşraftan Belediye ve Umum Esnaf Cemiyetleri Reisi ve Sâbık Halk Fırkası Reisi, Urfa müdâfilerinden Hacı Mustafa Kâmil ve eşraftan Hacı Ateş Beyzâde Tahir Beylerle Alay Beyi-zâde Mahmud ve Harran Şeyhi oğullarından Hayati, Şeyho Ramazan, tüccardan Güllüzâde Osman ve Eskici-zâde Bekir Efendiler intihab edilmiştir. Mûmaileyhim muâmele-i lâzimenin ifası ve şubenin küşâdı için Fırka merkezîyle münasebette bulunmak üzere Ankara'ya ve Urfa şehrimize gelmiştir.

Aldığımız malûmata göre, şube merkezi olmak üzere Hacı Mustafa Kâmil Bey, döşeli hanesini Fırka'nun emrine tahsis etmiş ve Reis Hasan Ağa ile âzadan Hayâtî ve Tahirler, şimdilik ilk mesârifâ karşılık olmak üzere 100 (yüz) fira teberru etmişlerdir.

Yeni Fırka'nın kaza teşkilâtını da ikmâl eylemek üzere reis âzaları yarın Urfa'ya hareket edeceklerdir.

50- Tanin, 28 Teşrin-i sâni 1340, (Kasım 1924)

EK 16

Muhaliflerin Namzetleri

Hamit, Haşim, Ahmet Nesimi Beylerin İsimleri Geçiyor

Bir habere göre de namzet göstermeyecekler

Ankara 4 (Muhâbir-i Mahsûsumuzdan) -İstihbaratına nazaran Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul ve Telgraf Nâzırı Hâşim, esbak Hâriciye Nâzırı Ahmed Nesimi Beyleri namzed gösterecektir.

Bugün meclis koridorunda bazı mebuslar muhaliflerin kâtib-i umûmîsi Ali Fuad Paşa'ya bunların hakikaten namzetlerin olduğunu soymuş, Fuat Paşa'da tecâhül göstererek ve işi lâtifeye alarak cebinden bir kart çıkarmış ve:

- "Durun, ben de şu isimleri kaydedeyim" demiştir.

Söylendiğine göre Terakkiperverler evvelce İstanbul'a Ahmet Emin Bey'le Ali İhsan Paşa'nın namzet gösterilmesini düşümmüşler, bilâhare bazı âza itirazı üzerine Hâmit, Haşim ve Ahmed Nesimi beylerde karar kılmuşlardır.

Ankara (Muhâbir-i Mahsûsumuzdan) - Son dakikada Terakkiperverler muhafilinden aldığı bir habere göre muhalif namzet ilânından sarfınazar etmiştir. Ancak fırkaca intihâbatı matlûp olan zevât namzetliklerini müstakilen vaz edebileceklerdir.

60- Cumhuriyet, 5 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

Reis-i Cumhur Hazretlerinin Times'a Beyanatları

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Muhâbirin Bilvâsıta Siyâset-i Dahiliyemize Ait Birkaç Sualine Cevapları:

Bir seneyi mütecâviz zamandan beri İstanbul'da bulunan Times muhâbir-i mahsûsü; son günlerde Ankara'ya gelmiş ve Reis-i Cumhur Hazretleriyle temas etmişti. Muhabirin, İstanbul'a avdet ettikten sonra Gazi Paşa Hazretlerinden tahriren vukûbulan bazı suallerine bil-vasıta istihsâl ettiği cevaplara muttali' olduk, aynen neşrediyoruz:

- Bizde mer'î olan siyasi fırkalar sistemi karşısında ve Türkiye'ye kıyasen Gazi'nin vaziyeti nedir?

- Hâkimiyet-i milliye esâsına mütstenid ve bilhassa cumhuriyet-i idâreye mâlik bulunan memleketlerde siyasi fırkaların mevcûdiyeti tabiidir. Türkiye Cumhuriyetinde de, yekdiğerini murakıb fırkalar tekevvün edeceğine şüphe yoktur. Bu tabii olan vaziyet karşısında Gazi Paşa'nın da vaziyeti tabii olmaktan başka birşey olmayacaktır.

- Gazi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın riyâset-i asliyesini hâlâ muhafaza etmekte midir? Ve bunu muhafaza etmeği düşünüyor mu?

- Gazi Cumhuriyet Halk Fırkasının reis-i umûmîliğini hâlen muhafaza etmektedir. Ve bunu muhafaza edecektir. Yalnız, riyâset-i cumhura intihâb olun-

duğundan beri olduğu gibi, riyâset-i cumhur makamında kaldıkça fırkanın reis-i umûmîliği vazifesiyle bi'l-fiil işğal etmeyecektir. Bu vazife vekâleten fırkanın diğer bir lideri tarafından ifa edilmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Kânun-ı Esâsîsine göre, Reis-i Cumhur olan Gazi aynı zamanda mebusur. Riyaset-i Cumhur müddetinin ki meclisin devre-i ic-timâyesiyle berâber hitâmında fırkasıyla beraber ve fırkasının başında bi'l-fiil çalışacaktır.

- Gazi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı hakikî yeni bir siyasi fırka olarak kabul ediyor mu? Değilse, niçin değil?

- Türkiye'de yeni bir siyasi fırka teşekkülü bazı merâsim-i kânûniyeye tâbidir ki yeni fırka bu merasimi ifâ etmiş olduğundan teşekkül etmiş sayılır.

- Terakkiperver Fırka'nın programını nasıl buluyor? Bilhassa, veto hakkı, fesh hakkındaki fikirleriyle serbestî-i dine, hâkimiyet-i milliyenin muhafazasına ve bir istibdâdın mevcudiyetine dair olan ima ve telmihler hakkındaki fikirleri nedir?

- Terakkiperver Fırka'nın programında, mevcut fırkanın umdelerinden hâriç ve mevzû-ı münakaşa olmağa değerli esash bir prensip ve fikir görülmüyor. Teferruata ait görülebilen bazı noktalar erbâb-ı ihtisâsın hergün yeniden tetkik ve münakaşa edebileceği ve yeni neticelere vâsil olabileceği hususâtur.

Veto hakkı ve hakk-ı fesih, Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nun mevâdd-i mahsûsasiyle tasrih ve tesbit olunmuştur.

Efkâr ve itikâdât-ı diniyeye hürmetkâr olmak ötedenberi tabii ve umumî bir telâkkidir. Bunun aksini düşünmek için sebep yoktur.

Hâkimiyet-i milliyemiz, aslâ tehlikede marûz değildir. Bütün millet, onun müdrik ve fedakâr muhafızdır. Bir istibdâdın mevcûdiyetine dair olan ima ve telmihler, bence kâbil-i izah değildir. Cumhuriyet Halk Fırkası ve onun bütün liderleri ve mensupları Türkiye'de her nev'i istibdâdı kökünden yıkmak için ve memleket ve millete tam bir hürriyet kazandırmak için bugüne kadar millete beraber hayallerini ortaya koymaktan çekinmemiş ve hiçbir vakit çekinmeyecek insanlar olduğuna göre işaret olunan istibdâd her halde mevcut değildir. Li-maksadın vukû' bulan bu yoldaki ima ve telmihlerle nazar-ı millete hiçbir kıymeti yoktur.

- Gazi, matbuâtın, bu kadar büyük bir kısmının bilhassa İstanbul'da, muhalefete tevcihkâr olmasını ve hükümeti bu kadar kuvvetle tenkid etmesini nasıl izah ediyorlar? Bu gazetelerin halkın ekseriyeti üzerinde bir tesiri var mıdır?

- İstanbul'da ekserî gazetelerin Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ve onun hü-

kümetini tenkid etmesini ve muhalefete tevcihkâr olmasını Gazi'nin lisaniyle izaha hâcet yoktur. Bu keyfiyeti izâh eder esbâb, Ankara'yı ve İstanbul'u yakından görüp anlamış onlarca suhuletle kâbil-i tefehhümdür. Maksûd-ı mahsûsla neşriyat yapan bazı gazetelerin, halkın ekseriyeti üzerinde yaptığı te'sir her memlekette olduğu gibi elbette gazetelerin lehinde değildir.

66- Hakimiyet-i Milliye, 11 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

EK 18

KABİNE ÜYELERİNE DAĞITILMIŞTIR

Bu belge Majestelerinin Hükümetinin Malıdır.

No. 8 ARŞİVLER

TÜRKİYE

01.12.1924

GİZLİ

Bölüm 3

E 10619/32/44 No.1

Bay Lindsay'den Austen Chamberlain'e.

(01.12. tarihinde alınmıştır.)

Sayın Beyefendi,

Buradaki siyasi durum ve hükümet değişikliği konusunda, çünkü 862 sayılı raporunun taslağını hazırlarken, "Times" muhabiri Bay Macartney'in 21 Kasım tarihli Cuma günü Başkan tarafından kabul edilmiş ve aralarında iki saatlik bir görüşme yapılmış olduğu konusunda, birkaç gün önce mahallî basında çıkan haberleri aklımdan geçiyordum.

2. Ankara'dan geri dönmüş olan Bay Macartney bana uğradı ve yapılan görüşmenin kendi gazetesinde yayınlanacak şekilde bir kopyasını bana verdi. Ken-

disi bu raporu, Londra'ya göndermeden önce Gazi'ye sunacağına dair söz verdi ve bunu gerçekleştirdi.

Şu anda tasvib, değişiklik ya da verilecek olan kararı beklemektedir. Bu nedenle, yazının ekinde bulunan bu raporun tamamen gizli olarak işleme alınmasını rica ediyorum.

3. Şayet Başkan'ın (Atatürk cu.) bundan sonra ne yapacağını merak ediyorsa idiysem, gayet dikkate değer olan bu belgede benim için bir cevap bulunmaktadır. Terakki Partisi taraftarlarının cumhuriyetçi oluşları samimi değildir, programları bir sahtekârlıktır ve onlar sadece reaksiyonerdir. Raporlarda belirtilen herşey, Başkan'ın bu yeni Muhalefet ile hiçbir şekilde ilgilenmediğini ima etmekte olup, kendisinin Bay Macartney ile yaptığı görüşmede kullandığı lisan ve düşüncelerindeki ton, onun öldüresiye mücadele etmek istediğini açıkça belirtmekteydi. Gazi tam bir taşkınlık halindeydi. Muhalefetin bütün üyelerini parmaklarını masaya vurarak sayarken yüzi kızartıyor ve onları herşeylerini borçlu oldukları kendisine nankörlük etmekle, vatan hainliği ile tanımlıyordu. Görüşme sırasında takdimci ve kısmen çevirmen olarak görev yapmakta olan mebus, kendisinin sözlerini birkaç kez keserek onu adeta bağırarak şöyle ikaz ediyordu: "Gazi Paşa 'Sakin olunuz' Böyle düşünceşiz olmayınız" Ancak onun öfke selini kontrol altına almak mümkün değildi. Bay Macartney, Ankara'dan geri gelişinde tabancaların kısa bir zaman sonra ciddi şekilde çekileceğini ve Vasıf Bey ile Necati Bey'in hükümeti bırakarak daha çok meslekî bir mahkemeyi andıran ve Galata Köprüsü'nün demirlerini asılmış olan insan cesetleriyle süsleyecek olan bağımsızlık mahkemesinin başkanı olarak İstanbul'a geldiklerini düşünüyordu.

4. Durum belki böyle olabilir, fakat bu arada Başkan'ın ifadelerini analiz edecek olursak, bunların kendisinin özel savunmasının garip şekilde zayıf kalan parçaları olduğunu görebiliriz. Terakki Partisi taraftarları, tutucu eğilimlere sahip olabilirler fakat onları reaksiyoner (=muhalif şekilde) Monarşi ya da Halife taraftarı olarak mülahaza etmek samimi olmayacaktır. Onların bu şekilde tanımlanması ise, sadece bir parti politikasıdır. Şayet onların programları Cumhuriyet Halk Partisi'nin programı ile benzerlik gösteriyor ise, bunun nedeni Terakki Partisi tarafından ileri sürülen bütün yeni fikirlerin, Cumhuriyet ismini küçültülecek bile olsalar, CHP tarafından aceleci bir şekilde benimsenmesidir. Başkan "Hangi zorbalığa muhalefet ediyorlar?" diye bağırıyor ve sorunun cevabı önce kendisinden, sonra da parti toplantısından geliyordu. Üç hafta önce, mecliste gensorular geliştirmekte iken, Başkan görüşmeler boyunca kendi oturduğu yere mebusları çağırıyor ve onlara teker teker ne yapılacağını, ne söyleneceğini bildirerek, savaş alanında bulunan bir general gibi yeni muhalefete karşı verilen mü-

cadele hakkında talimat veriyordu. Meclis konusuna gelince, disiplini tahkim etmek ve ayrılmaları önlemek gayesiyle perçinlenmiş olan, katı nitelikte yeni kurallar getirilmiş olduğunu daha önce bildirmiştim. Başkanın, düşüncelerini özet olarak, şartların düşünceleri değiştirdiği şeklinde neticelendirmesi, mutluluk verici bir olay olarak görülebilir.

5. Fakat, şayet Mustafa Kemal yeni Muhalefete karşı gerçekten zorlu bir атаға geçmek niyetinde ise, Fethi Bey ve yeni tayin edilen kabinenin durumu ne olacaktır? Şayet Başkan, genelgeler hakkındaki görüşmeler sırasında Meclisteki karmaşayı bizzat yönetmekte idiyse, Fethi Bey birkaç gün öncesinde Başkanlık koltuğundan bu durumu şiddetle reddettiğini söylüyordu. Fethi Bey, Terakki Partisi'ne Başkandan daha yakındır ve ben onun o partinin taraftarlarıyla ölesiyeye bir mücadeleye girmeye hazırlıklı bulunduğunu hiç de zannetmiyorum.

6. Dolayısıyla, Başkanın bundan sonra ne yapacağını halâ merak etmekteyim. Şayet bu görüşme birgün "Times" gazetesinde yayınlanırsa, kendisinin bu ricatu büyük sözlerden oluşan bir bulut arkasında gizlemek isteyeceğini zannetmiyorum. Şayet, ikinci bir fikir olarak, Başkan Bay Macartney'den beyanatlarının yayınlanmamasını isteyecek olursa, Bay Macartney'in Refet Bey, Rauf Bey, Hüseyin Cahit ve diğer Muhalefet liderleriyle ne kadar iyi dost olduğunu bildiğimden, bundan benim çıkartacağım netice, Başkanın Bay Macartney'den istediği şeyin, onları biraz korkumasıdır.

R. C. LINDSAY

NOT -26 Kasım-

Bay Macartney, biraz önce uğrayarak, kendisini Başkana tanıtmış olan Mebus Hamdullah Suphi'den almış olduğu bir mektubu gösterdi. Başkanın görüşmenin tarzı hakkında oldukça kızgın olduğu anlaşılıyordu. Söylediği şeyleri unutmuşa benziyor, Muhalefet taraftarları ve onların politikaları hakkındaki kullandığı ifadeleri reddediyordu. Bu nedenle de, Bay Macartney'den, üzerinde ayrıntılı şekilde değişiklikler yapılmadan görüşmenin yayınlanmamasını istiyordu.

Bay Macartney bana, Halk Partisi'nin geçmişteki tarihi ve şimdiki prensipleri hakkında birçok önsöz mahiyetindeki yazılardan gerçekten sarf-ı nazar etmiş olduğunu, çünkü bunların "Times" okuyucularının ilgisini çekmeyeceğini söylüyordu. Fakat, kendisi, başkanın raporda belirtilen ifade tarzını gerçekten kullandığında ısrar ediyor ve görüşme sırasında yanında bir Türk gazetecisinin bulunduğunu, bunun Gazi'nin sözlerini not ettiğini bildiriyordu. Ben ise, bu sözlerin Bay Macartney tarafından gerçekçi bir şekilde aktarıldığından eminim. Başkan daha önceleri de Hüseyin Cahit ile görüşerek, eleştirilerde kullandığı ifa-

delerini yumuşatmasının kendi menfaatine olacağını söylemiş olup, başkanın görüşmeye izin vermesindeki maksadının gerçekleşmiş olduğu hususunda pek şüphe etmiyorum. Mustafa Kemal'in isteği, Muhalefet yönünde hareket etmek ve Muhalefet taraftarlarının kendisinin bu hareketini kolaylaştırmasıydı.

R.C.L

No. 1 İÇİN EK

Bay Macartney tarafından rapor.

Türkiye'deki siyasi hayat açısından hareketli ve belki de fırtınalı bir süreç içinde bulunuyoruz.

Geçenlerde İsmet Paşa tarafından talep edilen güvenlik oylamasında yenilmiş olan yeni Muhalefet, görüşmeler sonunda kendilerini, hükümete oy vermek üzere meclisteki toplam üye sayısının sadece yarısının hazır bulunduğunu ifade ederek teselli ediyorlardı. Kendi aralarında yapmış oldukları, birkaç gün süren sıkıntı verici tartışmalardan sonra ise, teşkilatlarını Terakkiperver Cumhuriyet Partisi olarak tanıtmışlar ve İçişleri Bakanlığı'na ibraz etmiş oldukları prensiplerini ve programlarını halka da bildirmişlerdi. Fakat, şayet Muhalefet, teşkilatlandırılmış cemiyetler hakkındaki TC yasaları tarafından aranan teknik formalitelerin bu şekilde karşılanmış olduğunu düşünmüş olsaydı, şimdi onlar mecliste, ülkede ve basında kabul edilmiş bir parti olarak kampanyalarını yürütmekte serbest olacaktı. Muhtemelen fazlasıyla ve gereksiz bir şekilde iyimser davranıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun ve Trabzon'da yapmış olduğu konuşmalarda kullanmış olduğu ifadeler kuvvetli ve uzlaşmaz nitelikte olup, kendisi Cumhuriyet Halk Partisinin prensiplerini ve fikirlerini yeniden vurgulamaktaydı. Benim burada görüşmüş olduğum birçok mebus ve diğer kişilerin düşüncelerine göre, ne zaman yeni bir parti ile karşılaşırsa, Gazi tavrını hızla değiştirmek yoluna gidiyor, ve, eline geçirdiği ilk fırsatta, sistemin şu anda tek parti sistemi olduğunu, meclisin aslında kullanılmaz halde bulunduğunu, onun Cumhurbaşkanı sıfatıyla unvan anlamındaki başkanlığından feragat etmesi gerektiğini söyleyerek, şu anda mevcut olan ve gelecekte kurulacak olan bütün partilere karşı bir üstünlük kazanıyordu. Bunu herhalde zaman gösterecektir. Fakat şu anda zaten basında maksatlı olarak yapılan yayınların konusu olan bu durumun hemen gerçekleşeceğine dair olumlu işaretler yoktur. Beni kabul etmek konusunda yeterli nezaketi göstermiş olan Gazi Paşa, Terakkiperverleri kelimenin gerçek anlamıyla yeni bir parti kuruluşu olarak görüp, göremeyeceği hakkında henüz karar ver-

memiş olduğunu söyleyerek, bu umutların yolunu bir anda kapatıyordu. Kendisinin ifadesi "Her parti belirli prensipler ve fikirler üzerinde kurulmalıdır. Şayet bu parti belirgin bir tutucu program ile ortaya çıkmış olsaydı, ben onları yeni bir parti olarak kabul edebilirdim ve onların samimiyetine inanabilirdim. Fakat henüz Terakkiperverlerin samimi olduklarına inancım yok. Yayınlamış oldukları programın onların gerçek hedeflerini ve tutkularını belirttiği konusunda henüz kanaat sahibi değilim. Partiyi teşekkül ettiren kişilikleri analiz edecek olursak, bu kişilerin sahip oldukları rütbe ve ünvanlar itibarıyla gerçek cumhuriyetçiler olmayacağı ortaya çıkacaktır. Ben, Rauf Bey'in mecliste halifelik konusunda söylemiş olduğu şeyleri veya cumhuriyetin ilân edilmesi hakkında İstanbul basınına neler dediğini unutamıyorum. Diğer yandan, Kazım Karabekir Paşa da, cumhuriyetin ilânı konusundaki hoşnutsuzluğunu beyan ederken, hiç te sıkıntılı görülüyordu. Ayrıca, yeni partinin liderlerinden birisi olan Sabit Bey de, kısa zaman sonra kurulacak olan cumhuriyete karşı protesto gösterisi yapmış olup, bir Türk atasözünü kullanarak, (Niçin iki ayağımızı bir pabuca sokalım?) diye sormuştu." şeklindeydi. Gazi devam etti. "Fakat bir an için onların programlarının samimi olduğunu kabul edelim. Genel çizgiler olarak ele alındığında bu programın Halk Partisi'nin temel prensiplerinden farkı nedir? Kendilerinin cumhuriyetçi olduklarını iddia ediyorlar. Biz de öyleyiz. Ulusal egemenliğin bekçisi olmak istiyorlar. Bu zaten Halk Partisi'nin ve cumhuriyetin vazgeçilmez bir temelidir. Şayet bunların gerçek inancı böyle ise, o zaman bizi niçin terk ettiler?"

"Programlarını biraz daha ayrıntılı olarak inceleyelim. Benim görüşüme göre, muğlak kalan ve mantıklı olmayan bazı noktalar vardır. Bu noktalardan bir tanesi, doğrudan rey hakkı talebidir. Bu prensip daha önceden bir ideal olarak kabul edilmiştir ve zaten bu prensibin gerçekleştirilmesinin nasıl mümkün olabileceği, son birkaç günden beri Halk Partisi'nin gündeminde yer almakta olup, şu sıralarda tartışma konusu halindedir. Terakkiperverler ayrıca, Başkanın veto hakkının kaldırılmasını istemektedirler. Fakat şarta bağlı olmayan veto hakkı, geçen yıl meclis tarafından reddedilmiş ve meclis bunun gibi, Başkana meclisi dağıtma hakkının verilmesini de reddetmiş bulunmaktadır. Şayet başkana bırakılmış olan, şarta bağlı veto hakkı, meclis tarafından kabul edilseydi ve onların da saygılı olduklarını söyledikleri anayasaya konulsaydı, mecliste küçük bir azınlık olan Terakkiperverler bunun ilgasının gerçekleştirilmesini nasıl önerebileceklerdi? Programlarından belli olduğuna göre, bu hedefe varmayı önermektedirler, fakat bunu mecliste çalışarak değil de, halka çağrıda bulunmak suretiyle yapmak istemektedirler. Ayrıca varılan diğer bir neticeye göre, muhalefet buna rıza göstermeyecek ve halkın buna karşı olacağı ümidiyle, ilk fırsatta cumhuriyetin anayasası üzerinde tartışma yapmak üzere halka dönmek yoluna gidebileceklerdir."

“Bir nokta daha var. Muhalefet, kişisel zorbalığa karşı olduğunu söylüyor. Böyle bir beyan ise, bu şekilde bir zorbalığın var olduğunu ima etmektedir. Fakat programlarında, bu zorbalığın nasıl yok edileceği hakkında hiçbir şey gösterilmiyor. Ben böyle bir zorbalığın mevcut olduğuna inanmıyorum. Fakat, şayet bu zorbalık var olsa dahi, bunun mevcudiyetinin en basit ve tek nedeni, ulusal egemenliğin ve Halk Partisi'nin prensiplerinin korunmasıdır.” Gazi burada sözlerine ara verdi ve buraya kadarki konuşmasının ciddiyetini bir an için bırakarak, konuşmayı yapmakta olduğumuz, meclise ait göz kamaştırıcı bir şekilde döşenmiş olan odada bir sigara yakarak, şunları ilave etti: Durum ne olursa olsun, sadece bir yıl önce muhalefetin muhtelif üyelerinin cumhuriyete fazlasıyla karşı gelmekte ve zorba Osmanlı Hanedanının devam etmesinde arzulu oldukları bilinmekte iken, şimdi iddia konusu olan bu zorbalık karşısında neden bu kadar feriyat ediliyor?” Başkan ciddi bir tavırla devam etti: “Cumhuriyetin henüz başlangıç dönemlerinde bulunduğu ve her ne kadar Halk Partisi'nin prensipleri uygulanmakta ise de, sistemin yıllar içinde birçok modifikasyonlara tabi tutulacağına muhakkak olduğu unutulmamalıdır.”

“Cumhuriyetin değişik türleri vardır ve bizim Türkiye’de, sizin İngiltere’de asırlar içinde elde etmiş olduğunuz bütün siyasi deneyime ve imtiyazlara bir anda varabileceğimiz beklenemez. Örneğin, Halifenin İstanbul’da kalmasını öngören Ulusal Anlaşmayı ele alalım. Bu, o andaki gereksinmelere adapte edilmiş olan siyasi bir anlaşmadır. Şayet ben cumhuriyeti kurmak konusundaki tutkumu o anda beyan etseydim, ulusal bağımsızlık mücadelesinde beni desteklemekte olan Rauf Bey ve arkadaşlarının beni derhal yalnız bırakacaklarını gayet iyi biliyordum. Düşmanlarımıza karşı savaş vermek ve aynı anda bu türden bir dahili siyasi bir mücadeleye girmek, benim için imkânsızdı.”

Bu eleştirilerin Muhalefeti tahrik edeceğini söylemeye bile gerek kalmıyor. Fakat başkan, halkın kitle halinde kendi tarafında oluşuna dair kendi düşüncesinde kuşku görmüyordu. Bana yönelttiği ilk sorulardan birisi, Türkiye’de, ne kadar zamandır beri bulunduğumdu. Bunu kendisine söylediğimde, bu durumda İstanbul basını tarafından yapılan yayınlardan ülkenin duyguları hakkında gerçek bir bulguya varılmasına imkân olmadığını bilecek kadar uzun süre bu ülkede kalmış olduğum şeklinde karşılık verdi ve şöyle devam etti, “İstanbul’daki basın, Osmanlı İmparatorluğu’nun kalıntısından başka bir şey değildir. Bu basının halk üzerinde hiçbir etkisi bulunmadığını, halkı dinlemeye ehemmiyet vermediğini ve halkı hor görmekten başkaca bir duygusu olmadığını, size temin edebilirim. Yazarlar, genel olarak kendi düşüncelerinden başka, hiçbir düşünceyi temsil etmeyen kişilerden oluşuyor. Ekseri hallerde bunu bile yapmıyorlar. Çünkü, düşüncelerinin temelinde neler bulunduğunu gazetelerinde yazmıyorlar.”

Kuşkusuz yabancı bir gazeteci için, şu anda karşı karşıya bulunulan ve mücadeleyle sona erdirileceği kesin olan böyle önemli bir konuda taraftar olması, hiçbir şekilde sözkonusu değildir. Mustafa Kemal Paşa aslında, yeni Muhalefetin zaten başlatmış olduğu şiddetli tartışmaların peşinden diğerlerinin geleceği ve bu süre içinde Terakkiperverlere meydan okunarak açığa çıkmaları ve gerçek niyetlerinin ne olduğunu belirtmeleri isteneceği konusundaki inancını gizlemiyordu. Benim muhtelif mebuslarla sahip olduğum dostluktan anladığıma göre, onların bu meydan okuyuştan sineceklerini zannetmiyorum. Olaylar, gerçekten artık her iki taraf için bir geri dönüşten söz edilemeyecek kadar ilerlemiş bulunmaktadır. İsmet Paşa'nın sağlığının kötüleşmesi nedeniyle sözkonusu olan kabinenin yeniden yapılanması, belki de iki parti arasında bir köprü kurulmasında yardımcı olabilecek ve muhalefet kendilerinin Başkanın tasavvur ettiği şekilde reaksiyoner ve cumhuriyet karşıtı olmadıkları hususunda başkanı ikna etmekte belki başarılı olacaktır. Yapılacak bir çok iş varken, şayet Türkiye Cumhuriyetinin dikkati şu anda dahili yapılanma gibi hayati bir çalışmadan saptırılır ise ve ülkenin en karanlık zamanlarında birlikte bulunan yoldaşlar arasındaki kişisel ilişkiler de dahil olmak üzere, kırılma sürekli şekilde devam edecek olursa, bu durum genç cumhuriyet için bir felaket olacaktır. Fakat şayet olaylar bu şekilde bahtsız bir aşırı noktaya gelecek olursa, Gazi Paşa'nın mücadele alanının nefesi olacağını sormayacağı ve bu tercihe izin vermeyeceği, kesin olarak bilinmektedir. Bunu görmek için, onun keskin bakışlı, açık mavi gözlerine bakmak ve her hareketi ile kelimesindeki otoriteyi sezmek yeterlidir. Onun Türkiye'de bir amir olduğu ve durum ne kadar vahim olursa olsun bu amirin ideallerini uygulamaya devam etmekte veya onların savunması yolunda ölmeye kararlı olduğu, açıkça bellidir.

22 Kasım 1924

Kayıt No : E 10619/32644
Gönderen : Bay Lindsay İstanbul
No : 868
Gizli
Tarih : 25.11.1924
Kayıt geliş tarihi : 01.12.1924
E : Türkiye

Türkiye'deki Siyasi Durum

24.11.tarih ve 862 sayılı,³ İstanbul'dan gönderilen raporla bağlantılıdır.

Bununla, Bay Macartney'den gelen Mustafa Kemal ile yapılan görüşmeye ait raporun kopyası havale edilmekte olup, Bay Macartney yayına geçilmeden önce Başkana ibraz etmeye söz vermiştir. Görüşmenin önemi, Mustafa Kemal'in bu görüşme sırasında taşkınlık halinde bulunduğu ve yeni Muhalefet ile hiçbir şekilde ilgilenmediğini ima etmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Kendisi, Bay Macartney'den bu görüşmenin gereği şekilde yeniden gözden geçirilmeden yayınlanmamasını istemiştir ve Bay Lindsay Başkanın Muhalefet yönünde hareket etmek istediğini düşünmektedir.

Kraliyet Kabinesi

Çok ilgi çekici. bay Lindsay, bu görüşmenin Kemal'i Terakkiperverler ile uzlaşmaya getirmek üzere yapıldığını düşünüyor. Fakat Terakkiperverlerin görüşüne göre, bu oldukça şüpheli görülen bir jestten başka bir şey değildir.

EK 19

Efendim,

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul Vilâyeti şûbe-i merkeziyesinin resm-i küşâdının şehri hâlin yirmisekizinci Çarşamba günü öğleden sonra saat üçte icrası takarrur etmiştir. Resmî marûzda huzur-ı âhileri müstelzim-i şeref olacağından, lütfen yevm-i mezkûrda Cağaloğlu'nda kapalı fırın karşısında vâki' şube-i merkeziyye binasını teşrif ile vâyedâr-ı fahr-ı mübâhat buyurulmamızı ricâ ve bil-vesile arz-ı hürmet eyleriz efendim.

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI

Âzasına Mahsûs Hüviyet Varakasıdır

İstanbul

1341.

Kayıt Tarihi

Kayıt Numarası

- İsim ve Şöhreti

Fotoğraf

- Pederinin ismi

il-sâki

- Mahal ve tarih-i tevellüdü

ihtiyarîdir.

- Meslek ve Meşguliyeti

(Sâbiken ve hâlen)

- Mahall-i İkameti

Programını kabûl suretiyle izhâr buyurduğunuz kanâat üzerine Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensûbîni meyânına kaydolduğunuzu mübeyyin vesikadır.

71- T.B.M.M. Arşivinden alınmıştır.

انضم

تذقیرون، جمہوریت فرزانہ استانیول ولایتی شعبہ مرکز پستانک رسم کتابت شہر حالانکہ
یکدی سکتی جی پی سکتی کون ارکادونہ سوکر اساعت اوجیدہ امیراسی تقریر اجتمعه، رسم مصدونه
مفوز عالیلهدی مستنظم شرف اردو جمنده لفظاً برسم مذکورده چنانک اوغلنده قایک فرودہ
قاریبینه واقع شعبہ مرکز پستانک شرف ایدر واپرداد فقرہ جہالت پیور کمتری رجا و بالیبد
درصورت ایلند انضم .

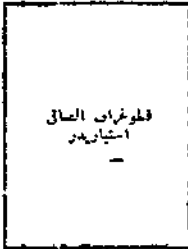

اعضائه مخصوص هویت ورقه سیدر

استاسول

۱۳۴۹

قید تاریخی

قید نومردس

اسم وشهرتی

پدریسک اسمی

محل و تاریخ تولدی

مسلك و مشغولیتی (سابقاً و حالاً)

محل اقامتی

Handwritten signature

قناعت از زرنه ترقی پروو جمهوری ترقه سی پروگرامی قبول صورتیه اظهار بیوردی مکز منسوبی میانه قید اولدی بکزی مین و تیفه در.

Ali Fuad Paşa'nın Muharririmize Beyanatı

Yeni Fırka ile Halk Fırkası Arasındaki Farklar, Mevki-i İktidar Hırsı İddiasına Cevap

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kâtib-i umûmîsi Ali Fuad Paşa dün kendisini ziyâret eden gazetecilerin muhtelif suallerine cevâben âtidedeki beyânâtta bulunmuştur:

“Fırkamızın teşekkülü birçok ta’rizlere vesile teşkil etti. Bunlardan başlıcası, iki fırkanın programı arasında hiçbir fark bulunmadığı hâlde bizim yeni bir fırka teşkil etmemiz, yani muayyen prensib ve gâyelere değil, şahsî ihtiraslara tâbî bulunmamız iddiasıdır.

İki fırkanın programı arasında bir fark bulunup bulunmadığını anlamak için iki programı karşılaştırmak lâzımdır. Halbuki Halk Fırkası'nun mektûb bir programı bulunmadığı için bu mukâyeseye imkân yoktur. Aradaki en büyük fark, bizim müsbet, muayyen, mektûb bir programımız bulunduğu hâlde diğer tarafın hiçbir fırka programı olmamasıdır. Bu noksanı mazûr göstermek için, “Bizim programımız icraâtımızdır.” “Biz yazmayız, yaparız..” “Hükümetlerimizin beyannâmeleri bir program teşkil eder”, “Programımız safha safha inkişaf etmektedir.” gibi sözler söylenmektedir. Fakat bunlardan hiçbiri programsızlığın

bir siyâsî fırka için hâiz olduğu manâyı izâle edemez. Programdan maksat, icraâtı ifrâd dâiresinde tutmak için esaslı bir mikyas vücuda getirmektir. Böyle bir mikyas mevcûd bulunmazsa bugünkü hükümet şöyle, yarınki hükümet böyle hareket eder. Bunların hepsinin fırkanın tuttuğu istikâmete dâhil bulunup bulunmadığını ölçecek hiçbir vâsıtâ yoktur. Yarın, bugünkü hareketin aksı yapıldığı halde bunun gayr-i mektûb programa dahil olduğu iddia edilebilir. Bundan başka program mevcûd bulunmazsa intihâbâtta halktan salâhiyet almak ve icraâtı murâkabe için halkın eline bir vesika vermek imkânı da bulunmaz.

Bizim nokta-i nazarımız program teşkil eden her hareketimizi tesbit ederek halka açıkça bildirmek ve salâhiyet istemektir. Günün birinde hükümet teşkil edersek bu rûh dâhilinde hareket edeceğiz. Programımızın beşinci maddesi Teşkât-ı Esâsiye Kanununa taallük eden meselelerde bir nev'i (referandum) esâsını vazetmekte, yani halktan sarîh salâhiyet alınmayınca Teşkilât-ı Esâsiye Kanununun hiçbir maddesi tadil edilemeyeceğini göstermektedir.

Programımızın sekizinci maddesi mücibince mebusân intihâbâtında bir derece rey-i âm usulünü kabul ediyoruz. Halk Fırkası âzasından bir arkadaşımız da programımızın neşrinden sonra aynı mealde bir teklif-i kânûnî vermişse de bunun Halk Fırkası tarafından kabul edilip edilmeyeceğini bilmiyoruz.

Dokuzuncu maddede vezâif-i devletin hadd-i aşgariye tenzil edileceğini söylüyoruz, yani efrâda vâsî' teşebbüs imkânları bırakıyoruz. Halbuki Halk Fırkası buna makûs bir yol tutmuştur. İktisâdiyatta ve ale'l-umûm devlet idâresinde hükümetçilik nokta-i nazarını iltizâm etmektedir. Memleketimiz gibi noksanları çok ve seri bir inkişâfa ihtiyacı pek büyük olan bir memleket için bu program farkı pek mühimdir.

Memlekette adâletin istikrârı için hâkimlerin lâ-yeteazzel olması lâzımdır. Bunu Teşkilât-ı Esâsiye Kânûnu kabul ediyor. Fakat terfi sûretiyle tahvil ve bi'l-netice azl gibi bir açık kapı vardır. Biz onuncu maddemizde, hiçbir hâkimin nzâsı alınmadıkça terfi şeklinde bile olsa memuriyetinden uzaklaştırılmayacağını söylüyoruz.

Onikinci madde, Reis-i Cumhur intihâb edilen zattaki mebusluk sınıfının intihâbı müteâkıp zâil olacağını gösteriyor ki bu pek büyük bir farktır. Bu maddeden maksadımız reis-i cumhurun bi-taraflığını te'min etmek, sâniyen herhangi bir dâire-i intihâbiyeyi mümessilinden mahrûm bırakmamaktır.

Ondördüncü maddemiz, devletin vahdetine müteallik tabii kayıtlar dâiresinde idâri adem-i merkezîyeti ve mahallî salâhiyetlerin istimâli husûsunda intihâb usulünü tervîc ediyor. Halbuki Halk Fırkası'nın faaliyette arz ettiği manzara, merkezîden başka bir şey değildir.

Yirmi üçüncü maddede şehreminlerinin diğer belediye reistleri gibi intihâb usulüne tâbi olacağını söylüyoruz. Halk Fırkası şimdiye kadar bunun aksini iltizam etmiştir.

Yirmi altıncı maddede mübâdillerin bâ-muâhede hâiz oldukları hukûkun te'mini ve kendilerine ait muâmelâtın ifâsı husûsunda mübâdillerin de iştirâkını iltizam ediyoruz. Hükûmet bunu yapmıyor.

İktisâdî meselelerde ekseriyet fırkası hiçbir vaziyet almamıştır. Bazı kânunlarda şu istikâmet, diğer bazı kânunlarda buna tamamiyle ma'kûs bir istikâmet mehzaz oluyor. Halbuki bu meseleler hakkında kat-î bir vaziyet almazsak hâricîten memlekete sermâye gelmedikten başka yerli sermâyelerle bile istikbâli gayr-i kâbil hesap bularak teşebbüslere girişimiz hârice gider. Biz on-sene için bir gümrük tarifesi yapılmasını, ancak inkişâfa müste'id millî sanayi himâyesini, ziynet eşyası, hâric olmak üzere diğer eşyadan mutedil resimler alınmasını, buna mukâbil bizim zraî isühsâlâumıza hâricîte müsait mahreçler bulunmasını iltizam ediyoruz. Bundan başka bir sendikalizim ve endiyoduvalizimi terviç ediyoruz, meslek erbâbının kendi menfaatlerini müdafaa için meslek cemiyetleri teşkil etmelerine taraftar bulunuyoruz. Halbuki ekseriyet fırkası bu nevi teşkilâta karşı tervickâr davranmıyoruz. Kırk altıncı maddemiz mücibince biz umûmiyetle inhisarların tezyidi lehindeyiz.

Görülüyor ki program nokta-i nazarından arada büyük farklar vardır. Bizim bütün hedefimiz, tespit ettiğimiz prensiplerin fiil hâline gelmesine çalışmaktan ibârettir. Aramızda bulunan bazılarının mevki-i iktidar hürsına tâbi olduklarına dâir şahsî ta'rizât vukû buldu. Bu ta'rizler hakikat-ı hâle gayri muvafıktır. Bahs edilen arkadaşların hepsi zaten birer mevki sahibi idi. Maksatları mevki muhâfazası olsaydı bunları muhâfaza etmeğe kolayca muvaffak olurlardı. Halbuki hedefleri memleket hayatında muayyen prensiplerin takarruru olduğu için mevkilerini bizzat terk edip çekilmişlerdir.

Halk Fırkası erkânının sık sık tekrar ettikleri lâiklik meselesi hakkındaki nokta-i nazarımızı soruyorsunuz. Bizce bu kelime etrafında lüzumsuz sù-i tefhümler toplanmıştır. Lâikliğin asıl manası haktır, siyasî nokta-i nazardan bun dan maksûd olan gâye halkın ihtiyaçlarını tatmin etmektir. Bizim üçüncü ve yedinci maddelerimiz bu ihtiyacı tamamiyle tatmin etmektedir. Bu maddede kavâninin vaz ve tedvininde halkın ihtiyâcâtı, menâfii, temâyülât-ı tabâyii, asrın icâbâtı ve âdâlet prensipleri hâkim olacağını söylüyoruz. Yedinci maddede hiçbir kimsenin kânunun emir etmediği şeyi icraya ve nehy etmediğini icradan men olunamaz düstürünün idârede mâbe'l-tatbik olacağını anlıyoruz.

Bizce hükümetin vazifesi kânunun muayyen kayıtları dâiresinde hürriyet-i şahsiyyeyi, hürriyet-i vücûdu, vatandaşlar arasında hürmet-i mütekâbileyi temin etmektir. Hükümet nazarında kânûna muhalif olmayan her fikir, her itikad muhteremdir. Herkes bunu ikna vâsıtalarıyla başkalarına kabul ettirebilir. Bir adamın, fikir ve itikadını başkasına kabul ettirmek husûsunda cebr-i isti'mâl etmesine mâni olmak hükümetin hikmet-i vücudu addedilecek mühim bir gâyedir.

73- Vatan, 28 Kanûn-ı evvel 1340, (Aralık 1924).

EK 21

Muhالیf Fırka

Terakkıperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul Merkezi'nin Resm-i Küşâdı İcra Edilmiştir

Terakkıperver Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul Şubesinin resm-i küşâdı dün saat üçte icra edilmiştir.

Fırka kâtib-i umûmîsi şehrimizdeki bilumum mebusan ile meclis-i umûmî, vilâyet ve cemiyet-i umûmiye belediye azasına, Halk Fırkası erkânına ve zevât-ı sâireye davemâmeler göndermiş ve bu zevattan bir kısmı davete icabet etmişti. Saat üçte Fırka Kâtibi Vasıf Bey davetlilere teşekkürden sonra bir nutuk irâd ederek şimdiye kadar memleketimizdeki fırkaların vezâifi ve yapığı işleri izâh etmiş ve neticede fırkaların gâyesi olan (murâkabe) vazifesini yapmamış olduğundan dolayı iflâs etuklerini söylemiştir.

Fırkanın vazifelerini izahtan sonra da: "Biz halka taahhüdümüz olan programımıza görü yürüdükçe müzâheret göreceğimize eminiz." demiş ve nutkuna nihayet vermiştir. Fırkanın İstanbul heyet-i idaresi şunlardır. Baş kâtip: Vasıf, Âza: İsmail Hakkı, Hüseyin Avni, Selahaddin, Doktor Nâfız, dâva vekili Hafid Beyler.

Yenikapı şeyhi Şeyh Bâki Efendi tarafından da bir dua kıraat edildikten sonra davetliler çay ve pastalarla ikram edilmiştir.

Pastalar ve şekerlemelerle dolu masanın etrafına dizilenler arasında konuşmaya vakit bulanlardan biri, yanındaki arkadaşına:

-“Ne iyi bol bol pasta yiyebilmek için keşke hergün yeni bir fırkanın resm-i küşâdı olsa!...” diye fısıldamıştır.

82- Cumhuriyet, 29 Kanûn-ı sâni 1341, (Ocak 1925).

Terakkiperverlerin Beykoz Şubesi Açıldı

Muhaliflerin Beykoz Muhabiri İrad Ettiği Nutukda Terakkiperverlerin Arasında Hiç Bir İrtica ve İhanetin Yaşamayacağını, Dinin Menfaat Namına Sû-i İsti'mâl Edilemeyeceğini Söylüyor

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Beykoz Şubesi Cuma günü merasim-i mahsûsa ile küşâd edilmiştir. Merasimde mezkûr fırkanın İstanbul mümessili Vâsıf Bey'le zevât-ı sâire hazır bulunmuştur.

Merasim esnasında, Terakkiperverlerin Beykoz Muhabiri Hasan Bey tarafından bir nutuk irâd edilmiştir.

Hasan Bey'in Nutku

Şâyân-ı dikkat olan bu nutkun en mühim aksâmını âtiye derc ediyoruz: “-Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının program ve umdelerini Beykoz ve civârı ahalisi, bu iftitâhın fırka ile kendileri beyninde alenî anlaşma dahi olmasını isterler. Biz Beyozlular sâdik ve samimî Cumhuriyetçileriz. Aynı zamanda sağlam Müslüman Türkleriz.

Cumhuriyete karşı hiç bir irticâ ve ihanet bizim aramızda yaşayamaz ve bu neviden her hareketi her nerede olursa olsun ezme hususunda kanımız Cumhuriyetin emrine ebediyen vakfedilmiştir.

Hayatta en büyük ziyet ve iftiharımız olan Türklüğümüzün dört bin yıldır bizi milletlerin fevkinde yaşatan fezail ve harsı hiç bir bidâtle bozuk ve melez etmek istemeyiz. Ancak saf Türk harsının tekâmülünü, asrileşmesini, inkişafını isteriz. Müsaveme-i câriyenin tabirinden milleti kurtarabilmek için Türk harsının ve fezâilinin takviyesi suretiyle bu mi'yâr ile mücadele etmek maksadına mâlikiz.

Müslümanlığımız, vicdânımızda yaşamaktadır. Fakat dâima dini kendi menfaatleri nâmına sül-i istimâl etmiş olan sâbık zümre ve idârelerin bî-amân düşmanınız!

Dinimiz hakdır, hakikatdır, büyüktür. O, neşr ve idame olunmak için yalnız tefekkür ve irşâddan başka hiç bir kuvvete muhtaç değildir. Din ile dünyanın karıştırılmasına, teceddüd ve inkişâf etmenin kuyûd-ı diniyye ile takayyüdüne asla taraftar değiliz.

Muhafazakârlıkla hiçbir münasebetimiz yoktur. Cesâret ve harâretle terakkiperveriz, teceddüdperveriz. Hülâsa, hayatın bütün tecelliyâtında cehl ve acz ifade eden eskiliği kökünden söküp atmak, onların yerine tekemmüllüğü ve yek-rengân-ı hayâtüsini, kuvvetini, velüdiyetini ikame etmek isteriz. Asrın rûhu, hayâtı bilmek, kazanmak, müreffeh yaşamak olduğuna göre, kazandırmayan, geçindirmeyen, müreffeh yaşatmayan teşkilâtın nazarımızda hiçbir kıymeti olamaz, bunları abes görürüz. Biz seri terakkiyât arıyoruz.

Bizi bu gayeye, kuvvete, hayâta, ancak Cumhuriyetin lafzı olmaktan ibaret kalmayan, hakikî bir millet hâkimiyetine ibtînâ etmesi ve kat'î bir kanuniyyet götürebilir.

Bu maksad, ahâlinin mütemâdiyen tenviri ve millî vaziyet ve ihtiyâcâtı anlayıp ona göre karar vermeğe alıştırılmasıyla istihsâl alınabilir. Beykoz şubesi bu mesaiye muntazam bir program dahilinde hemen başlayacaktır. Bu suretledir ki fırkamızın mâzideki emsaline benzememesi, millet hâkimiyetine müstenid, hakiki bir cumhuriyet fırkası olması taht-ı temine almır. Beykoz şubesi bu nukat-ı nazardan da Fırkayı murakabesi altında bulundurmak hukukunu kendisinde tabif ve milli olarak mevcut addeder.

Diğer fırkalarla münâsebatta edeb-i siyâsî ile vatan gaye-i müşterekinin icabatına göre hareket ve fırka menâfii nâmı altında menâfi-i vataniyeden ayrı menfaatler hudûsuna mâni olmak, fırkacılığı millet miyânında kin, kin, tefrika, nifâk ihdas eden mülevvez mâ-hiyelere düşürmemek, nizâm ve intizâm-ı memleketi şiyânet, kavanine fart-ı merbutiyyet-i hürmet ve riayet-i dâimi şiarımız olacaktır.”

Vasıf Beyin Cevabı

Terakkiperverlerin mümessili Vâsıf Bey, bu nutka cevap vermiş, mezkûr fırka programının ve gayelerinin bu kadar güzel kavranmış olduğunu görüp işitmekle milletin rüşd ve terbiye-i siyasîsi hakkındaki kanaatinin kuvvet kesb ettiğini söylemiş, milletimizin ferdler, zümreler, fırkaların işâretlerle, hükümleriyle hareket etmekten çok uzak olduğunu ve bilakis fırkaları menâfi'-i vatanniyye ve milliyeyi istihsâl etmek uğrunda irade ve hâkimiyet-i milliye altında yürütmek esasını te'sise azmetmiş olduğunu görmekle müftechir bulunduğunu ilâve etmiştir.

98- Tanin, 23 Şubat 1341, (1925).

Dahiliye Vekilinin Genç Hâdisesi Hakkında Muhabirimize Dün Geceki Mühim Beyanatı

Geçenlerde vâki olan Nasturî harekâtına bir nazar - Martta memekte umumî bir ihtilâl hazırlıyorlarmış - Kürtçülük cereyanı- Hâdisede saltanat sürmek isteyen Abdülhamid'in oğullarından birinin parmağı var!-

Heyet-i Vekiliye ictimai gece saat 9.30 da hitâm buldu. Bu ictimai müteakip kendisine mülâki olduğum dahiliye Vekili Cemil Bey, Genç hâdisesi hakkındaki suâllerime cevâben beyânât-ı âtiyede bulunmuştur.

Genç Hadisesi'nin Mukaddimesi

Bundan bir müddet evvel Musul hududundaki vaziyet hakkında İngilizlerle aramızda zuhur eden ihtilâf esnasında Hakkâri vilâyeti cenûbunda vâki olan Nasturî harekâtının te'dibine me'mur edilen bazı kıtaâtdan bazı zâbit iğfal ettikleri bazı efraddan bir kısmıyla kıt'alarından firar etmişlerdi. Fakat efradı bir kaç gün sonra vaziyeti anlayarak kıt'alarına avdeti üzerine, bu firarî zabıtlar, muvakkat hudûdu geçerek İngilizlere ilticâ etmekden başka kendileri için çare görememişler ve bilâhare Divan-ı Harb'e tevdi olunmuşlardır.

Tahrikâtta Bulunanlar Kimlerdir?

Bitlis, Muş ve hattâ Erzurum havâlisinde bu esnâda bazı tahrikâtta bulunduğu anlaşılın Yusuf Ziya (Sâbık Bitlis Mebusu olacak) ve Van'lı eşhas hakkında tahkikât cereyan ederken isticvâblarına lüzum görülen Mestanlı Hâlid Kerim gibi bazı ruesâ Divan-ı Harbce davet edilmişlerdi. Fakat bunlar bu davete icâbet etmeyerek firâr etmişlerdir.

Din ve Şeriat Kisvesine Bürünenler

Hâricî tahkikât ve iğfalâta kapılarak memlekette bir kürtlük cereyanı ihdâsına uğraşın bu gibi eşhas halkı maksadlarına göre kullanabilmek için din ve şeriat kendilerince alet edinmişlerdir.

Mart Nihâyetinde Umumî Bir İhtilâl Hazırlanmışlardı

Nihayet, Mart nihâyetinde her tarafa birden hükümet aleyhine umumî bir ihtilâl yapılması karar-gir olmuştu. İşte hâlen Genç ve Lice havâlisinde zuhr eden hâdisât, bu umumî fesâd ve tertibatın vaktinden evvel baş gösteren âsândır.

Şeyh said İsyana Nasıl Hazırlanmış?

Şeyh Said Hınıs'dan harekete Genç-Lice-Hani-Birâni mntukalarında doluşarak muhâliflerle müzâkeratta bulunmuş ve halkı teşvik ederek, isyân tertibatını hazırlamıştır.

Şeyh Said'in İki Adamını Tevkif Teşebbüsü

Pirani'de ikameti esnasında, maiyyetindeki adamlarından iki kişinin idâmı hükümetçe talep edilmiştir. Bunun üzerine Şeyh Said bu talebi reddetmiş, Jandarmalara silâhla mukabele ederek yaralamış ve zabitlerini tevkif ve ilân-ı isyân eylemiştir.

İsyân Nerelere Sirayet Etmiş?

İsyân Genç'den Lice, Hana ve Palu havalisine de sirâyet etmiştir. Pirani, Lice ve Hani'ye gönderilen müfrezelerimize civar köylerden ateş edildiği için Hükümetçe, kuvvetli tedâbir-i askeriye itihâzma lüzum görülmüş ve âsilerin tenkiline ve önyak olanların derdestine teşebbüs edilmiştir.

Abdülhamid'in Oğullarından Birinin Parmağı Var!

Hadise, padişahlık, hilafet, şeriat ve Abdülhamid'in oğullarından birinin saltanatı elde etmek gibi irticakârâne propogandalarından ve kürtçülük telkinâtından ileri gelmiş addedilebilir!.

İsyân, Mahdûd Bir Mntukaya Münhasırdır

Fakat bu isyân harekâtı fiilen mahdûd bir mntukaya münhasır kalmıştır. Elaziz'de idare-i örfiye mntukası dahilindedir.

Mesele yarın (bugün) Halk Fırkası'nda görüşülecek ve müteâkiben Meclis'de mevzubahs edilecektir."

Refik Nuri

100- Tanin, 24 Şubat 1341, (1925).

EK 24

Yeni Kabine İsmet Paşa'nın Siyaseti Altında Teşkil Etti.

Müstafi Başvekil Fethi Bey, Hükümetin Siyaset-i Dahiliyesinden Dolayı Fırkada Ekaliyette Kaldığı İçin İstifa Ettiğini Bildirmiş ve Rauf Bey'in Talebine Rağmen Bu Hususta Fazla İzahat Vermek İstememiştir (....)

Vilâyet-i Şarkıyyenin bir kısmında zuhur eden isyan nihayet Fethi Bey kabinesinin çekilmesini mucib oldu. Filhakika Cumhuriyet Halk Fırkasının evvelki abah saat onda akdedip gece saat on buçuğa kadar kısa bir fasıla ile devam eden ctimalarında cereyan eden müzakerât neticesinde Fethi Bey kabinesi istifaya necbur oldu.

Fethi Bey Kabinesi Ne Kadar İş Başında Kaldı.

Bu suretle 24 Teşrin-i evvelde İsmet Paşa kabinesini istihlâf eden Fethi Bey'in riyasetindeki hey'et-i vekile dört ay sekiz gün mevki-i iktidarda kaldıktan sonra yine İsmet Paşa'nın riyasetinde teşkil eden yeni bir kabineye terk-i mevki etmiş oluyor.

Ankara Muhabirimizin Telgrafları

Kabinenin tebdili hakkında Ankara'dan aldığımız telgraflar ber-vech-i âtidir: Ankara, 3 (Muhâbir-i Mahsus) -Fethi Bey kabinesinin istifası, Halk Fırkası'nın evvelki güntü ictima'ında Konya mebusu Refik Bey'le onbeş refikî tarafından

verilen bir taktirin 60 rey muhalife karşı 93 rey ile kabulü üzerine vaki olmuştur. Bu takdirde irtica'nın kökünden izalesi ve Cumhuriyetin muhafazası için bütün şamil şiddetli tedâbir itihazı teklif edildiği anlaşılmaktadır.

Fethi Bey ve hey'et-i vekile âzasından altısı bu takdirde tavsiye edilen şiddetli tedâbir itihazını lüzumsuz bulmakta idiler.

Fethi Bey'in Nokta-i Nazarı

Filhakika kabine ekseriyetince isyan ve irticâ karşı itihaz edilmiş olan tedâbirin kâfi olduğunu ve daha ileri gidilmeden asilerin tenkil edileceğini söylemiş ve isyan sahası haricindeki menâukda siyaset-i idare-i örfiyye ilânı gibi fevkalâde tedâbir ve lüzum olmadığı esasını müdafaa etmiştir.

Fethi Bey beyanatına devamlı teklif edilen tedâbir-i şedidenin bütün memlekete teşmili lüzumsuz ve muzır olduğunu, bir hâdise çıktığı zaman yalnız hâdise faileri aleyhine hareket etmek ve huzur ve sükûnu ihlâlden çekinmek lâzım gelince 'söylenmiş ve öteki kişilerin hareketlerinden dolayı besyûz öbür kişinin rahatını ihlâl edecek bir siyaset itihaz edemeyeceğini ve böyle bir mesuliyeti aslâ kabul eylemeyeceğini katî bir lisanla teyid eylemiştir.

- Terakkiperverlerin İtikadât-ı İslâmiyye Bir Hürmet Maddesi-

Fethi Bey, müzakerât esnasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na ve bilhassa yeni furkanın programındaki "efkâr ve itikadât-ı diniyeye hürmetkâr" cümlesi aleyhindeki tenkidâta da ber-vech-i âhî cevap vermiştir:

Fethi Bey'in tenkidâne cevabı: "Efendiler, Türkiye Cumhuriyeti'nin dini, din-i İslâmdir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzda bu kayıt vardır. Ben de Müslümanım ve ben de dinime hürmetkârım. Hangimiz efkâr ve itikadât-ı diniyeye hürmetkâr değilsiniz. Efendiler dine hürmetkâr olmakta ne zarar görüyorlar.

- Tabancaya Davranan Bir Mebus-

Bunu müteakib âzadan birçokları Fethi Bey'e hücum ederek şiddetli tedâbir itihazı lüzumunda ısrar etmişlerdir. Hatta fırkanın öğleden evvelki celsesinde Ergani Mebusu İhsan hamid Bey, Fethi Bey'in nokta-i nazarını müdafaa etmek istemiş, fakat Karesi Mebusu Süreyya Bey tarafından müteessiren Süreyya Beye acı bir lisanla hazmı oldukça güç mukabelede bulunmuştur. (.....)

115- Tanin, 4 Mart 1341, (1925)

İstiklâl Mahkemeleri Teşkilî Hakkında Başvekâletin Tezkeresi

Ankara, 4 (A.A.) - Büyük Millet Meclisi'nde Başvekâletten mevrûd, âtidedeki tezkere olunmuş ve tasvib edilmiştir.

31 Temmuz 338 tarihli İstiklâl Mehâkimi Kanununun bahşettiği selâhiyete binaen hükümetimiz harekât-ı askeriyye muntkasında usûlü dairesinde derhal bir istiklâl mahkemesinin teşkil ve faâliyete ibûdar eylesmesini taht-ı vücubta görmekte ve işbu mahkemece verilecek idâm kararlarının dahi aynı kânunun beşinci maddesi mücibince vaziyetin müstacciliyet ve istisnâiyetine binaen meclis-i âlice tasdik edilmeksizin inkâzına müsaade talep eder bundan başka ahvâl-i fevkalâdeye binaen ilan olunan seferberliğin milletün ve cumhuriyetin emniyetini mahall-i muhtelif ve irticâî propogandaların teşebbüsât ve harekâtın kavanin-i mahsûsasına tab'an men'i ve tecziyesi esbâbının da serian istikmâli maksadiyle ve aynı tarihli İstiklâl Mehâkimi Kânûnunun birinci maddesi mücibince idâm kararları meclis-i âlice tasvib edilmek ve merkezi Ankara'da olmak ve daire-i kazası harekât-ı askeriyye muntkası hâricindeki vilâyete şâmil bulunmak üzere derhal ikinci bir İstiklâl Mahkemesinin teşkiline müsaade buyurulması teklif ve rica olunur.

122- İkdâm, 6 Mart 1341, (1925).

Şeyh Said'in Oğlu Maktül Düştü

Kuvvetlerimiz, Çermik Kasabasını Asilerden İstirdâd Etti.

Şeyh Said'in Müstakil Bir Kürdistan Teşkilî için Ermenilerle Birleştiği Anlaşılmıştır. Ermeniler, Kürtleri İntikamlarına Âlet Ediyorlar

Asilerde Bozgun Başladı.

İsyân mınukalarındaki vaziyete dair alınan son haberlere göre Diyarbakır'ın şimalinde ve Elaziz'in şarkında harekât-ı tenkiliyeye başlanmış addedilebilir. Şeyh Said kuvvetleri Çermik'te tutunamamış ve mezkûr kazâ merkezi asilerden istirdâd edilmiştir. Henüz harekât-ı tenkiliyeye tamamen başlanmadan asi sürülerinin, keşif müfrezelerimiz karşısında bile barınamayarak bozulup dağıldıkları görülmektedir. Binâenaleyh harekât-ı kat'iyye başladıktan sonra birkaç gün içinde usatın târ ü mâr olacağı muhakkaktır. İsyân ile alâkadar olup dün gece aldığımız hususî telgrafnâmeler ber-vech-i âtidedir:

Harekât-ı Tenkiliye İçin Tahsisât Veriliyor.

Ankara, 1, (M.M.)- Muvâzene-i Maliye Encümeni, bugünkü ictimamda usatın tenkili için vuku bulacak masarife karşılık olmak üzere hükümetçe talep edilen on milyon küsur liralık tahsisatı kabul etmiştir. Bu tahsisât, Müdafaa-yı Milliye Vekâleti Bütçesine ilâve edilecektir.

Başvekilin Dahiliye Vekilini Ziyâreti

Ankara, 14 (M.M.) - Başvekil İsmet Paşa, bu akşam "dün" saat altıda dahiliye vekili Cemil Bey'i makamında ziyaret etmiş ve yirmi dakika kadar nezdinde kalmıştır.

Cemil Bey mühim bir tebeddül olmadığını söylemiştir.

Müteakiben görüştüğüm Cemil Bey, isyan muntukasındaki son vaziyete dair irad ettiği suale cevâben demiştir ki:

- İsmet Paşa, demin Erkân-ı Harbiyeden buraya gelmiş mühim bir şey olmadığını beyan etmiştir.

Çermik Asilerden Tathir Edildi.

Çermik, 14, (M.M.) - Son haberlere göre, Çermik eşrafı kuvvetlerimizle müş-tereken Çermik kazası merkezine girmişlerdir. Çermik'de idare-i hükümet yenden tesis edilmiş ve memurlarımız ifâ-yı vazifeye başlamıştır.

Refik Nuri

Ankara, 14 (A.A.) -Diyarbakır muntukasında: Diyarbakır'dan çıkarılan müf-rezelerimiz Dicle'nin şark ve garb muntukalarında tesâdüf etukleri âsileri te'dib ve firara icbâr eylemişlerdir.

2- Diğer muntukalarda sükûnet vardır.

3- Varto müsademesinde Şeyh Said'in oğullarından birisi maktûl düşmüştür.

Sezikinci Kolordu Kumandanlığı'nın Bir Tamimi

Trabzon'da münteşir "Yeni Yol" gazetesi, Sekizinci Kolordu Kumandanlığı tarafından vilâyete gönderilen âtideki tamimi neşreylemektedir:

"Genç ve havalisinden ahiren tahaddüs eden mevki-i isyanın başına geçen Hı-nıslı Şeyh Said geçen sene Nasturîlere karşı icra olunan harekât-ı askeriye es-nasında hükümet aleyhine kıyâm eden ve o zamanlar şiddetle tenkil edilmiş olan kıyâm hâdisesi mürettiblerinden ve Bitlis Divan-ı Harbince gıyâben hıyanet-i har-biye-i vataniye ile mahkûm mücrimlendendir. Şaki-i merkûma iltihak eden usâtan ahiren ele geçeler meyânında Nasturî ve Ermeni köylüleri bulunduğu ve bunların üzerinde zuhûr eden evraktan ve icrâ edilen tahkikattan müstakil ve Kür-distan teşkili için Şeyh Said'in Ermeniler ve Nasturîlerle tevhid-i mesâi eylediği tezahür etmiştir. Ermenilerin müstakil bir Kürdistan teşkili için Kürtleri teşvik ve muavenetten maksatları izaha hâcet olmadığı üzre, Kürtleri bidayette bu suretle işfâl ve izlâle muvaffak olduktan sonra tekrar vatanımıza girmeği temin et-mekdir.

Gelecek Ermeniler bize karşı bi't-tabîf hiç sönmeyen hurs-ı intikam ile mü-

tehasıs olduklarından Ermeni olmayan bütün unsurları ve o meyanda bi't-tabif en evvel bugün yardım ettikleri Kürtleri imhâ ve bu suretle topraklarımız ve Müslüman ırkımızın kemikleri üzerinde yeni bir Ermenistan teşkil etmek için müterakkidirler. Bilcişk olmeyerek vatanımıza bir Ermeniden daha şeni fenalık etmekte olan bu âsilerin başlayan te'dib ve tenkilleri her tarafta muvaffakiyetle devam etmektedir. Bu hakikatın milletimizin iflâhına her fırsattan bil-istifade isâl edilmesini ehemmiyetle ricâ ve ta'mim eylerim efendim."

136- Tanın, 15 Mart 1341, (1925).

**Ankara'ya Sûret-i Mahsûsada Gönderdiğimiz
Muhabirimizden Dün Gece Aldığımız Telgraflar**

Kuvvetlerimiz Palu'ya Girmek Üzere

Çermik'i Alan Kuvvetlerimiz İleri Harekâtına Devam Ediyor

Dahiliye Vekilinin Son Vaziyet Hakkında Beyanâtı

Ankara 16 (Muhabirimizden) -Asiler şimâle doğru tedricen çekilmeğe devam etmektedirler. Şâyân-ı ehemmiyet vukûat olmamıştır. Ancak âsiler garba doğru bir taarruz teşebbüsünde bulunmaktalarsa da püskürtülmüşlerdir. Ergani vilâyeti dâhilinde yerli kuvvetlerimizin harekâtı,asileri tedricen tarda muvaffak olmaktadır.

Palu'ya İlerliyoruz

Ankara 16 (Muhâbirimizden) - Ahâli ve asâyiş kuvvetlerimizin Ergani vilâyeti dahilindeki harekâtı ehemmiyet kesb etmiştir. Çermik'in istirdâdından sonra kuvvetlerimiz Palu'ya doğru ileri harekâtına devam ediyor. Palu'nun da istirdâdı kuvve-i karibeye gelmiştir. Kuvvetlerimiz mezkûr mahalle yaklaşımaktadır.

Esasen Palu civarında tahassun etmiş olan asi Şeyh Şerif ve avenesi birkaç defa pek şiddetli darbeler yemişlerdir.

**Asi Şeyh Şerif'in Avanesiyle Müsâdemelerin Başladığı Bildiriliyor
Dahiliye Vekilinin Beyanatu**

Ankara 16 (Muhâbirimizden) -Dahiliye Vekili Cemil Bey bugün isyan sahasındaki vaziyet hakkında şu beyanata bulundu:

- İsyân sahasında hiçbir tebeddül yoktur. Asilerle muhtelif mahallerde ehemmiyetsiz müsâdemeler olmaktadır. Kıtâatımız ise müretteb oldukları mahallerde toplanmaktadır.

136- İkdâm 17 Mart 1341, (1925).

Asiler Sindiler, Harekâta Bulunamıyorlar

Asilerin Üç Şeyhi de Şimdiden Şaşırıp Sıkıştılar!

Diyarbakır Civarında Şeyh Said, Elaziz Civarında Şeyh Şerif, Şimalde Şeyh Abdullah Asilerin Başında Bulunuyor.

Ankara, 20 (Sûret-i mahsûsada gönderdiğimiz muharririmizden) - İsyân muntakasında henüz katf harekât cereyan etmemektedir. Ancak vaziyet katf surette tevzih ediyor:

Asilerin kuvve-i maneviyeleri fevkalâde tezelzül etmiştir. Gün geçtikçe şaşırmakta ve havf ve telâşa düşmektedirler. Zira isyana civar menâtikta derhal teşkil edilen ve hergün birçok ilin iltihakiyle de kesb-i kuvvet eden milis teşkilâtımız asilere her tarafta şedid sadmeler indirmektedir.

Diğer taraftan usât, tenkil plânı vechiyle mahall-i mürettiblerine vâsıl olmakta bulunan kıtaâtımızın çenberi içinde sıkışmakta olduklarını görüyorlar. Firâr imkânının dahi kalmamış olması asileri pek vahim bir vaziyete düşürmüş bulunuyor.

Âsileri tedhiş eden diğer cihet de ihâta çenberi içinde ve dağlık arazide mâruz kaldıkları îâşe müşkilâtıdır.

Diyarbakır'da:

Diyarbakır muhârebâtından sonra şimâle doğru milis kuvvetlerimizin sürmekte olduğu âsiler en mühim zâyiâta uğramışlardır.

Kuvvetlerimize topçular dahi refâkat etmekte olduğundan, âsiler tahassun etikleri köylerde dikiş tutturamıyor ve sıkışıyorlar.

Bu havâlideki âsiler şiddetli darbeler ve vahim vaziyet karşısında âkîbetlerini anlamağa başlamışlar ve peyderpey dağılmaya yüz tutmuşlardır.

Âsilerin ruesâsı avanesini elinde tutabilmek için fevkalâde müşkilât çekmektedirler.

Şeyh Said bu havâlideki usâün başında bulunmaktadır.

Elaziz'de:

Elâziz havâlisinde ise Şeyh Şerif ve avanesi bulunmaktadır. Beyzâde Nûri Bey ve rufekâsının teşkil ettikleri milis kuvvetlerimiz Elaziz civârında fevkalâde kuvvetlenmiştir. Bu sebeple Şeyh Şerif'e de bu havâlide fena darbeler inmeğe başlamıştır. Kuvvetlerimiz Şeyh Şerif'i mütemadiyen şarka doğru sürmekte ve sıkıştırmaktadır. Hatta âsi-i merkûm Palu civârında firâra mecbur kalmış ve epeyce telefât vermiştir.

Son günlerde Şeyh Şerif (Elaziz)'e tekrar meczûbâne bir taarruzda bulunmak ve bu suretle firârını teshil etmek teşebbüsünü icrâya kalkışmışsa da ancak Peri Suya kadar gelebilmiş orada milis kuvvetlerimizin şedîd müsâdemâtu karşısında derhal firâra mecbur kalmışlardır.

Şeyh Şerif'in Elaziz'e ikinci defa girdiği doğru değildir. Esâsen buna artık imkân kalmamıştır.

Palu eşrafiyle Hızır Bey kumandasındaki kuvvetlerimiz bu havâlide Şeyh Şerif'e göz açtırmamaktadır. Hatta Maden'deki âsil köylerine dağılmaya mecbûr olmuşlardır.

Varto'da:

Muş vilâyeti şimâlindeki usâta gelince, burada da Şeyh Abdullah bulunmaktadır. Ahiren bunlar Erzurum vilâyeti hududu civârında olan Varto kazasına girmişlerdir.

Fakat milis kuvvetlerimizin bütün pek ziyâde kuvvetlenmesi üzerine bunlar da kemâl-i havf ile dağılmaya başlamışlardır. Tenkil-i kutaâtı ise kat'î harekâta beş gün sonra ibtidâr edecektir.

Mecdi Sadreddin

Tebliğ-i Resmi

Şeyh Said'in Fırâr Teşebbüsü

Ankara, 10 (A.A) - Bütün menâkıhta sükûnet vardır. 18-19 gecesı Koç Uşığı aşireti Çemişkezek'e tecavüz etmişlerdir. Bu tecavüz Çemişkezek'in mahallî kuvvetleri tarafından tevkif edilmiştir.

Şeyh Said'in cenûba fırâr ve iltica teşebbüsünde bulunduğu haber alınmıştır.
137- İkdâm, 16 Mart 1341, (1925).

EK 29

İsyân Nasıl Başladı (Elaziz) Nasıl İşgal Ve İstirdâd Edildi?

Asiler geliyor -Şeyh Said'in reh-güzâr müdafaasız- Esâtiri ve korkunç şâyialar -Elaziz vâlisi poker masasında- Palu kaymakamunun müsta'cel telgrafları- Şeyh Ali ve avanesi Elaziz'e girip mebâni-i resmîyeyi yağma ettiler- Üç gün üç gece asilerin pâ-yı işgalinde- Beyzâde Nuri Bey ve rüfekâsı nasıl silahlандılar?- (Elaziz) ahâlisi siperlerde.

Elaziz'de intişar etmekte olan (Mamûretü'l-Aziz) gazetesinin şehrimize son gelen nüshasında asi Şeyh Said ve avanesinin Elaziz'i ilk baskımına, Elaziz valisinin o sıradaki vaziyetine, Elâziz ahâlisinin nasıl silâhlандığına ve beyzâde Nuri Efendinin nasıl milis teşkilâtı yapığuna ait pek kıymetdâr malûmat ve tafsilât vermektedir. İsyânın heyecanlı başlanğıcını ve ilk safhasını göstermek itibariyle pek ziyade mühim olan bu tafsilât ber-vech-i âtidir.

İlk Haberler

Ankara'dan vârid olan 15 Şubat 1341 tarihli ajansta "Ergani vilâyetinin Piran karyesinde Hımslı Şeyh Said ve avanesiyle o havalideki jandarma müfrezesi arasında 13 Şubatta bir müsâdeme olduğı ve mütecâvizlerin tenkil ve derdesti için tedâbir-i lâzime ittihaz edildiğı bildirilmisti. Bazen en ufak hâdiselerin nazar-i müsâmaha ile karşılanması âtiyen ne büyük zararlara mal olduğı ale'l-ekser te-

sadıf eylediğimiz hakıyktandır. Bu cümleden olarak merhum Şeyh Said ve avanesinin rehğuzar-ı şekâvetlerini müdafasız bulmaları harve-i tecavüzlerini daha ziyâde teşçi' eylemiştir. Ale'l-husus Vali Hilmi Bey'in bu babda gösterdiği basiretsizlik ehemmiyetle kayda şâyandır.

Bâğilerin Palu'dan geçerek vilâyetimiz harfmine kadar dahil oldukları ve men-i tecavüzleri için bir kısım rica edildiği hâlde katiyen itifât buyurulmamış ve muhterem, şeci' ahalimize adem-i itimâd gösterilmiştir. Hatta asiler şehrimize bir saat mesâfede kâim (Bey Yurdu) tepelerine gelerek müslâdemeye başlanmış ve işte bu itimadsızlık siyasi bir kaç saat zarafında usûtn şehre girmelerini intâc eylemiştir.

Esatiri Şâyialar

Hıms, Çapakçur, Palu havâlisinde yaşayan bir sürü iki ayaklı canavarların zâhiren şeriât, bâtınen şekâvet perdesi altında silâh-ı isyana sarılarak yürütmeleri efkâr-ı umûmiye üzerinde korkunç velveleler uyandırmakta idi.

Bu şerzeme-i bâğiyenin kemiyet ve keyfiyeti hakkında esâtiri şâyialar deveran emekte ve hareket-ı işyâniyenin gündün güne ilerlemesi bu şâyialara bir vücud-ı hakikat vermekte idi. Rivâyetlerin bir çoğu bir câhil ve âtıl güruhun müdhîş bir kesâfete mâlik oldukları ve hangi semte teveccüh etseler tepelerden yel gibi, derelerden sel gibi akın ettiklerini söylemekte idiler. Akl-ı selim erbâbunca ölçüye biçkiye gelmeyen, havsala-i kabule sığmayan bu rivâyât-ı acibe gitgide hakikat kisvesine bürünmek derecesini buluyordu. Filhakika bu kara tehlikerin Elaziz merkezine kadar yavaşması şâyîât-ı mezkûreyi fiilen tasdik etmiş oldu.

Elaziz Valisi Poker Masasında

Usât Palu'ya gelmezden evvel kaza kaymakamı makine başına gelerek vali Hilmi Bey'e pek müsta'cel işaretli bir telgraf keşide ile usûtn yaklaştığını anlatmış ve emredilecek talimât dairesinde derhal itihaz-ı tedâbir edilmek üzere telgrafhaneye gelmelerini rica etmişti.

O gece de lu'biyyât ile meşgul olan Vali Hilmi Bey mahdumuna hâl ettirdiği şifreli ve müsta'cel işaretli telgrafnâmeysi ancak bir saat sonra okumak te-nezzülünde bulunmuş ve na-hâh makine başına gelebilmiştir.

Usât Palu'yu Geçince

Ayin yirmi üçüncü Pazartesi akşamı usûtn Palu'yu geçtiklerini haber alan Elaziz eşraf ve memûrünü ile bi'l-umum halk bu geceyi ihtiyatla geçirecek ale'l-sabah tedâfi-i tedbirler itihâzi çarelerini araştırmaya başladılar. Birçok müşâvere ve müzakereden sonra terübât-ı lâzıme itihaz edilmek üzere ahalinin teslihi için valiye müracaatta bulundular ise de nazar-ı iltifata alınmadı. Ezânî saat on rad-

delerinde usâtn Palu suyunu geçerek merkeze altı saat mesâfedeki Habusi karesi civarına yayıldıkları tahakkuk edince şehir dâhilinde asker ve jandarmadan mâada hiçbir ferdin dışarıya çıkmaması ve orada burada ictima edilmemesi hakkında beyannameler neşredildi. Ahâli bi't-tabî hanelerine çekildiler. Gecenin huşûliyle şehre hazin bir sükûn hâkim oldu.

Usâtn Şehre Duhulü

Türk hâkimiyetinin te'sisinden bu ana kadar istilâ yüzü görmeyen, hatta cihan harbinin müzmin ve müdhîş kasırgalarında bile bekâretini muhafaza eden Elaziz'in böyle bir tecavüze maruz kalacağı hatıra gelir miydi?

Bey Yurdu Tepelerinde Müsâdemeler

Yirmi dördüncü Salı günü idi. Ale'l-sabah Elaziz'in şarkında kain Bey Yurdu tepelerinde müsâdeme başladı. Hükümetin emrine Leban hânelerinden ayrılamayan ahâli damlara çıkarak tarassudâta bulunmakta idi. Üç dört saat müsâdemeden sonra ahâlinin teslihi edilmemesi gibi tedbirsizlikler yüzündün usâtn şehre duhul imkânını elde etti. Bu sırada vali otomobiline râkiben şehri terk etti. Bidâyeten şehre duhul eden Şeyh Ali ve avanesi her tarafa yayılarak evvel emirde hapishaneyi tahliye ve sonra da emâkin-i resmîyeye saldırarak bir kısım eşyayı yağma ve en ziyade devâir-i adliyenin evrak ve defhâirini imhaya cüret eylediler.

Çete Reisi Yado'nun Vürûdü

Kendisi Palu'dan hareket etmeden nâm-ı şekâveti işitilmiş olan şerir-i şehir Yado maiyyetindeki otuz kırk kadar hempâsı ile aynı yirmidördüncü salı günü sokaklarda görünmeğe başladı. Usâtn iki gün merkezde serseriyâne dolaşu. Daha usâtn Palu'ya girmeden tertibât-ı lâzime alarak def'-i taarruza kalkışmak isteyen ve fakat valinin itimatsızlığı karşısında harekete muktedir olamayan Elaziz vilâyetinin hamiyetli ahâlisi vâlinin memleketi terk etmesiyle serbest kalmış ve bunun üzerine Beyzâde Mehmet Nuri Efendinin riyasetinde hafî ictimalar akd edilerek bu serseri grubunu memleketten tard ve teb'id hususundaki kararlarını tespit ve planlarını tanzim eylemişlerdi.

Müdâfaa Hazırlıkları Nasıl Yapıldı?

Vatan-ı azizimiz üç gün üç gece şekâvetin mülevves ayakları altında buhranlı ve heyecanlı dakikalar geçirmekte idi.

İsgâlin ikinci günü Harput'taki ikâmetgâhından çıkarak maiyyet-i erkânîyle merkez-i vilâyete teşrif eden Beyzâde Mehmet Nuri Efendi memûrîn ve ahâliden sahib-i salâhiyet beş altı yüz kişi imzâsiyle verilen mazbata üzerine memleketin umûr-ı inzabîyesini deruhte etmiş ve muâvin sîfatıyla Belediye Reisi Halil

Bey'i de refâkatine almış bulunuyorlardı. Müşarunfleyh bir yandan uslûb-ı memâşât dairesinde tecavüzün men'ine çalışmakla beraber diğer taraftan da Ötelizade Asum, Belediye Reisi Halil Beyler gibi vücut ve eşraf-ı memleketle şüret-i mahremâhede müzâkere ve müşavere ile müdafaa ve tenkil hazırlıklarını tertib ettirmekte idi.

Saat ikibuçuk üç raddelerinde idi ki taarruza geçilmesi için taraf taraf el altından planlar tertib ve ihzâr edildi. Çare sancak eşrafından olup şehrimizde ihtiyar-ı ikâmet eden Arslan Beyzâde Bedri ve harb-i umûmîde birçok silâhsözcüleriyle gönüllü süretiyle Çapakçur ve Keyfiye kadar Moskof savletine göğüs geren ve büyük birâderi Ziya Bey'in şehadetiyle vatanperverliğini fii-len isbât etmiş olan Çarsacak eşrafından merhum Şerif Beyzâde Yümni ve mücâhede-i milliyenin sebatkâr kahramanlarından Hacı Kaya Sebâti ve cenup cephesini ve Harput'tan inerek Hasinik istikametine yürüyen cinayet mahkemesi azasından Süleyman Efendi kumandasındaki müfrezede şark cihetini ve şehrin yanbaşında bulunan İğbeyi eşraf ve ahâlisi de cenup cihetinden eşkiyanın firar ettiği bazı güzergâhı kuşattılar.

Elaziz Ahalisi Siperlerde

Elaziz'in şeci' ve kahraman ahalisi ise köşe başlarında birer sıra oturarak hücum dakikalarının şeref-i hulûlünü sabırsızlıkla gözlemekte ve mütevekkilen ale'l-Allah ilk işarete ferman-ber olmakta idiler.

Ak Sakallı Kahramanlar

Hele ak sakallı altmışlık ihtiyar kahramanlarımızdan Hevgili Hacı Ahmed ve tüccardan Hacı Serçe Ağa ile şehirde mukim Mesti karyeli Ahmed Efendi'nin ve muhâberaten gelip şehrimizde tavattun eden Bitlisli kardaşlarımızın evza'ı dilâveraneleri ayrıca kayda ve zaten umûmiyetle galeyâne gelmiş olan büyük ve küçük Elazizlilerin iş bu vazife-i diniyye ve vataniyye uğrunda fedâkârlıkları her türlü sitayişlere sezâdır.

Silâh Sadaları, Müsademeler

Silâh sadaları başladı. Ahalimiz taarruza geçti. Müsellah ve gayri müsellah efrâd-ı ahali taraf taraf sokakları dolaşarak tesadüf ettikleri usâtı kurşunla tenkile ve şehri usâtın tathire muvaffak oldular. Şeriat dâvacıları perişan, sergerden bir halde yollara düşerek patır kütür kaçıyor, yaralanıyor, soluyorlardı. Bırakıkları maktûl ve esirin miktarı henüz tespit edilememiş ise de elli mütecâviz olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar meyanında firara muvaffak olamayan sekiz on kişinin de Mustafa Paşa Mahallesiindeki Kırmızı konakta tahassun ettikleri haber alınmakla orası da muhâsara edildi. Gece yarısına kadar ateşler teâtî edildikten

sonra bizden üç şehid iki mecruh, onlardan dört maktul ve birçok mecrûh düşmekle oranın da pây-ı şekâvetten tathirine muvaffakiyet hasıl olmuştur. Üç gün, üç gece kayd-ı şekâvet altında inleyen Elaziz halkı kendi silâh-ı mücerred, kendi cihad ve icihâdiyle nâmûs-ı millisini kurtarmış ve işte bülend, nezih, müşa'ş bir nâsiye ile huzûr-ı târihe çıkmış oluyor. Gazâ-yı mübârekini altın kalemle tebrik ve takdis etmek vicdanî borcumuzdur.

Usâtın Takibi

Şecaat ve fedakarlıkları bâlâda zikr edilen Bedri, Yümni, Hacı Kaya Sebati, Polatlı Halil Efendizâde Nâil Beylerle bu hey'et-i takibiyeye iltihak eden Çotelizâde Halid Bey üçyüze karib maiyetleri ile üç gündün beridir bakiye-i usâtı Palu istikametine doğru talip ve hudud hâricine tard ve teb'id ederek kemâl-ı muvaffakiyetle avdet eylemişlerdir.

Bundan başka Malatya eşrafından Hâşim Beyzade Said ve belediye reis-i muhteremi Hasan Beylerle İzoli aşireti reisi Hacı Kaya Sebâti Bey'in küçük biraderleri Mahmud, Kasım, Ahmed ve Ağcu-zâde Mustafa Efendiler ve Keban kazasından mebus-ı sâbık Hacı Feyzi Efendinin mahdumu Hamdi ve eşraftan müşar müdir-i sâbıkı Mustafa Beyler hayli kuvvetleriyle merkez-i vilâyete geldikleri görülmüş ve komşu vilâyetimiz muhterem Malatyalıların gösterdiği muâvenet-i dilîrâne Elazizliler tarafından derin bir hürmet ve meserretle karşılanmış. Lehül-hamd memleketimizin her tarafından havf ve heyecan şâibeleri tamamen zâil olarak emniyet ve asayiş takarrur etmiş ve çarşı ve pazar açılarak herkes işi ve gücüyle meşgul olmakta bulunmuştur.

140- Tanin, 19 Mart, 1341 (1925)

Şeyh Said Firara Teşebbüs Etti.

Çemişgezek'e Tecavüz Eden Usât Tevkif Edilmiştir

Şehrimize gelen son haberlere göre, Şeyh Şerif'in idaresinde ikinci defa olarak Elaziz'e doğru ilerlerken Peri Suyu civarında milis kuvvetlerle vuku bulan müsâdeme neticesinde firâra mecbur kalan usâın zayıfatı mülhimdir.

Âsilere karşı keşif müfrezelerimizin faaliyeti muvaffakiyetle devam etmektedir. Usât, Diyarbakır muntakasından daha şimâle çekilmektedir.

İsyân Mirâkasına Dair Tebliğ

Ankara, 20 Mart (A.A.) -Bütün muntakada sükûnet vardır. 18/19 gecesi Koçuşağı aşireti Çemişgezek'e tecavüz etmişlerdir. Bu tecavüz Çemişgezek mahallî kuvvetleri tarafından tevkif edilmiştir. Şeyh Said'in cemûba firar ve ilticâ teşebbüsünde bulunduğu haber alınmıştır.

Şeyh Said Hakkında Malûmat

Siverek'te münteşir "İrfân" gazetesi Şeyh Said hakkında şu malûmat veriyor: "Beş altı ay evvel Hakkâri Vali Vekili ve Jandarma Kumandanı Rifat Bey maiyyet-i efrâdiyle berâ-yı teftiş vilâyeti muntakasını gezerken İngilizlerin para kuvvetiyle elde ettikleri Nasturî Aşireti, mamûileyhi esir alarak İngilizlere teslim etmiştir.

Hudud-ı millimiz dahilinde bulunan bir aşiretin böyle hadd-nâ-şinâsâne te-
cavüzüne karşı yapılan harekât-ı askeriyede karşımızda kendi tebamız değil, İn-
giliz ve Ermenileri görmüştük. İşte biz Nasturlerin kıyamını yatıştırmak emeliyle
harekâtı icrâ ederken bu Şeyh Said denilen türedi, tâ o vakit hükümetin icrâatını
akim bırakmağa çalışmış ve habâsetini fiilen izhâr etmiştir. Bitlis Divan-ı Harbi
merkumu hiyanet-i vataniye ile mahkûm etti, fakat bir türlü ele geçemediğinden
cezâ-yı sezâsını görmedi.

Mevsuk bir menba'dan aldığımız müstahbarât tamamiyle meseleyi tavih et-
mektedir.

Şöyle ki: Hâlihazır isyanını da vücuda getiren Şeyh Said'in esir alınan ava-
nesinden bazılarının maalesef gönüllü Ermeni Nasturlı oldukları anlaşılmıştır.
Bunların ifadâtı ve üzerlerinde çıkan vesaik ile sabit olmuştur ki, Şeyh Said müs-
takil bir Kürdistan ve yanında müstakil bir Ermenistan teşkili için İngilizlere ta-
ahhütte bulunmuştur.

Demek Şeyh Said Kürdistan teşkiline çalışıyor. Kendisi namına düşmanlarla
teşrik-i mesâi etmesini hangi Kürd teklif etmiştir?

Şark İstiklâl Mahkemelerinin Hareketi

Ankara, 20, (M.M.) -Meclis Muvazene-i Maliye Encümeni, İstiklâl Mah-
kemeleri mesârifine karşılık olmak üzere talep edilen tahsisatı ve bu mah-
kemelerin reis ve müdde-i umumileriyle âzasına şehri ikişer yüz lira mütefferika
itâsını kabul etmiştir. İstiklâl Mahkemeleri için kabul edilen tahsisât, Meclis büt-
çesine ilâve edilecektir. İsyân mınukasında icra-yı faaliyet edecek olan İstiklâl
Mahkemesi'nin Meclis bütçesinin çıkması için nisan bidâyetinde Ankara'dan ha-
reketi tekrar etmiştir.

Adana'da İki Hoca Daha Yakalandı

Şehrimize gelen bir telgrafnâmeye nazaran, Adana'da Kürtçülerde mevzî se-
ferberlik aleyhinde propagandalarda bulunan iki hoca derbest edilmiştir. Bunların
Ankara İstiklâl Mahkemesine sevkleri muhtemeldir.

Adana'da Tevkif Edilenler

Adana'da tevkif edilerek İstiklâl Mahkemesinde berâ-yı muhakeme An-
kara'ya gönderilen mütekâid Kaymakam Ali Ruhî ve Toksöz gazetesi heyet-i tah-
ririye müdürü Şükrü Oğuz Beyleri bazı rüfekâmız Adanalı olarak gös-
termişlerdir. Adana gazeteleri, Ruhi Bey'in Adanalı olmayıp son zamanlarda
Yemen'den Adana'ya gelip yerleşmiş bir çerkes olduğunu ve Şükrü Oğuz Bey'in
de Antalya mültecilerinden bulunduğunu yazıyordu."

144- Tanin, 21 Mart 1341, (1925).

Asiler Tedâfi'î Vaziyet Alıyorlar

Umûmi Harekât-ı Tenkiliyyemize Üç Gün Kala Asiler Vaziyetlerini Değiştirdiler ve İsyanı Uzatmak İçin Çeteler Halinde Dağılmaya Başladılar

Asiler Yer Yer Çete Muharebeleriyle Kendilerini Korumak İstiyorlar

Milis Kuvvetleri Umumi Kumanda Altına Alındı. Kuvva-yı Tenkiliyyemiz Şimal, Garp ve Cenubtan Harekata Geçerek Asileri Kısım Kısım Bertaraf Edecek

Ankara, 24, (Sûret-i mahsûsada gönderdiğimiz muharririmizden)

Asiler arasında az çok farklı yeni bir vaziyet hasıl olmağa başlamıştır. Son vaziyeti ve son gelen haberleri tahkik ettim, bildiriyorum: Umumi tenkil harekâtımız muharrer olan gün derhal başlayacaktır. Binaenaleyh üç gün sonra asiler fiilen kıtaatımızın ateş ve takibatı karşısında kalacaklardır.

Her tarafta milis kuvvetlerinden dahi istifade edilecektir. . Bundan dolayı umum milis kuvvetleri dahi kumanda altına alınmıştır. Milis kuvvetlerinin en büyük faydası, asilerin kısım kısım dağılık arazide takipte ve her tarafta ta-

hasungâhların keşfedilerek ani baskınlarda görülecektir.

USÂTIN SEVKU'L-CEYŞ VAZİYETİ

Usâtin sevku'l-ceyş vaziyeti bugün tahminen şu şekildedir:

Cenubta Diyarbakır Vilayeti, garpta Ergani Vilayeti'nde (Palu) kazası hududunda, şimalde Muş vilayetinin yukarısında ve erzurum vilayeti hududunda, asiler mahsur bir vaziyette ve kuvvetlerimizle temas halinde bulunmaktadır.

İsyan sahasının cenûb ve garb taraflarında keşf-i ahali kuvvetlerimiz mütemadiyen asilerle ateş teati etmekte ve firar edenleri adım adım takip etmektedir.

Şeyh Said Firar mı Etmek İstiyor?

Asiler bu suretle bir ihâta ve muhasara altında kaldıklarını anlamışlardır. Binaenaleyh firar imkanını derpiş etmekte olduklarını ihsas edecek müşahedeler mevcuttur.

Bizzat Şeyh Said'in firara karar verdiği hakkındaki haberleri bildirmiştim. Erzurum kıtaatı ihate çemberini süratle tamamladığı için ne Şeyh Said ne diğer usât rüesası için firar imkanı kalmamıştır.

Çeteler Halinde Dağılmaya Başladılar

Asilerin askeri usul ve kavvâide göre harekatta buldukları malûmdur. Filvaki usatın hareketından Muş'un şimalindeki Varto kazasından Ergani vilayetinin cenubuna kadar bir cephe tesisine çalışukları görülmüyordu. Bugün milis kuvvetlerimiz de hal-i temasta olan bu cephede müfrezelerin birbirleriyle müsademelerinden başka kati bir hareket yoktur. Fakat asiler bu cepheyi pek müşkilatla tutabilmektedirler.

Bu cephe arkasında ise usatın kısım kısım ayrıldıkları ve çeteler halinde dağıldıkları müşahade edilmektedir. Asilerin bu suretle tenkil kuvvetlerimizle umumi temastan ihtiraz etmekte oldukları ve isyanı dağlık arazide çete muharebelerine tahvil ederek uzatmak istedikleri anlaşılıyor.

Binaenaleyh üç gün sonra unum cephelerden taarruza geçecek olan kuvva-yı tenkiliyemiz asileri kısım kısım takip ve bertaraf edecektir. Her halde asiler için felah yoktur. Mecdi Sadreddin

147- İkdam, 25 Mart 1341 (1925)

Ayrıca bak. Tanin, 25 Mart 1341 (1925)

Asilere karşı Harekâta Başlandığı Bildiriliyor

Usât “Silvan”ı İşgal Etmiş ve Elaziz Mıntukasında Tard Edilmiştir.

Ankara, (M.M) - İsyân mıntukasındaki vaziyete dair bu akşam gelen raporlar sükunetin dün de devam ettiğinden bahseder. Diğer taraftan ihzârâtun ikmal edilerek usata karşı hareket-ı taaruziyemizin başladığı şayi olmuştur. Eğer bu şayia doğru olup hakikaten hareket-ı tenkiliyeye ibtidar edilmiş ise yarın akşam isyan mıntukasından mühim haberlerin gelmesine intizar edilebilir.

İsyân Mıntukasındaki Vaziyete Dair Tebliğ

Ankara, 25 (A.A.) - 1-Elaziz mıntukasında: Gölcük şimalinde bazı mevzii hareketleri görülen asiler milli müfrezelerimiz tarafından geldikleri istikamete tard edilmişlerdir.

2- Kiğı mıntukasında: Kiğı cenubundaki milli kuvvetlerimize bir kısım asi taaruz etmiş ve milli müfreme şimale çekilmiştir.

3- Silvan,civardaki asiler tarafından işgal olunmuştur.

148- Tanin, 26 Mart 1341, (1925)

Terakkiperverler Âlem-i İslama Gizli Bir Beyannâme mi Nesretmişler

Dün Cinayet Mahkemesinde Kara Vasıf Bey'le Heyet-i İdareden Rifat Bey Muvacehe Edildiler. İstiklal Mahkemelerinin Anlamak İstedığı Nokta Nedir?

Vasıf Bey Fırka Aleyhindeki Tezvirattan Bahsetti.

Dün cinayet mahkemesinde silah kaçakçılığı meselesi hakkında Terakkiperver Fırka'nın heyet-i idare azasından Rifat Bey'le, mezkur fırkanın İstanbul merkezi kaib-i umumisi Kara Vasıf Bey tekrar isticvab edilmişlerdir.

Makam-ı riyasetten Rifat Bey'in hüviyeti sorulduktan sonra tehlifi icra olunmuş ve isticvaba başlanmıştır:

Reis Bey- "Ankara İstiklal Mahkemesi'nden almış olduğumuz bir talimatname mucibince Vasıf Bey'i isticvab ettik. Vasıf Bey bazı meseleler hakkında Rifat Bey'in malumatı vardır dedi. Bu cihetten sizin de ifadenize müracaat lüzumu hasıl oldu. Esbab-ı davetiniz bundan ibarettir." dedikten sonra devamla:

- Vasıf Bey, Ali Fuat Paşa'ya bir mektup göndermiş bu mektubun ikinci fır-

kasında bir tabir var "Birisi Mustafa Kemal Paşa'yı istiyorsanız Halk Fırkası'na, halifeyi istiyorsanız bizim Terakkiperver Fırka'ya geliniz" tarzında beyanatta bulunmuş. "Bu cihet hakkında Vasıf Bey'den izahat istenildi. Bu izahatı Rifat Bey bilir. çünkü esamisi kendisinde mazbuttur ve bana O hikaye etmiştir" dedi. Bi-naenaleyh bu husustaki izahatı söyleyiniz.

Propagandayı Yapan Kim?

Rifat Bey- Bendeniz, kim söylemiş bilemiyorum. Fırkanın Kasımpaşa muhabiri hikaye etti. Bu suretle Terakkiperver Fırka'nun aleyhine bir propaganda yapılmış birisi birisine "Mustafa Kemal Paşa'yı istiyorsanız Halk Fırkasına, halifeyi istiyorsanız bizim Terakkiperver Fırka'ya geliniz." demiş bu bir propagandadır.

Reis- Bu suretle ifadeniz mutlak olmuş oluyor. Yani birisi birisine demiş, kim demiş malum değil, ve bundan dolayı zabıta tahkikat yapılmış. İbrahim Edhem Efendi'den bu cihet istizah edilmiş.

Rifat Bey- Evet efendim.

Kara Vasıf Beyle Muvacehe

Bu esnada Reis Bey Kara Vasıf Bey'i çağırdı ve şu suali sordu:

Reis- Bize dünkü beyanatınızın esami ve esası hakkında Rifat Bey'in malumatı olduğunu söylüyordunuz. Rifat Bey diyor ki benim esami hakkında malumatım yoktur. İbrahim Efendi geldi, birisinin birisine "Mustafa Kemal Paşa'yı" ve ilh dediğini ve kendisinin de bundan dolayı polis müdüriyetine çağrılıp isticvab edildiğini ve bu meselenin Terakkiperverler aleyhine propaganda olduğunu hikaye ettiğini söylüyor. Ve başka birşey bilmiyorum diyor. Siz ise esamiyi Rifat Bey'den aldığınızı söylemişsiniz. Bu suretle Rifat Bey'le sizin ifadeleriniz arasında bir mübâyenet hasıl oluyor.

Terakkiperverlerin Gizli Beyannamesi

Vasıf Bey- İzah edeyim efendim. Kasımpaşa muhabiri olan İbrahim Bey'den işittiğim mesele ile Rifat Bey'den istiahi rica ettiğim mesele başkadır.

Bu ikinci iki kişi arasında cereyan eden bir mübahasedir. Güya alem-i islama hitaben bir beyanname neşr edilmiş bu ise bizim beyannamemiz imiş, mesele Terakkipervere mensub bir zatla, Halk Fırkası azasından birisi arasında cereyan etmiştir. Terakkiperver halkçıya rast geliyor soruyor! Sen de mi bu fırkaya dahil oldun? O cevabında "evet, öyle oldu" diyor. Sonra Halkçı programı istiyor. Terakkiperver cebinden çıkarıp veriyor. Halkçı eviriyor çeviriyor sonra Terakkiperver soruyor!

- Nasıl buldun?
- Bizim programın aynı.
- Sizin programımız yok ki!

Bunun üzerine Halkçı:

- Peki beyannameniz?
- Programın başında matbudur.

- Hayır, canım şu gizli beyannameniz? Bunun üzerine Terakkiperver kızıyor, ayrılıyor. İşte Rifat Bey'den istihzahım rica ettiğim mesele budur.

Reis- Hayır, bizim sualimiz doğrudan doğruya birisi birisine "Mustafa Kemal Paşa'yı ilh" ait olan fıkradır. Aldığımız talimatnamede de bu cihet sorulmaktadır. Buna ise Rifat Bey'in bildiği cevabı vermişsiniz?

Vasıf Bey- Bu ayrı bir meseledir.

Reis- Bizim sualimiz budur. Bu itibarla sormuştuk?

Vasıf Bey- Bendeniz suret-i resmiyede ve heyet-i idare kararıyla Ankara'ya yazdığım mektupta üç misal zikretmişim. Birincisi: Bize atfedilmek istenilen beyanname, ikincisi: Propaganda, Üçüncüsü de: İrticadır. Buna misal olmak üzere yazmışım. Bizi lekelemek için tezdvir yapanlar oluyor. Bunların önüne geçmek hem bizim için, hem de memleketin sükunu nokta-i nazarından lazımdır.

Kasımpaşa'daki Mesele

Reis- Kasımpaşa'da cereyan eden mesele?

Vasıf Bey- Buna dair polisçe tahkikat yapılmıştır. İcab ederse İbrahim Bey celbolunarak malumatına müracat edilebilir.

Bundan sonra Vasıf Bey Terakkiperverte Halk Furkasına mensub bir zat arasında geçen meseleyi tekrar izah etti. Ve geçen celsedeki beyanatının ikinci kısma aid olduğunu söyledi. Reisin suali üzerine ikinci kısmı tekrar hikaye etti.

Reis- 10 Şubat 341 tarihli Fuad Paşa'ya hitaben yazdığınız mektupta bu ciheti mevzuabahs ettiniz mi?

Vasıf Bey- Evet mevzuabahs ettim.

Reis- İsimleri zikr ettiniz mi?

Vasıf Bey- Hayır... İsimleri zikretmedim.

Reis- Rifat Bey'e Vasıf Bey'in ikinci fıkraya dair olan beyanatına karşı birşey söyleyip söylemeyeceğini sordu.

Rıfat Bey- Evet aynıyle kabul ediyorum, dedi.

Rıfat Bey Ne anlatıyor?

Müteakiben Reis Rıfat Bey'e meseleye dair bildiklerini sordu.

Rıfat Bey- Birgün fırkada zümre halinde yirmi, otuz kişiyi müteceviz zevat oturuyordu. Dört beş kişi de ayrılmış, bir köşeye çekilmişti. Ben de açıkta oturuyordum. Gittim yanlarına oturdum. Evvelce Terakkiperverle aralarında mübahase cereyan eden Halk Fırkası'ndan olan zatın kim olduğunu bi't-tabi' bilmem. Bu zümrede iki zat böyle bir mesele olduğunu birbirlerine hikâye ediyorlardı. Ben de bunu duydum. Vasıf Bey'in yanına gittim. Böyle fena bir propaganda yapıyorlar, diye kendisine ihbar-ı keyfiyet ettim.

Reis- Fırkada konuşan iki zat kimdi?

Rıfat Bey- Tahattur edemiyorum

Reis- Eşkalini?

Rıfat Bey- Eşkalini dahi tahattur edemiyorum. Bu esnada Vasıf Bey tekrar çağrıldı.

Cephane Teklifi Meselesi

Reis- Efendim. Bu mektubunuzda gerek İstanbul mebus-ı sâbıkı Şükrü Bey'e ve gerek size birisinin müracaat ederek kendisine cephaneye ve silah mübayaası için teklifte bulunduğu ihbar edildiği yazılıyor? Bu hususta silah taharri etikleri ve isimleri mektum tutulan iki şahsın ismi hakkında Rıfat Bey'in de malumatı olduğunu söylüyordunuz.

Vasıf Bey- Malumat verdim efendim. Yazdığım mektup resmidir. Heyet-i İdare kararıyla yazılmıştır. Rıfat Bey'in hatırlarında ne dereceye kadar kalmıştır bilmem. Zaten polis bu husustaki tahkikatını ikmal etmiştir. İzahat orada mevcuttur.

Reis- Alıcı olarak derdest edilmiş olan iki kişinin ve diğer üç kişinin isim vehüciyetleri hakkında Rıfat Bey'le mübahasede buldunuz mu?

Vasıf Bey- Bendenize verilen pusulayı okudum. Hatırımında olanları söyledim. Ancak iki kişiyi tayin edemiyorum.

Hilmi Bey'in Müracaatı

Bundan sonra Reis, Rıfat Bey'e meseleyi sordu. Rıfat Bey Hilmi Bey'in heyet-i idanrede mevubahs ettiğini söyledi.

Reis- Esamı hakkında malumatınız var mı?

Rıfat Bey- Hayır.

Reis- Demek ki sizde Vasıf Bey kadar malumat yok?

Rıfat Bey- Evet, alakadar bile olmadım.

Bundan sonra Vasıf Bey tekrar çağrıldı. Yine esas mesele hakkında bazı istihzahatta bulunuldu. Mülmaileyh yine eski izahatını tekrar etti.

Bu husustaki tahrikatın polis tarafından yapılmış olması dolayısıyla izahatın orada olduğunu söyledi.

Heyet-i Hükümenin Kararı

En nihayet Heyet-i hükümne bazı hususatın müzakeresi için salonu terk etti. Bir müddet sonra avdetle müddei umuminin mütalaasını sordu.

Reis- Gerek Vasıf Bey'den gerekse Rıfat Bey'den istizah olunacak bir cihet var mıdır? Sualinde bulundu. Müddet-i umumi- Hayır yalnız Kasımpaşa muhabiri İbrahim Bey'in celbini talep ederim.

Reis- İcabi müzekkere edildi. Vasıf Bey'in bugün sebk eden beyanatını nazaran Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kasımpaşa Şubesi muhabiri İbrahim Bey'in şahid sıfatıyla celb ve istimama ve bil ittifak karar verildi. Bu kararın tefhiminden sonra Reis müddei umumi Bey'e tekrar sordu.

Reis- Hilmi Bey'in Ankara'da bulunduğu anlaşılıyor.

Müddei umumi- Onun da celbine.

Reis- Bu cihet de müzakere edildi. Hilmi Bey'in yarına kadar avdeti halinde mumaileyhin de kezaflık celbi hakkında polis müdüriyetine...

153- İkdam, 29 Mart 1341, (1925) s. 1, 3.

İsmet Paşa'nın İsyana Dair Beyanâtı

Başvekil, Tenkil Harekatının Dağlara Çekilen Usâtın Tepelenerek Neticeleneceğini ve Müteâkiben Tatbik Edilecek Tedabirin Meclise Arzedilmek Üzere Olduğunu Söylemiştir.

Ankara, 7 (M.M)- Meclisin bugünkü içtimarında başvekil İsmet Paşa, Halis Turgut (Sivas) Bey'in geçen celsede isyan sahasındaki vaziyete dair irad ettiği suale cevaben ber-vech-i ait beyanatta bulunmuştur:

- "Meclis-i Âliyi son bir aylık vaiyete dair tenvir için bu suale derhal cevap vermeğe şitâb ediyorum. Bir ay evvel vaziyet, asilerin Diyarbekir Şimalindeki birkaç noktaya kadar vasıl olmuş bulunması şeklinde idi. Meclisiniz ve hükümetiniz memleketin bu kısmında çıkan ateşi söndürecek tedabiri tecmül ve kabul ettikten sonra vaziyet bu halde kalmadı.

Asilerin Diyarbekir'e Taarruzu ve Müteakib Hareketleri

Asiler 7-8 Mart gecesi Diyarbekir'e taarruz ettiler, muvaffak olmadılar. Sonra Silvan'ı aldılar. Daha sonra Mardin'e bir taarruz tevcih ettiler. Tesvilat ve

ifsadati Palu civarına sirayet ettirdiler. Malazgirt ve Bulanık'ı alarak Muş'un irtibaını kat' ettiler. Öteden Malatya'ya kadar hulûl ederek Çemişgezek'e dayandılar, Eğin'i tehdit ettiler Pötürge kazasında fesad yaptılar, vaziyet tehlikelidir, dediğimiz zaman haklı olduğumuzu görüyorsunuz.

Kısmî Seferberlik ve Cumhuriyet Evlâdlarının Şevki

İhtihâzı eden tedâbir meyânında kısmî seferberlik ilan edildi. Vatandaşlar, bana kemâl-i şevk ve hevesle şitâb ettiler. Tam sulh ve sükûna nail oldukları bir devrede memleketin sükûnunu ihlal edenlere karşı hiddetli idiler ve bunda haklıdır. Seferberlik intizarı içinde şaurl bir surette sürette ikmal edildi. (Alkışlar)

İrtica Kuvvetleri Dağlık Araziye Çekildiler

Asiler, bugüne kadar inkıta' bulmayan fesad silahlarından çok faide görmüşlerdir. Üzerlerinde muhtelif mukaddesat yazılı bayraklarla her tarafın efkarını teşvişe çalışıyorlardı. Ciddi müsademeler oldu. İrtica' kuvvetleri, Diyarbekir'in surlarından başlayarak kendilerince müstahkem telakki ettikleri dağlık mevakiye çekildiler. Çok telefât verdiler.- Cumhuriyet evlatlarının sert, kesin silahları karşısında hergün biraz daha eriyerek mütemadiyen hüsrana uğradılar. (Alkışlar)

Hâdise Nasıl İlerledi ve Nasıl Tevkif Edildi?

Hâdise, 20 Mart'tan sonra tevsi'e başlamış ve mühim sürette ilerlemek istidadına göstermişti. Esasen Mart nihayetinde umumî bir kıyama tasmin ettiklerine aid delâlimiz vardı. Fakat vaziyeti evvelden takdir ile ittihaat edilen tedâbir sayesinde durmuştur. İlk sevk edilen kıtaât, asilerle mühim menâtika açılan isyan kapıları üzerinde aynı zamanda karşılaştılar, Siverek, Çemişgezek bu suretle kurtuldu ve daha mühim sirayetlerin önü alındı.

Memleket Zann ve Vehim İle İdare Edilmiyor

Görüyorsunuz ki hükümet zann ve vehim ile idare edilmiyor. Hadisâtı mütabak eden tedbirlerle tehlikelerin önüne geçiliyor.(Alkışlar)

Bugünkü Vaziyet

Bugünkü vaziyet şudur: Şarkta Silvan, Beşiri, kıtaâtımızın hakimiyetimizdedir. Hani, Lice ve Piran gibi Şeyh Said'in başlıca faaliyet sahaları işgalimiz altındadır. Elaziz'den sevk edilen kıtaâtımız Palu'yu almışlardır ve Çapakçur'u almak üzeredirler. Muş'un irtibau temin edilmiştir. Asiler, mamureler civarında tecrübe ettikleri tali'lerini, mağlubiyetleri üzerine başka bir sahada tecrübe ediyorlar, kendilerince müstahkem zannettikleri dağlara çekilmişler, da-

valarından vazgeçmemişlerdir. Teşkilâtlarını muhafaza ediyorlar. Fakat ergeç bu dağların kendilerine mezar olacağını anlayacaklardır. (şiddetli alkışlar)

Dağlardaki Asileri Birer Birer Tepeleyeceğiz

Harekât bitmiştir gibi bir söz ifade edecek vaziyette değilim. Dağlardaki asileri birer birer bulup tepeleyeceğiz ve harekâtı intâc edeceğiz.

İrtica'ya Karşı Tatbik Edilecek Tedâbir

Henüz devam eden ve ne vakit biteceği bi't-tabi' malum olmayan harekâttan sonra bu havâlide ve ale'l umûm irtica'ya ve dine müstenid tehevvlata istidadı olan menâtuksa diğeri bir takım tedâbir tatbik edeceğiz. Bu tedâbir meclise arz edilecektir. Seferber olarak cumhuriyeti müdafaaya koşan vatandaşları meclis-i âliniz huzurunda takdir ve şükranla yâd edeceğim. Böyle bir tehlike anında yapılacak şey, mukâbil tedâbirin katiyetle âzami surette itihazıdır. Bu tehlike karşısında veya vatanın dâçâr olabileceği bütün diğeri tehlikeler muvâcehesinde seferberliğin kat'î suretle iknâli lâzımdır. Seferberlik, zamanında yapılmıştır. Arza mecburum ki cumhuriyet evlatları Cumhuriyetin tehlikede olduğunu gördükleri anda katiyetle, süratle ve şuurla hareket etmişlerdir. (şiddetli alkışlar). Tedâbir-i askeriye devam ediyor. Tenkil ve tathirin nihayetini bekleyerek ondan sonra itihaz edeceğimiz tedâbir hakkında meclis-i âlinize maruzatta bulunmak için vakit yoktur. Müsaade buyurursanız bu tedâbiri de bir iki gün zarfında arzedeceğim.

Halis Turgut Bey'in Teşekkürü

İsmet Paşa beyanatını şiddetli alkışlar arasında bitirmiş ve sual sahibi Halis Turgut Bey kendisine teşekkür etmiştir.”

171- Tanin, 8 Nisan 1341, (1925)

Ayrıca bkz. İkdâm, 8 Nisan 1341, (1925)

Terakkiperverlerden Tevkifat Olacak mı?

Tahribat Yapılan Fırka Şuabâtındaki Polisler

Çekildiler Kâtib-i Umûm-i Vasıf Bey Ne Diyor?

Terakkiperver Fırka şubâtında temhir edilen evrak' polis müdüriyetine sevk edilmiştir. Dün de şehrimizde bazı tevkifat olacağı hakkında şâyialar deveran etmiştir. Mamafih vilayet ve polis müdüriyeti bu şâyialar hakkında adm-ı malûmat beyan etmekte ve ketûm bulunmaktadır.

Dün sabah vali bey'i polis müdürü Ekrem Bey ziyaret etmiş ve müdüriyaete avdetinde Birinci Şube Müdür Muavini Feyzi Bey vilayete gitmiş, valiye mahrem işaretli bir telgrafname tevdi' etmiştir.

Dün akşam geç vakte kadar tevkifat olup olmadığı anlaşılamamıştır.

Vali Bey Ne Diyor?

Dün vali Süleyman Sami Bey yeni tevkifat olup olmayacağı ve vilâyete bu hususta tebligat vaki olup olmadığı hakkındaki suallere hiçbir şey bilmediğini söyleyerek mukabele etmiştir.

Terakkiperver Fırka Şubelerinde

Tahkikat icra olunan Terakkiperver Fırka şubelerine polisler ikâme olunmuştu. Dün verilen emir üzerine polisler şubeleri terk etmişlerdir.

Kara Vasıf Bey'in Beyanatu

Terakkiperver Fırka Kâübi Vasıf Bey yapılan tahkikat hakkında dün atideki beyanatta bulunmuştur.

- Kendisinden şüphelenilmeyen bir şahsın üstü başı aranılmayacağı için, fırkanızın merkez ve şubelerinde yapılan tahkikat da elbette bir sebebe müstenid olacağını kabul etmek zaruridir. Bu sebebin ne olacağını düşünmek bile istemem. Dürüstü-i hareketimizden emin olarak neticeye intizar ediyoruz.

Meşru' bir fırkayı temsil ediyorum. Propagandamızda münderiç mevâddın harfiyen tatbikinden başka bir maksat takip etmediğimize yakında herkeş şahit olacaktır. Bu nokta-i nazardan, yapılan tahkikatın, namuskârâne vaziyetimizi, efkâr-ı umâmiye huzurunda bir kere daha sarahatle meydana çıkaracağı için müteselliyiz. Hükümet şüphesiz ki, lüzum gördüğü tedâbiri ittihaz etmekte serbestir.

Fırkanın Vâridâdı

-Zannediyorum ki: Fırkanıza mevhum varidat menbâ'ları atf ediliyordu. Defterlerimizin tetkikinden, ne kadar aldığımız, ne miktar parayı nerelere sarf ettiğimiz anlaşılacaktır. Hükümet, şüphe ve vehim ile hareket etmek istemediğini ispat etmiş oluyor. Tahkikatın neticesi safiyet ve halisiyetimizi bir kere daha te'yid edecektir.

Kanunun çizdiği hutûta tevfikân teşekkül eden her fırkanın efkâr-ı umumiye karşı vereceği bir takım hesaplar ve deruhte ettiği mesuliyetler vardır. Bunlardan teberrî edemez.

Hükümet, bu vesikayı bize ihzâr etmektedir. Kanun ve usul-î mevzu'a haricinde en ufak bir hareketimizi meşhûd olursa bize düşen yegane şey, fırkacılığı terk etmektir.

Evrak Ne Kadar?

-Evrak beş on defterle seksen doksan kadar muhabere evrakiyle birkaç yüz teklifname ve diğer ufak tefek kağıtlardan ibaret olması hasebiyle tetkiki, uzun sürmez fikrindedim. Tahkikata ne için lüzum görüldüğü meselesinin Büyük Milet Meclisi'nde tahkik edilip edilmeyeceğini bilemem.

Erenköy Şubesi Açılacak mı?

-Vaziyet küşat hazırlıkları üzerinde tesir yapmadı ise bi't-tabi karar vechile yarın (bugün) resm-i küşâdını yapacağız.

-Vaziyeti dün öğle üzeri Ankara'da fırkamız katib-i umûmîsi Ali Fuad Paşa'ya telgrafla bildirdim. Henüz bir cevap gelmedi.

Fırkanın Mühürleri

-Merkezin mühri alınmamıştır yalnız şubelerin mühürleri sehven alınmıştır. Sehven alınan bu mühürlerin polis müdürüyetine müracaat edilerek istirdadı lüzumunu şubelere tamimen bildirdim.

Devam Ediyor mu?

- Fırkamız mesdûd değildir. Kayıt muamelesi devam ediyor. Herkes kanunen meşrû' fırkalara dahil olmak hakkını haizdir. Yeni kayıt edilenleri bi't-tabi' yenden açacağımız defterlere kayd edeceğiz. Muamelemizde bir tebeddül olmaz. İstanbul'da aza miktarı oldukça mühim bir yekûna bâliğ olmuştur.

Polisler Duruyor mu?

- Tahribattan sonra polisler geli alınmıştır.

179- İkdam, 15 Nisan 1341 (1925).

Kahraman Kıtâatımız Delirâne bir Savletle “Genç”e Girdi, Memlekete Kast Etmiş Olan Şeyh Said Haini Maiyyetindeki Şeyhler (25) Kişi ile Esir Edilerek Varto’ya Getirildi, Memleket İsyân Gaillesinden Kurtuldu.

İsyân Sahasında Harekât-ı Askerrîyye Hitam Buldu.

Şeyh Said Maiyyetiyle Birlikte Şarka Doğru Kaçarken (Çarpuh) Köprüsü Civarında Yakaladı - Her Tarafda Başsız Kalan Asiler Yer Yer Teslim Oluyorlar.

Ankara 15 (A.A)- Genç, kıtâatımız tarafından işgal edilmiştir. Bu surette isyân sahası dahilinde bulunan merâkiz-i idâriyemiz kâmilen istirdad edilmiş ve her yerde hükümet takarrur etmiştir.

Genç şimalinde sıkıştırılmış olan Şeyp Said ve diğer ruesâ-yı usât şarka doğru kaçmak isterken (Varto) cenubunda (Çarpuh) köprüsü civarında kıtâatımız tarafından ihate edilerek derdest ve (Varto)ya sevk edilmişlerdir.

Esir edilen usâtın mühimleri şunlardır: Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh

Ali,Şeyh Galib, Ciranhlardan Kasım, İsmail ve Reşid Ağa ve daha yirmibeş şahıstır. Şeyh Said'in üzerinde harekât-ı isyanıyyeye ait mülhim evrak ve vesaik ve heybesinde de kıllıyetli miktarda altın para bulunmuştur.

(Silvan) civarında mukaddemen tenkil edilen asileri idare etmiş olan Şeyh Şemseddin'in biraderi Şeyh Seyfullah da arz-ı dehalet eylemiştir. Bu suretle her tarafa başsız kalan asiler taraf taraf kıtaatımıza teslim olmaktadır.

Te'dibatın hareket-ı askeriyyeye müteallik safhanı hitam bulduğundan bâdennâ tebliğ-i resmî neşredilmeyecektir.

Ankara 15 (Muhabir-i Mahsusumuzdan)- (Genç)'te başlayan isyanın yine (Genç)'te son nefesini verdiğini tebşir ederim. Kahraman kıtaatımız, son müdafaaalrını arıdâne yapmakta olan usât üzerine dilfrâne bir saviletle yürümüş ve asileri perişan ederek (Genç)'e girmiştir. Asiler canlarını kurtarmak için silahlarını atarak dağlara kaçmışlar, ekseriyet-i azimesi kafile kafile teslim olmuşlardır.

Şeyh Sait Nasıl Yakalandı?

Hain Şeyh Said (Çarınuh) köprüsünden dağlara firar ederken kıtaatimiz tarafından birden bire sarıldığını görünce neye uğradığını şaşırmış ve mekhûr bir yesle derhal teslim olmuştur. Merkûm maiyyetiyle beraber süngüllüler arasında (Varto)'ya sevk edilirken yollarda ahali bunca kan dökülmesine sebep olan ve memlekete kast eden bu haine gayyaiskârâne tezahüratta bulunmuşlardır.

(Genç)'in İstirdadından Sonra

(Genç)'in istirdadını müteakib öteye beriye kaçışan asiler tathir ediliyor. (Genç) ka-sabasında hükümet konağına bayrak çekilmiş ve Genç Valisi İsmail Hakkı Bey derhal vazifeye başlamıştır. Musademelere maktûl düşen maruf ruesanın başları hükümet binasının önünde teşhir edilmektedir. Şeyh Said'in Diyarbakır'a sevk edilmekte olduğu ve orada İstiklal Mahkemesi'nde muhakeme edilerek idam edileceği bildiriliyor.

Başvekil İsmet Paşa isyanın can verdiğini meclise tebşir edecektir.

Hey'et-i Vekile Toplandı

Ankara 15 (Muhabir-i Mahsusumuzdan)- Hey'et-i Vekile Gazi Paşa'nın ri-yasetinde toplandı, vilâyet-ı şarkıyyede tatbik edilecek ıslâhat esamileri görülmektedir. Dahiliye Encümeni de Dahiliye Vekili'nin ri-yaset'inde toplanarak hazırlanan ıslâhat layihasını gözden geçirdi.

İstiklal Mahkemesi İşe Başladı

Ankara 15 (Muhabir-i Mahsusumuzdan)- Diyarbakır İstiklal Mahkemesi de işe başlamıştır.

Ankara 15 (Muhabir-i Mahsusumuzdan)- Usûtn sergirdesi Şeyh Said'in hayyen yakalanması bütün Ankara'da mücib-i memnuniyet olmuştur. Tahkikatına göre Şeyh Said'i maiyyetiyle esir eden müfrezelerimiz (41)jinci firkanıza mensubtur.

İlk haber Erkân-ı Harbiyeye şifreli telgrafla bildirilmiş, keyfiyetten Gazi Paşa ve Hey'et-i Vekile haberdar olmuştur.

Müdafaa-i milliye vekili Recep Bey Şeyh Said'in esaretini, muvazene-i milliye encümeni müzâkâratına gittiği zaman ilk defa mezkûr encümen âzasına haber vermiştir.

Dahiliye Vekili'nin Beyanau

Derhal Dahiliye Vekili Cemil Bey'e müracaat ettim. Barfa:

- Evet, dedi. Şeyh Said'in tevâbii ile beraber yakalandığına dair telgraf aldık. Tabii cezây-ı sezâlarını göreceklerdir.

Fırar Edenler Yakalanıyor

(Genç) kasabasının istirdadını müteakiben asilerin bakıyyetu'l-suyûfu perişan bir halde (Malazgird'e doğru fırar etmeğe başladıklarından müfrezelerimiz firarileri takip etmektedirler.

İşyan, artık kahr ve tenkil edilmemiştir. Geriye kalan ve dağınık bir surette öteye beriye fırar eden asilerin artık büyük ve muntazam harekatta bulunabilmeleri ihümali bi'-tabi' zâil olmuştur.

Esir edilen usât arasında muhrik ve müşvik olanlar kâmilten idam edileceklerdir.

181- İkdâm, 16 Nisan 1341, (1925).

Ayrıca bkz. Tanin, 10 Nisan 1341.

Neden Kapatıldı?

Terakkiperver Fırka Hakkında bir Haberin Suret-i Tah-riri Sebebiyet Vermiştir.

“Tanin” gazetesinin Heyet-i Vekile kararıyle bilâ-müddet seddine dair vilâyete gelen emirde tahkikâtımıza nazaran gazetenin neden kapaulmasına lüzum görüldüğüne dair hiçbir kayıt ve malûmat yoktur. Ancak dün Ankara’dan aldığımız bir habere göre “Tanin”in 13 Nisan Pazartesi tarihli nüshasında intişar eden bir haberin sûret-i tahriri ve bilhassa serlevhası gazetesinin seddine se-bebiyet vermiştir.

Terakkiperver Fırka’nun merkezinde zabıta tarafından yapılan tahribat hak-kındaki haber mezkûr gazetede “Dün gece Terakkiperver Fırka Basıldı” ser-levhası ile intişar etmiştir.

Görülen lüzum üzerine mezkûr fırka merkez ve şubâtında ale’l-âde tahkikat icrasına lüzum görülmüş ve zabıta o suretle hareket etmişken, “Tanin”in mezkûr tarzda neşriyatı Takrir-i Sukûn Kanunûna muhalif görülmüştür.

Mevkuflar Dün Sevk Edildiler

Polis müdüriyetinde taht-ı muhafazaya alınmış olan Tanin heyet-i tahrireye müdirleri Baha ve Kadri Beyler'le müdir-i mesul Muammer Bey'le Ankara'ya sevk edilmişlerdir. Mûmaileyhim istasyonda arkadaşları tarafından teşyi' olunmuşlardır. Mevkuflar iki resmi polisın taht-ı muhafazasına verilmişlerdir.

Mûmaileyhimin arzu ettikleri zevat ile görüşmelerine müsaade edilmiştir.

Şeyh Said Meclis Önünde Asılacak

Şeyh Said Avanesiyle Beraber (Hanes) Divan-ı Harbinde mi Muhakeme Edilecek?

Diyarbakır'da (Siverek) Terakkiperver Fırka Reisi Şeyh Eyyüb İdam Edildi.

Ankara 17 (Muhabir-i Mahsusumuzdan)- Şeyh Said ve rüfekâ-yı mel'aneti (Lice)'ye götürüldüler.

Merkûmun nerede muhakeme ve idam edileceği hakkında katî malûmat almak mümkün olmadı. Bu hususta iki rivayet mevcuttur. Bir rivayete göre Şeyh Said avanesiyle Hıms'a sevk edilecektir. Ve orada müteşekkil divan-ı harpte muhakeme edilecektir. Diğer bir rivayete göre hain merkum Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi'nce muhakeme edilerek tevâbi'yle beraber Ankara'da meclis kabinesi önünde idam edilecektir.

Asiler Temizleniyor

Müfrezelerimiz (Genç) dağlarını taramaktadır. Tesadüf edilen asiler derhal teslim olmakta ve ateş açmağa cesaret edenler olduğu yerde imha edilmektedirler. Silvan civarında öteye beriye tahassun etmiş olan usât pür-dehşet bir haldedirler. Takım takım, kıtaatımız eline geçmektedirler. Tâthiratın bir hafta kadar devam edeceği tahmin ediliyor.

Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi'nde

Ankara 17 (Muhabir-i Mahsusumuzdan)- Buraya gelen haberlere nazaran Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi, asilere iltihak etmiş olan (Siverek) Terakkiperver Fırka Reisi Şeyh Eyyüb'ü idama mahkum etmiştir. Hükm-i idam dün akşam üzeri infaz edilmiştir. Mezkûr mahkeme Diyarbakırlı Doktor Fuad'ın mahkemesine başlamıştır. Siverek Terakkiperver Fırkası Kâtibi Fethi dahi tutulmuş ve mezkûr İstiklâl Mahkemesine tevdi edilmiştir.

182- İdam, 18 Nisan 1341, (1925)

**Terakkiperverler Nasıl Dinî Propaganda Yapıyorlardı
İstiklal Mahkemesi Müddî-i Umûmîsi Necib Ali Bey'in
Kâmil Efendi ve Salih Paşo (Başo) Hakkındaki İddianamesi**

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin Paşamandıra'da dini âlet itihaz ederek propaganda yapan Terakkiperver Fırka muhabiri Kâmil Efendi ve faal âzadan Salih Paşo ile rûfekasının muhakemelerini intâç eylediği malûmdur.

Dün gelen (Hâkimiyet-i Milliye) refikimiz mezkûr muhakemenin hitâmında müdde-i umumî Necib Ali Bey'in dermiyan ettiği iddianameyi meşretmiştir. Mezkûr iddianameyi ehemmiyetine binaen aynen nakl ediyoruz:

"Hayli zamandan beridir cereyan eden Sahip Paşo, Kâmil Efendi ve rûfekası hakkındaki davanın muhtac-ı ta'mik başka bir ciheti kalmadığı anlaşılıyor. Davanın mevzûunu teşkil eden cûrum Heyet-i celilerince malûmdur. Paşamandırasında bulunan Kâmil Efendi Terakkiperver Fırka'sının muhabiri ve Paşo faal âzadandır. Orada Fırka namına propaganda yapmak sûretiyle dini siyasete âlet itihaz ederek fırkalarının nüfusunu temin ve hükümetin mevkiini ha-

leldâr etmek emeliyle çalıştıkları cereyân-ı muhâkemededen anlaşılmiş ve bu babta makam-ı âcizince kanaât-ı kat'iyeye hasıl olmuştur. Bu hususta kendilerine hiçbir husumet ve igbirarları olmadığı kendi ifadesiyle tahakkuk eden ve maa'l-karem istima' edilen şahudun şehadati ve bunun kanaât-ı vahdaniye husulüne esas teşkil edecek mahiyette olduğunu kabul etmek zaruretindeyim. Meselâ; şahitlerden Bekiroğlu Mehmet, Yeni Fırka (Şeriatî ihya edecek) ve (Dinsizlik kalkacak, Şeyh babalarımız geliyorlar. İnşallah kavuşuruz.) sözlerinin bizzat Salih Paşo ve Kâmil Efendi tarafından söylendiğini ve bu suretle mücemmi'nâs olan mahallerde daima dinî mukaddesau ona sorarak propaganda yapmakta olduklarını ayrıca ifade etmekte ve diğerk şahitte ufak tefek kelime farklarıyla diğerk şahidin ifadatında mündemic esasatı teyit eylemektedir.

Cumhuriyet ve demokrasi ile idare edilmekte olan memlekette velhasıl parlamentarizm cari olan her memlekette kendi furkası lehine propagandada bulunmak caiz ve bu nev'i idare sisteminin tabii zaruriyaundandır. Bunun hudud-ı kanuni haricinde propagandalarda bulunmaları bir cürümdür. Salih Paşo ve Kâmil Efendi ve şahudun ihbarauna rağmen ketim-i hakikat etmekte iseler de Heyet-i celileniz ve makam-ı acizce de kanaat-bahş olan bu hakikat karşısındaki ketumiyetin hiçbir kıymeti olamayacağı vareste-i izahur.

Meseleyi şimdiye kadar objektif nokta-i nazardan tetkik ettik. Bir de subjektif olarak tetkik ve mü'talâa etmek mecburiyetindeyiz. Bunu böylece tahlil edelim: Bir defa Kâmil Efendi kimdir? Bu adam memleketin bir cüz-i olan Arnavutluk'ta uzun müddet tezvıratta bulunan ve Arnavutluk gibi bir cüz'i vatanın ziya'ına sebebiyet verenlerin birinci değil ise de hemen onların en sergerdelerindendir. Arnavutluk'ta oynadıkları feci rolün avakıbını bütün uryanlılığıyla görüldükten sonra her nasılsa İzmir'e komiserlikle gelmiş ve Vali Rahmi Bey'in delaletiyle İzmir'den ihraç edilmiş ve İstanbul'a gelen bir adam kendisinin denaetini pek yakından gördüğü cihetle İttihat ve Teraki Hükümet-i sabıkasınca hudüd-ı millî haricine teb'id edilmiştir. İşte bunlar Kâmil Efendi'nin hakikî hüviyeti ve şahsiyetidir. Harb-i umumîde veya daha evvel bizce meçhul ve sebepten dolayı her nasılsa memlekete ferhâ-yâb-ı duhul olan Kâmil Efendi Kuvva-yı Millîye'ye de muhalefet ettiği gibi hükümet-i hazıramıza da aynı ihanet ve şenaati ifade kusur etmeyeceği aşikâr bir hakikattir. Çünkü ruhunda itiyadî bir cürüm işlemek kabiliyeti mündemiçtir. Salih Paşo'ya gelince, bu da diğerk kadar aynı şenaat ve denaeti irtikâp etmiş ve hatta Sırbistan'da bulunan çocuklarını dahi dinsiz memleket olduğu için vatanımıza giremeyeceğini ifade etmiştir. Herhalde Yugoslavya gibi dinen bize pek yabancı olan bir memlekette dinin kutsiyetini idrak eden bir zatın memleketimize çocuklarını ge-

tirmemesi de mntıkanan suret ve tarzını göstermeye bir misaldir. Nuri Bey'e gelince; bunun da hıyanet-i vataniyyede bulunduğuna dair elde mevcut bir vesika yoksa da vukuat ve cereyan-ı muhakkematın müstehraç netayıçten de bu cürümde fer'an zimethal olduğu anlaşılmalıdır. Geçenlerde Hey'et-i Celilenizin gördüğü lüzum üzerine İstanbul'da Terakkiperver Fırkası'nda hükümetçe icra ettirilen taharriyat neticesinde zuhur eden bazı vesâik meyanında bulunan bir vesikada ve programda münderiç bazı esasat kendilerinin mutuklarıyla de pek bariz bir tezat teşkil etmektedir.

Tabii bu vaziyet karşısında mantuk ve akl-ı selimin bize bahşedeceği netayıç şudur: Resmen ve alenen fikir ve programları başka olduğu halde gizli fikir ve makâsıt takip ettiklerine artık bundan bariz delil ve misal olamaz. Kâmil Efendi gibi vatandaşlık hukuk ve salâhiyetinden mahrum edilmiş bir adamın muhbirlik gibi oldukça mühim bir vazifeye tayin edilmesi de yine kendi resmi programlarıyla da tezat teşkil eder. Kâmil Efendi'nin hüviyeti hakkında İstanbul zabıtasına müracaat edilmiş olsaydı orada mevcut kayd-ı resmînin vakur ve kısa ifadesi hüviyetini en belîğ bir tarzda ifade ederdi.

Kendisi bilfiil tahrikâtta bulunmamış ise de herhalde bu fiili hazırladığına ve fakat tatbikine imkan bulamadığına makam-ı acizce kanaât-i kâmile hasıl olmuştur.

Hüseyin Bey'e gelince, icra edilen tahkikattan anlaşıldığına nazaran şahsî bir garaz ve infial neticesi olarak yeni fırkaya intisap etmiştir. Siyaset sahasında dinî mesail ile uğraşmadığı ve belki buna aczi mani olduğu anlaşılmaktadır.

Resul Hoca'ya gelince: Bunun da mabihi'l-zan olan efâle ictisarnı mevki-i bedahete isal edecek delail ve emarat-ı kanuniye ve vicdaniyyeye, desteres olunamamıştır. Binaenaleyh Salih Paşo ve Kâmil'in hıyanet-i vataniyye kanununa müzeyyel birinci maddeye tefvikan tecziyelerini, Nuri Bey'in de fer'an zimethal olduğu kanaati hasıl olduğundan kanun-u mezkûrun birinci maddesi delaletiyle ikinci maddesinin ikinci fırkası mucibince tecziyelerini ve Resul Hoca ve Hüseyin Bey'in beraatlerinin taht-ı karara alınmasını talep ederim."

Müddef-i Umumi Beyin iddiaanesinin hitamında müdafaanmelerinin ihzarı için muhakame cumartesiye (bugün) ta'lik edilmiştir.

187- Cumhuriyet, 2 Mayıs 1341, (1925). s. 2.

EK 39

Terakkiperver Fırka Kongresi

Yeni Hey'et-i İdare İntihab Edildi

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası vilâyet kongresi dün öğleden sonra saat üçte fırkanın Cağaloğlu'ndaki İstanbul şube-i merkeziyesinde akd edilmiştir.

Dünkü kongreye fırkanın İstanbul duhûlindeki 9 şubesinden gönderilen mu-rahhaslar iştirak etmişlerdir.

Evvela fırka Kâtibi Kara Vasıf Bey kısa bir nutuk irad ederek kongreyi küşâd etmiştir.

Vasıf Bey'in Nutku

Vasıf Bey nutkunda fırkanın ilk vilâyet kongresini küşâd ettiğinden dolayı mübahî olduğunu söylemiş, âzayı hürmetle selamlayarak umumî kongre mü-zakeratına faydeli eseslar ihzarı için içtima edildiğini beyan etmiş ve nutkuna şu sözlerle hitam vermiştir.

“- Muhterem efendiler! Müzâkerata geçilmek üzere marûzatuma nihayet ver-riken vatanımızın şark menâtkında vukua getirilen iftirakcûyane ve

irticâkârane kıyam-ı hâinanenin serf ve kâf tedâbir ile tenkil ve teşkilinin de hükümetin ibraz ettiği kudreti ve ihraz eylediği muvaffakiyeti vahdet-i milliye ve vataniyyemiz için parlak ve kuvvetli bir zaman olarak şükran ile yad ederim.”

Yeni Hey'et-i İdare

Müteakıben vazifesi hitam bulan hey'et-i idarenin yeniden intihabı yapılmış, intihabata İstanbul'da mevcut fırka şubelerinden (27) âza iştirak etmiştir.

Yeni hey'et-i idareye Cafer Tayyar Paşa, Saruhan mebusu Abidin Bey ve Afyon mebusu Kâmil Efendi yeniden, Erzurum mebus-ı sâbıkı Hüseyin Avni Bey, Meclis-i Umumî-i vilayet reis-i sanisi İsmail Hakkı, Mehâmi Hafid ve Doktor Nafiz Beyler ibkâen intihab edilmişlerdir.

Kongre riyasetine Hafız Mehmed, reis-i saniliğe Doktor Halid Bey intihab edilmişlerdir.

Vilayet kongresi 15 gün devam edecektir. Terakkiperver Fırka umumî kongresini Haziran zarfında şehrimizde akd edecektir. Dün umumî kongre muvaffaklığa Süleyman Necati ve İsmail Hakkı Beyler intihab edilmişlerdir.

192- İkdâm, 15 Mayıs 1341, (1925)

Terakkiperver Sivas Kâtibi Mahkûm Oldu

Şark İstiklâl Mahkemesi daire-i kazası dahilindeki Terakkiperver Furka şubelerinin seddine karar verdi.

Cürmü sabit olan Fethi Bey'e üç sene kal'a-bentlik cezası verildi.

Diyarbakır 18 (Hususî Muhabirimizden) İstiklal Mahkemesi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Sivas Kâtibi olan Fethi Bey'in muhakemesine devam etmiş, kendisinin müdafaasını dinlemiştir. Mahkeme, mazisinin temizliğini esbab-ı muhaffifeden de adetmiş, cürmü sabit olan Fethi Bey'e üç sene kal'a-bentlik cezası vermiştir.

İstiklâl Mahkemesi aynı zamanda Terakkiperver Fırkası'nın Şark İstiklâl Mahkemesi daire-i kazası dahilinde bulunan şubelerinin de hıyanet-i vataniyye ve cemiyetler kanununa tevkiyan sedd olunmamasına karar vermiştir.

Muhakeme Nasıl Cereyan Etti

Bu muhakemenin ilk celselerine ait tafsilatı ber-vech-i âti naklediyoruz:

İstiklâl Mahkemesi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Urfa ve Siverek

teşkilâtına me'mur ettiği sâbık Urfa mutasarrıfı ve mütekkid erkan-ı harp kaymakamı Fethi Bey'in muhakemesine bakacaktır. Erkenden mahkeme salonunun bütün samân mahalli dolmuştu.

Maznun Fethi Bey, muhafızlar arasında içeri getirildi. Benzi sapsarı idi. Kırışmaya başlayan saçını kalıbı bozulmuş bir fes kapatıyordu, altın kenarlı gözlüğünün arkasından mavi gözleriyle sağında ve solundakilere bakarak ortaya doğru yürüdü. üzerinde ütülü bir lacivert elbise boynunda kolalı bir tek yaka ve muntazam bağlanmış bir boyunbağı vardı.

Maznunlara mahsus parmaklığın içersindeki sandalyeyi yavaşça çekti ve oturdu. Sükunla etrafına bakıyordu.

Hey'et-i hâkime, Mazhar Müfit Saib ve Müfid Mustafa Beyler yerlerine geçtiler, müdde-i umumî Süreyya Bey de makamına geldi.

Fethi Bey Kimdir

Reis Mazhar Müfit Bey isticvaba başladı:

- İsminiz?

- Fethi.

- Pederinizin ismi?

- Hıfzı.

- Sımmınız?

- 1293 tevellüdüyüm.

- Ne ile iştigal buyuruluyor?

- Erkân-ı Harp Kaymakamlığı'ndan mütekaidim. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Urfa ve Siverek Katibiyim.

- Nerelisiniz?

- Aslen İstanbulluyum.

İddianame

Başkatip Davud Bey iddianameyi okudu:

"Mensup olduğu fırka-i siyasiyenin Meclis-i Millî haricindeki cemiyet teşkilatını icra salâhiyeti istimal esnasında dini ve mukaddes olan hissiyat-ı diniyyeyi âlet ittihaz ederek halk arasına nifak ve şikâk ilkâsına teşebbüs ve cüret etmekle maznûn-ı aleyh olup taht-ı nezarete bulunan Terakkiperver Fırka katibi Fethi Bey'in hıyanet-i vataniyyeden olmasına binaen hakkında gayr-i muvakkat tevkif kararı isdarını talep ve maznûn-ı aleyhin fi'il-i müddeaya ictisarı merbuten

mahkemeye tevdi edilen dosya muhteviyatı ve maslub Şeyh Eyyub'un muhakeme serd ve beyan olunacak delâil ve şehâdât ile sabit olacağından hakkında mevkufen muhakeme icrasıyle cürmün subûtu takdirinde tayin edecek fiil ve hareketinin mahiyetine göre tahdid cezasını talep ve dâva ederim.”

İddianameyi müteakıb Süreyya Bey aynı mealde davasını teşri etti. Ba'de maznûn hakkındaki dosya muhteviyatı ve mektuplar okundu. Ezcümle maznunun 22 Mart 341'de “Siverek'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası riyaset-i aliyyesine” hitaben keşide edilmek üzere telgrafhaneye verip çekilmeyen telgrafnamesi okundu.

“Bugün muvâsalat edecek Recep Beyefendilere azamî teshîlât ve hizmet ifasını kuvve-i milliyemizin suvari ve piyadelerinin işarını rica ederim efendim.”

Terakkiperver Fırka Kâtibi Fethi

Evrakın okunmasını müteakıp Reis Mazhar Müfid Bey tarafından isticvaba başlandı.

İsticvab

- Urfa'ya hangi tarihte geldiniz?

- Kayıtlarını hiçbir suretle tespit etmedim, pasaportum tetkik edilirse anlaşılır.

- İsyandan evvel mi geldiniz?

- Tahminen onbeş gün Urfa'da, bir hafta Siverek'te oturduktan sonra isyan oldu.

- Siverek'e ne vazife ile gittiniz?

- Terakkiperver teşkilâtını yapmaya gittim.

- Siverek'te nerede kaldınız?

- Şeyh Eyyub Efendi'nin evinde kaldım.

- Şeyh Eyyub Efendi'yi nereden tanırıyorsunuz?

- Kendileri daha evvel, Urfa'ya ve Ankara'ya müracaat etmişti. Hatta Urfa'ya geldiler, başlarında Şeyh Eyyub Efendi olduğu halde fırka heyeti teşekkül etti. Bilâhâre Şeyh Eyyub Efendi'nin evvelce müttehem olduğu için fırkaya giremeyeceği anlaşıldı. Yeniden ilmühaber aldık. Bu suretle kendisinin fırka ile alâkası kalmadı.

- Siverek'te Güranizâdelerle tanıştınız mı?

- Bu sefer görüştüm.

- Onlara mektup yazdınız mı?
- Evet yazdım.
- Bunda inşallah yakında muvaffakiyet hasıl olacaktır, diyorsunuz, bu kayı ile ne gibi bir muvaffakiyet kast ediyorsunuz
- Bu fırkamızın muvaffakiyetinden ibarettir.
- Şeyh Eyyub'a da mektup yazdınız, ellerini öperek duasını temenni ettiniz mi?
- Evet, evinde misafir oldum, onun için.
- Siz Kuvva-yı Milliye namıyla bir kuvvet teşkil ettiniz mi?
- Ben Siverek'te iken teşekkül etmemişti. Sonradan teşekkül ettiğini duydum. Teşekkül edip cepheye gideceklerini duydum, fakat alâkadar olmadım.
- Bu Kuvva-yı Milliye kimin emrine verildi?
- Askerî bir kumandanın emrine verildi.
- Askerî bir kumandanın emrine verilen bir kuvvetin miktarını sormaktan maksat-ı âliniz nedir? Siz ki bir Erkân-ı Harp zabıtasınız, böyle bir şeyin sorulmasında hiçbir mahzur telâkkî etmediniz mi?
- Birgün Urfa'da otururken alay kumandanı, Selânik'ten silah arkadaşım Recep Bey'e rastladım. Yemeğe davet ettim gelmediler. Sonra görüştük. Benden erbab-ı namustan kendilerine müzaheret edecek adamlar istediler. Ben de fırkamızdan iki kişiyi bildirdim ve Kuvva-yı Milliye müfrezesine yardım için kuvvetin bilinmesi lâzımdır, onun için samimî ve açık olarak telgrafla sordum.
- Nasıl olur da bir sivil, askerî kumandan emrine verilen kuvvetlerin miktarı hakkında telgraf çekebilir?
- Bunda bir mahzur görmedim. Çünkü ben gitseydim onların arasına giremeyebilirdim.
- Yine size mütehassis bir asker sıfatıyla soruyorum. Harb zamanlarında böyle telgraflarla askerî miktarı işâa edilebilir mi?
- Benim sualimden bir hıyanet-i vataniyye melhûz ise benden evvel kuvvetlerin miktarı isyan sahasında şâyi' olabilir. Sâniyen bunlar fırkamızın teşkil ettiği kuvvettir.
- Nasıl fırkantızın teşkil ettiği kuvvettir? Bunlar askerî kumandanların emrine verilmişür. Kavânîn-i askeriyeye tâbidirler.
- Bence askerî miktarını sormakta mahzur yoktur.
- İdare-i örfiyye muntıkası dahilinde böyle kuvvetlerin miktarını soran telgraf yazılır mı, yazılmaz mı?

- Bu kuvvetler fırkamıza mensup adamlar tarafından hazırlandığı ve teşvik edildiği için ben de o Kuvva-yı Milliye'nin bir müfrezeye zabiti addedilebilirim.

- Alâkanız nasıl olabilir? Tekrar ediyorum. Askerî bir kumandanın emrine verilen bir kuvvet askerî kavânîne tabidir. Artık sizin alâkanız hitam bulmuş demek değil midir?

- Hergün müfrezeye takviye ediliyor, miktarını bilmeliydim.

- Tekrar ediyorum. Kuvvetin miktarını bilmek salâhiyet ve vazifeniz dahilinde midir? Bunu ne sıfatla soruyorsunuz?

- Benim fırkamın adamları iştirak etti diye...

- Sizin fırkanızın merkez-i umumîsi kuvvetleri sordu mu?

- Hayır efendim.

- Sizin defterinizde Vahram isminde bir ermeni ismi var, bu kimdir?

- Aramızda orman işi olan bir adamdır.

-Defterde bu adamın müteaddit isimleri var acaba nedir?

- Adreslerin hepsi Üsküdar'dadır.

Şeyh Eyyub'un Söyledikleri

- Şeyh Eyyub buyurdunuz, onun mahkememizde mazbut ifadesi var. O zat-ı âlinizin Cumhuriyet Halk Fırkası'nın dini bair olduğunu ve Terakkîperver Fırkanın dini yükselteceğini ve Reis-i Cümhur Gazi Paşa Hazretlerinin fırkanızın başında ve bütün mebusların sizinle beraber olduğunu söylediğiniz ve fırkanızın nizamnamesini kanun diye tavsif ettiğinizi söyledi. Bu hususta bize de izahat verir misiniz efendim?

- Ben böyle birşey söylemedim efendim.

Ali Saib Bey- Fırkanızın Hürriyet ve İtilâf fırkasıyla bir münasebeti var mıdır, o fırka mensubiyle ile teşrik-i mesaf etmiş midir?

- Hayır efendim, bilmiyorum.

Ali Saib Bey- Urfa'da hanesinde kaldığınız Hasan Ağa'nın Hürriyet ve İtilâf Fırkası Urfa şubesi müesseslerinden ve Kuvva-yı Milliye Urfa'ya girinceye kadar hanesinin kapısında (Hürriyet ve İtilâf Kulübü) levhası asılı bulunduğunu ve babası Haydar Ağa'nın Urfa'yı işgal eden düşmanlarla teşrik-i mesaf ederek Fransız bayrağı astığını bilmiyor musunuz?

- Hayır.

Ali Saib Bey- Şeyh Eyyub'un müsâvî-i ahlakîyesini bilmiyor muydunuz?

- Hayır.

Ali Saib Bey- Urfa'da ve Siverek'te mazisi karanlık, Hürriyet ve İtilâf'a mensup, memleketine fenalıkları mesbûk adamlarla teşrik-i mesaf etmeniz ve bil-hassa Siverek havalisinde hükümetin başına belâ olarak icra-yı şekavetle müteaddit isyanların âmili bulunan ve bundan beş sene mukaddem yine böyle bir isyanda aşaire esir düşen Türk efradını Kurban Bayramında "Kurbanlık" için beş altın mukabilinde satın almak ve boğazlamak isteyen, hatta idam edilirken bile vaktiyle dokuz Türk neferini işkencelerle öldürdüm, onun cezasını çekiyorum diyerek idam sehpaları önünde itiraf-ı cürm eden Şeyh Eyyüb gibi bir hainin elini öpmenizdeki ve fırkanıza intisabındaki sebep ve hikmeti lütfen izah eder misiniz?

- Bu vakalardan haberdar değilim, şahsiyetini bilseydim tel'ine layık görürdüm. Bu adamın fırkaya alınmasında benim dahl ve te'sirim yoktur. Bunlar bu taraftaki şehirlerde olduğu gibi iki büyük partiye ayrılmıştır. Bunlar yekdiğerine iftiralarla namütenahî silsile-i vak'ayi isnâd ederler. Ben de bunu tahmin ettim. Şeyh Eyyüb mahkûmiyet-i sabıkası için fırkadan çekilmiştir.

Muallimelerin peçeleri

Ali Saib Bey- Tevhid-i Efkâr'ın 16 Kanun-ı sâni 1341 tarihli nüshasından not defterinize yazmış olduğunuz bir fırka var. Muallimelerin peçelerinin indirilmemesi hakkında Maarif Vekili'nin tamîmi. Bunu not etmekteki sebep nedir?

- Bundan hiçbir şey kast etmiyordum. İhtimal okumak için kaydetmişimdir.

Ali Saib Bey- Yine aynı sahifesinde Nureddin Paşa'nın mebus intihabı esnasında (Cumhuriyet)'in Nureddin Paşa'nın resmî, Ahmediye ve Hamdiye... ibaresini not etmekten maksadınız nedir?

- Okumak için, sonradan arayıp bulmak için.

Ali Saib Bey- Gazetelerden böyle şâyân-ı dikkat noktaları seçip not etmekteki maksat nedir?

- Sonra okumak için.

Ali Saib Bey- Terakkiperver Fırka'nın harice tayin ettiği mutemedler ve kâtibler icra-yı tababete de mezun mudur? Not defterinizde bazı edviye çeteleri vardı. Bunlar nedir?

- Bunlar mahkeme-i âlinizde mevzu bahis olacak şeyler değildir.

Ali Saib Bey- Not defterinize kayd etmişsiniz. Baklayı kabuğu ile yemek çok faydalıdır. Ölümden başka her marazâ şifadır. Bu hususta hadis-i şerif vardır di-

yorsunuz, bunların şifre olması ihtimali vardır. Rica ederim izah buyurur musunuz?

- Bunlar hususî şeylerdir. Mânası yoktur.

Ali Saib Bey- Zebib yani üzüm, rengi güzelleştirir, asaba kuvvet verir. Kadınları yerse çocukları güzel olur diye yazılı. Bunun mânası nedir?

- Hiçbir kastım yoktur.

Ali Saib Bey- Başkaîp Hüseyin Efendi Halk Fırkası'nın arzusuna mümâşât etmediği için zorla vazifesinden istifaya mecbur olmuştur, diyorsunuz ne demektir?

- Bu adam mahkemede başkâiptir. Kendisini tazyik etmişlerdir.

Damat Ferit'ten İhticâc

Ali Saib Bey- Mardin'de bazı adamların ismini yazmışsınız, Kasım, Eyup Sabri, Ensarizâde Bahaeddin, mebus-ı sâbık Esad, bunlar nedir?

- İcab ederse burada da teşkilât yapacaktım. Ankara'ya yazdım ve gelen cevapta bunlarla görüşebilirsiniz dediler.

Ali Saib Bey- Defterinizde Damat Ferit'in Kılammansoya cevabı diye bir kayıt var? Nedir?

- Damat Ferit bir fırkanın yaptığı harekâttan bütün milletin mesul olmaması lâzım geldiğine dair bir müdafaa yapmıştı, odur.

Ali Saib Bey- Bidâyet ceza reisi Subhi Bey'le âza Hanefi Efendi'yi defterinize kayd etmişsiniz. Bunlar da fırkamıza mı mensuptur?

- Onların vazife-i mevdûaları, vicdanı olarak yapmadıklarını duydum da kayd ettim.

Ali Saib Bey- Adliye Müfettişi misiniz?

- Hayır.

Ali Saib Bey- Hakikî inkılâb nasıl ve nerelerde olmalı diyorsunuz?

- İnkılâb, vicdanî, ilmî ahlakî olmalıdır. Şekli inkılâbların mânası yoktur.

Ali Saib Bey- İzah buyurunuz da biz de istifade edelim.

- Siz bir milletvekilisiniz. İhtiyacımız yoktur.

Ali Saib Bey- Bir vekilin müvekkili lehinde veya aleyhinde hakk-ı hâkimiyeti caiz midir? Sıfat-ı vekalet zâil olduktan vekaletin sıfat-ı meşrûiyeti kalır mı, mebuslar ve onlardan müteşekkil mahkeme not defterinizde böyle bir kayda tesadüf ettim, bundan ne kast ediyordunuz?

- İlmî, hususî şeylerdir. Hiçbir şey düşünmüyordum.
- İstiklâl Mahkemelerini mi kast ediyorsunuz?
- Bunlar hususî şeylerdir.
- Lütfen izah ediniz.
- Ben hukuk mütehassısı değilim.
- Defterinizde bu notların yazılı olduğunu kabul ediyor musunuz?
- Kabul ediyorum.
- Müdde-i Umumî Süreyya Bey'in Kuvva-yı Milliye Teşkilâtını size kim haber verdi?
- Terakkiperver Siverek şubesi kâtibi, yani vazife-i tahririye yapan bir adam, ismini hatırlayamıyorum.
- Urfa'da ne zaman mutasarrıflık ettiniz?
- Harb-i Umûmî'de bir defa gittim, son günlerde gitmemiştim.
- Urfa'da Siverek isyanının tedmire giden alay kumanlarına tarafınızdan şâyân-ı itimat olacak adam tavsiye edilmesi mânasız ve mantıksız olmaz mı?
- Kendi fırkamızın adamları Kuvva-yı Milliye kumandanı olarak gitmişlerdi Şeyh Eyyüb bilâhare şâyân-ı itimat olmadığını gösterdi.
- Nasıl olur da bu adamları mutemed diye gösterdiniz.
- Malûm-ı âlileri insanları bütün hakâyıkı ile anlamak kabil olamaz. Yalnız cepheye giderek bilfiil hizmet edenleri tavsiye etmem garip olamazdı, zannederim. Tavsiye ettiğim zatlar hakkında, memleketlerini yağmadan kurtarmak ve isyan hareketini bastırmak için bilfiil hareket etmelerinden şüpheye düşmedim.
- Mütâlaanızı telhis edeyim, fi'l-hakika Siverek'te bulunduğum onbeş gün zarfında fırkamıza giren insanların hüvyetlerini derince tetkik etmeğe imkân yoktu. Yalnız müsellehan isyana karşı gidenlere bu hareketlerinden dolayı itimat edilmesini düşündüm mü demek istiyorsunuz?
- Evet efendim.
- Asilere karşı hareket eden zevatın isimlerini size kim bildirdi?
- Mensup olduğum cemiyetin ve teşkilât-ı milliyenin kâtibidir.
- Mektupları vaktidir?
- Hayır bilmiyorum, Urfa'daki şubede olması muhtemeldir. Dosyada bulunması lâzımdır.

- Fırkanız merkez teşkilâtı isyana karşı hareket etmek üzere şubelerin emri altında kuvvetler teşkiline karar almış ve emretmiş midir?

- Fırka merkezinin hususî bir kararı yoktur. Kâzım Karabekir Paşa'dan gelen telgraf bu irticâ'nın bastırılması için hükümete azamî yardım ve müzaheret etmeniz, şeklinde idi.

- Siverek'te teşekkül eden Kuvva-yı millîye teşkilâtını neye fırkaya, fırkanıza mal ediyorsunuz.

- Fırkamız mensupları tarafından yapılmıştı.

- Her fırka mensubunun teşviki ile teşekkül etmiş ve alâkadar makamın emriyle teşekkül eden kuvvetlere bu fırkamızın demesi ve buna dair malûmat istememesi ne demektir?

- Ben şâyân-ı mülâhaza birşey görmedim.

- Vicdanî inkılâb, ahlakî inkılâb diyerek vicdan-ı umumînin, içtimafînin değiştirilmesini isteyen bir inkılâbı mı kast ediyorsunuz?

- Inkılâb, senelerin, asırların telkinatı ile olur, ferdi inkılâplar içtimafî inkılâpların esasını hazırlar. İnsanların tekâmül-i manevîsi noktasından ifade etmek istiyorum.

- Mutlak bir inkılâb kelimesi içinde her türlü inkılâb aksamı mülâhaza edilebilir. Bu kaydı vicdanî olan inkılâbın ferdi olarak mı yoksa vicdan-ı umumîde olması için mi koydunuz?

- Bunlar derin mesâildir. Felsefeye merakım olduğu için koydum.

Ali Saib Bey- Urfa Belediye Reisi Hacı Mustafa Efendi'ye nerede istifa teklifinde bulundunuz?

- Belki orada teklif ettim. Ekseri ahalinin kendisini hüsn-i telakki etmediğini söyledim.

Ali Saib Bey- Yani hocaları mı?

- Hayır.

Ali Saib Bey- Hocalar bunun riyasetini hüsn-i telakki etmiyorlarmış. Hocalar siz varken bizim fırkaya intisâb etmiyor, istifa ediniz, demişsiniz.

- Hayır efendim.

Ali Saib Bey- Fırka arkadaşlarınızdan birisi bunu size hatırlatırsa inanır mısınız?

- Vallahi ben hatırlamıyorum. Hocalar için tasrihte bulunduğumu hatırlamıyorum.

Terakkiperver Fırkanın Nizamnamesi

Müdd-i umuminin talebi üzerine Terakkiperver Fırka Nizamnamesi birinci maddeden itibaren okunmağa başlandı.

Süreyya Bey, "Fırka eskâr ve itikâd-ı diniyyeye hürmetkârdır." Kaydını alarak dedi ki:

- Bu nokta hıyanet-i vataniyye kanunundan evvel buraya konmuş, fakat bilahare hissiyat-ı diniyyeyi siyasete alet etmek men' edildi. Bilâhare bu madde tebdil ve iptâl olundu mu?

- Şimdiye kadar bu hususta merkez-i umumiden bir talimatname almadım. Hissiyat-ı diniyyeyi âlet itihaz etmekle makam-ı âlinizden itham edildim. Siverek'te kulübümüz açılırken büyük bir cemaat huzurunda izahat verdim. Bilhassa bu madde hakkında harf-ı vahit ağızuma almadım. Siverek'te fırka riayeti gayet şedid, manûğın ve aklın kabul edemeyeceği şekildedir. Avam propagandası olarak biz halifecilikle itham ediliyorduk. Onun için ağızuma bu bahsi almıyordum. Birgün Siverek'te fırkaya erken gitmişim. Birisi geldi, fukara idi, beni yaz dedi. Ne için ısrar ettiği nazar-ı dikkatimi celb etti. Bu fırkaya niçin yazılmak istiyorsun? dedim. Belediye reisinin adamları söylüyorlar, siz din fırkası imişsiniz dedi. Aleyhimizde yapılan propagandaların bu suretle te'sirini gördük. Onun için din propagandasına girmedik. Diğer fırka bizi hükümet nazarında mesul düşürmek için yapıyordu.

Reis Mazhar Müfid- Yani Cumhuriyet Halk Fırkası'nı bütün millet nazarında dinsiz göstermek mi istiyor idiniz?

- Bu mühim propagandanın menba'ı kimdi, diye tetkik ettim. Öğrendim ki Halk Fırkası Reisi Emin Bey'den çıkıyordu.

Müfid Lütfi Bey- Halk arasında bu fırkanın din propagandası yaptığı şâyi oluyormuş. Urfa ve Siverek kâtibi sıfatıyla nizamnamedeki bi maddenin fena bir fikri ihtiva ettiğine kâni oldunuz mu?

- Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda Büyük Millet Meclisi'nin esas vazifeleri arasında "Ahkâm-ı şeriyenin tenfizi" kaydı vardır. Sâniyen efendim nizamnamemiz tasdik edilirken hükümetin (itikâdât-ı diniyyeye hürmetkârdır) kaydını kavâfirne mugâyyiretini düşünerek çıkartması lâzımdı.

Mazhar Müfit Bey- Fırkanızın aleyhindeki propagandaların menba'ı olarak Belediye Reisi ve Halk Fırkası Reisi olan Emin Efendi'yi gösteriyorsunuz. Acaba bu suretle kendi fırkası aleyhinde propaganda mı yapıyorlar?

- Öyle hareket ediyorlardı.

- Halk Fırkası'nın dinsiz olduğu ve fırkanızın dini yükselteceği fikrini de sizin fırkanızın reisi Şeyh Eyyüb'e de Emin Efendi mi söyledi?

- Bilmiyorum.

- Siverek şubenizin reisi olan Şeyh Eyyüb niçin fırkanızdan istifa etti?

- Cinayetle mahkûm olduğundan cemiyetler kanuna tevkifan istifa etti.

- Cinayetle mahkûm olduğunu bildiğiniz bir adama ellerini öper ve hayır duanızı talep ederim diye sizin gibi münevver bir zat mektup yazar mı?

-

- Cevap veriniz efendim!

- Hanesinde kaldığım için yazdığımı söylemişim.

- Tevsi'-i tahkikata lüzum görüyor musunuz, müdde-i umumî beyefendi?

Müdde-i Umumî- Maznûnun fırka teşkilatı esnasında yaptığı propagandaya dair. Şeyh Eyyüb'ün ifadesinin okunmasını talep ederim. Yapılan resmi bazı tahkikâta mahkeme-i celiliye an-karib verilecektir.

Bunun müteakib mahkeme tevsi'-i tahkikat için ta'lik edilmiştir.

(Son Saat)

194- İkdâm, 20 Mayıs 1341, (1925)

Vakit, 20 Mayıs 1341, (1925)

İsyan ve Hıyanete İbret-i Müessire

Şark İstiklâl Mahkemesi Şimdiye Kadar Mahkûm Edilen Hainlerin Listesini Neşretmiştir.

Şimdiye Kadar 56 Kişiyeye Cezası Verilmiş, 26 Hain İdam Edilmiştir.

Dahiliye Vekâleti bütün Türkiye vilâyetlerine Şark İstiklâl Mahkemesi'nce şimdiye kadar mahkûm edilen eşhasın esamisini ve müddet-i mahkûmiyetlerini hâvi listeyi tebliğ ve ilân etmiştir. Bu listeyi neşrediyoruz:

Diyarbakir istiklâl Mahkemesi Müddei-i Umumîliği Vekâlete listedeki bil-cümle hükümlerin icra ve infaz edildiğini iş'âr eylemiştir.

Mezkûr listeye nazaran isyanda medhaldâr olmak cürmüyle Şark İstiklâl Mahkemesi'nde şimdiye kadar (68) kişi taht-ı muhâkemeye alınarak muhâkemeleri intâç olunmuştur. Bunlardan (56)'sının cürümleri tebeyyün etmiş, (12)'sinin be-araatine hüküm verilmiştir. Mülcrimlerden (26)'sı idama mahkûm edilmiş, (4)'ü 15 sene küreğe konulmuş, mütebakiyesi muhtelif cezalara çarptırılmıştır.

Bütün Türkiye'ye tāmim-i ilân edilen bu liste (Genç) isyan ve ihanetinin naaşı üstüne konulmuş bir abide-i ibrettir. Seyid Abdülkadir'in son celse-i mu-

hakemesinde merkûmun avane-i habâsetinin vuku bulan ifşaatında da sarîh bir surette görüldüğü vechile, birkaç mütegalibin para hursiyle cahil aşâiri, dini ileri sürüp işgal ederek devletimiz ve mevcudiyet-i milliyemiz aleyhine ayaklandırmaları gibi bir cinayet-i reddiyyenin elbette cezasız kalmayacağı bedihîdir. Devletin ve memleketin mevcudiyetini tehlikeye ilgâ edenler, vatanına ihanet edenler hiçbir zaman cezasız kalmazlar.

(Genç) isyaniyle Türkiye devlet ve mevcudiyet-i milliyesine karşı izhar edilen bu suikast muvaffak olamamış, tertibatlarına epeyce güvendikleri anlaşılan isyan rüesa-yı melûnesini bile dehşete ilgâ eden bir sûretle boğulmuştur.

Fakat bu isyan, herşeyin fevkinde olan vatan harici düşmanlarımıza karşı tehlikeye ilgâ ettikten başka bunca kan dökülmesine sebebiyet vermek, milletin bütçesinden azim bir fedakârlığı mücib olmak suretiyle memlekete zararlar iras etmiştir. Bu vatan Genç isyanının müsebbib ve mücrimlerini tarih ile birlikte lanetle yad edecektir(.....)

195- İkdâm, 24 Mayıs 1341, (1925)

Diyarbakir ve Ankara İstiklâl Mahkemelerinde

İsyanda Mühim Rol Oynayan Dört Bey Uşakları ve Aileleriyle Beraber Diyarbakir'e Getirildi

Kemal Fevzi Müdafaasında Ne Demiş? Hey'et-i Fesadiyyenin de İsticvabına Başlandı

Anadolu Ajansı Diyarbakir İstiklâl Mahkemesi'ne aid telgraflar vermeğe başlamıştır. Ajansın, bu hakiki noksanı neşriyatımız üzerine nazar-ı itibara almış olmasını memnuniyetle telakkî ediyoruz. Ajansın dün Diyarbakir'den verdiği ilk telgraflar ber-vech-i şüdir:

İsyanda Rol Oynayanlardan

Diyarbakir 24 (A.A)- Hanbeli Hacı Ali Beyzade Mustafa Bey, Şeyh Beyzade, Şeyh Ömer, Şeyh Alizade, Şeyh Abdullah, Şeyh Mehmetzade, Şeyh Âdem uşakları ve aileleriyle dün akşam Diyarbakir'e getirildiler. Hâdise-i isyanîyede mühim rol oynayan bu Beyler İstiklâl Mahkemesi'nde muhakeme edileceklerdir.

Seyyid Abdülkadir ve Avanesinin İdamları

Diyarbakir 24 (A.A)- Seyyid Abdülkadir ve oğlu Seyyid Mehmed, Bitlis'li

Kemal Fevzi, Palu'lu Sadi, Hoca Askeri, Nektb Bekir Sıdkı, Cemil Paşazade Ekrem, Hacı Ehti, İlyas ve rüfekâsının muhakemelerine bugün devam edildi. Maznûnlar müdafaalarını okudular. Kemal Fevzi şâyân-ı dikkat olan müdafaasında, isyanın en büyük mesuliyeti İstanbul matbuatına tahmil ediliyordu. Neticede Cemil Paşazade Ekrem, İlyas ve dört adamı beraat ettiler. Bekir Sıdkı'nın muhakemesi tefrik edildi. Seyyid Abdülkadir, Seyyid Mehmet, Kürd Sadi, Kemal Fevzi ve Hoca Askeri'nin idamlarına karar verildi.

Hey'et-i Fesadiyyenin İsticvabına Başlandı

Ankara, 25 (Muhabir-i Mahsusumuzdan)- Bir heyet-i fesâddiye teşkili cürmünden dolayı tevkif edilen bazı kimselerin İstiklâl Mahkemesi'nce isticvabına başlanmıştır. Mahkeme heyeti bu hususta mühim vesâik elde etmiştir. Bu muhakemenin pek mühim safahatı olacağı muhakkaktır. İstanbul Mahkemesi reisi Ali Bey bu münasebetle demiştir ki:

- Hey'et-i fesadiyye ile alâkadar görülüp tevkif edilenler mahkeme heyetince isticvab edilmişlerdir.

Hey'et-i hâkime, maznûnlara aid evrak ve vesâiki üzerinde ibtidâî tetkikâtta bulunmaktadır. Muhakemelerine iki üç gün zarfında başlanacaktır.

Ankara, 25 (Muhabirimizden)- Dahiliye Vekili Cemil Bey isyan sahasındaki son vaziyet hakkında şu beyanata bulunmuştur:

- "İsyan sahasında İstiklâl Mahkemesi bir taraftan mücrimleri tefrik eder, tecziye ederken müfrezelerimizde silâh tahribatına ve parekende asileri toplamağa devam ediyorlar."

Sâbık Kırşehir Mebusunun Muhakemesine Başlandı

Ankara, 25 (Muhabir-i Mahsusumuzdan)- İstiklâl Mahkemesi Sâbık Kırşehir mebusu Rıza Efendi'nin muhakemesine başlamıştır.

Rıza Efendi, reisin suali üzerine Kuvva-yı Milliye harekâtı esnasındaki hidematı, beş yüz kişilik bir müfrezeye teşkil ettiğini ve bundan kendisini vazgeçirmek için iki defa Vahdetin'in saraya davet edildiğini söylemiştir. Rıza Efendi mahkûmlara afv kanunundan istifade etmek için vesika vermekle maznûndur.

Mahkeme şu suretle devam etmiştir;

Reis- Ser mahkûmların çoğuna Kuvva-yı Milliye mensubunun afvı kanunundan istifade için vesika vermişsiniz. Halbuki tetkikatımızda bunların çoğunun Kuvva-yı Milliye'de hizmet etmedikleri anlaşılıyor.

Rıza- Çoğu cephede bulunmuşlardır. Cephe gerisinde de hizmet edenler vardı.

Reis- Bunların ekserisi katildir.

Rıza- Doğrudur, fakat pek çoğu bilâhare Kuvva-yı Milliye'ye iltihak etmişlerdir. Bundan mâada verdiğim vesikaların tahkiki hükümete aittir.

Reis- Bir fırkaya mensup musunuz?

Rıza- Hayır, 24. fırka.

Reis- Onu sormuyorum, siyafî fırka demek istiyorum.

Rıza- Bendenize, Terakkiperver Fırka'nun teşekkül üsnasında, İstanbul'da böyle bir fırka teşekkül etti, size müracaat etsek iltihak eder misiniz tarzında Kara Vasıf Bey mektup yazmıştı. Cevab-ı muvâfakat verdim. Fakat arkası çıkmadı.

Müddef-i Umumi- Meclis'te aza iken hangi gruba mensuptun?

Rıza- Son zamanda ikinci gruba intisab ettim, ettiğime pişman oldum ya ne ise.

Mahkeme başka bir güne tâlik edilmiştir.

Dünkü Muhâkemeler

Ankara, 25 (Muhabirimizden)- Bugün İstiklâl Mahkemesi'nde asker firarîsi ve Halep'te isyan lehinde teşvikkârane propaganda yapanlarla temas ederek Ayıntab'a bunların mektuplarını getirdiğinden dolayı mahkûm olan Kâzım'a yakınlık ettiğinden gıyaben on seneye mahkûm olan Hüseyin Efendi'nin muhakemesi ru'yet edildi. Mahillinden gelen tahkikat telgrafı üzerine müddef-i umumi beraati talep etti. Mahkeme beraatine karar verdi.

Maznûn salonu ağlayarak "Allah ömürler versin" duasıyla terk etti.

Bir Asker Firarisinin Muhakemesi

İkinci celsede casus Ali Niyazi muhakeme edildi.

Reis Bey hatıra defterindeki şifreleri kimin yazdığını sordu.

Niyazi- Ben yazdım.

Hilmi- Açıktan açığa yazmıyordum.

Reis Bey- Muhtariyet meselesini yazdınız mı?

Hilmi- Onlar mazbata hazırlamışlar. Derc ettirdiler. Müteakiben Hilmi gazeteyi şimdiye kadar nasıl çıkardığı sualine, mürettebi kendisi olduğunu, 200 basuğu, elli abonesi olduğu, satışa piyasaya çıkardığını, 100 nüsha mübadele için gazetelere gönderdiğini söyledi.

Reis Bey- Sonradan birdenbire terakkî etmişsiniz, niçin böyle ani terakkî etti?

Hilmi- Fazla satmak ümidiyle, kıt'asını büyüttüm. Adedini arturdum. İstanbul'a, Ankara'ya, Adana'ya, Eskişehir'e gönderdim.

Reis Bey- Makaleler kâmilen sizin mi?

Hilmi- Bir kısmını ben yazarım. Bursa'da arkadaşlar var. Onlar verirler. Bir kısmını da İstanbul'dan gönderiyorlardı.

Reis- Kim gönderiyordu?

Hilmi- Bilmiyorum.

Reis Bey- Bilmiyorsanız nasıl koydunuz?

Hilmi- Okudum. Mesleğime muvafıktı. Koydum.

Reis Bey- Son zamandaki neşriyatınız komünist propagandası mahiyetindedir.

Bunun üzerine (Yoldaş) gazetesinden bir Ankara mektubu okundu.

Bunda Karaoğlan çarşısında yuruk elbiseli köylüler kadınlarıyla giderken köylüyü efendi tanıdığını ilân edenlerden birinin mükellef otomobil içinde ilerlediği ve mütemâdi otomobil düdüklelerinin kâınları zelil ve perişan çekilmeğe mecbur ettiği tahrikkâr bir uslûb ile yazılıydı.

Reis Bey- Bu mektubu kim göndermiş?

Hilmi- Bilmiyorum. Ankara'dan göndermişler. Halkın nazarınca câlib bir şey idi. Dercettim.

Reis Bey maznâna hangi fırkaya mensub olduğunu sordu. Hilmi, hiçbirinde mukayyed olmadığını, bunların iyiliği kötülüğü hakkında kanaati bulunmadığını söyledi. Bunları söyleyince Nureddin Paşa'nın Bursa'dan intihabı münasebetiyle yazdığı makale okundu. Bunda mağlûb olan zümreye tahakküm galib gelen arzu-yı ammedir deniliyordu. Hilmi bunu te'vil etti.

Müteakıben müdde-i umumi bey davanın diğer komünistlerin davalariyle tevhidini talep etti.

196- İkdâm, 26 Mayıs 1341, (1925)

Terakkiperver Fırka

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın şurada ele geçen bazı âza ve erkânı vatana hıyanet veya irtica'a hizmet töhmetleri ile takip edilmekte ve mahkum olmaktadır. Bunlar bu fırkanın henüz hayata doğar doğmaz tabiat-ı galatı bir mahluk gibi nasıl fena bir yolda tenemmüv ve inkişaf etmeğe başlamış olduğunu gösteren delillerdir. Aslında Cumhuriyete muhalefeti ve İnkılap ile muarazayı tezmin eden bu tezahürlere karşı Fırka Merkez-i Umumisinin ihtiyar ettiği sükutu dikkate şayan bulmamak kabil değildir. Fırka bazı efrat ve erkanının bu hareketlerini nasıl buluyor. Onlar takbih olunacak şeyler midir? Yoksa fırka merkezi umumisi manasız bir mertlikle kendisine mensup bazı kimselerin her nasılsa maruz kaldıkları şu akıbetlerden müteessir midir? Başka türkü ifade ile eğer bazı efrat ve erkan-ı kanunun kahr ve tenkil neticesine düşmemiş olsa idi acaba Terakkiperver tabii bazı işler biliriz. Eğer bizim saf ve samimi bir arkadaşımız bilhassa fırkaya ait mesai yüzünden bir felakete uğrarsa onun bu halini evvela teessürle karşılar, saniyen kendisine madde ve manevi mümkün olan yardımı bir arkadaşlık vazifesi biliriz: O arkadaşını teselliye ve takviye ederiz ve o arkadaşın maddi ihtiyaçlarını bertaraf etmeğe çalışırız... Yoksa Terakkiperver

Fırkanın bazı (felaketzede!) arkadaşları hakkındaki vaziyeti bu mudur? Merkez-i Umumi sukut ettiği için hakiki vaziyetin ne olduğunu bilmek kabil olmuyor. Hatta Merkez-i Umumi sukut ettiği için akıl bunun daha ziyade yukarıda dediğimiz tesir vaziyeti ile tefsir ve telakkisine mütemayil olmaktan kurtulamıyor. Bu bir taraftan insani bir his ve hareket gibi görünse bile diğer taraftan hiyanette şirket manasını tazmin etmekten hali kalamaz. Bu haliyle Terakkiperver Fırka'nın bugün efkar-ı umumiye mahzarında irtica' ile maznun mevkiinde bulunduğunu saklamağa imkan yoktur. Filhakika eşhastan kat'ül nazar müsemma bin-nakiz olarak adına Terakkiperver denilmiş olan fırkanın efkar-ı umumiye önünde hakiki mevkii budur. Böyle olması da pek tabiidir. İhtirasatın doğurduğu bir fırka ya cenin sakat olmaya, ya galat-ı tabiat bir acibe şekli arz etmeğe mahkumdur da onun için.

Terakkiperver Fırka efkar-ı umumiye önünde vatani ve milli meselelere karşı hiç olmazsa gayr-i hassas olmakla muatabır. Orada mevzuibahis olan şey fiiliyata inkılap etmiş ve bütün anane ve velvelesiyle sabit olmuş bir irtica' ve isyandır ve Terakkiperver Fırka hiç olmazsa bazı efradının alakası itibariyle bu işlerden şaibedar olmak mevkiine düşmüştür. Hiç bu hadise temeyyüz olmak iddiasında bulunan bir fırkayı müntehiç etmez olur mu? Teheyüç denilen şey ise ya tasvip veya tahsin, veya tekzip ve tekbih şeklinde bir hareketle teahhür etmek lazımdır. Halbuki fırkanın ihtiyar ettiği hareket derin bir sukut ile zahiri bir la-kaydiden ibarettir. İtiraf etmelidir ki bu manzaranın insanı sinirlendirmesi ihtimali yoktur.

Terakkiperver Fırka bu bahiste hiç söz söylemedi değil. Hakkını vermek için fırkanın bu bahisteki tezahürlerini kaydedelim: Bazı efradının irticai tahrikat ile alakaları mevzuibahis olduğu zaman Kara Vasıf Bey gazetecilere:

- Fırkamız efradından bazıları eğer denilen yolda hareket etmişlerse kanun kendilerini tedip eder. Bundan bize ne?

Demiş idi. Geçen günkü bir içtima'da da galiba yine Kara Vasıf Bey irtica' ve isyanı tenkil eden hükümeti takdir ediyor idi. Terakkiperver Fırka teşkilatının irtica' ve isyan ile alakası mevzuibahis olurken fırka namına söylenebilecek sözlerin bundan ibaret kalması hiç kimseyi tatmin edemez. Her iki ifadenin menzileti de sadece bir avukatlık derecesini geçmez. Kanun, vazifesini ifa etmek için Kara Vasıf Bey'den ders almak mecburiyetinde değildir. Kara Vasıf Bey'in ve fırkalarının bu bahisteki vazifesi bize akıl öğretmekten bambaşka ve tamamen kendilerine ait bir şey idi. Kendilerine mensup olduğu halde sakat iş gören adamlar bu fırkayı dahlalgede arkadaşlarına karşı çok şedit olmaya sevk eylemek gerek idi. Halbuki fir-

kanun yaptığı şey zevahir-i muhafazadan ileri geçmeyen zoraki bir iki sözdür. Cumhuriyet ve inkılâb oyuna gelmeyeceği için bu fırka hakkında daha esaslı bir hüküm ve karar vermek zaruretinin ise öntüne geçilmek imkanı olmayan bir keyfiyet olduğu aruk takdir edilmek lazımdır.

Müessis ve pişvallerinin maksat ve meslekleri ne olursa olsun bu Terakkiperver Fırka'nın memlekette bir tek mahiyeti oldu: Mukaddesat-ı diniyyeye hürmet eden fırka! Henüz inkılâb beşliğini aşmış bir memlekette varaset usulünün bir fırka programına müstenit olamayacağına izaha hacet yoktur. Memleketin içine neşrolunca Terakkiperver Fırka'nın bütün programından bir tek madde kaldı: Mukaddesat-ı diniyyeye hürmet perdesi altında şeriat isteriz rolünü!.. Yani irtica'ı temenniye, takviye tahşit ve teveccüh rolünü Terakkiperver Fırka otuz* maddesiyle hiç tevîl aranmayacak bir irtica fırkası olduğunu ispat etti. Bunu yapanlar bilmeyerek mi yaptılar! Fena! Bilerek mi dediler?.. Elbette.*

Terakkiperver Fırka bariz vasıf olarak mukaddesat-ı diniyyeye hürmeti kendi programı ile kendi inhisarı altında göstermekle acaba ne kastediyordu? Memleketin tarihinden bu kadar gaflet gösterebilecek adamların fırka teşkil etmek hakları yoktur, denilse mübalağa olur mu? Eğer bilmeyerek yapmışlarsa niye söylemiyorlar ve ricât etmiyorlar? Bilerek yapmışlarsa hiçbir inkılâb memleketinde terakkiperver maskesiyle irtica' yapılmasına mesâğ olur mu? Eğer dö-külen kanlarda ve yapılan ziyanlarda Terakkiperver Fırka'nın binde bir mesuliyet hissesi varsa böyle bir teşekkülün devamına nasıl tahammül olunmakta olduğunu yüksek sesle sormaklığımız hiç fazla olur mu?

Dini mukaddesat ve itikadata hürmeti Teşkilat-ı Esasiye Karunu mütekeffildir. Terakkiperver Fırka'nın bu bahiste Teşkilat-ı Esasiye'yi de gölgede bırakmak gayreti neden ileri gelmiştir? Acaba sadece saf ahalinin gözüne küll ser-perek fazla taraftar kazanmak için mi? Fakat bunun için kullanılan vasıtanın bir-barut fıçısı olduğunu bilmemek imkanı olur mu? Bile bile mi yaptılar?.. Öyle olacak ki susuyorlar ve söylemeğe mecbur oldukları zaman da siyaset yapıyorlar ve kaçamak gösteriyorlar.

Geçen gün Ankara İstiklal Mahkemesi Keskinli Rıza isminde bir sabık mebusun mahkemesini görüyordu. Bu sabık mebusun bir fikir adamı olmadığı Terakkiperver Fırka erkanının meçhulü değildir. Halbuki muhakeme esnasında anlaşıldı ki Kara Vasıf Bey o havalide Terakkiperver teşkilatını bu zata -Suret-i mahsusada gönderdiği bir mektup ile- havale etmiş. O yapmış, yapmamış veya yapamamış, bize orası lazım değildir. Keskinli Rıza'ya mektup yazan Kara Vasıf Bey'in ve arkadaşlarının böyle bir müracaatta hiç de münevver olmayan

zihniyetlerdir ki asıl meseleyi teşkil eder. Anlaşıyor ki ihtirasat kasırgasının ötüne katılan bu efendiler tasavvur ettikleri bir maksadı temin için her vasıtayı mübah bilmişlerdir. Yalnız an'anevi şeriat isteriz hezeyanı değil, hatta şekavet, hatta hıyanet, hatta cinayet, hatta irticai ve isyan...

Terakkiperver Fırka hesabına meydandaki hakikat işte bundan ibarettir. Bu hakikat böyle iken Terakkiperver Fırka'ya göre en kestirme hareket:

- Yanlış oldu!

Diye ricât etmekten ve dağılıp gitmekten başka birşey olamaz. Onlar bunu yapamıyorlarsa hükümet vazifesini ifa etmelidir. Memleketin selametinden ibaret olan kanun ve faide bu bahiste ihmal ve tereddüde cevaz veremez.

Yunus Nadi

197- Cumhuriyet, 3 Haziran 1341, (1925).

(Farklı kütüphanelerde bakılmasına rağmen, * işaretli iki kelime okunamamıştır.)

Terakkiperver Fırkanın Seddi Hakimiyet-i Milliye Refikimizin baş Makalesi

Ankara (A.A)- Hakimiyet-i Milliye, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın seddi karnamesi münasebeti ile neşrettiğim baş makalede diyor ki; Siyasi bir fırkayı ilga etmek cumhuriyet mevkî-i iktidarı için nazik bir meseledir. İsmet Paşa hükümetinin kararını vermek için şimdiye kadar sabır ve tahammül göstermesine meselenin bu nezaketi sebep oldu.

Terbiye-i siyasiyemizi serbest bir suret te tekamülü teşci' etmek yolunu tercih eden Halk Fırkası bazen tehlikeli ifsadatta da efkar-i umumiyeyi irşad etmekle iktifa ederek geniş bir müsamaha ibraz etti. Makalede karnamenin muhtevî olduğu esbab ve delail tahlil olunduktan sonra şöyle devam olunuyor: (Şark İsyanı Çıkaran Şeyh Said'in itirafını dün okuduk. İsyanı, Cumhuriyet mevkii-i iktidarına karşı din ve şeriat propagandasıyla mücadele eden bazı eşhas, müessesat ve matbuat tahrik etmiştir. Aylardan beri heba olup giden o kadar vatanş kanının hakiki mesulleri bir kaç ümmi Şeyhten mi ibarettir. Şeriat tahrikatı, diğer taraftan inkılab mevkii-i iktidarını zayıf, müdafaasız gösteren te-

lakkiyat olmasa idi, daha iki sene evvel düşman ordularını Akdeniz'de boğan kuvvete karşı birkaç Şeyh hareket cüretinde bulunabilir mi idi. Asıl müsebibleri ne ceza gördüler. Bir iki gazete sahibi ticaretinin bir kısmından ve bir siyasi faaliyette bulunma hakkından mahrum kaldı. İşte o kadar iken şark topraklarında çürüyüp giden bedbahların iskeletlerini ve Diyarbekir sehpaalarını donatan mücrimlerin hayaletleri facia müsebiblerini vicdanlarını ilelebed ta'zib edecektir. Bu azab cehennem azabından, ölüm işkencesinden daha hafif değildir. Gazete seddi, fırka ilgası cürmün derecesine göre kafi ceza değilse de, halka rehberlik taslayan bazı sefillerin terbiye-i siyasiyesini değiştirmek için kafi bir ders olursa memnun oluruz.

Makale şöyle bitiyor: "Sedd kararı bir darbe değil dostane bir tenbihtir ve inkilab mevkii-i iktidarının zaafına değil kuvvetine delalet eden Cumhuriyet hudutları içinde bu kuvvetin bir daha tecrübesine teşebbüs edecek kadar gafil insanlar kalmamış olduğuna inanmak istiyoruz."

198- İkdam, 5 Haziran 1341, (1925), s.2

**Reis-i Cumhur Hazretlerinin Tasdikine
İktiran Eden Heyet-i Vekile Kararnamesi**

**Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının Bircümle Şube ve Merkezleri
Tahrir-i Sükun Kanununa Tevfikân Sedd Olunmuştur**

Ankara 4, (A.A)-Reis-i Cumhur hazretlerinin tasdiklerine iktiran eden kararname sureti bervech-i âtidir:

“İcra Vekilleri Heyetinin 3.6.41 tarihli ictima’ında bervech-i âti karar ittihaz olunmuştur: Mütenevvi tahrikâtın Ankara İstiklâl Mahkemesinde cereyan eden takibât ve muhakemâtu esnasında Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının İstanbul civarında vezâif-i resmîyesini deruhte eden bazı eşhasın, fırkanın programında mevcut eskâr ve itikâdat-ı diniyyeye hürmetkar olma esasını tesvil-i eskâra ve tahrikât-ı irticakâraneye ves ittihaz ettikleri sabit olmuş ve fırkanın vaz’-ı hazırı hakkında hükümetin nazar-ı dikkatini celbe müttefikân karar verildiğini nâuk-ı mahkeme kararı müdde-i umumiliğinden hükümete tebliğ olunmuştur.

Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi’nin takibat ve muhakemâtu esnasında dahi Te-

Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası'nın resmi mümessillerinin fırka programındaki itikâdat-ı diniyyeye hürmetkar olmak esasını memleketi dinsizlerden kurtarmak iddia-yı irticakâranesine vasıta-i tenkinat itihaz ettikleri ve bu yüzden son irtica' ve isyanın tezahüratı esnasında birçok vahim hadisat vukua geldiği sabit olmuştur. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi kendi daire-i kazası dahilinde bulunan Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası şubasını sedde karar verdiğini hükûmete tebliğ eylemiştir.

Mahkemelerde ve mele-i nasta cereyan eden bu ahvalden mâada hükûmetin itilâna muhtelif vilayetlerden iblağ olunan malumat Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının programlarında mevcut esas-ı malumu dini siyasete alet eden bir vasıta-i tesvil addemeye çalıştıklarını göstermiştir.

Zaten Ankara İstiklal Mahkemesi'nde cereyan eden muhakemat Vahdetün etrafında bulunan vatan hainlerinin Avrupa'da teşkil ettikleri merkezlerden ve memleket dahilinde haris ve itilaf devrinden kalma erbab-ı fesattan vasfî bir şebeke-i irtica tesisine çalışılmak gibi teşebbüsâtı izhar eylemiştir.

Bu ahval tahtında dahi siyasete alet itihaz etmeğe müsteid bir cereyanın idamesi artık mümkün olamazdı. Diğer taraftan Büyük Millet Meclisi dini ve mukaddesat-ı diniyyeyi siyasete alet itihaz etmek gibi harekate karşı vatani siyanet etmek için kanun-ı mahsus isdari ile hükûmetin takib edeceği vecheyi dahi göstermiştir. Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında esas olan madde'nin dini siyasete alet itihaz etmek demek olup olmadığının gibi müdde-i umumilere taallük eden bir zemin-i mütaalaya girmeğe lüzum görülmez. Ancak programdaki maksat ne olursa olsun hükûmet bunun fırkaya mensup bazı efrad tarafından hakikat ve fiiliyatta tesvil ve irtica'a vasıta olarak kullanıldığını istilaat-ı muhtelif ve mütemadiye ve cumhuriyet mahkemelerinin muhakemat ve mukarreratı ile sarahaten müşahede ve tespit eylemiştir.

Gerek telkin eden ve gerek telkine maruz kalan vatandaşları tesvil ve tahrik avakibinden muhafaza velhasıl zarar-ı âmni tahdit için Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının faaliyetten men'i hükûmetin artık müsamaha edemeyeceği ve zaif sırasına girmiştir.

Binaenaleyh işbu karamamenin tebliğ-i tarihinden itibaren ve Tahrir-i Sükun Kanunu ahkâmına tevfiқан Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının bilcümle şube ve merkeleri alakadar-ı memurin-i hükûmet tarafından sedd olunacaktır.

Bu münasebetle vatandaşların bilhassa nazar-ı dikkat ve muhakeme-i salimesine arz olunur ki Allah ve vicdan arasında vasıta-i telakki olan dinin bir takım makasid-i hususiyesi istihsal için siyasete alet itihaz edilmesi son defa tek-

rar görüldüğü vechile memleketimizin tarihinde pek çok feci hadîsatın zuhuruna ve nihayet din namına tahakküm ve tagallüb da'îyesinde bulunan mürteci' ve cebbarların keyfî idare ve istibdadına müncer olduğu ve Türk Milletini asırlarca inhîtat ve ıstıraba mahkum edildiği mücerrib ve müsbertir. Büyük Millet Meclisi'nin kavanin-i mahsusası ile katiyen men edilmiş olan bu gibi faaliyetlere müsamaha etmenin irade-i millîyenin Cumhuriyet hükümetine tahmil edildiği ve zaif-i esasiyeden olduğuna şüphe yoktur.

198- Cumhuriyet, 5 Haziran 1341, (1925)

EK 46

Terakkiperver Merkez ve Şubâtı Sedd Edildi.

Fırkaya Ait Bütün Evrak Temhir Edildi..

Kara Vasıf Bey İstanbul Merkezi Kapısının Üstündeki Levhayı İndirerek Binayı Dün Akşam Saat Beşte Pollse Teslim Etmiştir.

Tahrifat-ı iricakarânede buldukları sabit olan ve Heyet-i Vekilece seddine karar verilen Terakkiperver Fırka hakkındaki emir üzerine İstanbul'da mevcut bilumum Terakkiperver Fırka şubâtı sedd edilmiştir. Dün Dahiliye Vekaletinden gelen emir üzerine polis müdüriyeti evvela İstanbul Terakkiperver şube merkezine tebligat-ı lazımede bulunmuş ise de cuma olduğundan dolayı fırkada hiçkimse bulunmamıştır.

Maahaza keyfiyetten haberdar edilen İstanbul Terakkiperver Fırka Baş Katibi Kara Vasıf Bey'le Heyet-i İdare azasından sabık Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey fırkanın Çağaloğlu'ndaki merkezine gelmişlerdir.

Saat beşbuçukta Ayasofya merkez memuru Ekrem Bey müdüriyetten aldığı emir mucibince üç memur refakatinde olduğu halde fırka merkezine gitmiş ve aldığı emri Kara Vasıf ve Hüseyin Avni Beylere tebliğ etmiştir. Kara Vasıf Bey

emri tebliğ eder etmez kapının üstündeki (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul Merkezi) ibaresini muhtevi levhayı indirtmiştir. Badehu merkez memuru Ekrem Bey'le Kara Vasıf ve Hüseyin Avni Beyler arasındaki bir teslim ve teslimüm mazbatası tanzim edilerek furkaya ait bütün evrakı temhir etmişlerdir. Bina polise teslim edilmiştir.

Son Tevkifât Etrafında

Evvelki akşam görülen lüzum üzerine polis müdüriyeti tarafından bazı kimselerin polis müdüriyetine celb edilerek isticvab olundukları ve nezaret altına alındıkları malumdur.

Bu suretle celb edilen zevat meyanında Baro Reisi Lütfi Fikri, Sabri ve Ali Kemal Paşalardan maada Amele Sıyanet Cemiyeti Reisi Avukat İsmail Münir, İngiliz Muhibleri Cemiyeti azalarından ve sabık itilafçılardan Badi, Sadi, Radi, sabık Üsküdar Mutasarrıfı Semih Fethi, Hukuk Fakültesi talebesinden Nuri Efendiler mevcuttur.

Polis müdüriyetine celb edilen bu zevat evvelki ve dün geceyi müdüriyette geçirmişlerdir.

Aynı suretle polis müdüriyetine Cemiyet-i Umumiye-i Belediye azasından Ziya Molla ve Cemil Molla Beyler davet edilmiş ve bade'l-isticvab serbest bırakılmıştır.

Komünistlikle Maznun Mevkuflar

Komünistlik tarikatı töhmetiyle evvelce taht-ı tevkife alınmış olan 18 kişiden evvelki gün ve dün dokuz kişi serbest bırakılmıştır. Elyevm polis müdüriyetinde taht-ı tevkifte bulunan komünistlikten maznun 9 kişi ber vech-i atidir.

Orak-Çekiç gazetesi müdür-i mesulu Vasıf, Aydınlık Mecmuası ressamı Sami, muharrir Nizameddin Nazif, Aydınlık muharrirlerinden Şevket Süreyya, Haydar Paşa demiryolu memurlarından Kırımlı Kadri, Muallim Sadreddin Celal, Daru'l-Fünun talebesinden Ferit, Mansur Beylerle, Aydınlık Mecmuası idare memuru Mustafa Efendi.

Dün akşam geç vakit komünistlik tahrikatıyla maznun olan Muhammed Bey namında bir zatta polis müdüriyetine bera-yı isticvab davet edilmiştir.

198- Cumhuriyet, 6 Haziran 1341, (1925)

**İstanbul Halk Fırkası Başmutemed Vekilinin Beyanâtı
“Terakkiperverlerin Teşekkülü 31 Mart’ı Hatırlatıyordu”**

“Layık Olduğu Akıbeta Uğradı, Abdülkadir ve Rûfekayı Habeseti ile O da Madum Oldu.

İstanbul Halk Fırkası baş mutemed vekili Refik İsmail Bey dün âtideki beyanatta bulunmuştur:

- Terakkiperverler teşekkül ederken İstanbul mülhekâtında, köylerde ve mahallatta tahrikat yaptıklarını daima söyler, dururduk. Fakat o zaman bu, propagandaya haml ediliyordu.

Ale’i-umum tahrikat en ziyade Fatih, Galata ve Üsküdar’da halkın aşağı tabakasının ilmen zayıf olduğu yerlerde ceryan ediyor. Terakkiperverlerin muhabirleri halkın din esasını üzerine iğfal ederek fırkaya âza yapmaya çalışıyorlardı.

Muhabirnameyle meydanda dolaşanların cehle-i halk arasında tahrikat yapabilmek kudretinden başka bir meziyetleri yoktu fırka heyet-i idaresinde bulunanların, tekziblerine rağmen, bunlardan haberleri vardı. Belki de şifahen bu tahrikatın yapılmasını muhabirlerine emrediyorlardı. Bu hakikatleri söylediğimiz zamanlar fırka gayri teşekkülüne haml ediliyor, bize inanılmıyordu.

31 Mart vakasında İttihat ve Terakki heyet-i merkeziyesinde âza idim. Vakanın mukademetasını pek iyi tahattür ediyorum. Terakkiperver Fırka'nın hin-i teşekkülünde İstanbul'da gördüğümüz araz aşağı yukarı 31 Mart vakasını hatırlatıyordu. Aynı softa tahrikatı vardı. Şu farkla ki (volkanın) yerine aynı mahiyette ve tesir-i nüfuzu ondan pek çok şamil başka bir iki gazete kaim olmuştu.

Bereket versin fırkanın Ankara'daki müdüratı müteyakız idiler. Alel-husus fırkanın Reis-i umumi vekili İsmet Paşa hazretlerini bera-yı tedavi İstanbul'da bulunması vukuatın yakından görmek faidesini temin etmişti

Vukuatın inkişafı, fırkadan ve mecliste cereyan eden müzakerat, Fethi Bey kabinesinin çekilesi pek yakında cereyan etmiş olduğundan malumunuzdur. İsmet Paşa hükümetinin teşekkülü ve meclisin tahrir-i sukun kanununun ve istiklâl mahkemelerini kabul ve tesisi sureti ile gösterdiğim siyaset-i aliye ki memleketimizi büyük bir beliyeden bilnispe ehven bir surette kurtardı. Terakkiperver layık olduğu akıbeti uğradı.

Seyid Abdülkadir ve Rûfeka-i habasetiyle aynı zamanda oda madum oldu.

Terakkiperverden Çıkanlar

- Terakkiperver Fırkadan çıkanları fırkamıza tetkiksiz almamak için çok esaslı tahkikat yapıyoruz.

Bu gibi müracaat sahipleri Terakkiperver Fırkaya bir içtihad neticesinde girmişse fırkanın kapanmasıyla içtihadın değiştiğini farz etmiyoruz. Gömlek değiştirir gibi akide-i siyasiye değiştirilmez. Elbette böyle efradı fırkamıza almamız.

Birçok müracaatlar olduğu halde o fırkadan çıkmış olanlardan şimdiye kadar bir kişiyi bile kendi fırkamıza almadık. Şimdi ise almağa hiç lüzum yok. Hem de almamak için bir mecburiyet de var. Çünkü biz onları fırkamıza kabul etmekle adeta ellerine beraat zimmet mazbatasını vermiş gibi olacağız, bu ise eski efradımıza karşı hürmetsizlik olur. Bizim efradımız fırkaya bir menfaat için girmiş değillerdi. Fikr-i safiyle menfaat-ı memleket endişesiyle girmişlerdi. Ve bu iki sınıfın bir kaptı kaynamasına imkan yoktur. Maahaza iğfal edildiklerine, tetkikatımız neticesinde kani olacağımız vatandaşlara karşı da aforozlu gibi muamele etmek doğru olmadığını müdrikiz camiamız içinde onlar için de yer bulunacaktır.

Fırka Müfettişleri Tebliğ Edildi mi?

- Müfettişlerin esamisi hakkında henüz bize tebligat yapılmamıştır. Bizim de malumatımız gazete haberlerinden ibarettir. Ben müfettiş olmadığım halde

müfettişin vurduna kadar eski baş mütemetlik sıfatıyla bilvekele ifa-yı vazife ediyorum. Nahiye, kaza ve vilayetlerin heyet-i idareleri içlerinden intihab edecekleri bir reis aynı zamanda mutemed vekili sıfatıyla ifa-yı vazife edecekler. Tabii müfettişe merbut olmak şartıyla...

Gazi Paşa'nın İstanbul Seyahati

- Gazi Paşa Hazretlerinin Haziran zarfında geleceklere dair malumatımız yoktur ve hatta yakınlarda teşrif edeceklerini zannetmiyorum.

İstanbul Halk Fırkasının Âzası Ne Kadar?

- (40) bin kadar âza vardır. Pekçok müracaatlar var, fakat tetkikatımızı çok derin yaptığımız için efrad-ı kayıt muamelesi biraz uzun sürüyor.

Sadi Bey'in Ankara Seyahati

- Sadi Bey'in Ankara'ya seyahati fırka işleriyle alakadar değildir. Kendisi fi'l-hal mutemed değildir. Tramvay amelesi ve alel umum amele işleri ile meşgul olduğundan amele hukukuna taalluk eden bazı mühim mesail hakkında Nafia Vekaletini malumatdar etmek üzere gitmiştir. Fırkanın alelade bir ferdi olmaktan başka bir vaziyet ve resmi sıfatı yoktur.

Fırkanın Vilayet Kongresi Ne Zaman?

- Bu hafta zarfında encümenlerin mesaisi bitecek ve birkaç gün sonra kongrenin inikadı için mümessilleri davet edeceğiz."

199- İkdam, 9 Haziran 1341, (1925)

Ayrıca bkz. Tanin, 9 Haziran 1341, (1925)

Cumhuriyet, 9 Haziran 1341, (1925)

SONUÇ YERİNE

20 Ekim 1924'te verilen önerenin gensoruya çevrilmesi İnönü Hükümeti'nin güvenoyu istemesine kadar uzanır. Nihayet, 8 Kasım 1924'te Hükümet güvenoyu alır. Fakat, ertesi gün -9 Kasım- da Halk Fırkası'ndan istifalar başlar. (Hükümet ve onun uygulamalarını eleştirmede ön ayak olan milletvekilleri, sonunda fırkadan istifa etmişlerdir. İlk anda istifa eden milletvekilleri şunlardır: Refet Paşa (İstanbul), Rauf Bey (İstanbul), Adnan Bey (İstanbul), Canbulat Bey (İstanbul), Sabit Bey (Erzincan), Halit Bey (Erzurum), Rüştü Paşa (Erzurum), Halis Turgut (Sivas), Feridun Fikri (Dersim), Faik Bey (Ordu) ve Ziyaeddin Efendi¹⁹⁷ -bir gün sonra, 10 Kasım'da istifa etmiştir- (Erzurum).

Fırkadan istifa edenler, yeni bir parti kurma hazırlıkları içinde iken, 10 Kasım da Halk Fırkası'nda önemli bir toplantı düzenlenir. Toplantı sonucunda, bundan böyle milletvekillerinin izinsiz istizahta bulunamayacağı kararı alınır. Yine aynı toplantıda Tüzüğün 87'inci maddesi değiştirilerek Halk Fırkası'nın başına "Cumhuriyet" söz-

197) YAKIN TARİHİMİZ, "Rauf Bey'in Hanraları" c. IV, sayı 45 (3 Ocak 1963) Ayrıca bazı kaynaklarda Halk Fırkası'ndan istifa edenlerin sayısı 10 olarak verilmekte, Ziyaeddin Efendi'nin bir gün sonraki istifası bunun içinde değerlendirilmemektedir.

çüğü ekleniyordu. The Times gazetesinde "Party Politics in Turkey" başlıklı makale de, bu toplantının parti disiplinine getirdiği katı kurallara işaret etmektedir¹⁹⁸

Bu arada kurulacak olan yeni partinin ne isim alacağı etrafında yapılan öngörüler, neredeyse bir tartışma ortamı yaratmıştı. "... En kuvvetli söylenitler "radikal" karşılığı olarak "cezri" tabirinin kabul edileceği ve Cumhuriyetçi olmayı şiar edinmiş insanların ilk ifadesi olarak da "Cezri Cumhuriyetçi Fırka" adını alacağı ileri sürülüyordu. Program İngiliz Muhafazakâr Partisi ile Fransız Radikal Sosyalist Partisinin, sosyal prensiplerini bağdaştırmış vaziyette idi. Yani, hem en geniş manasıyla sosyal prensiplerini bağdaştırmış vaziyette idi. Yani, hem en geniş manasıyla sosyal ıslahat kabul ediliyor, hem de anane ve manevi değerlerin muhafazasına ehemmiyet veriliyordu."¹⁹⁹

Partinin kuruluş aşaması çalışmalarına daha sonra dönmek üzere, kurulduğu siyasal ortam ve onun sosyo-ekonomik koşullarına baktığımızda, 1924 yılının gerçekten zor bir yıl olduğunu görüyoruz. Cumhuriyetin ilânı, Hilâfetin kaldırılması henüz halka mal edilmemiş girişimlerin yarattığı tepkiler, ülke ekonomisinin kötü durumu hükümetin dış ticaret üzerine koyduğu kısıtlamalar, ülkedeki kusursuzluğu gün geçtikçe artırmaktaydı. Bu huzursuzluk ise yansımaları Meclis de bulmaktaydı. Gerçekten de 1924 yılı bir rejim yılıydı. Yıllar sonra, İnönü'nün anlatıkları ise bunun en güzel örneği idi.²⁰⁰

Ne olmuştu da Ulusal Savaş sonrası, Mustafa Kemal'in etrafında ilk halkayı temsil eden -Kâzım Karabekir, Refet Bey, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy- bu insanlar kopma noktama gelmişlerdir.

Bu konuda farklı yorumlar bulunmaktadır. Çok daha gerilere -Ulusal Savaşın başlangıç günlerine- gittiğimizde, bu kopuşun başlangıcını Erzurum Kongresi günlerine kadar götürebiliriz.* Ama asıl kopuş Lozan görüşmeleri sırasında başlayıp, Cumhuriyetin ilânı ile gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin ilânı ile farklı görüşler gerçek anlamda ortaya çıkmıştır. Yine Cumhuriyetin ilânı, İstanbul basını tarafından tinsel olarak kabul edilmekle birlikte, saldırılara da neden olmuştur.

TPCF, ortaya koymaya çalıştığımız süreç içerisinde, Cumhuriyetin ilk yılının karışık döneminde bir anlamda M. Kemal'i frenlemek isteyen ılımlı yenilikçilerin oluşturdukları siyasal bir harekettir. Ancak Ankara'ya karşı tepkilerini dile getiremeyen

198) The Times, 12.11.1924. Bkz. Bölüm II. Dipnot 18.

199) KUTAY, Cemal; Halit Paşa ve Ali Çetinkaya Vuruşması (Meşrutiyetten Demokrat Partiye kadar Siyasal Cinayetler) s. 38.

200) Bkz. Bölüm II.

* Bkz. Bölüm I, Erzurum Kongresi

potansiyel muhalifler kısa sürede partinin özellikle İstanbul dışındaki örgütünde toplanmaya başlayınca TPCF'ı kurucularıyla bir zamanlar yakın arkadaşları olan M. Kemal ve arkadaşları arasındaki gergin ilişkiler gitgide kopma noktasına gelmiştir. Bu döneme İstanbul ve Ankara arasındaki güç mücadelesi adını veren kimi yazarlar da fazla haksız sayılamazlar. Zira yüzyıllarca ülkenin ekonomik ve kültürel ve siyasi merkezi olan İstanbul, bir anlamda dışlanmış oluyordu.

Ve nihayet 17 Kasım 1924 günü Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası resmen kuruldu. Bu konuya dış basın da çok ilgi gösteriyordu. Örneğin 30.11.1924 tarihli İtalyanca Tribuna Gazetesinde:

"... Avrupalılar için karşı bir partinin varlığının doğal ve tamamlayıcı olması nasıl doğalsa, Türkiye'deki yaklaşık yirmi kişiden oluşan karşı parti ise neredeyse "hain" sözcüğü ile eş anlamlı alınmaktadır. Ve bu partinin kurulması, Türk siyasi hayatının çalkalanması için gerekli bir motivasyon olarak görülmesi gerektiği..." vurgulanmaktadır.

Fransız Le Petit Marseillais gazetesi ise 23.11.1924 tarihli "Ankara'da Bir Karşı Parti" başlığı altında; ... "Yeni partinin doğduğu ortam ve koşulları sıralarken, parti kurucularının Mustafa Kemal'e hayranlıklarının samimi olduğunu ve onu milletin kurtarıcısı olarak gördüklerini ama aynı zamanda onun görevini aştığı ve kendini bir parti şefi durumuna getirdiğini dile getirirken, legalite istediklerini ..."201 yazmaktadır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda 29 milletvekili bulunmaktaydı. Bunlar partide aldıkları görev ve seçim bölgeleri itibarıyla şunlardır:

"Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Reisi: Kâzım Karabekir Paşa

Reis-i Sânileri: Dr. Adnan ve Hüseyin Rauf Beyler,

Kâtib-i Umumisi: Ali Fuad Paşa

Heyet-i Merkeziye Âzaları: Muhtar, İsmail Canbulat, Halis Turgut, A. Şükrü, Necati Bey, Faik Bey ve Rüştü Paşa,

Ankara: Ali Fuat Cebesoy (1882-1968)

Bursa: Osman Nuri Özpınar (1878-?), hukukçu**

Necati Kurtuluş (1882-1956), asker **

Dersim: Feridun Fikri Düşünsel (1892-1958) hukukçu

Edirne: Cafer Tayyar Eğilmez (1879-1958)**

201) ŞİMŞİR, Bîlal. N.; Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, s. (845-848), (851-854).

Ergani: İhsan Hamit Tiğrel (1890-?) mülkiyeli, belediye reisi
 Erzincan: Sabit Sağıroğlu (1881-1960), vali
 Erzurum: Halet Sağıroğlu (1880-1947), mutasarrıf
 Münir Hüsrev Göle (1890-1955), siyaset adamı
 Rüştü Paşa (1873-1926)*
 Ertağrut: Halik Işık (1879-1935), asker, matematik öğretmeni**
 Eskişehir: Arif Bey (1882-1926), Miralay*
 Gümüşhane: Zeki Kadirbeyoğlu (1884-1952)**
 İstanbul: Rauf Orbay (1881-1967) devlet adamı
 Dr. Adnan Adıvar (1882-1955), aydın
 İsmail Canbulat (1880-1926), eski Dahiliye Nazırı*
 Kazım Karabekir Paşa (1882-1948)
 Refet Paşa (Bele) (1881-1963)
 Karahisar-ı Sahip (Afyon) Hoca Kâmil Mitas (1875-1957), ilahiyatçı**
 Karesi: Hulusi Zarfı (1883-1968), tabip, tüccar**
 Kastamonu: Halit Akmansü (1884-1953), miralay**
 Kocaeli (İzmit): Ahmet Şükrü Bey (1875-1926), eski Maarif ve Posta Telgraf Nazırı,*
 Manisa: (Saruhan) Abidin Bey (1890-1926), hukukçu*
 Mersin: Besim Özbek (1882-1965), hukukçu**
 Ordu: Faik Günday (1884-1964), vali**
 Sivas: Halis Turgut Bey (1886-1926), çiftçi*
 Tokat: Bekir Sami Kunduh (1867-1933), vali**
 Trabzon: Ahmet Muhtar Cilli (1871-1958), eski Nafia Vekili**
 Rahmi Eyüboğlu (1877-?), mutasarrıf**

Bu milletvekillerinin hiçbirini bir dahaki dönemde meclise girememiştir. Adlarının yanında* işaretli bulunan altısı, İzmir Suikast girişimi dolayısıyla Ankara İstiklâl Mahkemesince asılmışlardır. Adlarının yanında ** işaretli bulunan onüçünün ise, siyasal yaşamları ikinci dönemin sonunda kesin olarak noktalanmıştır. Eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerinden biri, çok-partili yaşama girildikten sonra siyasete dönebilmiştir: İhsan Hamit Tiğrel, VIII. dönemde Diyarbakır'dan seçilmiştir. Yedi kişi, Atatürk'ün ölümünden sonra, İnönü zamanında yeniden milletvekili olmuştur;

Feridun Fikri Düşünsel, VI. dönemde Bingöl'den seçilmiştir;

Sabit Sağıroğlu, VI. dönemde Elazığ'dan seçilmiştir.

Halet Sağıroğlu, VII. dönemde Malatya'dan seçilmiştir;

Münir Hüsrev Göle, VI. dönemde İstanbuldan seçilmiştir;

Kazım Karabekir Paşa V. dönemde, ama bir ara seçimde İstanbul milletvekili olarak 6 Ocak 1939'da meclise katılmıştır.

Rauf Orbay, VI. dönemde bir ara seçimde Kastamonu milletvekili olarak 8 Kasım 1939'da Meclise katılmıştır.

Nihayet, iki eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkaları general Ali Fuad Cebesoy IV. dönemde Konya'dan, Refet Bele V. dönemde İstanbul'dan milletvekili seçilerek, Atatürk'ün sağlığında Meclise girmişlerdir."²⁰²

Parti kurulu kurulmaz,* hemen itihatchılar ilişkiler sorunu gündeme gelmiştir. Aynı şekilde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını, T.B.M.M'nde İkinci Grup olarak adlandırılan ve II. Meclise giremeyen kişilerin kurduğu²⁰³ ve/veya yeniden doğmakta olan örgütlü siyasal muhalefetin, İkinci Grubun devamı olarak benzer siyasal görüşler taşıdığı ileri sürülmektedir.²⁰⁴

İttihat ve Terakki ile olan ilişkiler; İttihat ve Terakki'nin 1919 sonrası canlandırılması gerçekleşmeyince, bunların bir çoğu Halk Fırkası içinde, daha sonra da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda yer almışlardır. Halk Fırkası'nın kurulduğu dönemde içinde yer alan tüm kişilerin geçmişlerinde İttihat ve Terakki'nin izlerini görmek mümkündür.

İkinci Grupta olan ilişkilere gelince, seçimlerden sonra II. Meclis çalışmaya başladığında, İkinci Gruptan ama bağımsız aday olarak Meclise giren Gümüşhane Mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey'dir.

Partinin kuruluş aşamasında olan kişilere baktığımızda, bunların -Mustafa Kemal'e karşı gizli bir muhalefet içinde olabilirler- ikinci grup üyelerinden olmadıklarını görüyoruz. Daha sonra ikinci grup üyelerinden bir kısmı fırka içinde yer alacaklardır. Ancak bu konuda ciddi bir örgütlenme de söz konusu değildir.

Frey'in de haklı olarak vurguladığı gibi Terakkiperver Fırka, Halk Fırkası'nın hemen hemen ekstrem bir versiyonudur. Onun Halk Fırkası'ndan ayrımı, Halk Fırkası'nın İkinci Gruptan farklılığına benzemektedir. Üyeleri daha az yereldir. Ve net

202) TUNÇAY, Mete; a.g.e., s. 108-109.

* Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ilk şubesini Urfa'da açtı. Bunu Sivas, İstanbul, İzmir, Ordu, Trabzon ve diğerleri izledi.

203) OKYAR; Fethi, a.g.e., s. 109.

204) TÜRKİYE TARİHİ 4 (Çağdaş Türkiye).

bir şekilde Halk Fırkası'na oranla daha kozmopolitiler. Çoğunluğu yüksek öğrenim görmüşü ve hepsinden önemlisi devlet memuriyetindeydiler. Dörme üçü bu kategorideydi. Buna karşılık Halk Fırkası'nda bu oran yarı yarıya idi. Yine Terakkiperverlerdeki asker kökenlilerin oranı % 44 iken, Halk Fırkasında bu oran % 18 idi.

Görüldüğü gibi muhalefet, Kemalistlerle aynı sosyal kökenden gelen bir muhalefetti.²⁰⁵

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Halk Fırkasının Meslek Dağılımı*

MESLEK	FIRKALAR		Toplam
	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	Cumhuriyet Halk Fırkası	
	(%)	(%)	(%)
Devlet Memuru	28	25	25
Asker	44	18	20
Eğitim	4	9	9
(Kamu Görevi)	(76)	(52)	(54)
Hukuk	8	12	12
Tıp	4	7	7
Diş-Ecza-Veteriner	-	-	-
Mühendis	4	1	1
(Serbest meslek)	(16)	(21)	(20)
Ticaret	-	8	7
Tarım	-	6	6
Bankacılık	4	1	1
(Ekonomi)	(4)	(15)	(1)
Din	4	7	7
Gazetecilik	-	5	4
(bilinmeyen)	(14)	(12)	(12)
Toplam	% 100	% 100	% 100
	29	304	333

Cumhuriyet tarihimizde süregeldiği gibi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ne bazılarının isimlendirdiği gibi bir dini parti denemesi,²⁰⁶ ne de gerici muhafazakar bir partidir.

205) FREY; Frederick, W. The Turkish Political Elite, s. 377-378.

* FREY, Frederick. W. a.g.e., s. 333.

Parti kurulduğunda, sözcülerinin de açıkladığı gibi amacı; iktidara talip olmak değil, birkaç kişinin oligarşik gayelerine karşı koymak, bireysel hürriyetleri korumak ve Mecliste meşru muhalefet etmektir. (Elbette iktidar amaçları da vardı ve bu amaç parti nizamnamesinde vurgulanmıştı) Zaten bunun için de Aralık ayındaki *kısmi* seçim devresinde aday göstermemiş, İstanbul ve İzmir'deki seçimlerde bağımsız adayları -arkadan- destekleyerek kazanmış olduklarını söyleyebiliriz.

Terakkiperver Fırka, bu ölçülerine göre kurulan bir fırka olduğunu ileri sürüyordu. Halk fırkası ayrıntılı bir programa sahip değilken, tam bir program ve tüziik hazırladılar. Yine, beyannamesinde; görevinin Anayasa çerçevesinde isübduta karşı koymak olduğunu belirtiyordu.²⁰⁷ Parti programında beş önemli madde vardı. Birincisi, cumhurbaşkanı seçilen kişinin milletvekili sıfau kalmıyacağı idi. Bu madde, doğrudan Mustafa Kemal'i hedef almaktaydı. Diğer bir madde, hiç kimsenin yasanın öngörmediği bir şeyi yapmaya zorlanamayacağı idi. Üçüncü önemli nokta seçimlerin tek dereceli olması idi. Son iki nokta ise, hakimlerin azledilemezliği ve idarede adem-i merkezîyet usulünün kabulü idi.

Gerçekten de, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nun beyanname ve programı; siyasal ve ekonomik anlamıyla liberal demokrasiyi savunmaktadır. Bu içeriğiyle, Kemalist rejimin radikal ve otoriter eğilimlerine ılımlı bir muhalefeti, liberal muhalefeti temsil ediyordu.

Partinin kuruluşundan kısa bir süre sonra -üç gün- Halk Fırkası'nun meclis grup toplanusunda sıkıyönetim önerisi reddedilince İsmet İnönü hükümetten istifa eder, yerine Fethi Bey Hükümeti kurulur.

Terakkiperverler Fethi Bey Hükümetine güvenoyu verirler. Aynı zamanda da hızla örgütlenmeye başlamışlardır.

Olayların gelişimi de göstermektedir ki; Mustafa Kemal'in Samsun ve Trabzon konuşmalarının kesinliği söz konusuysa da, Halk Fırkası'ndan istifalar başladığında hiç bir yaptırım uygulanmamıştır. Ancak daha sonra, parti disiplin yönetmeliğinde bunu engelleyebilecek değişiklikler yapılmıştır. Öyle ki; 14 Kasım 1924 tarihli gazetelerde; M. Kemal reis-i cumhur olarak yeni fırkanın teşkilini arzu ettiğini ve yeni fırkanın memlekete yararlı olmasını temenni eden haberi yayımlanmıştır.

Fırka kurulur kurulmaz, öncesi sert diyebileceğimiz tutumlar, bir yumuşama eğilimine girmiştir. İstifaların devam ettiği günlerde; fırkadan ayrılanları sert dille eleştiren Recep Bey, daha sonra kuruluş aşamasında Dahiliye Vekili olarak yeni partinin

206) CEYLAN, Hasan Hüseyin: Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri, s. 222-223.

207) WALTER: F. Weiker, Political Tutelage and Democracy in Turkey (The Free Party and its aftermath)

işlemlerinin hızla yapılması emrini vermiştir.

Oysa ki başlangıçta Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na kesinlikle cephe almış konumundadır.* Zira cumhuriyete ve devrimlere karşı muhalefetin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucu ve milletvekillerinin Cumhuriyetçiliğinden kuşku duymak çok zordu. Ancak Cumhuriyet düşmanlarının bu şemsiye altında örgütlenmeyeceğinin garantisi yoktu.

Buna benzer bir 'gu daha sonra 1930'da Fethi Bey, Mustafa Kemal'in direktifiyle Serbest Fırkayı kurduğu zaman da yaşanacaktır. Muhalefeti olan bir parlamenter rejim oluşturmak için kurulan Serbest Fırka bir patlama şeklinde güçlenecek ve toplumda Cumhuriyete muhalif olan tüm unsurlar bir araya gelecektir. Ve Fethi Bey bu gelişmelerden korkarak parti kapatacaktır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları, bu esnekliği gösterememişlerdir. Zaten herşeyden önce Mustafa Kemal'in direktifiyle kurulmuş ve Mustafa Kemal'e karşı olmadıklarını beyan etmelerine karşın Mustafa Kemal'e rağmen kurulmuşlardır. Bu arada Şeyh Said İsyanı patlak verince partinin kapatılması yolundaki önerileri reddetmişlerdir. Bu arada bu ayaklanmayı en kesin bir şekilde lanetlerken, partiyi kapatmak istemeyişlerinin nedeni isyancılarla aynı paralelde görülme endişesidir. Terakkiperverler kısa siyasal yaşamlarında -yaklaşık yedi aylık bir ömrü olmuştur- birçok kanun önerisinde, hükümetle birlikte aynı yönde, destekleyici oy vermişlerdir. Sıkıyönetim ilanlarında, Yüksek Askerî Şura konusunda, Basınla ilgili olan kimi sorunlarda vb. gibi

Şeyh Said isyanı etnik-dinsel bir ayaklanmaydı. Ve Musul meselesi konusunda İngiltere ile müzakereler başlarken, bu ayaklanmanın patlak vermesi düşündürücüydü.** İşte işin bu aşamasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kendini kapatırsa orada bir paralellik kurmak mümkün olabilirdi. Ve Karabekir, bu yükü kaldıramayacaklarını açıkça beyan etmişti.

Terakkiperverlerin yukarıda değindiğimiz beş temel umdesinin yanısıra altıncı bir umdesi de vardı ki bu "Fırka efkâr-ı itikâdat-ı diniyyeye hürmetkârdır" ibaresidir. Kimi yazarlar bu yaklaşımın Cumhuriyet düşmanı unsurlara cesaret verdiğini ileri sü-

* Bu konu ile ilgili olarak Mustafa Kemal'in 11-12-1924'te, Hâkimiyet-i Millîye'de The Times muhabiri ile yaptığı röportaj oldukça sansürlü yayınlanır. Bu röportajda Mustafa Kemal, muhalefet liderlerini ağır bir biçimde suçlamaktadır. Ancak bu röportaj Hâkimiyet-i Millîye ve Tanin'de yumuşatılarak yayınlanmış ve The Times'da hiç yayınlanmamıştır. Bkz. Bölüm III. EK: 17. Ayrıca PRO'de E 10619/32/44 ile kayıtlı olan belgeye göre bu röportajı üçüncü bölüm EK 18'e Türkçe çevirisi ile birlikte koymuş bulunuyoruz.

** Bu konuda geniş bilgi için bakınız:

TOKER, Metin; Şeyh Said ve İsyanı

OLSON, Robert; The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion (1880-1925).

rerler. Bizce bu haksız bir ithamdır. Cumhuriyet düşmanı dinci unsurların Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na sızmak istedikleri doğru olabilir. Ancak kurucu-yönetici düzeyinde böyle bir özendirme söz konusu değildir. Unutmamak gerekir ki o dönemde devletin resmi dininin islâm olduğu anayasasında yazılıdır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası etrafında kopan tartışma -bize kalırsa- yeni kurulan bir devlette neyin nasıl olması gerektiği konusundaki kavga'nın dramatik bir görüntüsüdür. Gerçekten bir şeyi yıkmak söz konusu olduğu zaman bir consensus sağlamak kolaydır. Neyin yıkılacağı bellidir. Ancak o yıkılanın yerine neyin nasıl yapılacağı söz konusu olduğu zaman o consensus zor sağlanır. Herkesin kendine göre düşünceleri ve yöntemleri, kendine göre beklentileri vardır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuranlar Ulusal Kurtuluş Savaşının yitkinin önemli bir bölümünü taşıyan insanlardır. Ve gelişmeler karşısında tarafsız ve kayıtsız kalmaları beklenemez. İsteseler de istemeseler de Mustafa Kemal'e karşı olan mücadelelerinde doğal müttefikleri İstanbul Basını ve İstanbul'un egemenliği Ankara'ya kaptırmaktan dolayı tedirgin olan çevreleri olmuştur. Bu arada kaçınılmaz olarak dinci çevreler de, bu gelişimi desteklemişlerdi. İşte böylesine bir kaos içinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın daha doğmadan boğulması doğal bir gelişmedir.

1924 Türkiye'sinin özgürlükçü bir demokrasi olmadığı açıktır. Zaten böyle şey beklenemezdi. Ancak hiç kuşku yok ki 1924 Türkiye'sinde siyasal katılım, yani insanların kaderleri ile ilgili kararların alınmasına katılmaları Osmanlı İmparatorluğuna oranla çok daha yaygındı.

Eğer 1924'te gerçekten demokratik seçimlere izin verilseydi, acaba ne olurdu? Eğitim oranı % 15'i geçmeyen, yüzyılların getirdiği kulluk anlayışı içindeki insanlar acaba kendi kaderlerini rasyonel bir biçimde belirleyebilirler miydi? Bilemiyoruz. Acaba başkalarının insanlar için kendilerince doğru olanı zorla empoze etmeye hakları var mı? Bunu da bilmiyoruz. Ama bugün başımızı 70 yıl geriye çevirdiğimiz zaman son derece yorucu bir kavga'nın sonunda silâh arkadaşlarımızın yeni bir kavgaya girdiklerini ve bunun dramatik sonuçların ilgi ve üzüntü ile izliyoruz.

KAYNAKÇA

- ABALIOĞLU, Yunus Nadi; Ankara'nın İlk Günleri, İstanbul 1955, Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi: 4.
- ABALIOĞLU, Yunus Nadi; Birinci Büyük Millet Meclisi, İstanbul 1955, Sel Yayınları, Atatürk kütüphanesi:10.
- ABALIOĞLU, Yunus Nadi; Kurtuluş Savaşı Anıları, İstanbul 1978, Çağdaş Yayınları.
- ABALIOĞLU, Yunus Nadi; Mustafa Kemal Paşa Samsun'da, İstanbul 1955, Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi:7.
- ADIVAR, Halide Edib; Türkün Ateşle İmtihanı, 7. Basım, İstanbul 1933.
- AĞAOĞLU, Samet; Kuvva-i Milliye Ruhu, Ankara 1964, Ağaoğlu Yayınevi.
- AHMET, Feroz; İttihatçılıktan Kemalizme, Çeviren Fatmagül Berktaş, İstanbul 1985.
- AKŞİN, Sina; İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1976, Cem Yayınevi.
- ALİ, Kılıç; Hatıralarım Anlatıyor, İstanbul 1955, Sel Yayınları.
- ALP, Tekin; Kemalizm, İstanbul 1936, Cumhuriyet Matbaası.
- ALTAY, Fahrettin; 10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası, İstanbul 1970.
- ARALOV, S.İ.; Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları, Çeviren: Hasan Ali Ediz, İstanbul 1967, İstanbul Matbaası, Burçak Yayınevi.
- ARAR, İsmail; Atatürk'ün Basın Toplantısı, İstanbul 1969, Burçak Yayınevi, Belgeler ve Araştırmalar Dizisi, 3.
- ARIKOĞLU, Damar; Hatıralarım, İstanbul 1961, Tan Matbaası.
- AŞKUN, Vehbi Cem; Sivas Kongresi, 2. Baskı, İstanbul 1963, İnkilab ve Aka Kitabevi.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal; Nutuk-Söylev, I. Cilt, Ankara 1981, TTK Basımevi, TTK Yayınları XXIII. Dizi-Sa. 2.

- ATATÜRK, Mustafa Kemal; Nutuk-Söylev, II. cilt, Ankara 1984, TTK Basımevi, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları XXIII. Dizi-Sa.2.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal; Vesikalar-Belgeler, III. cilt, Ankara 1989, TTK Basımevi, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları XXIII. Dizi- Sa. 2 b.
-; Atatürk Sivas'ta, Sivas 1981, Emek Matbaası.
-; Atatürk'ün Anıları (1917-1919), Anlatan: Gazi Mustafa Kemal Atatürk; Kalem Alanlar: Falih Rıfık Atay, Mahmut Soydan; Sadeleştiren: İsmet Bozdağ, İstanbul 1982, Bilgi Yayınları: 287.
- ATAY, Falih Rıfık; Atatürk'ün Hatıraları (1914-1919), Ankara 1965, İşbankası Kültür Yayınları
- ATAY, Falih Rıfık; Atatürk'ün Anlatıkları, İstanbul 1955, Sel Yayınları.
- ATAY, Falih Rıfık; Çankaya, İstanbul 1968, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayi A.Ş. Basımevi.
- ATAY, Falih Rıfık; Eski Saat (1917-1933), İstanbul 1933, Akşam Matbaası.
- ATEŞ, Toktamış; Türk Devrim Tarihi, İstanbul 1982, Der Yayınları.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938), 3. cilt, İstanbul 1965, Remzi Kitabevi.
- BAĞDATLILAR, Adil; İstiklal Harbi'nde Kahramanmaraş, İstanbul 1965, Remzi Kitabevi.
- BAŞAR, Zeki; Devrim Tarihi Bakımından ERZURUM KONGRESİ, öncesi-sonrasıyla, Erzurum 1979.
- BAYAR, Celal; Ben de Yazdım (Milli Mücadeleye Giriş), VIII. cilt, İstanbul 1972, Baha Matbaası.
- BAYDAR, Mustafa; Atatürk ve Devrimlerimiz, İstanbul 1973, İş Bankası Kültür Yayınları; 136.
- BAYDAR, Mustafa; Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları, İstanbul 1968, Mentez kitabevi.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı; Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler, Ankara 1969, T.I.T.E. Yayınları No: 10.
- BAŞGİL, Ali Fuad; Esas Teşkilat Hukuku Dersleri (Birinci Kitap: Nazariyeler ve Umumi Prensipler), Cilt III, Fasikül I, 1948, İsmail Akgün Matbaası.
- BERKES, Niyazi; Siyasi Partiler, İstanbul 1946, Yurt ve Dünya Yayınları.
- BISCHOFF, Norbert Von; Ankara (Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı), Ankara 1936, Ulus Basımevi. Ulus Gazetesi, Tercüme Kütüphanesi, No: 9.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik; Atatürk Anadolu'da 1919-1921, cilt.I, Ankara Ekim 1981, Kent Basımevi .
- BİLA, Hikmet; CHP Tarihi (1919-1979), Ankara 1979, Doruk Matbaacılık Sanayi.
- BORAK, Sadi; İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına, İstanbul 1962, Yeni Matbaa, İstanbul Kitabevi Yayınları: 21.
- CEBESOY, Ali Fuad (General); G. Ali Fuad Cebesoy'un Siyasi Hatıraları, İstanbul 1957, Vatan Neşriyatı.
- CEBESOY, Ali Fuad (General); Siyasi Hatıralar, II. Kısım, 1960.
- CEBESOY, Ali Fuad (General); Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul 1953, Vatan Neşriyatı.

- CEBESOY, Ali Fuad (General) Sınıf Arkadaşım Atatürk, İstanbul 1967.
- CEMAL, Behçet; Şeyh Sait İsyam, İstanbul 1955, Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi:12.
- CEYLAN, Hasan Hüseyin; Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri, I-II, İstanbul 1989, Risale Yayınları.
- ÇAVDAR, Kazım; Kazım Karabekir (Cumhuriyetin 50. Yılı Dolayısıyla Atatürk'ün Silah Arkadaşları), İzmir 1979, Sobe Matbaası.
- ÇAVDAR, Kazım; Rauf Orbay (Kurtuluş Savaşının Ön Kadrosu), (Basımevi ve tarihi yok.)
- ÇULCU, Murat; Hilafetin Kaldırılması Sürecinde Cumhuriyetin İlamı ve Lütfi Fikri Davası, C. II, İstanbul 1992, Kastaş Yayınları.
- DEMIREL, Ahmet; Birinci Meclis'te Muhalefet, İstanbul 1994, İletişim Yayınları.
- DENY, Jean; Yeni Türkiye, Ankara 1960, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası. Çev: Sencer Kodolbaş.
- DENY, Jean; ve Rene Marchand; Petit Manuel De la Turquie Nouvelle Jacques Havmant, Cie, Paris 1933.
- DOĞAN, Avni; Kurtuluş ve Sonrası, İstanbul 1944.
- DURSUNOĞLU, Cevad; Milli Mücadelede Erzurum, Ankara 1946.
- ELİÇİN, Emin Türk; Kemalist Devrim İdeolojisi (Niteliği ve Tarihteki Yeri), İstanbul 1970, Ant Yayınları:32.
- ELLISON, Grace Mary; Bir İngiliz Kadının Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası, Çeviren: I.S. Turel, İstanbul 1973.
- ERER, Tekin; Türkiye'de Parti Kavgaları, 2. Baskı, İstanbul 1966, Tekin Yayınları.
- ERGİL, Doğu; Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, Ankara 1981, Turhan Kitabevi.
- ERGIN, Feridun; Kemal Atatürk, İstanbul 1978, Duran Ofset Matbaacılık Sanayi.
- FREY, Frederck W.; The Turkish Political Elite, Cambridge, Mass., 1965.
- GAULS, Berthe Georges; Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği, çeviren: Cenap Yenensoy, İstanbul 1981, Rado Yayınları.
- GENÇOSMAN, Kemal Zeki; Bir İmparatorluğun Yıkıntısı Üstünde Bir Cumhuriyet Doğuyor, 20. yy. Dosyası, İstanbul 1976, Milliyet Yayınları.
- GENÇOSMAN, Kemal Zeki; Devleti Kuran Meclis, İstanbul 1981, Hürriyet Yayınları.
- GENÇOSMAN, Kemal Zeki; İhtilal Meclisi, İstanbul 1980, Hürriyet Yayınları.
- GLASNECK, Johannes; Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye, çeviren: Arif Gelen, Ankara 1976, Onur Yayınları.
- GIRITLIOĞLU, Fahir; Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii, c.1., Ankara 1965, Ayyıldız Matbaası.
- GOLOĞLU, Mahmut; Atatürk ve Trabzon (Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan), Trabzon 1981, T.C. Trabzon İkt. ve Tic. İlimler Akademisi Yayınları, No:2.
- GOLOĞLU, Mahmut; Cumhuriyete Doğru (1921-1922), (Milli Mücadele Tarihi Dördüncü Kitap), Ankara 1971.

- GOLOĞLU, Mahmut; Erzurum Kongresi, (Millî Mücadele Tarihi Birinci Kitap), Ankara 1968.
- GOLOĞLU, Mahmut; Millî Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa, Trabzon 1981, KTU Genel Yayın No: 1123.
- GOLOĞLU, Mahmut; Sivas Kongresi, (Millî Mücadele Tarihi İkinci Kitap), Ankara 1969.
- GOLOĞLU, Mahmut, Türkiye Cumhuriyeti 1923 (Millî Mücadele Tarihi Beşinci Kitap), Ankara 1971, Başnur Matbaası.
- GOLOĞLU, Mahmut, Üçüncü Meşrutiyet 1920 (Millî Mücadele Tarihi Üçüncü Kitap), Ankara 1970, Başnur Matbaası.
- GOKBİLGİN, Tayyib; Millî Mücadele Başlarken, I. Kitap, Ankara, 1959, TTK Basımevi, Türkiye İş Bankası Atatürk ve Devrim Serisi: 5
- GOKMEN, Muzaffer; 50 Yılın Tutanağı (1923-1973), İstanbul 1973, Hurriyet Yayınları Tarih Dizisi: 7
- GÖYÜNÇ, Nejat; ataturk ve Millî Mücadele, İstanbul 1984.
- GULEKLİ, Nurettin Can - Rıza Onaran (Derleyen); TBMM'yi 50. Yıldönümü (1920-1970) Halil Mentеше'nin Anıları (Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi), İstanbul 1986, Hurriyet Vakfı Yayınları
- Huseyin Avni Ulaş'ın Bazı Nutukları (Bir Hey'et tarafından çıkarılmıştır) İstanbul 1946, Üniversite Matbaası (Beyoğlu Tünelbaşı)
- İNAN, Afet, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, Ankara 1973, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 10
- İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, Hazırlayan: Abdî İpekçi, İstanbul 1968, Cem Yayinevi.
- İNÖNÜ, İsmet, Hatıralar, I ve II. kitap, İstanbul 1987, Bilgi Yayinevi.
- İZ, Mahur, Yılların İzi, İstanbul 1975, İrfan Yayinevi.
- JACKH, Ernest, Yükselen Hilal, çeviren: P. Kuturman, İstanbul 1946, Uğur Kitabevi.
- JAESCHKE, Gothard, Türk Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, çeviren: Cemal Koprulu, Ankara 1971, TTK Basımevi.
- KALKAVANOĞLU, İlyas Sami, Millî Mücadele Hatıralarım, İstanbul 1957, Ekicigil Yayinevi .
- KANDEMİR, Feridun, Hatıraları ve Soyleyemedikleri ile Rauf Orbay, İstanbul 1965, Sinan Matbaası, Yakın Tanlarımız Yayınları: 4.
- KANDEMİR, Feridun, Millî Mücadele Başlangıcında Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler, İstanbul 1964, Ercan Matbaası.
- KANDEMİR, Feridun, Sıyasî Cınayetler, İstanbul 1955, Ekicigil Matbaası.
- KANSU, M. Mufit, Erzurum'dan Olumune Kadar Atatürk'le Beraber, Cilt I-II, Ankara 1966/1968, TTK Basımevi, TTK Yayınları Seri XVI. No 6.
- KARABEKİR, Kazım; İstiklal Harbimiz, 2. baskı, İstanbul 1969, Türkiye Yayinevi.
- KARABEKİR, Kazım, İstiklal Harbimizin Esasları, 4. baskı, İstanbul 1972, Tokar Matbaası

- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri; Politikada 45 Yıl, İstanbul 1968, Bilgi Yayınevi, Deneme, Anı, İnceleme Dizisi: 14.
- KARPAT, Kemal; Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller, İstanbul 1967, İstanbul Matbaası.
- KINROSS, Lord; Atatürk (Bir Milleti Yeniden Doğuşu), Türkçesi: Ayhan Tezel, 6. baskı, İstanbul 1985, Remzi Kitabevi.
- KUTAY, Cemal; Halit Paşa ve Ali Çetinkaya Vuruşması (Meşrutiyetten Demokrat Partiye Kadar Siyasi Cinayetler), İstanbul 1955, Tarih Kütüphanesi Yayınları:2.
- KURAN, Ahmet Bedevi; Osmanlı İmparatorluğunda İnkılab Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul 1959, Çeltüt Matbaası.
- LAMOUCHE, Kolonel; Türkiye Tarihi (Başlangıcından bugüne kadar), çeviren: Galip Kemal Söylemezoğlu, İstanbul 1943, Kanaat Kitabevi, Ankara Kütüphanesi Tarih Serisi XXX.
- LEWIS, Bernard; Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara 1970, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından IV, Seri-sayı:8
- MISIRLIOĞLU, Kadir; Lozan Zafer mi Hezimet mi? Cilt I, 2. basım, İstanbul 1971 Sel Yayınları .
- MISIRLIOĞLU, Kadir; Trabzon Meb'usu şehid-i Muazzez Ali Şükrü Bey, İstanbul 1978, Sel Yayınları.
- MIKUSCH, D. V.; Gazi Mustafa Kemal (Avrupa ile Asya Arasındaki Adam), İstanbul 1981 Remzi Kitabevi.
-; Millet Hizmetinde 40 Yıl ve CHP.
- MİRALAY Mehmet Arif Bey; Anadolu İnkılabı (M.M. Anıları, 1919-1923), İstanbul 1987, Arba Tarih/Anı Dizisi: 1
- MUMCU, Ahmet; Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, 4. baskı, Ankara 1976, Sevinç Matbaası, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayın No: 355.
- OKDAY, İsmail Hakkı; Yanya'dan Ankara'ya, İstanbul 1975, Sebül Yayınevi.
- OKYAR, Fethi; Üç Devirde Bir Adam, Hazırlayan: Cemal Kutay, İstanbul 1980, Tercüman Yayınları.
- ORAN, Baskı; Atatürk Milliyetçiliği (Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme), Ankara 1988, Dost Kitabevi.
- OLSON, Robert; The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, (1880-1925) Austin, University of Texas, 1989.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz (Hazırlayan); Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir (Haberler-Belgeler-Yorumlar), 2. baskı, Ankara 1971, A.Ü. SBF Yayınları, No: 262.
- ÖZALP, Kazım; Milli Mücadelede 1919-1922, II. Cilt, Ankara 1971/1972, TTK Basımevi, TTK Yayınlarından Seri XVI, sa. 13, 13a,
- ÖZBUDUN, Ergun; Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, Ankara 1975.

- ÖZEK, Çetin; Türkiye'de Gerici Akımlar ve Nuruçuluğun İcütüzlü, İstanbul 1964, Varlık Yayınları Faydalı Kitaplar:35.
- ÖZKAYA, Yücel; Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi, Ankara 1981, A. Ü. Tıp Fakültesi Yayını Sayı:414.
- PARUŞEV, Paraşkev; Atatürk, Türkçesi: Naim Yılmaz, İstanbul 1981, Cem Yayınevi.
- RONART, Dr. Stephan; Bugünkü Türkiye, Çeviren: Dr. B.T. Şaman, İstanbul 1937, Devlet Basımevi.
- SABİS, Ali İhsan; Harb Hatıralarım, (İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri), V. cilt, Ankara 1951.
- SELEK, Sabahattin; Anadolu İhtilal (Mülh Mücadele I-II) 3. baskı, İstanbul 1966, Burçak Yayınevi.
- SERTEL, Zekeriya; Hatıralıklarım, 3. baskı, İstanbul 1977.
- SHERILL, Charles H.; Dahi ve Yaratıcı Mustafa Kemal İnsan ve Eseri, Türkçesi: Enver Esenkova, İstanbul 1955, Yabancı Gozu ile Atatürk: 4.
- SHERRILL, Charles; Gazi Mustafa Kemal Hazretleri Nezdinde Bir Yıl Elçilik, çeviren: Ahmet Ekrem, İstanbul 1934, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- SİNHA, Dr. R.K.; Kurtuluş Savaşı Devrimleri, Mustafa Kemal ve Mahatma Gandhi (1919-1928), İstanbul 1972, Tarih Kitapları Dizisi:22.
- SONYEL, Dr. Salâh; Lozan'da Türk Diplomasisi (Eylül 1922-Ağustos 1923), Ankara 1974, TTK Basımevi.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan; Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadelenin İç Alermi, İstanbul 1967, İnkılab ve Aka Kitabevleri.
- ŞEMSÜDDİNOV, A.M.; Türkiye Cumhuriyeti (1917-1974), çeviren: Ballur Tunçok, Araştırma I, cilt II, Ankara 1979, Kızılırmak Yayınevi.
- ŞEMSÜTDİNOV, A.M.-Y.A. Bağirov; Bir Karagun Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, çeviren: A. Hasenoğlu, İstanbul 1979, Özlem Kardeşler Matbaası.
- ŞİMSİR, Bılal N.; Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, Cilt II (1922-1924), (Bir Laik Cumhuriyet Doğuyor), Ankara 1981, TTK Basımevi.
- ŞİMSİR, Bılal N.; İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), III. Cilt, Ankara 1978, TTK Basımevi.
- TANJU, Sadun; Atatürk'un Yanındakiler-Karşındakiler, İstanbul 1981, Hur Yayınları, Hürriyet Yayınları:256, Tarih Dizisi:21.
- TANSU, Samih Nafiz; İki Devrin Perde Arkası, (Anlatan) Husamettin Ertürk, İstanbul 1957, Nurgök Matbaası.
- TEKELİ, İlhan-Selâm İlkın; Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey, Ankara 1989, TTK Basımevi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yayınları XVI. Dizi sa. 54.
- TERZİOĞLU, Anı; Yazılmayan Yonleriyle Atatürk, İstanbul 1963, Harile Matbaası, Ak Kitabevi.
- TEVETOĞLU, Dr. Fethi; Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, Ankara 1971, Atatürk ve Çevresi Yayınları:1.

- TEZİÇ, Erdoğan;** 100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye'de Partiler), İstanbul 1976, Gerçek Yayınevi 100 Soruda:47.
- TOKER, Metin;** Şeyh Sait ve İsyam, Ankara 1968, Akis Yayınları.
- TOYNBEE, Arnold;** "Türkiye" Bir Devletin Yeniden Doğuşu, 1971, Milliyet Yayınları.
- TÖKİN, Furuzan Husrev;** Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi, İstanbul 1965.
- TUNAYA, Tank Zafer;** Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, 2. baskı, İstanbul 1981, Turhan Kitabevi.
- TUNAYA, Tarık Zafer;** Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952, İstanbul 1952, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi.
- TUNÇAY, Mete;** Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Ankara 1981, Yurt Yayınları: 1.
- TURAN, İler;** Cumhuriyet Tarihimiz (Temeller-Kuruluş-Millî Devrimler), İstanbul 1969, Çağlayan Kitabevi.
- TURAN, Şerafettin;** "Kurtuluş Savaşında Kongreler", Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri (Seminerde Sunulan Bildiriler).
- TULBENTÇİ, Fendun Fazıl;** Cumhuriyet Nasıl Kurtuldu? İstanbul 1955, Sel Yayınları.
-; Türk İnkılap Tarihi, 2. baskı, Ankara 1973, Genelkurmay Basımevi, (T.C. Genelkurmay Harp Tarihî Başkanlığı).
-; Türk İnkılal Harbî, II. cilt, Batı Cephesi 2. Kısım (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), Ankara 1965, Genelkurmay Basımevi, (T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmî Yayınları Serî No: 1.
-; TBMM (Hakimiyet Mülkendir), 1923 50 Yıl 1973, Gürsoy Matbaacılık Sanayi.
-; TBMM'nin 25. Yıldönümü Anış Albumu, Ankara 23 Nisan 1945, TBMM Basımevi .
-; Türkiye Cumhuriyeti (Tarih IV), İstanbul 1974, Devlet Matbaası, (TTT Cemiyeti tarafından yazılmıştır).
-; Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl (1919-1946), Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, (Dış politika ile ilgili 1919-1946 arasında dış ülkelerle yapılan anlaşma metinleri).
-; Türkiye Tarihî 4, Çağdaş Türkiye (1908-1980), İstanbul 1989, Cem Yayınevi .
-; Türkiye'de Siyasal Demekler, Ankara 1950, T.C. İçişleri Bakanlığı Başbakanlık Devlet Matbaası.
- TUTUNCU, Ziya;** (Şark Fethi General) Kazım Karabekir, 2. baskı, İstanbul 1967, Milliyet Yayınları, Türk Büyüklere Semsî: 2.
- ULUĞ, İğdemir;** Sivas Kongresi Tutanakları, Ankara 1969, TTK Basımevi, TTK Yayınlarından XVI. serî sa. 10.
- ULUĞ, Naşit Hakkı;** Siyasal Yönelimlerle Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1973, Milliyet Yayınları.